

KAFFKA MARGIT
AZ ÉLET ÚTJÁN

VERSEK, CIKKEK, NAPLÓJEGYZETEK

ÖSSZEGYÚJTÓTTE, SZERKESZTETTE
BODNÁR GYÖRGY

TARTALOM

VERSEK ÉS VERSFORDÍTÁSOK

VERSEK

FÉNYBEN
NEM HISZEK
A JÁTEKSZER
VIHAR ELŐTT
FELELET
A DOROGI BÚCSÚN
PEZSGŐ DAL
TÓ-MESE
AUGUSZTUS
ROKKA-MESE
LEÁNYKÉRÉS
SARJUVÁGÁSKOR
KATÓKA MEGHALT
TÁRSASÁGBAN
MAGDOLNA
HÍRADÁS
TERÉZ
MÉH-TÖRTÉNET
VÁNDORÉNEK
VÁGYAK
POGÁNY IMÁDSÁG
TALÁLKOZÁS
EGY MADÁR
KÖSZÖNTÉS
EPILOGUS
MADONNA
LEGENDA
A SZÜZANYÁNÁL
KERTBEN
PETIKE JÁR
DENEVÉR-HANGOK
KÖZÖNY
KÉTSÉG
FÁRADT EMBEREK
ASZFALT
VALLOMÁS
BETHÁNIA
A NAP VITÉZE
ÚTI LEVELEK
TEMETÉS
MADÁRSORS
UTAZÁS
A VADASI ERDŐ
EGY HAJNAL
ÉLET
CSEND
A KASTÉLYBELI LÁNYRÓL
TÖRTÉNET
EGY KIS ROMANTIKA
HU-RO-KI

PRIMAVÉRA
HÍREK
LACKÓ
RODOSTÓ
NÁSZ
PROMETHEUS
CIGÁNYBALLADA
EGY SÍRRA
ESTE
JÓSLATOK
ŐSZI SZÁNTÁS UTÁN...
TÜSKERÓZSA
SAKK-MATT
REGGEL
SZERETTELEK
APÁM
GARABONCIÁSOK
BÖLCSŐDAL
FELFÖLDI ROMÁNC
REGÉNY
ERDŐN
RÜGYEK
ÉN SZEGÉNY
MORVAMEZŐTŐL URÁIG
A VÁROS
VENUS REGINA
ZILÁLT NAPON
EMBERKE
UTOLSZOR A LYRÁN
ÁRIÁK
ÖRÖKKÖN A MÉRLEGEN
LÓTH ASSZONYA
PRÉCIEUX VERS A FÁJDALOMRÓL
HAJNALI RITMUSOK
ALKUDOZÁS... MÉG MINDIG
SZÉLCSEND
TÁN ZSOLTÁROK ELÉ
FURCSA ESTI GONDOLATOK
INDIVIDUUM
EZ VOLT AZ: „IGEN”
EGY RÉGI NAPLÓSKÖNYV UTOLSÓ
OLDALA
A VILLA D’ESTEI DIANA
MADONNA DELLE KATAKOMBE
HIMNUSZ
TERZINÁK
ZÁPOROS FOLYTONOS LEVÉL
A TE SZÍNEDE ELŐTT
RÉGI ARCKÉPEKHEZ
HULLÁMOK
LITÁNIA
TE DEUM
ROSSZALKODÁS

VERS FORDÍTÁSOK

BARÁTNŐMHÖZ
ZSOLTÁR
KÖLTŐ A HEGYSÉGBEN
A KÉTSÉGBEESETT
AZ ISTENEK TÁNCA
SZERELEM-RÉSZEKSÉG
A PORCELÁN PAVILLON
AZ EPEDŐ
SZERELEMDAL
SZOMORÚ, TAVASZI ÉJ
UDVARI DÁMÁK
AZ EGYSZERI, IFJÚ LEÁNYOK
BÚCSÚ
A MUNKÁS DALA
SZEGÉNYEK
A HÁRFA
ÉRZEM, HOGY ILLAN AZ ÉLET

KRITIKÁK ÉS CIKKEK

KÖNYVEK ÉS ARCOK

JÖRGNÉ DRASKÓCZY ILMA *Versek*
TORMAY CECILE *Apró bűnök*
SZABÓNÉ NOGÁLL JANKA
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ *Négy fal között*
PAP MARISKA ELBESZÉLÉSEI
LESZNAI ANNA *Hazajáró versek*
LENGYEL MENYHÉRT *Taifun*
KUPCSAY FELICIÁN *A boldogság kiskatéja*
SELMA LAGERLÖF *Az Antikrisztus csodái*
ALBA NEVIS *Nász előtt*
ANTONIO FOGAZZARO *Kis emberek régi világa*
MARIAY ÖDÖN *Kelet fia*
ERDŐS RENÉE *Az aranyveder*
K. HEGYESI MARI
HERCZEG FERENC *A fehér*
BALÁZS BÉLA *A vándor énekel*
Tristán hajóján
ELSE JERUSALEM *A szent skarabeusz*
HENRI LAVEDAN DARABJA A NEMZETI
SZÍNHÁZBAN

LENGYEL LAURA NOVELLAI
SZÁSZ ZOLTÁN *A szerelem*
YVETTE GUILBERT
KÓBOR NOÉMI KÖNYVE
VÁRNAI ZSENI *Gracchusok anyja*
SZEDERKÉNYI ANNA *Lángok - tüzek*
SZABÓ DEZSŐ *Nincs menekvés*
KÖNYVEKRŐL

GONDOK ÉS GONDOLATOK

AZÉRT SEM AZ UTOLSÓ SZÓ
LACIKA IMÁDKOZIK
ISKOLÁS ÜGYEK
SELMEC
TINTÁS UJJAK
JÉZUSKAVÁSÁR
AZ ÍRÓK SZERVEZKEDÉSE
AZ EMBER KISZÁLL...
AZ ASSZONY ÜGYE
NANNINA ÖVÉI
IMÁDKOZNI PRÓBÁLTAM
NÉHÁNY „LEVÉL”-RE
ÍME - EMBER!
APRÓ HŐSKÖDÉSEK
KATONASÍROK
TEMESVÁRRÓL
GLOSSZÁK
DIALÓGUS
SZEMÜVEG
OMNIBUSZ VÁLSÁG
VASÚTON
MI, ELHIBÁZOTT EGZISZTENCIÁK
A KÖNYVEK ÜGYÉHEZ
CSELÉDEK NÉLKÜL
LELKES DOLGOKNAK LELKESÜLTJEI

ÖNÉLETRAJZ ÉS NAPLÓJEGYZETEK

ÖNÉLETRAJZ
1914 AUGUSZTUS
FELJEGYZÉSEK EGY HÁZTARTÁSI
KÖNYVBEN

VERSEK ÉS VERSFORDÍTÁSOK

VERSEK

FÉNYBEN

Tudom, hogy a tavasz nem tart örökké,
Hogy elmúlnak mind a derűs napok,
Hogy a dal, hogy a tavasz idehagynak,
És ősz fejemmel magam maradok.

Zörgő avarban, ködös alkonyattal,
A darvak búcsúzása idején
Ráérek majd jövők titkát keresni,
S borongva sírni emlékek ködén.

De ki töpreng édes tavaszi reggel
Fagyos pusztákon, hulló levelen, -
Mikor csillámos, szőke napsugárral
Végigragyogja útját a jelen...

1901

NEM HISZEK

Egy fáradt pille ringott haldokolva
Tarlott gallyon, barnás levél alatt.
Sápadt falombok halovány árnyéka
Remegve űzött őszi sugarat.

Nagyon szomorú mese volt az élet.
A fán már útrakészült száz madár.
És mind nekem csacsogta búcsuzóra,
Hogy a nyaram sohsem jön vissza már.

Bealkonyúlt keserves sóhajomra,
És csillagkönnyel lett tele az ég.
Azon az éjen álmok látogattak,
Oly teli fénnel, mint tán soha még.

Olyan kicsike, szűk volt a szobácskám,
Mégis egész tündérország befért.
- És álmodtam merész, nagy boldogságrul,
Álmodtam nagy, boldogságos mesét.

Álmodtam én már sokszor égiszépet
És mindig fájó szívvel ébredék.
Elég! Álmodni nem akarok többet,
Se húnyt reményeket siratni még.

Tudom: jó majd a józan, szürke reggel
És szomorú lesz. Csupa köd, hideg.
Jöhetne már maga a boldogság is,
Annak se tudnék hinni. Nem hiszek.

1901

A JÁTÉKSZER

Valahol egy szomorú asszonyt
Látott meg Don Juan,
Ki mint a porcellán, fejr volt
És csendes, szótalan.
Gondolta: Jó volna összetörni!
Megtudni, benn mi van?
A szívében mi van?

Közelbe ment, elnézte-nézte
S a szíve elszorult.
Ráismert! Egyszer ez a bálvány
Már a kezébe volt.
„Egy érintésre vége volna,
Kegyelem néki!” szólt.
- Törött szobrocska volt.

1901

VIHAR ELŐTT

Eredj hát, hogy ne lássalak soha!
Fellegbúvó csillag majd elvezet.
Hogy villámlik! Zivatar lesz az éjjel!
Ne várnál mégis?... Nem, nem! Csak eredj!
Míg nálam itt időztél, más tanyákon
Mulasztottál más, édes perceket,
Szegényebb lettél. Kergesd hát, utólérd!
Csak vissza ne nézz! Csalj meg, elfeledj!

Egy szót se mond! Köszöntöm azt az asszonyt!
Pejkó, nyugodj! - Mit akar ez az állat?
Hozzám nyerít? Szoktasd el a kezemtől!
Mér tudna jobban emlékezni nálad?
Ez dörgés! Menten elered a zápor,
És hogy jutsz át, ha a patak megárad?...
Az ablakom majd utadra világol,
Csak menj!... Ne hidd, hogy meghalok utánad!

1901

FELELET

Szekeres Katóka kedden, éjfél tájba
Sír, zokog magába, magányos szobába.
Maroshegyi posta hozta a levelet:
„Szombat este óta nem törődöm veled!”

Feltükrözik a nap maroshegyi tóba,
Törüli a szemét Szekeres Katóka.
Könnyű, sebes szóval írja a levélbe:
„Megcsaltalak rózsám még csütörtök délbe.”

1901

A DOROGI BÚCSÚN

Faluszépe: Marcsa, guzsalyosba, este,
Azt a csáti legényt hiába kereste.
Nem is várta végig, hazaindult lopva,
Futóvihar szele úgy érte az útba, -
Nyírfalombot rázta, szöghaját zilálta,
Dehogy is ügyelt rá, - hej, dehogy is bánta.

A dorogi búcsún ígérte, fogadta,
Verje meg az Isten, veretlen ne hagyja!

Vasárnapi misén Marcsa, faluszépe -
Fekete kendőbe - de fehér a képe.
Szomszédasszony súgja, szomszédasszony kérdi:
Mi baja? Ki tudja? - Mindegyik elérte.
Falu szép leánya, de jó, hogy nem látja,
Belevész a lelke forró imádságba:
- Veszendő életem nagy Isten, te látod,
Az én szeretőmön ne fogjon az átok...

1901

PEZSGÓ DAL

Fehér galagonya - beh virágos!
Semmi közöm a szomorúsághoz!
Gyöngy a kedvem, Isten, ember lássa -
Kölcsön is vehet belőle, aki megkívánta.

Tudod-e, hogy letépem a húrod,
Ha még azt a keserveset húzod?
Beteg tán a hegedűszerszámod,
Add, kötök rá orvosságot, sok fehér virágot.

Vén csavargó! Kósza éjfélóra,
Hova sietsz? Ülj le hát egy szóra.
Boros fővel is odajutsz máma,
Úgy lassacskán, minthogyha csak a szeretőd várna.

Töltsetek! Vagy várjatok csak, mégse!
Meg találnak haragunni érte...
Legelőször a színéből porba öntsetek le.
- Köszöntöm az elfelejtett, régi Istenekre!

1901

TÓ-MESE

Zsombék fenekén, hinár sűrűjén
Ott alszik a mélyben a vízilegény.
Ott szélbe se hallani habsuhogást,
Csak néha, ijedve, ha zizzen a nád.
Míg fenn van a nap,
Nem csobban a hab,
Oly félve suhan, mert könnyű az álma
Gyöngyházcsiga-héjbul emelt palotába -
S megvetve az ágya van ifjú szívekből,
Megtépett, elkínzott leányszívekből.

Mert néha sóhajtva feljön a habbul,
Lányszívre vadászni a parton elindul,
Szép, ifjú alakba bolyong az erdőn,
Van, hogy a faluba, fonóba is eljön,
És hogyha lát
Tüzesszemű lányt,
Megrontja, megejti a víziember
Örvénylő, zivataros szerelemmel.
És hogyha ölelte, kitépi szívét,
Elhossa, lehozza a mélybe szívét.

De egyszer a parton, hogy lopózva megyen,
Ott ült kövön a csudaszép idegen.
A szeme acéltükör, a karja fehér,
A könyje omolt... és nem tudta miér'...
Mégis kacagott
És nézte a habot,
Még futni se indult, - amíg közel ért,
Elvárta, bevárta a vízilegényt.
Az félve ölelte, kereste szívét
S nem lelte, - seholse találta szívét.

Oh mondd te! Ki vette a szívedet el?
Vagy tán nem is volt neked sohse? Felelj!
Szólj, merre keressem a szívedet?
A világ végére is érte megyek,

Szólj, meglelem én!
Te szép, te szegény!
Csak jöjj te le hozzám, ott van szív elég,
Mind neked adnám. De maradj! Hova mégy?
És indul a lány keresni szívét,
A messzehagyottat, az árva szívét...

S azóta a mélyben, hinár sűrűjén,
Gyöngyházpalotában a vízilegény
Nem alhatik, ah olyan szörnyű az álma
Gyöngyházcsiga-héjbul emelt palotába.
Feljön a habbul,
Sóhajtva elindul
És bolygva az erdőn mindszerte kiált,
Keresi az acélszemű, hókarú lányt,
Mert annak sohase látta szívét,
Elvette előtte - más a szívét.

1901

AUGUSZTUS

Szőke buza között pipacsos kis kalap,
Hiába süt a nap, - árnyék van az alatt.
Sétál a kisasszony komlóba, buzába,
Lengő a ruhája, pipacsbokrétája.
Nézi Csere Jóska: Ej, be szemrevaló
Picike cipellő, - szűkráncú viganó!
Hogy libeg, közeleg ott az árokszálon!
Idetart, itt terem... Cseng a szava: „Kérem,
Maga talán olyan - falubeli legény?
Nem lelem az utat, úgy eltévedtem én.
Mutassa meg merre! Vagy inkább - vezessen!
Ilyen nagy mezőbe sose jártam Pesten.”

Szőke buzaföldön lemenőben a nap,
Szőke lány hájárul lekerül a kalap.
Gyenge, puha szellő játszva bomlik vele,
Pipacsbokrétának hullong a levele,
Rebben a fürjmadár nád megett, sás alatt...
Egyszer csak a legény visszanéz, elmarad.
Hangos szavú rigó csúfságra jár véle:
- De belenéztél a kisasszony szemébe!
Kacag a kisasszony: „Ej de messzire jár!
Széles ez az árok! Átsegít, ugyebár?
Köszönöm, köszönöm! Már jól van! Eresszen!
Ilyen erős ember nincs az egész Pesten!”

Megeste a tarlót gyöngy estveli harmat.
Csere Jóska hallgat, - szegett fővel ballag,
Szemügyre vesz minden útszéli virágot,
- „Lám, egy se törik le, amire ráhágott!
Több kárt tenne benne fiókmadár lába -”
És indul utána, és lép a nyomába.
Útszéli virágot tapossa azér’ is, -
Ki szánja? Ki bánja? Így pusztulok én is!
- A kisasszony szava mesemondás, álom:
- „Sohase volt nekem ilyen szép virágom,
De nem is lesz többet! Nincs is hol keressem!
Vadkomlót, pipacsot nem árulnak Pesten.”

Megeste az utat sírószemű harmat,
A legény is csendes, a leány is hallgat,
Nyugtalan fellegek bomolnak az égen,
Valami bús nóta szól a faluvégen,
Felnéz a kisasszony gondba, gondolatba:
- „Rojtos keszkenőjét vajon kitől kapta?
Lám, van aki varrja, - lám, van aki szőjje!
Szépséges, hűséges barna szeretője!”
Csere Jóska szeme odatéved lesbe:
- „Hej, azt a virágot vajon kinek szedte?
Van akinek adja! Van akit szeressen!
Sok cifra uraság azon a nagy Pesten.”

1901

ROKKA-MESE

Két harmatos rózsza két piros orcája,
Dalolva motollál Takarosné lánya.
- Pergőszavú rokkám, sebesen, szaporán!
Segítsen, siessen édes asszonyanyám!
Nem látja kigyelmed, már zöldel a rétség,
Lánysorba nem érem gabonaérését!
Nem érti kigyelmed, repce-aratásra
Színig tele legyen a nyoszolyó-láda;
Hó-patyolat vászنام csak szőjje, csak szőjje,
Meglát engem abba, visznek esküvőre...
Szakadós a fonál, makrancos a kerek,
Szeretőm a révbe - odavár -, kimegyek...

Hervadozó rózsza halovány orcája,
Takarosné lánya hej, de nagyon árva.
Gyöngy-kivarrott párta, repce-aratásra
Megbomlott, elhullott - tudj’ a falu szája -,
Bomladozó gyöngysor a szava, beszéde:
- Szakadós a fonál, édesanyám, nézze!

Rozsdás lett a kerék, hogy nem szőttem régen,
- Kék violát szedni kinn jártam a révben,
Mátkakoszorúba, - parti füzek alatt.
Szegény kicsi rokkám, bé magáramaradt...
Nyugodjék kigyelmed, - megéri a nászom,
Szemfedőnek elég, - sok is az a vászon.

1902

LEÁNYKÉRÉS

Fehérzimankós téli éjszaka
Éjféli miséről mentünk haza,
S járt legelől, csuda hallgatagon,
A jegyző úrral Mária hugom.

A férfi szólt az erdő szélénél:
- Hallotta-é, kisasszony, mit beszél
Kettőnkéről együtt a falu? - Tudom!
Sietve mondta Mária hugom.

A rozsvetés dülőjin szólt megint:
- A szóbeszéd igaz lehetne mind,
Ha jönne vélem, mindig egy uton...
- Igen! - felelte Mária hugom.

Mégegyszer szólt a szérűskert megett:
- Édes kis madaram! Fáradt lehet!
Adja a karját! - S ment hallgatagon,
Hozzásimulva Mária hugom.

1902

SARJUVÁGÁSKOR

- Adj Isten, jónapot, három sánta banya!
- Visszakerültél-e, nyalka szép katona,
Barnalaki legény? Tudod mi az újság?
Elszerették tőled Pataki Juliskát.
Igy kell neked járni!
Mondtuk mi azt régen az öreganyádnak,
A szeme se jól áll annak a leánynak,
Biz elunta várni! -

Kis ablakba reszket három gyertya szála,
Mint a hű szerető szíve vágyódása,
Várakozó bújja, felzokogó szója,
- Barnalaki legény, térj be, csak egy szóra,
Mint azelőtt, régen - - - -
Ahányszor te nekem eszembe jutottál,
Mennyi könnyem hullott, nincsen annyi fűszál,
Se csillag az égen.

Három szál cigány az alvégi csárdába.
- Húzd rá az ebanyját! Bolond aki bánja!
Sírd ki a szép szemed, nem szánlak! Azér' se!
Hátha nem is igaz? - Mégis igaz! Mégse!
Pataki Juliska!
Befellegzett nékem a csillagos estve,
Utam a kapudig a fű is belepte,
Nem talállok vissza.
1902

KATÓKA MEGHALT

Halovány, gyenge kis személy volt,
Akiről szól az ének,
Jött-ment köztük a borral, hogyha
Mulattak a legények.
Aki ránézett, azt hihette,
Feljáró, kósza lélek,
Ijedt nézése, ritka szója:
- Korcsmárosné Katója.

Volt, hogy borközbe egyik-másik
Átfogta derekát:
- „Csókolj meg rózsám, eszem azt a
Rubintos picit szád!”
Mondta Veér András: - „Gyerek az még,
Héj, nyughass tőle hát!”
- S békén maradhatott azóta
Korcsmárosné Katója.

Ádvent vasárnapján üres volt,
Csendes a korcsma tája,
Hogy Veér András hozott menyecskét,
Ma van a lakzi nála.
Szól a muzsika, idehallja
A csárdásasszony lánya.
Mire gondol, ég a tudója,
Szegényke kis Katója.

És akkor - tán lidércet látott,
Ki, a sötétbe lesván,
Megindult lassan, tébolyogva
Csillagos, fagyos estén,
Csak valami hitvány ruhácska
Volt fázós, gyenge testén,
Ment, ment... s beleszédült a hóba
Csárdásné kis Katója.
1902

TÁRSASÁGBAN

- „Jó estét asszonyom! A bálon
Hiányzott, mondhatom!”
- „Nem gondoltam, hogy itt találom,
De - örülök nagyon!”
- „Egy zugból oly régóta nézem.
A férje nincsen itt?”
- „Az uram? Igen - a vidéken
Valahol utazik!
- De... holnap délre visszavárom!”
- „Ki hitte valaha...
Hogy megszépült a lagunákon!”
- „Milyen gyerek maga!”
- „Az öreg urat láttam tegnap,
Haragszik még reám?”
- „Dehogy! Mióta férjhez adtak,
Jobbkedvű az apám!”
- „És mióta nem jártam arra,
Mi újság a tanyán?”
- „Ottkinn? Csak a lugastól balra
Kidőlt a körtefám.”
- „A virágos? hisz nincs egy éve.
Hogy ott ültem veled!”
- „Valami titkos betegsége
Már akkor lehetett.”

1902

MAGDOLNA

Halálra vál a szombatéj legottan,
Még violás párákba rezg a város.
Gyékény a parton, görnyed ott sarutlan
Péter, Jakab, az idősebb, meg János,
Odább a bárka tört padján, leverve
Alél az asszony, elnyomá keserve.

A hab susog, miképha titka volna.
Remegő bánat néma, mint a hab.
Messze sötétlik a Golgotha orma,
Ah, szinte féli, kerüli a nap.
Megholt az Úr, ki igaz volt szavában,
Nincsen próféta több Galileában.

Ki az? Valaki erre tart sietve!
Kavics zörgött, hullám neszelt csupán!
Mind hátrarezzen balga rémületbe,
Míg az ösvényen feltörtet a lány,
Haja kuszált, köntöse összetépett.
- Magdolna, te? Mi hozott ide téged?

S feddi Jakab: Asszony, hol van a fátylad?
És Péter mond: A kebled eltakard!
És János néz, a szeme csupa bánat:
Szólj lányom, honnan jöttél, mit akarsz?

- Véres vagyok? Ott a kereszt tövébe,
Igen, igen! Palástom elveszett,
A hajamat a tüske összetépte.
Mit? Mért nem keltek? Fel, fel emberek!
A mester él! Jöjj gyorsan uram, Péter!
Ne bánts! Hisz ép eszem van! De hogy nézel?!
Felel Péter: Eszelős vagy, leány!
S Jakab: A mi gyászunkat ne zavarj!
S János, ki ült az Úr jobb oldalán,
Szegény te, közénk ülj, velünk maradj!

- Pihenni most? Hisz harmadnapja járom
A sűrűt, mint az erdei vadak,
És minden bokrot, fát elért az átkom,
Hogy nem fedezte jobban uramat.
Most felvirrad ím! Rossz álom repült el,
Megéledt, felkelt, visszajött a mester.
Ah hallgasd! A tanácsbeli kertjében
Leskedve vártam a kelő napot,
Hogy a szombat multával visszakérjem
Az Úr testét, ki minket elhagyott,
Vagy tán szememnek minden könnyűjét
Örökre el akartam sírni ott,
Vagy mit tudom! De hogy közelíték
Reszkette láttam: eltűnt a halott,
Üres a sír, de fényes, mint az ég
És villámkép tündöklő sugarak
Vették szemem fényét. Tovább menék,
S egy férfi állt a fák alatt,
Fehérruhás, komolyszemű, szelíd -
És szóltam néki: Szánd meg bajomat!
Mert bizonynal a kertész vagy te itt,
Mondd nékem, hová tetted az Urat?
S ő szólt, a hangja ép úgy rezge most,
Mint mikor minden bűnömet lemosta,
S letörlé rólam a gyalázatot.
Nevemen hítt, homlokom símitotta.
Rabbóni! S mint szokása, úgy felelt:
- Magdolna! Meg ne érints engemet!

És Péter szólt: Te láttad legelőbb őt?
S Jakab: Magad láttad? Te bűnös féreg?
És János nézi Márját, a kesergőt:
- Halkan! Az asszony szunyadt, s íme, ébred.

Költsétek föl! Mondjátok meg neki,
Én láttam őt, a senki lánya, én,
Nem az, ki virradatra mehtagadta
Kaifásnál a tornác küszöbén,
Nem akinek kendőjét elfogadta,
A szent asszonynál, ím, méltóbb vagyok,
Sem akinek keservit oltogatta,
S vigasztalásra más fiat hagyott.
Ah, volt szava a két gonosztevőhöz,
És Jeruzsálemért imádkozott,
És szeretettel szólt az asszonyoknak:
- Magatokon, ne rajtam sírjatok! -
Sohsem mondott vigasztalást nekem,
De láttam, visszajött! Áldott legyen!

És Péter int: Hallgass, boldogtalan!
És Jakab szól: Hagyd abba, nem lehet,
Ne higgyétek! A sátán véle van.
S János: Ha káprázat játszik veled?

- Nem hiszitek szavam? Mondom bizony,
Jobb nálatok a fegyveres pogány,
Ki örül áll a joppei kapun,
Az hajlott szómra, engedett korán.
Mielőtt a kakas háromszor szólalt,
Futék repesve túl halmon, hegyen,
És aki látott, aki vette szómat,
Mind hitt nekem, megannyi jött velem.
És mentünk kerteken, vetésen át,
Felvertük a külvárost, a határt -
S Emmausnál, az országút felén
Mind összegyűlve zsong a falu népe
És pálmaágot tör és dallva mén,
Mint ünnepen az utcák csőcseléke,
És reménykedve zeng az öröm-ének,
Az élő mestert várja béna, vak,
Almát, tojást osztanak el a vének,
Hogy csend legyen. Mégis kiáltanak
És szerte-zengi a kisdedek szája,
Mint írva van: Él a zsidók királya!

Igaz ne lenne? Kápráznék szemem?
Oh, ha a sátán csúfot űz velem!
Hallgassak én? Nem, esküszöm fejemre!
Ha százezernyi jó is ellenemre,
Ki nyúl hozzám? Szabad vagyok, szabad!

S ha nem kiáltok, szívem megszakad.
Bezúgja szóm a kisértő vadont,
Hol csonka ágon rémít Iskárióth,
Bekiáltja a pusztákat szavam,
Ha senki sem hisz, én hiszek magam,
Az Úr megtért, - én akarom, hiszem,
Feltámadt én mesterem, Istenem.

Már indul, köntöse repked a szélben.
Utána bomlik hosszú, rőt haja.
Egymásra néz a három, s észrevétlen
Felkél a sápadt asszony, Mária,
Lépte inog még, a szava remeg:
- Magdolna várj, én is veled megyek.

1902

HÍRADÁS

Fenn húnyik a csillag,
Fenn ébred a hajnal,
Tollászkodik sebtén
Sokszáz pici angyal.

Omlása-bomlása
Rózsafellegeknek...
Rózsafellegekből
Pihe-ágyat vetnek.

Bontják, teregetik
Széltibe, hosszába,
Itt is, ott is leszakadoz
Halovány foszlánya.

És hullong és szálldos
A hajnali légbe,
Úgy csapódik szép leányok
Álmodó szemébe.

És ihol, valahol
Egy virágos ablak
Orgonavirági
Összebólogatnak.

S egy súgja a másnak:
- Csak halkan, csak lágyan,
Fehér lányszobába
Fehérhabos ágyban
Pihegő leánynak

Ma vagy az első
Szép hajnali álma,
Igézetes, édes
Szerelemről való
Boldog álmodása.

1902

TERÉZ

Átleng a párákszötte esti fátyol
A selyemfényes, babonás vizen. -
Valami távol, idegen leányról
A parton... valaki mesél nekem.
Varázslat kóbor álma szállt-e rám?
Hogy szinte látom: szőke az a lány,
Kicsi, fehér... úgy-e, fázós szegény,
És kék ruhát szeret, akárcsak én.

Mese, mese. - Tavaszestébe régen
Az a leány a jövődőbe nézett,
S szólt: „Már tudom, hogy el fogsz hagyni engem!
Elhív tőlem valami új ígézet.
Csak azt ne hidd, hogy elfelejtelek!
Csak azt ne mondd, hogy ne szeresselek,
Csak hagyd a jöttöd minden este várnom,
Úgy sincs nekem más dolgom a világon.”

Mese... Fehér hullámok útján járva
A hosszan elsikló selyemhabon,
Testvérgondolat száll a szőke lányra.
Hogy: Ismerem. Hogy: Szeretem nagyon...
Kis árva madaram, kedves szegényem!
Tudod, mióta vársz? Tudod, mi régen?
Tudod, hogy ő is álmodik veled?
Tavaszestébe... *m á s n a k* emleget.

1902

MÉH-TÖRTÉNET

Kimondtam a szót, mire készültem régen,
Terveket úzva sok felleges éjen.
S vad gyűlölség meddő szikrájaképen
Felélszigegett szómban a fulánk.
Elszállt a szavamban... elszállt a szívéhez,
Éreztem, amint döbbenve felérez,
És láttam, ahogy az arca fehér lesz,
Átillan homlokán egy percnyi láng.

Ennyi! - Most jön-megy a nappal, az éjjel,
S nem jön vele vágy, soha terv, soha kétely,
Nincs mire készülni öngyilkos hévvel.
Kimondtam a szót - s *vele végem!*
E szóban elhagyta a szívem a vér.
Agyamból kiégett minden kicsi ér.
Nem tudok élni és nem volna miér,
Hagyjatok! - meghalok! Hagyjatok engem!
1902

VÁNDORÉNEK

Amerre járok, nő virág elég:
Csak szaggatom, te jutsz eszembe még.
A legszebb rózsát küldeném neked,
Hiába - messze vagy te, nem lehet -,
Míg odaérne, elhervadna rég!
Van egy galambom - a szárnya fehér -,
Azt küldeném el, a válaszdórá',
Sebes a röpte, csakhogy - tudom én,
Ott van a fészke erdők peremén,
Ott elmarad, nyomodba sohse ér.
És a szívemben - édes emberem,
A nóta is már hasztalan terem.
Ha záporok szele vinné, - - - de lásd,
Elszéled az messze völgyeken át,
Szívem dalát rábízni nem merem.
1902

VÁGYAK

Úgy-e, most jól áll a hajam megint!
És úgy-e, jól van szabva a ruhám?
Színes szalag, csokorba szedve mind,
Ilyen a szívem is, könnyű, vidám.
El innen csak! Sokadalomba vágyom,
Ahol repkednek balga kacajok,
Futószerelemek szállnak tüzes szárnyon. -
Nagy, halálos jókedvet adjatok!
Mulatni akarok!
És mégis, mégis, e homályos zúgban,
Csillapító csendben jobb volna tán,
Itt csak valami néma, tompa bú van
És béketűrő, mélységes magány;
Jobb volna itt maradni minden este

S az éjszakán, míg jön a virradat
- Behúnyni a szemem és várni egyre
Az idő, az idő míg elhalad
És betemeti azt a holt nyarat.

1902

POGÁNY IMÁDSÁG

Nagy Istenek! Elég, elég a csendből!
A béke megfullaszt, - beteg vagyok.
Hát nincs viharszél, hogy szembekacagjam?
Itt minden hallgat, minden mosolyog.

Vitorlatépetten, tajtékos árban
Hogy szállnak a boldog, szabad hajók!
Szörnyű, hogy itt zátonyra jutva várjam,
Míg rámfut a repkény, beszélő a pók.

Nagy Istenek! Szedjétek össze nékem
A csillogó s a gyilkos napokat,
Abbul szűrjétek az életek éltét,
Szikrázzon, égjen minden pillanat!

A sok, közönytül terhes, lomha évet
Vegyétek vissza! Másnak engedem.
Csak egy napot! De gyönyörbe temetve,
Vagy villámfényes ünnepet nekem!

1902

TALÁLKOZÁS

Az asszony víg, dalos volt, - kacaja,
Mint hajnalidőn gerlice szava,
Felhangzott szüntelen.
A férfi nézte és ámulva szólt:
- Lám! Azelőtt ilyen szép sose volt,
Én így nem ismerem!

Továbbment. S hogy talált egy szőke lányra,
Leült mellé és súgva magyarázta,
Hogy „mi a szerelem?”
Mikor füléhez hajlott mosolyogva,
Az asszony ránézett, féltőn, titokba:
- Így sose bánt velem!

Nemrég - szerelmük végső idejébe -,
Hogy együtt ültek, csendben, tépelődve
Magányos estvelen,
Egyik se tudta még, hogy mi a gyásza,
Akartak még - s már nem tudtak egymásra
Rámosolyogni sem.

1902

EGY MADÁR

Fehér a föld, fehér az ég,
S a hófúvásos táj felett
Kereng, leszáll, meg felrepül
Setét, zajos madársereg.

Szeret, gyűlöl, eszik, iszik,
Csácsog, porol, él mindegyik...
Ki érti meg a csókaszót
S a varju-szívek titkait?

Csak egy fekete bús madár
Ül egymagában a fatőn, -
Gúnyaszt és nézi társait
Közömbösen, kételkedőn.

S a furcsa kérdés úgy gyötör
A többi száz talány között:
- Elvonult bölcs-é az az egy
Vagy boldogtalan száműzött?!

1902

KÖSZÖNTÉS

Jó estét emlékek. Adj Isten, álmok!...
Kékszemű ködben tünedeznek, szállnak
Foszlányai a sugárteli délnek -
Lengő, testetlen árnyak már - nem élnek.

Rég volt, hogy száraz szemmel, lázban égve,
Némán dobáltam a kályha tűzébe
- Hogy zizegtek, hogy hullt a pernye rájuk! -
Régi levelet, elszáradt virágot.

S ma - ócska holmi közt - adj Isten álmok!
Egy ittfeledt írásra rátalálok...
Elrejttem gyorsan, senki meg ne lássa!...
Mégis - csak nem küldhetem a padlásra?

1903

EPILOGUS

Hogy ott jártam az ismerős vidéken,
Csüggedt, szomorú ember fogadott.
És mondta halkán, sóhajos beszédben:
- Édes vigasztalásom elhagyott,
Kis Rózsi elment, kis Rózsi halott...

Árnyék borult szavától a szívemre,
S árnyék húzódik át völgyen, hegyen.
Nemrég e tájék - ért kalászos rendje,
Ösvény, csalit - mind kedves volt nekem.
Tán most is - azt a napfényt keresem?

Mi történt? Egy édes gyerekkacajjal
Van csak kevesebb madárdal a földön,
Mindössze: üresen talál a hajnal
Egy kicsi nyoszolyát, - ezen tűnődöm,
Csüggedt, szomorú szívvel tépelődöm.

Egy nyoszolyát, amelyen annyi estve
Hallgattam a lélekzeted neszt,
Bársonypilláid rebbenését lesve,
Kék vízi-lányrúl mondtam a mesét,
- Aranyhaját, hogy oldja, bontja szét...

Mindössze csak egy mese maradt félbe,
S visszakerült, - onnan küldték az égből,
Elolvasatlan, rózsaszín levélke,
Sorsod. - Csak elaludtál mese nélkül.
Anyácska hívott! Ki veheti vétkül?

De itt azóta lomha, szürke árnyék
Fekszik végig völgyen és hegyen.
Mit is keresnék még itt? - Mire várnék?
Csak el, tovább! Oly nehéz a szívem!
S az árnyékot hiába kergetem.

1903

MADONNA

Recseg a szálfa, izzik a szőnyeg,
Zúg a kiáltás, a lárma vad.
A halmon - a seikh sátora lángban.
Jaj, szerte-sikoltoz az asszonyi had.
És áll a nagyúr ott hangjaszegetten,
És nincs ki bemenjen, nincs ki segítsen.
- Szunnyad a seikh kisfia benn.

Az anyja alélt már rabasszony ölében,
Sok udvari szolga szepegve buvik.
De ott... a csoportbul egy szerecsen asszony
Kitör és rohan az égő kapuig.
Már benn van...! Kihozza, megmenti a dajka!
Ég óvja! Legyen az Alláh keze rajta!
- Szunnyad a seikh kisfia benn.

Recseg a szálfa, izzik a szőnyeg,
Némul a jaj, szó ajkho' tapad. -
Nézzétek, ott van! Keblin a gyermek!
Sistergő, üszkös gerincfa alatt.
Keblin *e g y g y e r m e k* - takarva rongyba
Az *ő k i s f é r g e* - szolgaporontya...
- Szúnyad a seikh kisfia benn.

Ott áll. Feléje szitok, üvöltés,
Felemelt öklek erdeje száll.
Köntöse szélén tűzkigyó surran,
Nincs út előtte, mögötte halál.
Igy - lángtul övezten, fiára hajolva,
Vérszin glóriában a *f e k e t e M a d o n n a*...
- Már szunnyad a seikh kisfia benn.

1903

LEGENDA

Hallga csak! Mese szól. Ganges-parti nádiban
Ősbozót regélte, fehér éjszakában
Ingó holdsugárnak.
Parti szél hallgatta, röptiben elkapta,
Ingatta-lengette, valahol elhagyta,
Mikor belefáradt.

- Sugaras hajnalán az öreg világnak,
Mikor ifjú földén még istenek jártak
És virult az Éden,
Bűbájos csoda állt, szent paradicsomfa,
Ágas-bogas, ékes gyümölcsbe borulva
Az öröm kertjében.

Szólt Bráhma: E fában kedvem telik nékem,
Áldással megáldom, malaszttal tetézem,
Oly igaz, mint élek.
Lelket csókolok rá. Leszen a termése
Élő csodagyümölcs, osztályosa, része
Szívem melegének.

És lőn, amint mondá. De hogy tovaszállott,
Ott terem a másik, az ősgonosz Átok,
A sötétség atyja.
Éles tört von elé, s csak úgy tréfaképen
A sok érző lelket elmetszi közepén
S otthagya kacagva.

Hogy a hajnali szél a lombot megrázta,
Félgyümölcs, feleszív széthullt a világba, -
Viharos pusztákba.
Hangos lett az Éden fájdalemak jajától,
Félszív a felétől messze került, távol
S lett elhagyott, árva.

Azóta mindmáig nem szűnt el az átok,
A vihar még egyre járja a világot -
És bár ázva-fázva, -
Csupa gyászos lélek temetné a gyászát,
Csupa társtalan szív keresi a társát,
Sohasem találja.

Olykor némelyikünk ujjongva fölérez:
Véletlenül illik néha fél a félhez,
Találomra épen,
De valami mindig hiányzik belőle,
Fölébredünk tőle. A mi álmunk dőre,
Messze van az Éden!

1903

A SZÚZANYÁNÁL

Egy reggel - nesz nélkül, bájosan, szelíden
Nászöltözetben álltak mind a fák.
Szép májusasszony! Önt kereste szívem
És Önhöz vágyott ez a sok virág.
Virágtalan az oltár is, - beh árva!
Palástja hósín, - pillantása jég,
Anyakirályném! Szolgáló leánya, -
Udvarlására mégis eljövék!

Kegyét veszítve bujdostam azóta, -
Emlékszik? Kőd szitált, permetezett,
Zúzos november-estén, lopva, óva
Hoztam Önnek egy kis aranyshivet.
Emlékszik-é, hogy hús márványkezére
Miért szorult rá akkor a szívem?
Farsangos éjek röpke láza érte, -
Nagyasszonyom! Most úgy szégyenkezem!

Emlékszik-é, malaszttal teljes asszony,
A lázadó, a káromló imákra?
Engedje, hogy fehér bimbót fakasszon,
Virágba nyíljon lelkem minden átka,
Mit rájuk szórtam! - Oh, mert megdobáltak
Nehéz, buta rögekkel akkoron,
Szidalmazó gúnnyal utamba álltak,
- Szánakozott-é rajtam, asszonyom?

Emlékezzék meg! Egykor, Júdeában
Gonosz nyelvektől Önt is érte vád,
S elveszítette, - noha makulátlan,
A lelke üdvösségét, - a fiát,
S a szíve minden gyötrelemben égett...
- Ön irgalmas, mert hisz boldog nagyon.
Ne emlékezzék! - Adjon békességet!
Fogadjon vissza engem, asszonyom!

1903

KERTBEN

Valamiért ez a sok rózsza
Úgy összeborzong, megremeg.
Könnymű, tarka violák is
Egymásnak csendet intenek.
Csitul a szellő, - lábhegyen csak
Kímélve, búsan közeleg, -
A legyintését féltve, óva,
Zajtalanul összefogózva,
Fogják fel néma levelek,
- Megilletődött őrszemek, -
Mik szegett fővel, sorra állnak
Ablakánál a kerti háznak...
Ott benn, - elgyötrött némaságnak
Kél hosszú, panaszos jaja,
Halkan, kísértőn, - mintha távol
Árnyak völgyéből hallszana,
Majd vergődő sikolyra válik,
Mint a lélekharang szava - - -
Ott benn - virágos kerti házban
Rettentő, fagyos elmulás van,
Az élet oda van, - oda.

A virágoknak asszonya,
Küzködve most haldoklik épen
Egy férfi szívében.

1903

PETIKE JÁR

Két harcsaszájú, picike jószág,
Butácska, édes gyerektopán,
Tétova, együgyű, - tündéri nessel
Most tipeg átal egy ócska szobán.
Ébred a szívem játékos kedve,
Elborít hófehér virágeső. -
Amikor látom, a kacagásom
Hangosan, édesen csapkod elő.
Sok régi holmin, szürke íráson
Úgy fut, iramlík száz furcsa sugár,
S én ennek is, annak is kiáltani vágyom:
- Tip-top! Megindult. Petike jár!

Még fogja erősen az asztallábat,
És nyitva az ajka és úgy kipurul!
Hős emberi lázzal, tüzes akarással
E rózsarügyecske megállni tanul.
Most-most! Elhagyja és indul előre...
Hogy csetlik-botlik, mily tévedező!
Tip-top! S aprózva, közbe megállva
Koppan vitézül a törpe cipő.
Már ideér. Most nyújtja a karját.
- „Csak lassan, okosan. Peti fiam!”
Megered szaporán, - elesni nem ér rá,
Előre hajlik - s az ölembe van.

Tetszik a játék. Kezdeti újra.
A karszék mellé kerülök én,
Nagyhosszút lépne, nagyhamar elérne,
S fölbillen szegényke az elején.
Remeg a szája, sírni szeretne,
Szétnéz: sajnálja-e valaki?
Gondolkozik... majd felkél szepegve,
S új erővel fog újra neki.
Rózsaszín ujját előre tartva,
„Tip-top” - így indul óvatosan,
Halkan, selypítve biztatja magát, hogy:
- „Csak las-san! Okos-san! Peti fi-am!”

S elnézem hosszan, homályos szemmel,
Borús káprázat száll le reám.
... Tűnnek az évek... Megöregedtem...
Egyedül lakom ócska szobán.
S im néha erős lépés zaja hallik.
Jön egy daliás, ifjú legény.
„Te vagy? Mit adjak? Kávét-e? Kalácsot?”
Tip-top! Öregesen járom körül én.
S míg sok vidám csínyjét, nagy küszködését
Sorra beszéli, kacagva, vigan, -

Reszketve, ijedten suttogom én el:
„Csak lassan,
Csak lassan, okosan, Peti fiam!”

1903

DENEVÉR-HANGOK

Füstlehelettől, vonatok zajától
Messzemaradó szép völgyi lakot,
A nyárfás, kicsi házat, -
Mondd, láttad-e már?
- Míg szertezilálta előtted a távol,
Súgtad: A boldogság lakhatik ott!
Ím, vaskerekék nyomában a bánat - - -
Egy sóhajod volt-e: „Beh kár!”

Ismerős kéz vonása egy levélre
Fakón kúszálta a nevedet.
S mégis, - tán ott rejtőzköd-e benn
Engesztelő szerelem. - - -
Engesztelést h'jába remélve
Futosó lángok játéka ha lett,
Mondtad-e remegéstelen:
„Immár nem ismerem!”

És járva, tolongva az idegen árban,
Egy mély tekintet nem szállt-e feléd?
S egy kar, - biztos, erős,
Kínált-e valaha támaszt?
Szertebolyongtál úgy, hazátlan?
És megnyugovást úgy-e ígért?
S te, - szólva - „Az út sietős!”
Hidegen eltaszítád azt.

Nem hallod-e, magános éjszakákon
A mult száműzött percei hogy zokognak - - -
Kisértet álom völgyi romoknak
Megmutatja az üszkét - - -
Reszkess! - Megújra visszajár az álom,
Megölt betűk izzón ragyogni fognak
S ígéretteli pillanatoknak
Árnya gyötreni fog még!

1903

KÖZÖNY

Bús ködruhába, nézd, leszáll az este.
Gyötri a csendet fuldokló ütem,
Az óra... Halld, amint ébredve-veszve,
Az összecsengést hasztalan keresve
Belehangzik a szavad s a szívem.
Most-most!... Hogy biztat egyre, mindörökre
S *e l ő b b r e* egy lépést se jár az óra! -
- Nem érzed-é, hogy sorsunk odakötte
A reszkető, ijedt kis mutatóra.

Hagyd a panaszt! - Száll még sok alkony árnya,
Együtt teázgatunk sok este még,
Kéz-kézben, csendes óra jöttit várva...
Utóbb elég lesz, neked is elég.
Kalandos terveket se foltozz váltig!
Marad az éltünk ünnepnapja ez.
Tán jobb neked, hogy valóra nem válik,
Tán jobb nekem, ha fészünk sohse lesz.

1903

KÉTSÉG

Éjfellegekből jött; - sasmódra szállva
Tört a szívemre első, lázas álma.
Viharszegett szárnya felém borult,
És mit ezereg éjszakán tanult
Titkos igékből, holdfényes jegyekből,
A boldogsággal ámított szivekből,
Lángoló szóval lihegte felém,
Míg tehetetlen rabul estem én.

- Csak jöjj velem! Odavezetlek téged,
Hol zabolátlan kavarg az élet,
Emelkedő-eső, szilaj hulláma
Vad szirten permeteg-sugárra válva.
Kálváriákra, hol virág terem,
S kígyófulánk virágok kelyhiben.
Vérző tövis közül kell fölemelned,
Mi ott terem szívednek, - a szerelmet.
Akit szeretsz, - majd sírnod kell miatta,
Követned kell börtönbe, gyalázatba,
Aztán sugáros magasokba fel -
S a királynője ott is te leszel.
Hát jöjj - siess! - -

S míg félig öntudatlan,
Kiszáradt ajkkal utánasusogtam
A viharok dalát, - habozva, késve,
Nem mertem őt követni - mégse - mégse.

S egyszerre, - gyilkos bosszúsággal telve
Keselyű-karmát vágta a szívembe.

- Verdeste, tépte, - csattogott a szárnya,
S messzenyilazott a vad éjszakába.

Nehéz, halálos, álomtalan álom,
Meddig tartott az éj? - már nem tudom.
Most hajnal. Most a virradatot várom,
Lábadozón kitárom ablakom.

- És bemosolyog az ég teli kékje,
Tavaszi légből halk hullámu béke.

Enyhe sugárok tiszta balzsama.

- Májusimádság egyszerű szava
Körültem, tán e könnyű, méla nesz? -
Valaki néven szólított. Mi ez?

Egy szürketoollú, formás kis madár
Jött észrevétlen, - s valamire vár.
Hogy felémrebben könnyű tolla pelyhe.
Regfuvalom száll halkán a szívemre,
S szavától mintha engedne a fagy!

- Te mégis árván, egymagadba vagy!
Vár, készül, tervel minden, ami él,
Te ülsz a bomlott fészkek szélénél!
Tavaszi dő van. Sugaras, szeles; -
Vigyázz! A többi rendre párt keres, -
Sietve épít új, meghitt tanyát.
S te itt maradnál egész nyáron át?

Ne vond a vállad, hogy: Nem érdemes!
Hátha valaki ép téged keres!
Lásd! Cifra, mézes beszédhez nem ért,
De megfelezné véled életét
Egyszerű izenettel aki küld. - -
Léssz féltveőrzött, mindig megbecsült.
- Aprócska tervek, szűkhatáru vágyak
Közt holnap gondja vet a mának ágyát, -
Én gyógyulást tudok számodra, lásd, van
Fehértornácos, szép falusi házban
Egy ember. - - Jőjj velem! Leszel úgy-e
Öszhajú asszony hallgatag menyé?

Még szól! S miközbe húnyt szemmel merengnek
Valami rég félbenszakadt dalon.
S miközben a fagy halkán, egyre enged.
Én hallgatom, csak egyre hallgatom. -
Üznöm kellene. Szólni hangosan:
- Nem jó helyen jársz, édes madaram!
Ki hozzám küldött, én - nem ismerem.
Üznöm kellene és - - még nem merem.

Az éjszaka, - a félelmes, a vad, -
Félek, hogy akkor újra rámszakad.

1903

FÁRADT EMBEREK

Van egy leány, - csak a mesébe él, -
Mondják, - nem is különb a többinél.
Elszállt fölötte édes, röpke mult,
Sírni vágyott, - kacagni tanult...
Ám akik szánakozni jobb szeretnek,
Sehogyssem tetszik a jó embereknek,
Fürkészik arcát reggel, - látni vágnak
Könnyek nyomát, virrasztott éjszakákat,
S a vigalomba ha elfárad estve,
Föléhajolnak az álmára lesve,
Összesúgnak a bölcs, jó nénikék:
„- Hajh, a régít, - most is szereti még!”

S van egy ember. Mesevilágba jár,
Nagy álmodó, de jobb százannyinál,
Szemébe néz csak, - aztán mitse kérdez,
Kézenfogja és nem nyúl a szívéhez,
Elmúlt szerelmet sohasem emleget,
Kimélve, félve kerül egy nevet,
- Nagynéha kérdi meg: - „Nyugodt egészen?
Hisz tudtam én: meg fog gyógyulni szépen, -
Hisz mondtam én, hogy el fog múlni, lássa,
A beteges, az ideges varázsa, -
Rámfigyel? Ő rá gondol? Úgy-e nem?!”
- Sújja a lány: - „A régít szeretem!”

1903

ASZFALT

Novemberestén, párás, szürke légben
Végigsuhant fehérén, hófehérén
Zsibongó utcán, téren.

Hol kába fényt szór minden kirakat,
A sivár, gőgös ívlámpák alatt
Sietve elhaladt.

Míg karcsú árnya a házak falán
Úgy fut utána - üldözi talán:
A gondüzött, a szomorú leány.

S egyszerre - megáll a sarkon.

Ott benn, a kávéházi füstbe, fénybe,
A csúf, közömbös, hétköznapi létbe,
Ott, - valaki. Ez ő! Nem tévedett!
- - Elnézve sürgő emberek felett
A férfi. Szeme, az utcára téved, -
Nem száll belőle tűz, se vágy, se élet.

Egyhangú közöny az arcon.

Egy pillanat. Csak amíg átsuhan
Egy szíven a ború.
Míg széttekint - magába, társtalan
Egy lány, ki szomorú.
Egy pillanat, míg az emlékezés
Zokogva tör elő.
Egy pillanat csak. És szemükbe ég
Sóvár, tüzes, dacos gyönyörűség,
A mindent feledő.

Csak ennyi! És míg gyorsan összefogja
Remegő kézzel sötét köpenyét,
Megcsukló vállal, tétovázón, félve
Vagy visszahívó, édes szót remélve
Megindul, a ködbe, odébb.

1903

VALLOMÁS

Habos párnákon vívódik egy asszony
Szemére halkan, reszketően suhan
A végső árnyék. Lenn, az ágy fejénél
Virraszt a férfi sápadt komoran.
Már alighogy zihál,
A szívverése halkabb lesz, eláll.
A végső percben megmozdul az ajka,
Vonagló szókban, töredezve, rajta
Egy élet kínja, vádja ott remeg:
„Hazugság volt! Soh'sem szerettelek!
Valaki egyszer szívem összetörte,
Elhagyva, árván jártam a világon.
Te akkor boldogságot kértél tőlem,
Én hittem, hogy a békét megtalálom...”
De ezt a hangot fül nem hallja már,
Hullámot nem ver, visszhangja se kél,
A szók értelme elhal születetlen...
S hűlő kezére ráborul a férj.

1904

BETHÁNIA

Már akkor Judeában élt az Úr,
És közelgett az idő, hogy beteljék.
Már elhagyá a kedves tartományt,
Galilea hű népét, gyermekteg
Lakóit az üde, északi völgynek,
Bájos tavát, kökörösines mezőit,
S a szürke ódon kővárosba tért.

Járt a papok tornácai előtt,
Pogányok faragott kapuinál,
S a templom fogadalmi kincsein
Merengett hosszan. Ám, ha szót emelt,
Az ő varázsos, ihletett szavát,
Otromba gúny üvölte válaszul.
Ósdi konokság, bős, alanti gög
Habzott az ajkakon s feléje dörgék
Az Irás kővé vált, komor ígét.

S olyan fáradt lett. Hisz, nem értik itt!
Meddő vitákban ellankadt kedélye,
S az eleven, galambszárnyú igék,
A szók virági mind elvesztek ajkán.
Esteledett... ő nyugalmat kívánt
S emberszívet, mely szívével rokon.
Elhagyta hát az árusok terét,
Kik az ünnep jöttén haszonra vártak,
S a jövevények utcáin keresztül
Át a kapun Khedron völgyébe tért.
Majd megkerült egy mezei lakot
És a vigalmak kertjét, az olajfást...
Lélekzetet vőn. Ah, ez a magány!
A szegény, koravén város zaja
Csak úgy hallik, mint sóhajos fohász
Vagy halk panasza álmos csecsemőnek.

Oly tiszta a lég. Csillagos az est.
Fenn a tetőn két ifjú, karcsú cédrus
Messze fehérlik, - két szerette fája.
Ah, törzsükön a holdfény mint kígyózik
És mögöttük milyen sötét a lomb...
Odább, a völgyben, terhelt fügefák
Dús ligetei közt megbúva, halkan
Pihegnek az apró embertanyák:
Getszemáne, Betfáge és ama
Pálmás falu, kicsiny Bethánia.
Az Úr megindult a holdfényes úton
És közelgett Eleázár lakához.
S ép akkor, délcegen, födetlen arccal,
Játszin emelve vállán korsait,
Lépett ki egy lány s őt felismeré.

„Uram! - szólt és gyorsan elébe szökkent -
Elhiggyem-é, hogy köztünk vagy megint?
Beh régen láttunk. És bátyám lakát
Még fel sem ékesítém. Térj be hát,
Áldásod rajtunk. Üdvöz' légy, Uram!
Szegény házunkba' pár ízes falat
Lesz még. Beh jó, hogy jércém el nem adtam!
Azóta szőttem új kendőket is,
Nyugvóhelyed milyen friss lesz velük!
A tűzhely is meleg még, olajam
Is van. Fáradt vagy, nemde, jó Uram?”

És míg ajtót nyit, halkan, zsörtölődve
Folytatja: „Mester, annyi gonddal élek,
A ház, a kert rendbentartása rám
Marad s a konyhán én gondoskodom,
Adok, veszek... öszvéreinkkel is
Én bánok el s e szövőszék enyim.
Mert Mária húgom úgy jár-kei itt,
Mintha látás gyötörné. Óh Uram,
Bajára írt nem mondanál szegénynek?
Úgy elbolyong, oly egymagába mén;
Jó ifjaink beszédt megveti
És egyre sápad. Ah, de itt jön ép.”

És jött a szűz, oly halkan, mint a harmat
A mirtuszok fehér keblére száll.
Redős köntöse mintha holdsugárral
Telt volna meg ottkin, olyan fehérén
Omolt körül a nyulánk termeten.
Az Úr láttára bíboros lehellet
Jegyzi a halvány, tiszta homlokot.
És közelít, félénk bizalmasan,
Mint anyja híján antilop-ünő
Kézhez szokik. Majd könnyedén omol
Az Úr lábához és átfonva térdt,
Suhog az ajkán sóhajos beszéd:
„Uram, bizonynal tudtam, hogy ma eljössz,
Álmomba' tegnap újra láttalak,
Fellegből volt a trónusod, Uram,
Lábadnál ültem, - így - s a magvetőről,
A fügefáról tanítál nekem.
Majd azt is mondtad: Az égi madárnak
Fészke vagyon... És a liliom ékes,
Csak az ember fia van számkivetve.
Aztán öledbe hajtám a fejem...
A könnyem úgy folyt, - nem tudom, miért? -
Fölém hajoltál... a fülembe súgtad:
»Boldogok, akik sírnak.« S vége volt.

Felébredék. Még egyre folyt a könnyem,
És tudtam, hogy ma eljössz. Vártalak.”

1904

A NAP VITÉZE

A fiú anyja elhalt még a nyáron, -
Hat éves volt. A lány alig mult három,
Örökbe tartott kicsi koldusok,
A hajuk borzas, szemük mosolyog
Talán, - mert senki sem vigyázott rájuk
- Vidám a kedvük, rongyos a ruhájuk, -
Valahogy összeszoktak rosszba, jóba,
Foltos ujjasba, tépett viganóba,
Nem ártott nekik hideg, se meleg,
Együtt kószált mindig a két gyerek.
Egyszer, - hogy tavaszodott nálunk épen,
Kék volt az ég, - a fű kiserkedt szépen,
Hogy kézenfogva ballagtak előre
A várhegy oldalán, a temetőbe,
Honnét alig tisztult le még a hó, -
Csak úgy betévedt Andris meg Kató.

A meredeknél, - túl a kőkeresztén
A kisleány ijedve visszaretten,
És meglapulnak egy sirdomb tövébe, -
Ott fenn, - az útnál, - talpig feketébe
Egy asszony ül útszéli kis padon,
Az arca sápadt. Annyi fájdalom
Van a szemébe. - Így van festve épen
Az Isten anyja a templomi képen, -
Tudja Andris. Ő iskolába is járt,
S míg kézenfogja a szepegő kislányt,
Biztatja: Ej no! Én vagyok veled!
Ha félsz Kató, - magam odamegyek.

S a szép úrasszony oly szelíden nézett, -
Dehogy bántotta a két kis cselédet, -
Feléjük nyujtá kis, fehér kezét,
Megsimogatta a Kató fejét,
S Andristól megkérdezte csendesen
- „Ki fia vagy te - édes gyermekem?”
Hozzásimult a lány, - a fiú bátran
Felelgetett, - s barátok lettek hárman.
Súgta Andris: „Az érnél - túl a réten
Színes kavics van, - jöjjön néni vélem!
Nem bír? Sebj! Hozok belőle hát!”
S Katóka szórt ölébe ibolyát. -

Eljöttek másnap, - s nem kószáltak el,
Csendben maradtak a szép nénivel.
Harmadnap esdekelt Andris gyerek:
- „Meséljen egyet! Vagy azt mondja meg,
Mért jött ide, - a mi falunkba épen?
Honnan való? Tündérek erdejében
Gyémánt csudavárban lakott talán?
Ott van ilyen sok! Mondta nagyanyám.”
S felelt mosolygva: „Ahol én lakom,
Sűrű a köd, - hideg van ott nagyon,
Azért nem tudnék meggyógyulni ott;
Idejöttem - keresni a napot.
Itt fényesebb, - de nem elég - sohse...”

Kiált Andris: „Van arrul egy mese
A zöld király legkisebbik fiáról,
kétfejű sárkánnyal viaskodásrul,
Ki ezüst felhővárba fenn lakott, -
De elrabolta tőle a napot
Az a vitéz. - Biz én is elrabolnám!
Ha elmegyek - Kató -, te várakozz rám.
A sárkánnyal vihat úgy-é akárki, -
Nem baj, - hogy az ember nem ép királyfi?” -
Aznapi este - szegényes szalmaágyán,
Hogy lepihent, - az a hétfejű sárkány
Ki nem ment sehogy a fiú eszéből, -
Éjfél is volt már, hogy elaludt végül.
Egyszer csak, - ablakán a kis kamrának
Hall koppanást - egyet -, majd kettőt, hármat, -
Kinéz. - Nagy fényesség tűn a szemébe,
Kinyitja gyorsan, - hát csak jön elébe
Toporzékolva, tűzesőt okádva
Minden meséknek táltos-paripája.
- „Ülj fel, - kis gazdám! - Széna, zab se kell,
Ne fordulj hátra, - csak énrám figyelj! - -”

S hegyen, völgyön repül a csodamén,
Azután meg a felhők tetején
Egyik csillagrul másakra szökell, -
A teleholdat gyorsan érik el,
Aztán a Göncöl szekerehe' jut,
Patái alatt porzik a tejút.
Körültök egyre növekszik a fény,
S míg egyet dörzsöl káprázó szemén
Andris vitéz, - már ott, előtte áll
A kacsalábon forgó csodavár,
És szól a táltos: „Most gazdám, elébb
Kérd el a Nyilas csillag fegyverét”.

Andris hallotta már az iskolába,
- A tudomány is elkel itt, hiába, -
Hogy túl a Mérlegen, túl a Bakon
A Nyilas csillag mi tájban vagyon,
Meg is találta, - ráköszöntött szépen:
„Minden jót, bátya, - az Isten nevében!”
Rámordul az őrcsillag: „Terrringettét!
Hogy bátyádnak mondtál, - ezer szerencséd,
Ki másképp szól, mindenkit lelövök,
Hát a fegyverem kell neked, kölyök?
No, már a lelked rajta, - én nem bánom,
Csak úgy jársz, mint a többi harminchárom:
Volt azok közt vitéz akárhány, -
Téged is fölfal a hétfejű sárkány.”

Jön a fiú, fegyverrel a kezébe,
Szól a táltos: „Gazdám, semmit se félj te!
Csak ha a sárkány szembe jön veled
Kiáltsd: ‘Irgalom, jóság, szeretet!’ -
Aztán lőjj rá a nyillal!”

Úgy esett,
A sárkány bömbölt, futta a tüzet,
Nagy dérrrel-durral úgy indult neki, -
Ám a varázsszót ez sem feledi, -
Rálő, - s a szörnynek felszökken a vére,
Fel a várkastély tornya tetejére,
A kacsaláb megáll nagy hirtelen,
A hármaskapú meg nyitva terem.
Ahogy belép, csak eláll szeme, szája, -
Körülte van tündérország csodája.
A szőlő szőlő szólítgatja szépen,
Mosolygó alma mosolyog kezében,
Csengő barack is csendül csodaképen,
Mintha angyalpár ministrálna épen, -
S középutt, - színes vizű szökőkútnál
Talpig fehérben, mosolyogva ott áll
Aranyhajú pici tündérleány,
S szól hamiskodva: „Félsz tőlem talán?
Szebb vagyok úgy-é, mint borzas Katád?
Velem játszani mindig fogsz-e hát?”
A fiú nézi és szól csendesen:
- „De már, kisasszony, - én megkövetem,
Ahol én járok, - velem nem jöhet,
Hogy enné meg a száraz kenyeret,
Mit rektor-nén’ sütés előtt ha ad,
Azzal szoktam kínálni kis Katát.
Üvegliliom-köntöse meg épen
Széjjelszakadna a virágszedésben.
Játsszék csak a magaformájú társsal,
Én beérem az árva kis Katával.”

E szókra a lány eltűnt, - semmivé lett
A kert, - s az egész boszorkány-igézet.
S a fiú bátran, büszkén, délcegen
Tizenegy szobán keresztülmegyen
S a tizenkettedikbe is belép.
Ott ül a király. Ékes, csodaszép
Palástja, trónja: - mind csupa arany
Csillog, szikrázik káprázatosan,
S a koronáján, - fehér ragyogásban
Izzik, tüzel a *n a p t á n y é r* csodásan.
Az Andris száján elhal a beszéd,
És betakarja mind a két szemét.

S szól a király: „Akárki a neved,
Olyat míveltél, mit senkise tett,
Odadom önkényt, ha - ép akarod -
A tarisznyádban vidd el a napot;
Vitézi munka, - bére a tied,
Isten neki! Odadom, elvihet'd,
Ha kedved tartja. Egy a bökkenő,
Kinek szántad, - a szelid arcú nő
Nincs már a földön. Ott meg nem leled,
Talált azóta sokkal jobb helyet;
Odament, ahol milljó nap ragyog,
Hozzá, képest kolduskirály vagyok.
T é g e d valamikor majd elvezet
Hozzá Irgalom, Jóság, Szeretet. -
A rendet most ne bolygatnók, öcsém!
Maradjon a nap a régi helyén,
Hajolj a szóra, az Isten megáld,
S a kedvedért megáldja kis Katát.
Jó tetteredért jót várhatsz, - higgy nekem!”
S felelte Andris: „Amen! Úgy legyen!”
Hogy ezt kimondta, felhő jött felé,
Sűrű fehér köd arcát elfödé,
S amikor nagysokára észhe' tért,
Ámulva dörzsölte meg a szemét.
Ott feküdt kicsi szalmafekhelyén.
Virradt már, s a fehér hajnali fény
Széles csíkban a tűzhelyre esett.

Az nap - meg másnap is még - keveset
Látta Katót, - s játékra rá nem ért.
Aprócska dolgot meg picinyke bért
Kapott már néha, - s győzte emberül.
Vasárnap, - hogy újból összekerül
A két kis árva, s megy a temetőre,
Katóka észrevette már előre,
Hogy a sírkert szélén, - közel az érhez
Egy frissen hantolt sírdomb feketéllett,

S a temetőőr halkán szólt megettük:
- „Az idegen úrasszonyt eltemettük!”
A két gyerek elhallgat meglepetten,
Aztán egymásra néznek mind a ketten,
„- A sáros földbe? - Kacagni való!”
Dehogy is hitte Andris meg Kató.
Az égre néztek, ahol felhaladt
Sugárpompában a tavaszi nap,
Belenéztek sokáig, önfeledten,
És könnyes szemmel mosolyogtak ketten.

1904

ÚTI LEVELEK

Zsupra aggnő! Szökj fel, kabla!
Hazajött férjed, tombj Kató,
Az te szép palástodban
Gombos saruidban
Haja, haja, virágom!
Virágének, XIV. század.

Kicsi fülemlém, asszonyfeleségem,
A te csillagszemed ki ne sírjad értem!
Jövök már, jövök már prédanyereséggel,
Vitéz úrfiakkal, győztes hadi néppel.
Faltörő pattantyúk, nagyszakállas álgyuk,
Kárvallott seregnek az lett nyavalyájuk.
Kemény próbatétem, virtus-ékességem
Érted volt, neked lett, kincsem, feleségem.
Záporeső esik zavaros a Hernád,
H a r m a d n a p r a úgyis odajutok hozzád.

Záporeső után eszterhaj megcsordul,
Táboroz a sereg, nem fogy ki a torbul.
Soknak ijafija eljött elejébe,
Rossz híredet költi. Igazat beszél-e?
Leesett a patkó pej lovam lábárul,
Az én árva szívem fél az árulástul.
Kár volt futószélnek nyomába eredni,
Csácsogó banyákkal szóba ereszkedni.
Nem hiszem, nem hiszem! *K é t n a p* a váltsága,
Kedves galambomnak vélem mulatása.

Fekete városba' fehér torony látszik,
Hímes álomlátás a szívemmel játszik.
Szép, deli rózsafám, kinyílt virágom,
Nincs nálad gyönyörűbb az egész világon.

Az égi madarak csak neked szolgálnak,
Zengő méh-bogarak teutánad szállnak,
... Rózsafa levele, szakadj rám, boríts el,
Csak, édes galambom, te ne szomoríts el.
Ládd, rokolyát hoztam, skófiummal ékezt,
Gyenge lábocskádra táncos cipellőket,
Török asszony fátylát, habosat, fehérét,
Hajnalszínű kendőt, gyöngyöt, mives éket.
Csak te szeress engem, csak te mosolyogj rám,
Senki le ne törjön, harmatos violám.

Porzik az út, - száraz - nincs az égen felleget,
Pedzi már az utat a ló, - még *m a* megölellek.

1905

TEMETÉS

Vörhenyes foltok messze fenn a lejtőn,
A szakadékba' halvány ködcsikok.
Üzenetkép száll a haraszt: A dér jön!
A lankadt szárnyú hír szól: Itt suhog
A völgyben, jönni fog!...
És halkán, mint az ébredő levélnesz,
Ahogy riad a néma fák alól,
S a reszkető fehér nádasban elvesz,
Úgy jön felém a kór,
A gyilkos, lassú kór.

Pihés mag érett rendre száz virágon,
Tobozgyümölcs zörren a gally hegyén.
Én Istenem! Nem volt fiam, se lányom,
Takaros házam enyhe völgyben én
Föl sem építhetém...
Hiába! Lenn, a sárba szertezüllve
Letiprott korcs magvak szemetje hull,
Bár hő ígéret élni, élni szülte, -
Veszendő létük a hús anyaölre
Panasztalan borul.

Hát jöjj, halál! Hószínű, lenge fátylon,
Mutasd a titkok mélységét nekem!
Ne legyen soha égő vajudásom,
Ne legyen kínos, iszonyú sebem,
Álmatlan fekhelyem.
Komolyan, némán, fővegét levetve
Virrasszon egy-két hallgatag barát...
Csak meddő jajszót, szennyes könyeket ne!
A két hideg kezem tegyék keresztbe,
S mormoljanak halk, elcsukló imát.

1905

MADÁRSORS

Megsebezték szárnyam. Lombtalan berekben,
Bozótos, avaros, vad erdőbe' jártam.
Leszállott a dér is. Mindig betegebben,
Fázva bolyongtam a hideg éjszakában.
Vándortársaimtól messze elmaradva;
Megázott a fészke, bomlott, kusza lett...
Vágytak reám, mint a menekülő vadra,
Hogy is találkoztam akkor én veled?...

Már tudom! Fény rezgett a te ablakodban,
Nyirkos, őszi ködbe' enyhe lámpafény.
Kinyújtott kezébe dermedten csapódtam,
A lehelledre ébredtem fel én.
Beh jó is volt nálad... didergő madárnak,
Melengettél forró szíveden, - tudod?
Házatok békéje a szívembe áradt;
„Terülök! Terülök!” - szólt az asztalod.

Ó, de azóta már vége van a télnek,
Meggyógyult a szárnyam, repülni tudok.
És a lombok újra suttognak, beszélnek,
Hívnak, csalogatnak ismerős dalok.
Már szállnak a dalok... Kék tenger, tiszta lég,
Nagy rónák, városok, a titkok, a csodák...
Én hívem, fel se vedd! Csüggedt azért' ne légy!
Nekem verdesnem kell a börtön ablakát...

1905

UTAZÁS

Jer, csöpp matrózom! Építünk hajót!
Kis nyírfakérget bordának te hozz,
Én sássziromból tűzők lobogót,
Árbóckosárnak jó egy makktoboz,
Rúd lesz a pimpó szára, és a vad
Réti füvekből szigonykötélünk.
A szél is kedvez. Csillog a patak.
Dördüljön ágyú most! - Isten velünk!
Csak rajta! Oldd! Vigyázz! Hahó, hahó,
... Már indul a hajó!
Kicsiny hajó, ezüsthajó.

Messzesuhant. Hajlong színén a habnak,
Virágos partok közt repül, repül...
Mögötte erdők, rónák elmaradnak,
Idegen habok árján - egyedül.

És im, a tenger kék ölét kitárja,
Fehér sirályok repdesik körül,
A távol part aranygyümölcse várja,
Ott lomha sziklán karcsú templom ül.
Márvány hidak, száz oszlop... csillogó,
Köszönti mind. Honnan jössz, kis hajó,
Aranyhajócska, ezüsthajó...

Eltűnt? - Ne sírj! Majd nagyranősz fiam.
Építeni fogsz. Lesz még hajód neked!
Küzdeni fogsz lángolón, dacosan.
A két karodba lesz csupán hited,
És szólni fogsz az ismeretlen népnek,
Tűz lesz a szavad, hit, szenvedelem, -
Távol partok lakói összenéznek:
„Ki szólt? Ez Ige ismerős nekem!”
Honnan jöttél, titkos hatalmu szó?
Mint a kincsekkel megrakott hajó,
Zengő hajó, csodás aranyhajó.

Így futja be, lásd, a föld kerekét
Ezer meg egy ezüst-aranyhajó.
Áldott szivekből pazarolva szét
Nagy útra kél a gondolat s a szó.
- Ó, hány van siket pusztába kiáltva,
Hánya elindul s partot nem talál, -
Sok összesímul a vad tengerárba,
Köszönti egymást s többé el se' vál.
- Az élet vad vizén találkozó
Kicsiny hajó meg nagy hajó,
Ezüst-arany hajó.

1905

A VADASI ERDŐ

A vadasi erdőt az Isten megverte!
Már a vadgalamb is elkerüli messze.
Tilos, tilos, tilos, fészkre nem járhat,
Kivágták alóla mind az öreg fákat,
Odvas, öreg fákat.

A vadasi erdőt nagyapám is vágta,
Egész falué volt mind füve, mind fája,
Békén legelt ott a legelő jószág is,
Békén virult ott a gólyahírvirág is
Az árnyékosába.

A vadasi erdőt, ...nem tudni, mi végből,
Nagyon kerülgetik a tens' vármegyétől,
Keményszavú urak bekerítik láncsal,
Mérlik háromlábú, ravasz masinával
Egész héten átal.

A vadasi erdőn gonosz törvényt látnak:
Csúffá tették minap az édes anyámat,
A kerülő látta, venyige volt nála,
Öreg fejrül a keszkenőt nem szánta,
Zálogba kívánta.

Vadasi erdőre adót is vetettek.
Falubeli lányok számócát kerestek.
Inzsellér úrfiak alkudoztak rája,
Sohase volt annak olyan nagy az ára
Vadasi határba.

A vadasi erdőt az Ég is megverte!
Az örvösgalamb is elkerüli messze.
Tilos, tilos, tilos! Fészkire nem járhat,
Mert kidöntögették a jó öreg fákat,
Odvas, öreg fákat.

1905

EGY HAJNAL

Úgy emlékszem a fagyos éjszakákra!
A lámpám kormos, fűtetlen a kályha;
A furcsa kis terem: könyv, csésze, lombik...
Agyamba' lázasan fonódik-bomlik
Száz új kötés, száz lenge kapcsolat...
Lényeget sejtve a külső alatt,
(Ó, az a hit, mi egyszer bennem élt!
Ó, az a vágy, mi akkor ösztökélt!)
Vágyban keresve, hittel megidézve
A lét örökegy, titkos szívverése,
A nagy törvény. Csak nyúlni kell feléje,
Csak forma kell, hogy emberész fölérje...

Már oly közel! Csak a *s z ó t* megtaláljam!
Megnyílt az út, érzem, hogy nő a szárnyam,
Érzem a sajgó, idegen gyönyört...
Ez a repülés! Elhagyám a kört!
... Amikor - hajh! - mint ablak üvegén
Fogoly legyecské ütközik, szegény,
Úgy csattan, úgy zúzódik szét a szárny
A Végtelen alig sejtett falán.
A mozdulatlan, néma kökerub,
Amely kezdettől őrzi a kaput,

Megéledt. Kardja lángot szór felém...
Egy illetéstől visszahulltam én.
Itt voltam újra. Könyvek, lombikok
S az ismeretlen, gőgös, nagy titok.

Ám egyszer - épen márciusba' volt -
Rámhajnalodott, mint eddig soha.
Még főm a könyvre álmodón hajolt,
S már bíborszínű volt a kis szoba.
Valami könnyű, léha, kósza szél
Rántotta fel az ócska ablakot,
Elöttem szétzilálva lap, levél,
S már hebehurgyán szívembe csapott.
Ó, Istenem! Távol, méntás mezők
Száz illatos koboldja tört reám, -
Kérők, ígérők, sejtők, sürgetők,
S reszketve, várva, félve hallgatám.
Ó, mennyi szín, mit soh'se láttam eddig!
Ez ismeretlen élet mind a földé?
Mely rámborul, mámorba ejtve siklik
A töprengés dohos redői közé.

No, lám! a rózsák! Ah, a fellegek!
S mind e csoda máról-holnapra ébredt?
Vagy épp ilyen volt tegnap? Nem lehet!
Egyedül az én üdvösségem végett,
Hogy megismerjem, ami ősi, rejtett
Értelem él sugárba', színben, dalban;
Titkok, amiket csak tudatlan sejt meg
És szók, amiket úgy kell súgni, halkan.
Hogy megtudjam: lélekzeni mily édes,
Halk, gyöngéd szókat szívni bé vele,
S engedelmesen símulva a léthez,
Köszöntöttelek Téged, aki éltetsz!...
S ez volt az Élet első reggele.

1905

ÉLET

Szégyellős halkan - csitt! - egy-két rügyecske
Pattant ki. Nyurga, fiatal füvek
Reszketve, ámulva még rejtegették
Szerelmüket a naphoz. A folyam
Ezernyi, gyöngyöző habhahotával
Kacagni kezdte őket, egyre jobban,
Friss jégcsillámit törte darabokra
És ingerelte a nagy kőhidat,
Ejh! - - - -

Mint egyébkor, márciusba' épen
Bomlott erőik áradása volt,
És mint levél nő, balgán, észrevétlen
Két ifjú lélek egymáshoz hajolt.
Titokban éjek álmát pazarolva,
Nappal se mertek még szembe-szembe nézni,
... Mire az első csók megérett volna,
Szétfujta bölcsen pár jólelkű néni.

És jöttek idők és törtettek az évek,
Vad rohanással gázolva, tapodva
Száz ifjú törekvést, dacosat, erőst.
Forralva öngyilkos, aszkéta lázat,
Mely, hogy feledjen, - örület! - ezer
Idegen célt és idegen ügyet
Melengetett szívén; szolgált, vivott
És kőbe ütközött, hogy vére folyjon.
Ejh! - - - -

Év azóta sok zuhant a másra,
Mint fejszeütés a másik ütésre.
Fagy nélkül is lehullanék virága
A fának, bárha szélvihar se érje.
Távol, külön. A hír, felőlük szálló
Hozá, hogy csendben társat is találtak,
Pár koldusálom ép valóra váló,
S egy alkonyatban újra szemben álltak.

Ó, azt a percet, rémülten iramlót,
Miért, hogy rabbá tenni, láncraerve
Is marasztani nem lehet az álmot,
Hogy egyszer szégyellős-halkan, kipattant
Két rügy, s az áradó hab hahotázott.
És visszahívni mind a bennfeledt,
Halvaszületett, megszakadt sóhajtást,
S a szót, mely egyszer kell, hogy szívet érjen!
Ejh! - - - -

Már tudom. Vasúton voltak épen,
Tört, kúsza zajban, csüggedt unalomba,
Az egyik járt késő siker jegyében,
A másikat hajszolta gyermek gondja,
És az a perc? - Igen! Csak addig tartott,
Amíg tagolva zökken a kerék,
Meg se halványított két fáradt arcot,
Aztán - a vonat száguldott odébb.

1905

CSEND

Én nem tudok
A csendről, melybe száz forró titok
És jövődő viharok lelke ébred;
Hol nászát üli száz rejtett ígéret.
A csendről, melyre mennydörgés felel,
Idegzett húr most, ó most pattan el,
Vagy fölzeni a nagy harmóniát,
Az életet, az üdvöt, a halált,
Mindegy! Valami jönni, jönni fog!
- - Ily csendről nem tudok.

De ismerem
Hol bús töprengés ág-boga terem,
A csonka mult idétlen hordozóját,
Sok, sok magános, lomha alkonyórát,
Melyből a szótalán, közömbös árnyak
Vád nélkül, halkan a szívemre szállnak,
S a szívnek várni, - várni nincs joga, -
Úgy jó a holnap, ahogy jött a ma,
Míg percre perc születni kénytelen,
- - - E csöndet ismerem.

1905

A KASTÉLYBELI LÁNYRÓL

Az anyja rendben tartott sok léhűtő cselédet,
Kastélyasszonynak hívták. Minden kulcs nála volt.
Az apja - (úgy mesélték) - a gróf. Sok furcsa gépet
Babrált a vén toronyban és könyveket magolt.
Míg ifjan forrt a vére, szegény, közrendű házból
Úgy hozta el a gróf az asszonyt hajdanán,
Majd - megtúrte cselédül. Ám valamerre távol
Klastromba nőtt és tegnap került elő a lány. -
Úgy mondja, aki látta:
Olyan, akár a képen az öreg méltósága...

Mint egy fehér apáca, csendes volt, halovány,
És szomorún lézengett, amíg nap-napra telt.
Ám egyszer - tudj' az ég! - e szótalán leány
S apja, a furcsa vén legény, egymásra-lelt.
És fenn a vén toronyban együtt tanultak este,
Vagy nézte karcsú, szép kezét a zongorán...
Azt mondta: „kis leányom!” - Az anyja sírva leste
És távol rokonok szörnyűködtek: „No lám!
Megérjük még talán,
Grófnő lesz, örökös lesz az a fattyuleány.”

A gróf kapott azontúl sok, hosszú levelet
És hívatta az asszonyt. Ideges volt kicsit.
Így szólt: „A lány... a *l á n y o m* szerencsés nem lehet,
Ha ösmerik az anyját. Ön nem maradhat itt.
Kap évdíjat... Holnap majd gyűlésez a család...
Velük én szembeszállok... A gyermek az enyém!
Ejh! Gyűlölöm a sírást!... Most hordja el magát!”
És indulna az asszony... Oly roskadozva mén,
A küszöbön megáll, visszatekint szegény,
Mintha valamit várna...
És akkor szomorún, némán megindul utána
És elmegy véle a lánya.

1905

TÖRTÉNET

Szegény Rákhel Anna elmaradt magára,
Ő volt Kisteleken a legárvább árva.
Se apja, se anyja,
Csak egy öreganyja,
Azt is a bíróság egyre licitálta.
Ki tehetett róla?! Senki fel ne rójja!
Csak Feledi Pista volt a marasztója,
Amikor elindult messze a világba,
Tengeren is túlra, nagy Amerikába.

Első esztendőbe' jönnek a levelek,
A szomszédságnak is van benne üzenet.
Egy kis pénz is tőle,
A rendes időbe'
Az adósság lassan kikerült belőle.
Szegény öreg asszonyt egész falu járja:
„Adjon Isten, néném! Mit izén a lánya?
Hazajön-e már most? Lakodalom lesz-e?”
Csak Feledi Pista sohasem kérdezte.

Másik esztendőbe' megritkult a posta.
Pénz nem igen jött már, - csak levelét hozta,
Szépszavú írását,
Meg a képe-mását,
Rajt' legyező, gyűrű, hosszú, úri szoknya.
Az egész szomszédság megnézi, csudálja,
Öreg Rákhelnének könnye perdül rája.
A tükör mellé hogy sírva odatette,
Annak is Feledi Pista hírét vette.

Fordul az esztendő, térül az új rája,
Egyszer csak elmarad levele, postája.
Sugdosódni kezdtek:

„Tán már nyomavesztett
Szegény Rákhelnének cifra unokája?!”
Telik, meg is fordul újra egy-két hónap,
Nagypecsétes írást küldtek a bírónak.
Idegen nép nyelvén, idegen pap írta,
Rákhel Anna sorsa abba volt megírva.

„Világ csavargója, lelketlen úrféle
Az volt veszedelme. Összeakadt véle.
Valamíg tehetette
Gyöngé szegény teste
Összeroskadásig úgy dolgozott érte.
Mikor pedig meghalt, senkisé sem siratta,
Verje meg az Isten, ki idejuttatta!”
Rákhel Anna sorsát egész falu szólja,
Feledi Pista is mogorvább azóta.

1905

EGY KIS ROMANTIKA

A mi kadétunk új mesébe kezd, -
Sok asszony csügg szaván,
Megint az apród szerepel, a régi,
S a szép királyleány.

A hölgy szíve a rács megöl epedt,
A fiú kinn dalolt,
Nem látta más, csak a diszkrét öreg,
A telikéjú hold.

Zengett a lant, - és ah - szakadt a húr,
Nem látta, csak a hold, -
Megtudta mégis a király, kinek
Vad, kemény szíve volt.

Hívatja, s mond ítéletet szegény
Fejére, - iszonyút.
Sötét börtönfenékre küldi őt,
A halovány fiút.

S most - hölgyeim - részvétük esdem én,
- Szólott a zord király:
- Ama börtönből két ajtó viszen,
Mindkettőn könnyű zár.

Ha vakszerencse kedveli e gazt,
Válasszon, - akarom!
Az egyiket, ha nyitja, - nászruhában
Várja legszebb rabom.

Az egyik ajtón esketésre készen
Egyházfi, mátká, pap, -
Új szerelem úgy vezekli a régít,
Mire feljő a nap.

A másik ajtó - színre és alakra
Mindenben egyező, - -
Ám halálok halála várja menten,
Ha oda nyit be ő.

A másik ajtó színre épp olyan,
És rajta könnyű zár, -
Ám ott, megette - vakmerő fejére
A pallos éle vár.

Szól az ítélet. S hosszú börtönében
Virraszt szegény gyerek.
Ez a pokol legrémesebb talánya!
Ki oldja, - fejt meg?

A két kapu hallgatva rámered,
Jaj! Mitévő legyen?
- És a királyi hölgy sem alhatik
A lágy hőselymeken.

Nos - hölgyeim - szerelmes szív előtt
Maradhat-e talány? -
Pirkad a reg, - és ablakáho' surran
A szép királyleány.

Asszonyfurfang előtt van-e titok,
Bár tömlőcél fedí?
- A szép bűntárs a börtön ablakán
Kopogva, - int neki.

Ám, - hogy melyik ajtóhoz küldte hát?
- Kiváncsiak nagyon? -
Eddig az én mesém. Önök a többi
Fejtsék meg asszonyom!

Elhallgat a gonosz kadét,
És néma a szalon -,
Csak egy kínai bólint, vigyorog
Porcelán asztalon.

S a kékszemű Annie halkán sóhajt:
- Megmenti, tudom én!
S ha ifja egybekelt a rableánnyal,
Maga zárdába mén.

És szól a miss: Magam is azt hiszem,
Ám úgy még nemesebb,
Ha búcsú nélkül, nyomtalanul tűn el,
Égő szívé a seb. - -

Az őrnagyné töpreng: Ha esze van,
Azért a lány - marad,
Mért adnók fel a szerelem jogát,
Egy - házasság miatt.
A szép Edithnek ajka megremeg,
És szól sietve: Nem!
Ezerszer inkább halva tudjam én,
Minthogy másé legyen.
Egy asszony hallgat. Álmodozva ring
A hintaszék ölén, -
S hazudja: - Ah - halálba küldeném,
S meghalnék véle én.
1905

HU-RO-KI

A lelked messze, idegenbe való,
Gyűrött, furcsa, öreg japáni lélek.
Tettetve kies, mint szigetbeli tó,
S a nagy, riadalmas, dús óceánnal
Titokszerűn egygyéfolynak a mélyek.
Ha *ott* árboctörten elmerül egy hajó,
Fölzeng *itt* halk buborékja színének,
Tükrözve torzon, döbbentőn, visszásan
A hajót, a halált, a vihart, a tengert...
Ez a lelked.
Fürge, szomorú, apró mosolyod
Halvány redője aranyzótt selyemnek.
Selymek... zizegők, rajzosak, nyugtalanok!
Ideges ábrák kúsza gyűrűin át
Félbenmaradt, bús fényálmok kerengnek. -
Sok tipegő, finom ösztöngondolatod
Játékos és bölcs, mint a beteg gyermek, -
És mint a tarka, lágy, bőrácú selymet,
Puhán, hízelgőn alakomra dobod
A mosolyod.
A te szerelmed gyümölcsfa-virág,
Némán hajolva simítja az arcom.
Hűs illathálóban pihen a vágy,
Mint nagy, szélcsendes, parti reggelek,
Mint lampionos, felhős tavasz-alkony. -
S én feledem, hogy itt ős láva-láng
Tikkadt heve ég minden szirom-ajkon.
„Amen!” - szólsz; s kivirítanak pici csoda-fák.
Bűvész vagy, bölcs vagy! Engem egyszer elveszt
A te szerelmed.
1905

PRIMAVÉRA

Csak halkan járj, halkan.
A fűszálakra vigyázzunk!
- Megérzi a sok gyökér lenn.
Vigyázva járjunk, - halkan!

Hogy néznek e fiatal fák,
Mert a kezemet megfogtad!
Nem, nem is mireánk néznek,
- Tán bölcsek e fiatal fák?

Én nem megyek tovább innét!
- A tó szeme most kinyílott,
Reggel van, árny van, a tó mély...
Én nem tudok elmenni innét.

Te várj meg engem a parton...
A tóba lenn egy mese-rét van.
Ha feljövök - ezer év múlva, -
Légy te a parton!

1905

HÍREK

Azért jön a tavasz, hogy bimbót fakasszon!
Felnőtt a falunkba' három szép kisasszony.
Az egyik a jegyző barnapiros lánya,
A másik a zsidó bérlő nótás Fánnikája,
Harmadik meg a Nagyasszony
Gyenge violája.

Együtt jártak az erdőbe kék ibolyát szedni,
Kakuk szavát, Kati bogárt sorra elkérdezni,
Cigányasszony meginstálta, köpködte a kártyát,
Úgy mondta a jó jövőndőt:
Jegyeskendőt, víg esztendőt,
Hírt, levelet, házibékét, papot, gyerekáldást.

Ahogy elvetettek, be is boronáltak,
A bérlő udvarán sátort kalapáltak.
A városi boltos... bizony gyatra legény!
Halvány, szomorú volt a menyasszony, szegény.
Mifelénk azóta
Nem csendül a nóta,
Zsidó bérlő szép leányát nem láttuk azóta.

Szorgos öreg télbe', adventi időbe'
Pápaszemes úr jött hivatalnézőbe.
Hiányosság volt e? Úgy kellett lenni,

A jegyző urunknak el kellett menni.
- Úgy hallók magától
Ángya-asszonyától:
Pesti dáma, híres dáma lett a barna lányból.
Kék ibolyák mikor újra illatoztak,
Az udvarház felől kék koporsót hoztak.
Kilenc dali legény kardosan kísérte,
Szerszavas asszony nép fennszóval dicsérte...
Hajnalszínű egek, ó, harmatozzatok,
Szép, tornyos fellegek, ugyan boruljatok!
Özvegyasszony lánya, hervadt violája...
Így veszett ki a falunak minden szép leánya.
1906

LACKÓ

Jött egy csoda. Harmatlágy, pici jószág,
Édes, pihegő, bimbószínű lény.
Vér lüktet benne! Eleven valóság!
S nézem kétkedve, tanakodva én.
Vánkospihéit elzilálni félek,
Már szétterült az álmaim felett,
Már átölelem féltve, mikor ébred,
Ó, el ne rebbenj tőlem, új ígézet!
- A te szemeid a leggyönyörűbb szemek.
Jött valakim, aki nem volt idáig,
- Felém rajzó, bomlott vágyakkal telten,
(Bár öltögettem hósín, csöpp ruháit)
Csak nemrég is, be messzi járt a lelkem!
Hát vége volna a titáni hévnek?
Nagy száguldásnak viharparipán?
Közelebb jöttek-e a messzeségek?
Nem! - Csakhogy itt... engem keres az Élet,
- Az csak a párna fodra, Csacsikám!
Már halkán úszik a soktornyú város,
A légemelte, rezgő, csalfa kép
Mindegyre messzebb. És nyomába szálldos
A vágy, - szétfosló, lenge pára kép.
Viharzó tapsok zaja szerteszéled,
Homályba hullnak kísértő szemek,
Kilobban a tűz, elhallgat az ének,
Itthon maradtam - mindörökre véled.
Egy álom int még... Ne sírj! Nem megyek.

No lám! Elgömbült kedves gyűszűszád.
Ne sírj, kis ember, én gyönyörűségem!
Se lát, se hall egyébrül az anyád,
- Tejszagú, édes kis testeden át,
Csak azon át szabad az út már nékem.
Halkan hívó szók még kísértének,
De a kiáltásnak ereje nincsen.
Szeme lezárul. - Nem, nem mehetek!
Csitt... aluszik! És akkor jól van minden.
1906

RODOSTÓ

Mikor beköltözött az örmény negyedbe,
Gyér udvarát kemény regulába szedte.
Jóreggel harangszó, mise nyáron, télben,
Rendre sorakozott kiki az ebéden;
- Ő maga ült fejtül... Nagymesszire nézve,
Nem látta, hogy keshedt az urak mentéje.
Ír-olvas napestig - vadászgat gyakorta -
Francia gróf izent - be sem bocsátotta,
Mert a titulusban esett vala vétség,
Fejdelmi személye várta, megkövessék.
- Gőgös magyar úr volt.

Aztán évek szálltak. Fakóbb a reménység,
Megritkul az udvar, gyérebb a cselédnép -
Ő a kályhatűznél, kis faragószéken
Fúr, csiszol, vesződik - átizzad egészen -,
Gyönyörű szakálla faforgáccsal teli,
Csendesen elfordul... maga is neveti.
De néha megborzong hűs, tengeri szélben,
Fáradt lesz, elszunnyad forró, nyári délben,
Fiát emlegeti; jön-e már, hol késik?
Hogy ott van, reszketve simogatja végig...
- Csendes öregúr lett.

Évszázadok multak. S egyszer - mért, miért nem -
Ócska sírt bolygatnak messze tengerszélien,
Avatag koporsót felkapja ölébe
Fújó gőzparipa - lihegve fut véle.
„Diadal!” S kigyulnak kérkedve a máglyák.
„Diadal - hazajön!” seregek kiáltják.
Sok drága puskaport égbe lövöldöznek,
Farsangos látásra asszonyok öltöznek,
Tort ülnek, lakoznak, harsog a szó szörnyen.

Benn a koporsóban halkan összezörren
Egynéhány reves csont.

1906

NÁSZ

Szellőről álmodik az éj,
A tikkadt nyári éjszaka sóhajtvá
S a remegő, szomjas virágbibékre
Most pereg le a hímpor lágyan.
Az éj szomorú szemén a fehér ködudvar
Mint a vágy gyűrűje, mint az epedés árnya,
Úgy feküszik. - Sápadt boszorkafény
Csak árad, ömlik, mint tejszín folyam,
Széttört sugárok, - száz fűrgé ezüstgyík
Sajogva szökdös a fák levelére
Vagy elsurran néma kövek mögött,
Ha megmozdul a falon a bokrok árnya,
S a karcsú oszlopok magasabbra nyúlnak.
Csend, - csend! Ez ma a rontás éjszakája!
És lassan, mint aki előbbre-előbbre görnyed
Az ajk fölé, amit tilos csókolnia,
Úgy hág magasabbra az éj szeme, a hold.

S egy percben - mintha megállna. -
Már leszakadt róla a felleges árnyék
Foszló, halovány ködkisértetek ott fenn,
Elnyúló testüek, karmának sietve az útból,
Mögötte csak a setét, örök ég
Virraszt hallgatva, mélyen, csodamélyen,
- Egyszerre, - megreszket a holdfény.
Villanó sugara egy ablakba ütődik
A hósínű, csendes palotán,
- S úgy tetszik, - mintha zörrenne is az ablak.
Aztán valami titkos jegyű folt,
Kuszált betűi a rezgő, futosó fénynek,
Látszanak írva egy kőszobor alján,
De csak egy percig.
Odabenn árnyak kelnek, köszöntik egymást
A lenge márványívek alatt,
Ám gyorsan ijedten szétrajzanak újra.
Csend, - csend! Valami készülődik itten,
Valamire vár,
Valakit hív, keres, akar a hold.

Im, nesz nélkül kitárul az ajtó szárnya,
S a lépcső fokán, az alabástrom-küszöbön
Kilebben a néma asszony. - Szeme lehunyva,
A homloka sápadt, és az ajka körül
Vonaglanak titkos, rekkenő lázak.

Lépése nesztelen, s imbolygó, mint a lidércfény.
Ám hosszú köntöse tarkán teleírva virággal,
Halovány irisszel, lengő, hajladozó silliomokkal,
A karcsú száruk átfogják, simogatják a testét,
A halkvonalú, finom, pihegő testét,
Lágyan omolva rá, s összetapadva
Saruja kötésén, mint hév ölelés.

- Megáll. Az arcát lassan fölemeli a holdra
S az rávillan, - ittas, ujjongó csókkal,
Forró, vad, szomorú sugárcsókkal,
Behinti vele a vállát, a köntöse virágit,
S ő hátrahajol,
Sötét haja villódzva, kibomolva esik szét,
S visszamosolyog rá gyöngén, asszonyos-engedőn.

Egy perc.

- A kert minden bokra egy hallgatag őrszem,
Minden kis levél lehellelte visszafajtván,
Minden virág értőn, okosan lehajtva fejét.
Csend! csend!

Kék pára száll fel egy urna száján,
Egy kőurnából, a pillérek megett,
Hol játszva fogózik beléjük a korlát,
Nem látta senki. Erre suhant el a mámor.

- S a palota asszonya fölemeli karját,
Remegő virágkeze a köntösbe fogódzik
A kebel táján, és megbomlik a kötés,
Feltárva a búbáj. A halvány silliomok
S a lenge iriszek szomorúan engedik el
A bőr meleg, sárgafehér selymét,
- Hol kék erek lüktetnek haloványan, álmodón.
- S fonnyadtan esnek le a karcsú, füzéres bokához.
Egy perc! Egy felcsukló sóhaj perce az egész, -
S összeremeg a csudás test,
A kebel, a váll, a halkhullámu csipők,
A gyönyör kígyója átszavarodik rajta,
Aztán lesiklik. Egy lüktetés még, és vége.

Most megmozdul az asszony. Felnyitja szemét,
Tévedezőn, törötten reszket meg a fénye,
S a földre mered tűnődve. Aztán lehajol,
Fázón magára húzza a leplét,
Hervadtvirágos szomorú leplét,
- Ráborul újra a sok letörött iriszt,
Összecsuklanak a fáradt silliomok.
S ő megindul roskadón, lehajtott fővel
Oda, ahonnan jött, - a néma asszony.
- Odalenn hús szél támad a fák közt
Sóhajtanak a szegény termős virágok,
Ha megmozdul a falon a bokrok árnya,

Mert ez a rontás éjszakája volt!
- - Az égen viharjós, fekete felhő
Vonszolja testét lomhán, - míg eléri
A sápadt vőlegényt és befödi arcát
A holdnak.

1906

PROMETHEUS

Köszöntelek, te mennykőhullató
Sötét Kronides! Emlékszel-e rám még?
Akit legyőztél, - én vagyok az.
Kinek bolond, nagy titánszíve
Egykor fájni tudott. Szeme könnyes volt,
Mert nem nézhette ama férgeket,
Az „ember”-nek csúfoltakat, kiket sáragyagból
Én-képmásodra alkotál,
S kik méltók hozzád, bizony,
Mert úgy kéjelegnek az egymás kínjában,
Mint az övékben te, fejedelem.
... Egykor fájt nekem sebük.
Szántam undok fekélyeiket és
Gyógyszert mutattam hegyi dudvák levében.
Láttam, hogy a sötétbe' rajzanak,
Tolonganak bután, - iszonyú volt.
El kellett lopnom fényedet nekik,
Király, mert - vakon éltek.
Majd néztem a kezükformálta ércet,
S az agyagot; mily balga, tehetetlen
Értelmet kereső és reszketeg volt!...
Én sírtam kínjukon és mesterük levék.
- Óh, rosszul tettem!
Hogy leigázhattalak volna,
Bitorló Isten, tégedet, velük,
Ha mellettem maradnak!
De ők méltók hozzád, Zeüsz, bizonyyal...
Mormogó mennyköveid egy neszére,
Villámod hitvány pislogására
Összeremegtek gyáván: elfutottak
Vagy elédbeborultak, vádolva e n g e m
A nyomorultak!... A te néped ők, -
De én élek még, Zeüsz!
Ismerlek jól: ki vagy!?
Nem vagyok én asszony,
Kit aranyesőben, hattyúmezben elámíts,
Vagy felhőrongyaidba rejtett arccal
Vigy kísértetbe!

Sem papod nem vagyok én,
Hogy busa fádhoz, a rezgőlevelűhöz
Zarándokoljak és hajlongva földig,
Könyörögjek néked, hogy engesztelődj!
- Én egyedül vagyok!
Ültem asztalodnál, ittam borodból,
Láttam meztelen asszonyaid,
S ama szép ifjakat, kik lakomáidra járnak;
Szétvontam titkos függönyeid redőit...
Engem nem ámítsz!
- Legyen bár szózat az ige szádban,
S homlokodon oly tisztetek a redők,
Mint agg törvénytevőén, aki hósín
Köntösben a játszóhelyekre megy
S az ifjakat megfeddi: el nem ámítsz!
- Felém vitte el útja
S láttam a sápadt Inakhos-leányt,
Az örültet, aki nászod elől futott,
Rémektől űzve, - rablott szeretőd...
- Úgy, úgy, csak sújts le rám!
Csak rázzad a pallost dühös-haragodban,
Nem ijedek meg!
Láttam, villámaid hogyan születnek
Ama nagy forradalmak ősméhéből,
Miknek te korcs-szülötte vagy.
Fattyú-király! Eljön még az időd,
Egyszer nagyobbbat lendül majd karod,
Mintsem akarnád: kisiklik kezedből
A jogar - és te odahullasz,
Ahonnan jöttél, Zeusz!
Tudsz-e majd akkor úgy, ahogy én?
- Itt feküszöm!
Fedetlen arcomra gyilkos sugarak esnek,
Az agyam átfúrják, égetik, emésztik a velőt,
Karom ha vonaglik, zörren a lánc,
S míg véres ínnyel a sziklát harapom,
Éhség gyötör és el nem oltható
Szomjúság kínoz... Megnőnek a percek,
És én várom a nagy keselyűt,
Mely mindennap eljön hozzám, - soh'se késik -
Hogy csattogó, iszonyú karmaival
Egy napra megint foszlányokra tépje
A szívem. Látom őt jönni
És kacagok, - óh hogy kacagok,
Ha látnád, - Zeusz!

1906

CIGÁNYBALLADA

Útszélen ül Mára a redves kövön,
A kebele apró, a dereka nádszál.
- Haj, sátrat szedett és elment messze az öröm,
A csók, meg a dal. A büszke vadásznál
Tévelyg valahol. Őt követi.

Néz, - fehér kígyók futkosnak barna szemén,
Varázsvonalat ír az ujja hegyével.
„Jöjj sátán úr, segíts, mert elveszek én,
Boszorkányige a nyomába nem ér el,
Itt legyen, akarom, - szeressen engem!”

Kilobban a földből rőten, feketén
S szól: „Add nekem a négy testvéred!
Az öcséd, a hugod, a bátyáid enyém!”
S húrt készít, vékonyabb húrt, vastagot, - négyet,
Zengő húrt, kígyós fehéret.

„Most az apád kell!” Azt is odaadja.
És szekrényt formál, karcsút, mint a virág,
Rálehel szomorún és int bólogatva:
„Így jó! De most még add az anyád!”
És odaadja a lány.

S lett - lószőr a vonóra a hosszú hajából
- És vonja, csapongva, szilaj, szaporán.
Majd beletép, - s visszaadja nyögve a távol
És kacag és zokog szavára a lány,
Ahogy ő akarja.

Jött gondtalan újra az ifjú vadász,
És *hegedül* Mára a redves kövön.
Haj! - Fehér kígyók serege futva cikáz.
Rásímul a búbáj. Vad, gyilkos öröm,
Ujjongó, tépő pokoli nagy bánat.

Ott maradt fogva. Szerette nagyon.
Vérig csókolta. Átkozva könyörgött,
Ha futott, - visszasírta a nótás vadon. -
De egyszer eljött szomorún az ördög,
Mert övé a kettő. És elvitte őket.

A csodaszerszám meg ott maradt, - hallga!
Vén, kósza cigány jött, az vitte magával,
Azóta kacag meg zokog, aki hallja,
- Ha viszi falukon, városon átal
Ahogy ő akarja.

1906

EGY SÍRRA

Mért könnyezel, anyám? Ne sírj fel engem!
A földi létből ami szép: az álom
Jutott ki osztályrészemül. Hagyj most pihennem!
A torz valót, ó, jobb volt be se várnom.

1906

ESTE

Sürgette a férfi: „Ugy-e jössz te velem?
A nagy csodaváros kapuja kitárva,
Ketten suhanunk át utcán, tereken...
Majd ránkborul, tudod, az este bűbája,
Majd hull az eső, halk, üde, tavaszi, lágy,
És ingerel, szédít, pihenni se hágy,
Száz törtszínű fény libeg a vizes úton,
Suttogva, zsibongva jó nagy sokaság,
Az illatos ködben ezer kusza vágy,
Az alkotás üdve is megszáll, ó, tudom,
Csak te velem jöjj!”

Felelt az asszony: „Én megyek, igen!
Szükséged van rám, és szeretlek, érted?
Egy kis szobánk lesz az emeleten...
Majd gyorsfőzőn csinálom az ebédet.
Aztán meséket mondok halkán, lágyan,
Ha kályhatűz lobog az esthomályban.
Égő fejedre úgy símul kezem;
Az én ujjamba' gyógyító bűbáj van,
Halk zsibbadás beszédem dallamában...
Te majd a terveidről fogsz nekem
Suttogni csendesen.”

1906

JÓSLATOK

Ős Kaldeának három szent öregje
Ama kicsiny jászol körül megáll.
És szól az első kegyes ámulattal:
„Hozsánna néked, újszülött király!
A régi jósigék betelve nálad,
És mérhetetlen a te dicsőséged!
Fénylő arannyal, Izráelnek fénye,
Szegény, agg szolgád hadd szolgáljon néked!”
S a halvány asszony halkán kérdezi:
Honnan való vagy, nyájas idegen?

„A szavad ékes, föl nem érem ésszel,
De - nem tudom - úgy elszorul szívem!”

És szól az ifjabb: „Hadd köszöntlek én is,
Próféták lelke, ígéret fia!

Te vagy szava a pusztán kiáltónak,
És Téged hallván, megtér Sodoma.
A te neved elterjed Alajonban,
Mint illatozó nárduskenetek,
Szűzek követnek liliomos mezőkre
Téged. Ah, e tömjén illik neked!”

Felel az asszony: „Ifjú bölcs, bizonynal
Jól ismered te mind, mi írva van,
De - kis szegényem itt e durva gyolcsban -
Tán álmodom. Nem értelek, uram!”

A harmadiknak olyan bús az arca
S oly hosszan nézi Mária fiát,
És szól: „Asszony! Míg az idő betelnék,
A te szived is hét tör járja át.
Akit te szültél, gyötrelemre szülted,
Mert szólni fog, és nem lesz, aki értse;
Szeretni fog és száz ocsmány szitokkal
Epét meg myrrhát nyujtanak feléje.”
Az asszony felriad. Reszketve, sírva
Keblére vonja szunnyadó fiát,
És könnyörög: „Ó, szörnyű a beszéded!
Én értelek! Uram, ne mondd tovább!”

1906

ŐSZI SZÁNTÁS UTÁN...

Őszi szántás után száll a darumadár
Messze, magos égen,
Tavalyi szeretőm, a módos, a telkes
Kendi bíró fia most izenget nékem.

*

Kendi bíró fia, ne izengess, hadd el!
Nem értem a szódat. Semrni köze többet
Én árva szivemnek te csalfa sziveddel.
Tudod, szegény vagyok. Tulipános ládám,
Tornyos nyoszolyámat dolgos két kezemmel
Nehezen kerestem.
Kendi bíró fia, tornácos portádra
Mégsem kívánczik se lelkem, se testem.

Kendi bíró fia! Tavalý ilyentájba
De sokszor megálltál setét, késő este
Violás kis kertem rácsos kapujába.
Nóta volt a szavad, méz volt a beszéded,
De ha lépés hallott, miért fordultál el
Röstelkedő képpel,
Haragos mért voltál, hogyha emlegettek:
„Ne hozzatok hírbe koldus cselédnéppel!”

Kendi bíró fia, van egy legény, látod,
Kevésszavú, jámbor.
Mégis a csárdába, tavalý ilyentájba
Fokost emelt értem szüreti vásárkor.
„Keserves lesz dolga, száz élte ha volna,
Aki még egy szót szól arról a leányról!”

Tilos estidőben égő tűz parázsa
Annak a legénynek nem gyúl ki szemébe,
De ha tallózni mék, az ő keze nyomán
Itt is egy, ott is egy elfelejtett kéve.
Az ő anyja szólít: „Jöszte, kedves lányom!”

Az ő édesapja: „Fogadj Isten nálam!”
A könnyem hullását egyik is, másik is
Kegyes, okos móddal nézi, csitítgatja,
Megverne az Isten, ha az én szívemnek
Voln’ az ő gondjuknál egyéb gondolatja.

1906

TÜSKERÓZSA

A zordon, sziklai várban, a Sória-Mória hegyén,
Száz rózsza kinyik ma csudásan; rózsából az út, a sövény.
És sürgeti, kelti a szellő, hogy illata, illata szálljon,
Hadd lengne, suhanna a légben száz ifjúi rózsaszín álom.
Mert rózsza nyílt a kövek közt, omladozó, bús hegyi várban,
A szeme fényes, - tizenhatéves, szép, rózsaszínarcú leány van,
Haj, mesebeli szolgálhad! Amikor int,
Teremjen, sűrödjön a kedve szerint.

Ám eljőve orvul a tündér, a haragvó,
És szólt szigorúan: „Ejh, mit az álom!
Jer, küzdeni, élni! Peregjen az orsó,
Oly rendes, józan e munka, leányom!”
Haj!... Tör van a guzsalyban, és fogan az átok,
Szép, illatos álmait van-é, ki megója,
S ha fagy merevíti a lenge világot,
Vad tüskebozót lesz a rózsza, a rózsza.

És vége az üdvnek, és vége a dalnak,
Hullnak a földre, a sárba a rózsák:
Fakul, kihamvad a mosolya annak,
Kit megsebzett a valóság.
Nagy csend van a szívben, és csend ül a várba',
Denevér surran, a multbul egy árnyék...
Ám hős lovagifját még valaki várja:
Nem holt vala meg, csak alszik a lány még.

Peregve az évek sorba letelnek,
És egyre sűrűbb lesz a tüskebozót.
Óh, menteni kén ezt a kárhozott lelket!
Óh, mondani gyorsan a varázsige-szót.
És jó a királyfi végtére, sokára.
Hős, ki egy sárkányt maga lebírna,
S oly szép, daliás! Jön, feltör a várba,
S hull egyre, halkán a halott leányra
A rózsza, a rózsza szirma.

1906

SAKK-MATT

Kis kertilócán, vadszőlős ereszbe'
Kései langyos, nyári délután,
Sok tarka szálát öltésnek eresztve
Babrált egyszer egy haragos leány.
Nem egymagában volt, - ez a baj épen! -
Mellette is meg szembe, szörnyűképen
Figyelve, gyanakodva egy a másra,
Egy mókás öreg ember meg a társa,
Fölöttébb komoly ifjú húzogat
Tarka ostáblán furcsa bábokat.
Fogy a futó, menekül a király,
Itt még a bástya rendületlen áll;
Szökdösve oldalt, jobbra-balra térnek
Az ördögös fehér-fekete mének,
S bár egyre hull a sok vitézi báb,
Új nemzedék jön és tüzel tovább.
Harc, melybe' nincs szenvedély, csak ész,
Melyben, ha minden elhull, mi se vész.
Ám egy redő az ifjú homlokon
Jelenti: az eset komoly nagyon!
A lány csak ölt, csak tűz, - kifejti egyre...
Csodálkozó haraggal várva, lesve:
„Mikor lesz vége? Udvarolni sem mer?
Beh ócska játék, beh unalmas ember!”

Mult napra nap, telt lassan hétre hét,
S a kerti asztalon terítve szét
A harcmező; rajt' sárga-barna kocka
Következetes híven váltakozva
Most is a régi. Talán odabent
Van felbomolva a bölcs hadirend!?
A harcos bábú lézeng oktalan,
Meg visszatér, majd ész nélkül rohan.
A király egy csikót vesz üldözőbe,
Paraszt a tornyot ütné agyba-főbe,
S a királyné, rézsút tipegve fogytig,
Az ellenséges fővezérbe botlik.
... És kit okolni kell a sok bajér',
Két nyugtalan kéz néha összeér.
S két ifjú szempár, amikor lehet,
Találkozik a csatatér felett...
Nagyapó nézi hosszan, meglepetten:
„Olyan komoly, derék fiúnak hittem,
S bomlik immár ez is oktondi lázban!...
Nincs tartalom a mai ifjúságban!”

1906

REGGEL

Elvitte nyugalmam egy hajnali álom,
Feledve imetten a színe, alakja,
Ködbeborítva, messzemaradva...
Valamit keresek és nem találok.

Lihegve a függöny redős szövetén
Betör a győztes, a reggeli fény,
Iromba fantomok, száz újszínű lény
Surran előttem, amig üldi a fény;
Késik egy, - már-már foglya levén
A lomha tudatnak a lét peremén -
Ám bomladozásuk szörnyű serény,
E tarka lidérchad, - de megkötöm én!
Ittfogtam a szót... ám értelme felén!...
Mi volt? Hova lett?... Idehagyta?
Más a színe és más az alakja...
Tördelt, kusza szókat még suttog az ajkam.
Valaki kacagva említi ébren:
Mit álmodhattam?... És nevetnek rajtam,
A nappal sugaras derűjében,
Diadalmas, nagy derűjében.

1906

SZERETTELEK

Szerettelek téged
Hajnalhasadáskor, -
Harmatos hajnalon,
Rózsapiruláskor,
El is feledtelek
Első kakasszóra,
Mindennap feledlek, -
Máig is temetlek
Azóta, azóta
Meggyászoltalak én,
Pillangós ruhába
Sirattalak minden
Hangos kacagásba, -
Pénteken pirosba,
Szombaton fehérbe, -
Ma is gyászollak tán,
Virágvasárnapján,
Rózsapiruláskor,
Talpig feketébe.

1906

APÁM

Beszélik róla: különös, nagy szeme,
Opálos, idegen, északi szem,
Távolba révedt mindig. El tudott
Babrálni félnapon egy tő virággal,
Hozzáhajolt - s a gyöngé, finomult,
Kényes, nagy szirmok küzködő illatát -
Az asszonynak is - a lelkét kereste.
Képeket gyűjtött, könyvet, régi himzést.
Az emberekkel is erőlködött,
Dús lakomáin csillogott az asztal,
Zaj nélkül szolgáltak fel, s a borok
Kristálytüze oly mélyen, lángolón
Aranylott. És ő kedvét lelte benn,
Amíg friss volt az abrosz s a virágdísz.
Ám később, mikor egyre harsogóbb,
Vitázóbb lett a szó, fojtóbb a füst,
Szidták a kormányt a megyés urak.
Tíz is beszélt - és trágár, durva tréfán
Kacagva dőltek el -, baráti csókban
Ellágyultan dadogtak majd, amíg
Néhánya horkolt már pittyedt ajakkal.
Oh - akkor oly zavart lett, oly merengő,
Elnézte őket fátyolos, bús szemével,

S érezte, hogy csak ő a magános itt.
Aztán fütttyentve hívta be hű ebét.
Csörtetve jött a vizsla, hozzásímult.
Ölébe téve az okos, nemes fejet,
S a szürkülő borgőzös reggelen
Amíg simogatta - egymásra néztek.

Mondják; később én lettem szemefénye.
Feledte értem a híres virágait,
Csipkés, szalagos bölcsőm fölé hajolt,
És mint egy drága porcellánt, úgy őrzött.
Mennyit virrasztott kis betegágyamon!
S amikor egy nap, senkitől nem tanulva,
Le tudtam írni először két betűt,
Magához vont és súgta: „Így, kicsim!
Mire te felnőssz, más lesz a világ!”
És akkor jött a kór, s ő haldokolt
Sokáig, bizton tudva végét.
És nem volt sokkal idősebb, mint ma én!...
Mondják, miattam gyötrődött éjszakákon,
Ha rámnézett, a keze ökölbe szorult.
„Koldus leszel!” - szólt s elfulladt a szava -
„Mért nem lehettem éretted fukar!”
Ó, édesapám, ha tudnád, hisz semmi az!
Ha nem lett volna soha nagyobb bajom!
De látod, a világ se változott azóta;
Mennyire nem volt igazad, apám!

Most hallom a hírt - oly gyepes a sírod.
Bókol a márvány s az aranyos betűk
Lemosva mind. Oly régen jártam arra,
És minden évben vannak záporok.
Mennyi vihar! Ó, hányat megértem én,
S az élet, apám, milyen nagy zürzavar.

... Ha látnád, igen, már van kis unokád,
Fényesszemű, hangos, eleven csöppség,
De szeme oly más, mint a tied s az enyém!
Így jó. Mert fognak még jönni viharok!
- De hátha más lesz a világ, mire felnő?
De milyen régen is alszol már te lenn!
Nem voltál sokkal idősebb, mint ma én,
S aranybetűid az idő mind lemosta,
És hallom a hírt, oly gyepes a sírod!
Elvihetem-e még egyszer virágaim?
Ki tudja?! Az élet olyan nagy zürzavar,
És én olyan fáradt vagyok - apám.

1906

GARABONCIÁSOK

Vers libre

Most új dalok hegedősei járnak,
Tépett szárnyú, nagy viharadarak,
Lázongás kereső, vad, nyugtalan árnyak -
Vajúdásuk termékeny, gőgös, szilaj álmak,
Prófétái ők démoni, ősi csodáknak,
- Ám betegek, bénák, furcsák, szomorúak.

Az új kobozok kúsza ütemre ha lelnek,
Múzsájuk az asszony, aki hattyut ölel:
És zengik, amit csak bomlott agyú sejteth,
Ihletük méregpor, bús mákvirág kelyhek,
Iromba daluk tép, zaklatja a lelket,
- Ám kobzokon a jövő szilaj himnusza kel.

És eljön a jövőendő, amire várnak;
Egyenletes, szabad, munkás, erős,
Emberek jönnek, étkesek, vidámak,
Asszony, ki szürke, dolgos, rendes állat.
Szerelem, melyben nincs gyönyöre gátnak,
Ó, jaj - szegény, szegény sok új hegedős!

1907

BÖLCSŐDAL

Hunytszemű, kicsi pinyókemadár te,
Hója, hahója! Neked édes az álom!
A könny, ha lehull rád, elszenderít jobban,
Nem érzed, hogy éget, úgy-e, virágom!
Nem tudod, úgy-e, hogy vergődve, sikoltva
Vágyna leborulni reád,
Hogy hazajött, hazajött nagy messze utakról,
Csodás, vad, idegen utakról
A te rossz, a te hűtlen, a te céda anyád.

Hója-hahója! Már zakatolhat a szívem,
A tiednek külön ere, élete van.
Már zúghat az átok, nem félek, hogy benned
A kárhozatom új életre fogan.
Én csendesen alvóm! A pillád se rezzen,
Míg örület suhog az agyamon át,
Valami angyal itt tartja kezét, itt,
Vigyázza a torkod apró pihegeit,
Mert forró zivatart lehel az anyád.

Hója - hahója! Ébren vagy-e, Isten?
Halld meg az átkomat az éjszakában!
Ha egyszer, csak egyszer még vad álmok után űz
Illatlelkek serege, kósza bűbáj, lidércűz,
Vánkosait üresen, hidegedve találjam!
Úgy! Halottmerek legyen csöpp fülemile-lábad,
Fakó, szederjes a te szád, üde szád,
Ha még egyszer megindul a nagy, viharos úton,
Csodás, gyönyörű, idegen úton
A te anyád, a te édesanyád.

1907

FELFÖLDI ROMÁNC

A Jézus meg Péter nagy fáradottan
Szállást kértek estennet egy majorban.
Ám kérleli az asszony: „Nincs helyem!
Nehéz órám megjő az éjjelen.
A ház kicsiny. Zokon ne vedd, uram!
- Messziről jöttök? - A pitvarban van
Friss szalma. Azon elnyughattok épen!...”
És megköszönték az Isten nevében.

Éjfél előtt hördül nehéz nyögés.
Neszel Péter: „Segítsd uram a jámbort!”
„Eredj Péter, nézd meg milyen a hold?”
„Kinn jártam, uram, vérszín *tűzbe* volt.”
„Fordulj be hát! Még nincs itt az idő;
Gyujtogató, ki most világra jő.”

Éjfélkor hallik panaszos sirám.
„Tedd, hogy megszabaduljon már, uram!”
„Eredj megint és nézd: a hold milyen?”
„Nézhén - *késformát* vélek látni benn.”
„Fordulj be hát! Még ez sem jó idő!
Embervért ont, ha most világra jő.”

Éjfél után szörnyű jaj szó üvölt.
„Uram, segélj! Uram, nem hallod-e?”
„A holdat Péter!” ... A hold *tiszta* már.
Felhőtlen égből telt, fehér sugár. -
Most megbékél az Isten és a nő;
Ember születik. Betelt az idő!
És enyhe, szent csöndesség lön a házban.

1907

REGÉNY

Kilenc kis táviró-kiasszony
Oly aggodalmas reggel óta;
Lesik a jelzést: „Semmi, semmi!”
„Ah, jönne bár! Fordulna jóra!”
És illan a perc, száll az óra.

Egy tisztí szolga hozta reggel,
„Válasz fizetve...” - a szöveg:
„Ha nem jó hír, hogy megbocsátott
Ma délig; - jól van! Nem szeret!
Egy kis golyó... Adieu! Megyek!”

Ah, - tízre jár! (A hadnagy úr most
Gyújt káromkodva egy szivarra,
Biztatja böszén a szakaszt, hogy:
„Át! Jobbra nézz - és indulj balra!”)
„- Tíz óra, hajh!” - „Ma délre halva!”

„Beszterce!” - „Semmi! Gabnaarak!”
„Ez az! - Újsághírek csupán!”
Az arcuk ég, a szemek könnybe,
Úgy les szorongva mind a hány,
- Kilenc kis szorgos, szürke lány.

„- Tíz óra!” (Valaki e percben
Hölgyére gondol - mosolyog.)
- „Ó, végre!” És megcsuklón, félve,
Mint síró asszony remegése,
Zörren a gép, - s kopog, kopog:
- „Nem haragszom! Rád gondolok!”

A fülledt terem egy sóhajtás,
A zörgő munkazaj pihen...
- S villanó, - fátylas szárnyon szállva
Átcsillan a regény varázsa, -
Rejtett, szerelmes, idegen -
Kilenc szegény, jó kis szíven.

1908

ERDŐN

Nincs messze még! - Tán egy szavamra vár!
- Smaragdlevelek rezgő mélyiben
Halk fényeső. - Ejh, áruló köpeny!
Mért lesked ott? El van végezve már!

Szél zörren át. Futkos tétova nesz. - -
- Most mozdul!... Ó, korhadtt fatörzs az ott!
Hát el bírt menni mégis, - itthagyt!
Fülembe cseng: „Utolsó szavad ez?” -

Szörnyű, - e sok fa hogy utamba áll!
Szeret, - szeret! Tudom, megbánta már,
Szeszélyem űzte el, s most nem talál.
Nem válhatunk mi így el! Ó - megyek!

- Már szétsimúlnak mind a levelek,
Az ösvény. - Csitt, ő az! Hunyt szemmel áll,
Az arca ónszínű, mint a halál...
- Most várok még! - néznom kell; hogy remeg!...

1908

RÜGYEK

Jöjj, nézd kicsikém!
Téliés, szürke gallyak hegyén
Bársonyos, hús pici rügybe zárva
Szunnyad a vén bokor ifjú ága,
Száz színes, illatos, dús virága, -
Itt benn vár, - pihen.
- Ügye, csoda ez, kicsinyem?

Halld, halld, a madár!
Fészket rak, hogyha párra talál.
- És őrzik, etetik, féltik, ójják,
A pici eleven sok fiókát
- Mind fura, nagyétű, hangos jószág,
S lassan - nagyranő.
- Fiam! Tietek a jövő!

Beh kék a szemed,
Amikor fénylőn visszanevet!
Kis ember, fiókám, szívem, vérem!
Virágom, levelem, - reménységem!
Minden árny, minden lomb téged védjen!
Élj dús tavaszt!
Áldott a dalod, az útid!

1909

ÉN SZEGÉNY

Két szemem erővel feszítettem nagyra, kerekre: Nézzen!
És ösztökéltem a lelkem, hogy: serkenjen, kapukat nyisson!
Buzgón az alatt az ujjaimon számláltam titkon,
Hányféle a szín, illat, íz - és hányval vagyok már készen?
Hol képvetítő-szereit beigazítja a lét, oda mentem,
S csavartam én is a gépen. „Más!” Hogy a hangját halljam,
Sok néma, leláncolt, bús dolgot megütöttem. Szisszentek halkan,
S én bensőm húrjait konokul, kitartóan eközbe' figyeltem.

Idéztem a férfiút. - Milyen látása, ereje, hite? Szava,
 Ha összeszorítja düh, bolond könny, vágy rezgeti s álom?
 Kérdém: milyen a „szerelem” kódétól fátylas aranyesőben szitalón
 Mondjuk: egy temető... alkony... hajó, víz... kis tanya-szoba?
 - Cserébe adnom is kellett ó, sokat! Éjet és évet.
 S jött sok megtervezett idill, közhely, futó
 Perc, habgolyó. És szó, altatni akaró.
 De tükrös, éber szemem kerekre-nyitottan csak nézett.

S szóltam: bizonytal adhat nekem valamit kép, ember, táj, városok?
 Lám, sok idegen arc! Szemek, - sok párás lélek-ablak!
 Utcák, új hidak, ó templomok. Csak valamit ki ne hagyjak!
 És eltökélten minden kriptát, csukott szobát kinyitatok.
 Képmás ha rejti előlem titkát szép, ősi mosollyal az ajkán,
 Remélve, s szívdobogva órákig állok előtte s kikönyörgöm, kivárom.
 Végighúzom a tenyerem sok furcsa, tanagrai kis márványkirályon,
 Ó, - most a dolgokat mind kimozdítom. Mögöttük *valami* van tán!

De nem lelem.
 Énbennem vak, siket az Ige és gyökértelen!
 Én átkozott üvegvalóm csak átereszt színt, fényt és árnyat.
 Énbennem befelé fakadott piros hólyagsebe az életláznak.
 Én - egy-egy nyilalló perc, mint fénysejtés, béna idegre ha ráthat,
 Tudom, elevenig soha, sohasem ér.
 - Hol az én életem? Mi az élet nekem? Mit ér?

1909

MORVAMEZŐTŐL URÁIG

Apám északról jött. A lelke ércvízű tó,
 Mely súlyos hegyek sötétjén küzdve ezerévig szivárgott,
 S elnyomva, mély magányban mindent magábaváltott,
 Mi titkos, lágy erővel oldó és gyógyító.
 Oly szomorún fölényes, mint bölcs, szelíd, komoly,
 Egyetlen hű szolgája valami izgága, zsarnoki úrnak,
 Kitől rakoncátlan kis úrfiai tanulnak.
 - A csigaháza volt egy szép, hűs, okos mosoly.
 S gyermeke én...

De én kicsinyebb vagyok, mert érzem, csak nem merem követelni a részem.
 Mert kezem egy kilincsen, csak nem merem soha még felnyitni egészen.
 Ha sértve élmvet morzsákat az élet, göggel a porban otthagyni se merem.
 Bár gyűlölet fullaszt, emberséggel fölveszem és ajakammal illetem,
 Sőt - hogy érdemes legyek, önként viselek böjtöt és terhet és jármot.
 Ha üt, jogformát keresek, hogy igazát védjem és félreállok.
 Mert csigaházam és menedékem az ál-föleányú alázat.
 - Mert belezárkózva egyedül vagyok, úr vagyok, senkise láthat,
 Mert leigázott, szlávós apák hős félelmében reszket a lelkem, szegény.
 S így tisztelve - kijátszhatom a dolgokat gyengén, ravaszul - apáim gyermeke én.
 S lám, furcsa-e, szégyen-e? - Anyám véreit is a vérembe leltem.

Vércseszemű, lobogó, nagyhomlokú, kislovú had.
 Verecke után a lapos, puszta Urában kicsiny urak,
 Kik évezereg „ellenszegülnek” bús garra a zsombékos telken.
 Hol újudvar állt, finom idegenség, bőárnyú, kegyes királyi palást.
 Nem mentek el. Eb ura! Ott különb ember is koccintana náluk.
 Igriccel ittak. Magukét. Szamosszeg a világ, és házuk a várak!
 Igric, ha dicsérve nótába-szerezte, kacagva laktatták torkig a nyavalyást.
 Volt, ki paraszttal soh’se szólt, köztük szeges ostonnal járt csak.
 De nagy pestis-időn haló szemüket ő fogta le csínján.
 Másik asszonynak esküdött, hogy gyűrűje ott lesz örökre az ujján,
 S egyszer... levágta gyűrűstül az ujját, hogy oda lökhesse elébe: „Lássad!”
 ... S hogy mindez bennem asszonnyá kicsinyült!
 Tudod-e? Hogy engem akarni nem, csak kérni és várni lehet.
 Hiszed-e? Nekem egy kicsit mindegy. Nem sírok. Kacagva szeretek.
 Játssz! - Túljátsszom. (Bennem valami nagy álmomkomoly!)

Elmúlt? - Nem is volt! (Hol az „örökké” szent babonája, hol?)
 Ó, én megkeresem az asszonyt, a másikat, hogy jó legyen hozzá, és szívemre öleljem.
 Megáldalak vele, elküldelek vele (előttem nem lehet asszony), hogy kedved teljen.
 Így! - (Bús álmomurak. Ura urai a lép szigetén.) -
 A csigaházam, a váram olyan egy, oly gyöngye... olyan én.

1909

A VÁROS

I

Haloványselymű reggel, felhős fény, szőke színek,
 Lenn ódon, szürke minden, meleg szépiabarnával árnyalt,
 Torpad zömök pillére sok régi, régi háznak.
 Palakockákkal mustrás az esővert, ó kövezet.
 Alattam utcák és tornyok és fellegvár messzi képe,
 Súlyos kőhidak át a platinafényű vizen. -
 E roskatag, királyi város méla pompája izen:
 - Sok csiklandón új látásnak ma friss idegekkel elébe! -
 Az erkélyen terítve... Itt ülök zsibbatag
 Álom, s fürdő után még, lágy távolokba nézve,
 Napfénycsik szállal át, - beletáncol a mézbe, -
 Jó volna itt maradni békén. De nem szabad!

II

Árkádos út, faragott, régi kövek!
 Nosza! Két buzgó szemembe venni
 Óbetűs írást, íves kapuboltot,
 Mindent!
 Lallala! Megindultam hát menni!

Gyorsan, iránytalan! Most felfedezek!
Ott térré tágul az utcasarok.
Ó, - jobbra a víz már hídtorony, oszlop,
Ormok, kupolák! nem!
Mert én most balra akarok!

Én odamegyek most, ahová akarok,
Nincs, ki zavarjon, sürgessen, vigyen,
Társ, akit féljek, hogy én zavarok,
Ha jobbra, - ha balra,
Jó nekem egyedül, igen, igen!

Itt templom, ott hídak, - itt tornyok, ott ormok!
Két árva szemem! Sok súlyos ígéret!
Dologra! *Látni!* - Ó mindjárt megyek én
Ide is, oda is.
Csak hadd ülök le kicsit! Hadd *nézek, nézek!*

III

Ni! A régi tanácsház órája az ott,
A Havlata Pavlata regés remeke!
Megvárom! Még öt perc, - még három, kettő!

Ver zengve, - s kijönnek, mind a tizenkettő,
Az apostolkák sorjába, körbe.
Az Péter a kulccsal, az János a könyvvvel.

És hosszú, vontujjú, vézna kezükkel
Megáldanak engemet, az idegent is,
Keresztet írnak és tovalengenek.

A halál ezalatt egyre csenget,
„Ne még!” - könnyörögnek balrul a szobrok.
A Paraszt, a Pénzvágó, a Hiúság tükörrel.

De ő „igen”-t bizonygat kis vázfejével. - -
Ám vége! Elverte sorát az óra,
S a végső mozdulatba merevül Áldás, Halál.

Amíg új óra száll.

IV

Mélyülő ívek elnyult denevérszínű árnya,
Szilánkba-tört fénysávok a kőmozaikon már,
Csengve koccan a lépés a barna padsoroknál,
Csalóka távlatok a tömjénködös homályba.

Benn bágyatag, fehér csipkékben a nagy oltár,
Mély fakóarany derengés, halk mise-bűvölet,
Álmatag, messzi sárgák, zárkózott lilaszínek
Közt selymes, zümmögő hipnózis lágy fénypalástba járkal.

Smaragd és rubint az ablak. Ó gyermeki, régi hitek!
Pirosban láttam a poklot, izzó tűzbarlangjait én,
Hús légutat, híg lebegést a csillagok éji közén
A kékben. - És vértanú-dicsfényt jelentett a zöldszín üveg.

Gyöngén imára tett kis forró tenyereim közén
Így lüktetett a vér át, zsibbatag test-delej áram,
Szent voltam, sulytalan, lélek a zsongó áhítat-árban.
Míg félcsukott pilláim fátylán így káprázott át a fény.

V

A várfal tornya. - Jön kulccsal ifjú parasztasszonyka.
Megy előttem gyertyával a horpadt kőgrádicson,
Szoknyája friss, ragyog a szoros, fekete kontya,
A mondókát szaporán, ügyesen ontja:
„Éhbörtön és kínzóház és vesztőhely volt e torony!”

„Itt a ciszterna-száj. Itt lebocsátták hosszú kötélén.
Adtak vele darab kenyérkét, pohárnyi vízecskét.
Négy társa négyfelől láncon itt várta napokon, éjen,
Hogy üvölt és nyög a mélyben.
Ha csend lett, a másikat - így sorba - leeresztették.”

Mondja, mint balladát. Mutatja ősz Taliborka piciny emlékit!
- „Ölt, foglalt, konspirált, - s itt gáláns franciakártyákat festett
Vérrel, téglaporról, korommal - e néma üregbe’ tíz évig.
Míg szép, úri fejét vevék itt.” -
Mondja, - s okos kis nőszeeme fénylőn már borraivalóra lesked.

Valóban, ez ölnyi kőfal, e súlyos pincebolt hiába nem lett,
Valóban, itt sóhajokat kellene hallanom, véres századok neszét,
- De hányszor nyílt ki azóta, hány profán kíváncsi szemnek!
A fátyol hányszor föllebbent!
Nem lelem erét e percnék, - sorát e versnek, - tán ráfogás, színfal az egész!

- Ki! - Vadszöllős kis felügyelő-ház! A déli ég kiragyogott. -
Nyolcéves fiú trónol fáskamara-küszöbön, deszkaládán,
Zöldharisnyás, pirostérdű. Gajdol játszos-komolyan ott,
Kezébe’ hosszú, karmesteri bot, - -
Két hófehér nyuszi fülelve rá - ül kedvesen a hátsó lábán.

VI

A ghetto-temető ez, az ősi halott-negyed. -
Földette, feketült sírkő, korhadt, fehér csont felásva,
És elrakva, - mert szűk a hely már, - zsúfoltan egy a másra,
Százados, nevetlen holtak, - cserélve gyermek, öreg,
Rokonok, idegenek,
Kalmár, alkimista, lévita rakásra.

Még esőtől nedves a ribesz. - Halk zöldje hogy összefog!
Vadócon és lazán bebokrozta már az aljat,
Kis gyöngédleves ága a vésett betűkbe lankad. - -
Nagy, tétova pazarság! Levél, kő, név - mennyi sok!
Hogy cikáznak néma gyíkok, - -
És némán alkimista, lévita mind hogy hallgat!

Egy kavicsot, - tiszteletül a törzs címerjelébe itt!
Nagyhírű rabbi Lew, csillagok útja-tudója e holt,
- - Komoly, középkori zsidó, - sápatag, hátba' hajolt,
Pihenésül sötét, eleven szeme a teleszkópba kémlelt,
Bár dolga után, csendesen éldelt,
Okos kalmár (titkos alkimista), szent lévita és
Tíz gyerek apja volt.

VII

- - És én bennem e percben olyan nagy a tisztelet.
Lelkem legmélyén vallom! (és nagyon csendesen lépek,)
- E sok régvolt idegennek, minden névtelen névnek,
Minden elmúlt időknél, minden igaz halálnak,
A tudva-befejezésnek, akarva-elnyugvásnak,
Önnön sorsomnak is, a látva-magamravettnél,
(Mert egyetlen fóruma, én, a fölöttem-ítéletnek,)
- És a csendnek, a mosolynak, az alázatos beszédnek,
A mély, komoly, egyszerű, kicsinybe-elmerült létnek,
(Mert nem büntet, nem áld; csak elhalad, s elfeled,
Önmagáért-való fazöldnek embersírok felett,)
És párzó, vizes gyíkoknak a temetőfalon,
Mindennek, - nagyon
Adassék tőlem e percben tisztelet!

VIII

Szikrázó virág-színfoltok, nagy tűzpelargónia-ágyak,
Szökőkút-szivárvány íve, - márványpad, nyírott bokor; - - -
Szempillám úgy esik le. Halk szél jár, zsongító, bágyadt,
Rózsaszín délután. Már felhőkbe vet a fény sávot.
Nagy csend a hegyoldali kertben. Távolból zümmögő nyüzsgés. - -
Lenn, messze alattam a város, a város - -
Top, top! - - A kőlépcsőn valaki lassan felcsoszog.
Kővérke, öreg nő jön, feketeternós, csipkefejekes.
Léptenként görcsösen előrefeszíti a botot.
Megáll. Felemeli arcát kis sóhajjal - s elnéz az egen. - - -
Megint vár, - liheg. Most a virágokat szemléli, - s mosolyog.
A kút nimfáin is tűnődik soká, - mert eközbe' pihen.

Kedves! Mint egy gyerek! - Virágai közt így ment át nagyanyám.
- Mi jár eszébe! - Reszketeg feje bólogat. Min nevet? - -
Hálisten elhaladt, - nem látott. Megmentve néki e magány!

IX

Jaj! - Már lámpák gyúlnak a homályban. -
Jaj, messze morajlik az idegen város.
Mi lenne, - ha feledném a hotel nevét?
Jaj! Gyorsan sok zezzugos utcán!
Úgy botlom a görcsös kövekben.
Kisboltok előtt bámész, rossz-arcú népek. -
Jaj! Miért is futok én itten? - -
Mi közöm ide? Mim van itt nékem?
Nem követ nyomon valaki - mögöttem?
Jaj! Egy utcácska még, - kettő, -
Ott kiérek. Ott robogás van,
Fény, villamoskocsik, emberek, élet.

X

Már itt. A portás mosolyogva köszönt.
Intim kávégőz, füst, - a pincér sűrög, szalad,
Aranyos tükrök, zaj, vitatkozó beszéd,
Ujságok, szanaszét -
Jó biztonságos fény. Jó meleg kulturaszag.
És fenn a hotelszoba. Ma odatartozom.
Ott hozzám tartozók: írás, könyv, ruha, csomag.
Ó, - otthoni csomagok, - és otthoni gondok,
Érdekek, undorok; vágyak, bolondok!
- - Most vetkőztetik le a kisfiámat.
Otthoni szobám. - Ott most lámpa nem ég,
Homályban az asztal, a kályhasarok. -
Ott halotti csendben a jövőmre várnak,
Mert évekig láttak
És mindent tudnak rólam a butorok.
Prága, 1910

VENUS REGINA

Álmodtam; és tudtam, hogy álmodok;
Azt álmodtam: egy hercegnő halott. - -
Fedetlen fővel, gyászban csak néhányan,
Kiválasztottak állunk ott körülte:
Hú udvara, egy szürke, mély teremben,
Homokkő-oszlopok rideg raja,

S balzsamok közt, miket a holt lehel
A szarkofágon, mely vasból emelve. - -
Görnyedtem áll a herceg. Fenn magasból
Sávozva hull be egy fakó sugár,
Az ifjú szép halott haját simítja,
S szétporzik gyengéd lábai fölött.
A fejedelem sír. Könyje csillogva foly szét
A ravatal elefántcsont díszén,
S a padló köve felszívja csöppeit.
Most olvasom a ravatal írását
Álomban-é, - - nagy, szürke vasbetűit:
REGINA SEMPITERNA MORTUA.
Különös! Az úrnő, ki örökkig él,
Az volna itt halott?... S most *érzem* én,
Nagyon szerette hitvesét a herceg.
Ámulva hallom, hogy énekelünk,
Hogy velük dallom én is:

Holtig gyászol
Fenkölt társat fenkölt lélek,
És a vigasz vágya vétek,
Borzadsz, fázol?
Könnyek medrén kútat ásol,
Könnyfolyódnak medret ásol.
Bárha lényed újra éled, - -
Iszonyod e drága képet
Visszatermi önmagából.

Most felegyenesül az ifjú herceg.
Megfordul..... Hisz császár. Egy német császár
Koronázó palástja rajt..... De nem,
Álom csupán... ..Ó, hisz te vagy barátom,
Ifjúkori barátom, akit egykor
Szégyenben, rongyokig lezüllve láttam,
Adósságban, szennyben; hogy lehet császár?...
Ejh, hisz nem álom... Én vagyok a herceg.
Én intek. - - S főbbjeim lassan emelve
Viszik a mély üreghez drága testét,
Hallom a feszes kötelek rívását.
Ahogy lecsúsztatják. - - Nem, nem sírok.
Elfordulok, mert látni nem bírom,
És nem bírnám érinteni kezemmel,
S jaj, ezt a szörnyű balzsamillatot...
Ó daloljatok, daloljatok megint,
E kinzó lármát mulasszatok el,
Nem akarok zokogni..... S zokogok már,
Zokog velem a messze boltozat.

Holtig áldjon
Szabadultat szabad lélek. - -
Ám az élők vágya: élet.
- Tudsz-e szállni, szállni vélek,
Szellemhaddal, szellemszárnyon?
Hogyha kelnek, megölelnek,
Bú-körödből kiemelnek.

Most már bírok magammal. - - Most szívem
Fényre áhít. S míg mögöttem tompán
Kong a sötét bolt, - a szabadba lépek.
Meginyomok. A kék déli ég lenyom,
Szemem vakítja. - - Messziről viharzó
Sokezerhangú ujjongás zaja
Hatol felém, s lehelletem akasztja.
Most látom; hisz az én népem ujjong.
Hisz magam írtam tegnap a parancsot:
„A nép örvendve tisztelje halottait,
Mert így akarta ő, drága úrnőm!”
Tavaszünnep van. És alattam messze
Fatetők csillámzöldje hömpölyög,
Teraszos, tölgyes park dús lombja révlik.
Oda - - leszálok. Ott, a fekete
Gallysűrűn átsűrög az ünnep üdve.
Tisztás ragyog, és mintha galambszárnyak
Hószín raja surrognak át a fák közt,
A májusszagtól édes levegőben,
Mégis.... galamb röpte nem ily hullámos,
Virág hull ily ziláltan. Szárnyvirág.
Szárnyas, fehér virágok tengere
Felhózi az embernyüzsgést. - - Most látom...
Összefogóznak, körben lejtnek,
Szétválnak újra - - virágzó gallyakkal
Táncolva játszanak. Megyek utánuk
Illatjok tűz-nyomán... - Ó, látom őket,
Mezítlenek. De nem. Valami fényt
Lehellnek tagjaik, mely mint a fátyol
Átlátszó, bár sűrű. Nyakán, kezén
Ékszer visel mind; válluk gyenge szárnyat,
Mint mesenagy nappali pillangóké.
S ki szőke hajjal jár, kék burka van,
Sötét sörényűeknek tűzpiros.
- Így táncol népem, szárnygallyakat lenget,
Tiszteli drága nőm akarátát,
S lát engem; mint álomban loholok,
Mindenki ujjong. S ott a pázsiton
Szép kút csobog, - - és egy sereg leány
Lejti körül dalolva.

Vággyal vigasz jár.
A kéjben minden megfejtve,
Halálba élet van rejtve.
Ó, ha kebleim dombjára hullnál.
Szájoncsókolnál,
Tegnap és holnap hadd volna felejtve.

Mily szoros a koronázó palást,
Hévség sugárzik, forróbb, mint az ég,
E lányok s ifjak fénylő teste ontja.
Most csapatonkint szemlélem a népet.
Itt valamennyin ifjú emberek. - -
S szívem atyai gonddal telik el:
Hisz öregekért is van a tavasz,
De ők, úgy látom én, most otthon ülnek,
Bús odvaik félfényében morognak;
Nem ösmerik királyi szívemet.
Én ifjaim ti! Énekeljetek!
Ti értitek drága úrnőnk szívét.
Dalt! És a tölgyek száz levele reszket
Férfihangok karától.

Évek: órák, kínra-költek:
Gyönyör: annyi mint pazallás.
Élet: vérző sebbel dallás.
- De ha szív-véreddel élted:
Sorsa oldott, mély hitvallás.

Ó, egyre forróbb fényük olvadt burka,
Egyre nyomasztóbb királyi ruhám.
Éget. Pihenni kell. Elhagyni kissé
Az ünnepet. Már messze tarkaságban
Foly szét a szárnyak játéka a földön.
Vállaim fájnak. Végtelen e park tán?
A fák sűrűbbek lesznek, erdők lesznek;
Egy völgybe érek, mely bükkal benőve.
Fellélekzem. Úgy hat ide a zaj csak,
Mint szent morajja távoli misének.
Alig erősebb, mint a forrás hangja,
Mely útamát mormolva követi.
Mélyül a völgy, s körülhajol egy párkányt.
Itt szétgurul a forrás, s ragyogó
Szivárványfonalakká fut a fűben.
S zeng, mint valami dal. Nem: eleven hang.
Már szakadék a völgy. Tajték ragyog lenn,
A fák mozgalmas árnyakkal behintik.
Hídösvény ível ott, - s a karfa karján
Fényektől hajnalozva hajlik át
Kettő a meztelen lányok közül.
Dalolva hinti vízporral ösvényét
A szőke most. Ó szépség! Álom ez!

Reszketek. Idenéznek; látnak engem.
Mindketten látnak engem és dalolnak.

Miért félni?

Csak a szívemben van sötétség.

Színes szintje forró szépség,

Tarka láva. Fényben élni,

Int az örvénytorkú mélység.

Nem álom. Édes ijjedelmem: élet.

És az ő hangjuk él; mindketten élők.

Te gyönyörű, a halvány mennyszínekkel,

Édes asszonyom hangja a tiéd!

Te légy vigaszom, ahogy ő ígérte,

- Igen, vár engem, át-int, jön felém.

Látom, amint keblei csillogása

A lomb közt bujdokolva felmerül,

S a bükkfák fehér törzsétől kiválik.

Igen.... hónyakára, karja türkizére,

S ott a másik.... járása és rubinja,

S mint lágy lehellet, pihegőn remeg

A pelyhük égbéke, pokolpirossa.

Ott szemük parazsa villan felém.

Ott vannak. S az édes ijjedelem

Szívemtől halántékomig szalad.

Mert te.... te másik, tárna szemeiddel....

- Édes asszonyom szeme a tiéd!

Te légy a vigasz, melyet ő ígért!

Összefogóznak.... ketten intenek.

Le? Oda? Én is? - Szöknek.... fulladok!

Csobogva úsznak át a másik partra.

Koronázó ruhámban két karom

Utánuk nyujtom. Lenge kacajuk cseng.

Ott állnak, állnak, állnak és dalolnak.

Tudsz-e szállni,

A Magány Völgyétől válni? -

Itt erednek az erők,

Szent fogósdijáték járja,

Hagyjuk, hagyjuk a késlekedőt.

Megfordulnak. Már el akarnak hagyni?

Fel az ünnephez.... a szakadék martján?

Már a liget gallyával koszoruzzák

Mentükben hajuk játszva. Várjatok meg,

Nem bírok oly gyorsan. A zuhatag....

A híd oly messze.... És szoros ruhám,

Nehéz királypalástom.... várjatok hát,

Hisz levetem. Már ott van, lenn van. Ó, mily könnyen

Lélezkik a meztelen ember. - Úszom,

Habos friss tajték locsog vállaimra.

Már itt. Elérlek. Futsz?... - Gyorsabb vagyok,
Megjöttem, szárnyak csattogása hallik.
Az én szárnyaim. Én is repülök.
Zizzenő, kettősszínű lenge pár.
Égszín s rubintszín lángokból fonott
Lendít szilajon a szőke nyomába,
Megvan. De.... mindakettőt kell, hogy bírjam.
Ott.... azt a baraaszeműt akarom még,
Most.... Nem, a szőke illant el.... Kacagnak,
Kezet fognak megint. - - Messze, rikoltva
Örvend a nép, s üdvözli vadászatom.
Már énekes, virágos láncban indul
Felém segélycsapatjuk. Nem kell, nem kell,
Én ejtem el. Itt vannak - - ujjaim közt,
Itt szőke.... barna.... repülő hajók....
Szorosan tartom.... ah.... felébredek.

1910

ZILÁLT NAPON

Gondolni akarok az avultszagú, szomorú házra, hol mint gyerek jártam szorongva, idegenül.

- Egy vaksárga agátgyűrű volt a halott papbácsi nagy viaszkfényű kezén. -

Vagy fullasztó harangzúgásra nyomott és céltalan vasárnapdélutánokon,

Vagy amikor a nádas égett és pernyét söpört szembe a pusztai szél...

Jaj, sírni, sírni kéne ma valamiér!

Egy alagút jutott eszembe, messzi, magános és mindentől külön. -

Berobogna éltem suta vonatja, s egyideig sötétbe lehetnék,

Szégyentelenül, egyedül. Mint aki mindenből kiment már! Mint a halott!

Ott felszakadna és felfakadna még egyszer, ami egyetlen igaz bennem.

Jaj, könnyítő könnyek után hova, hova kell mennem?

Jaj, lehorzsolts életfokok, özvegyes évek, dacos kikapcsolódás!

És hogy próbálok élni és jó lenni így, mikor nincs kinek és kiér'!

(Oly súlyos a világ szépsége! Oly idegen a lomb, víz, egek! Oly messzi egymásnak az ember!)

Jaj, ez a konok kívülről-nézés már halálba, halálba fáraszt:

Csak egy dolog esne jól: egy kis alázat.

Mért mondom most: „Régi halottasház, siket harangszó, gyermeki szorongás?”

Istenem! Hisz csak egy kicsi-kicsi felejtkezést akarnék.

Mert fölégték mögöttem a hidak, és odaát maradt mindenem nékem.

Nem, nem! Egyébre gondolni! Ami lesz, ami jöhet még. -

Istenem, Istenem!

Csak most már gyorsan a vég, az öregség!

1911

EMBERKE

Rámnyitja az ajtót

Anyám, már itthon vagy? - Há, lábujjhegyen szöktél be megint!
És ki köszönt a fiának? Anyu elfelejtett köszönni. Na, - szép!
Hol pislogsz a sötétben? - A kályha mellett ülsz? Odatalálok!
Megvagy!... Te buksi bagoly!... Mért olyan sütős-meleg a tenyered neked?
Öledbemászhatok?... Csak a néma nem felel, ha kérdezik szépen!
- 'Iszen te mondtad, hogy a buksi bagoly a sötétben pislog!
Azért haragszol?... No lásd, hogy tudsz te beszélni, szívem!
Te, máma megittam cseppig a kávé. Nem hiszed? - Kérdezd csak Terézt!
Nem sírtam, míg mosdatott. És egy gombom se' hibázik, nézd meg!
És tudom már ma mondani a k-át a torkommal így: kkávé, kkutya.
Ugye, mert én vagyok a te egyetlenegy okos fiad?
Rajzoltam máma egy Hófehéért, de nem fért a koporsóba a lába. -
Ha nagy leszek majd és betűt rajzolok, mint te és adnak azért
Sok-sok pénzt, mint neked, - én mindennap fogok hozni
Kardot meg autót, meg kockát. - Vagy nem, teneked, nem azt,
Hanem tortát, meg könyvet, és kesztyűt, mint Hófehérenek a törpék.
És lovat meg puskát magamnak. -Te nem hoztál semmit ma nekem?
Én... csak tréfából kérdelem! Én szeretlek, hanem is hozol!
Csak a rossz fiúk kérnek mindennap új valamit!
... Elmondod ma azt a verset, hogy: zig-zúz a jégcimbalom?
Ejnye anyu... Hát mért vagy te ma megint olyan...?
Valaki bántott? De megverem én azt egyszer egy fával!
Tőlem is a piros labdát tavaly elvette tudod
Egy rossz csirkefogó az utcán, - mert tavaly még kiscsacsi voltam,
De most már megnőttem és elverném, ha előtalálnám!
... Anyu! Hisz te még nem kaptál csókot! Azért?... Add csak az arcod!
Hajolj ide. Nem tudsz?... Aki nem mozdul, az lusta - érted?
Na, hozok hát ide egy széket és felmászok. Jaj, be nehéz!
Itt fáj - a homlokod? No, mindjár' nem fáj, csak odaérjek!
Hopp!... Még egyszer!... Harmadszor... És egyet még ráadásba.
Így! Látod, hogy már meg is gyógyult?
Ugye kishuncut anyu? Semmi baj! Katonadolog!
N-n-na!...
De most már aztán játsszál velem!

1911

UTOLSZOR A LYRÁN

Egyszer varázslóasszony képébe jött, „Véletlen” volt a neve.
- „Bízd rám, ideigézem! Itt terem ablakon, kéményen át is.
És azt hiszi majd, hogy a szíve hozta. »Téged kereslek hajnal óta« - szól.
De ha alkonyatkor jön is, ha egy órára... mégis csak a halálod előtt.
Majd felöltöztet, mint rég, vágya szép köntöseibe, hogy ragyogj.
Majd szüzzé csudál és ifjúvá dicsér megint szerelme. -
Önts olajat a tűzre, asszony, és világíts a küszöböd elé,

Mert bocsánaton és alkuváson még eladók gyönyörű percek!”
De ülve maradtam én és rajzoltam ujjammal a porba.
- „Már készülődik az alkony, kevés az idő, későre jár.” -
Egyszer mondtam: „Várj, szerelmem, amíg orgona nyílik, jön a nyár!”
De akkor is messze járt tőlem már a bimbós csudálkozás.
Kislány-rokolyáim friss, kartonos illata elillant régen
És két mámortalan szememre hiába borult két dús, lila fürt...
Mindegy! Fejem körül már ősz hajak lágy glóriája ezüstöz;
Itt ülök s elzümmögöm „utolszor a lyrán” még magányom hegyibeszédét.
„Boldog bizony, ki már özvegyre vetkőzte, szűzzé sírta szívét,
S ágytól-asztaltól az élettől elváltan még élni tud,
Ki már képeskönyvet rajzolt e tarka világról kicsinyült s torz alakokkal.
S lapozza, ha a bánat is (utolsó szép társa) már elhagyni készül.
Ki - bár későn-érve s fukarul adta a csókjai fanyar gyümölcsét
És nem állt kezéhez a lyra, - de *menni* idejébe tudott.
Ki leszerelvén - megértette és feloldozta sorsát és magát,
És egyedül, egyedül, egyedül mehet a halála elébe.

1911

ÁRIÁK

I. Religioso

Távlatos, dermedten tiszta klastromi folyosófalak!
- Egy ködszürke, vak, téli reggel jéghidegét ma is érzem. -
A kápolna előtt ott csuklott a kőre le gyermeki térdem,
Ha dideregve osontam zord keresztboltívek alatt.

S kis öklöm szorulva, vezeklőn ütött mellemre. Mert tudtam,
Hogy Jézus lakik ottbenn a tabernákulum aranymélyén,
A néma, csodálatos bárány, akihez epedünk égvén,
Ott ostyatitokba rejtez fehérlőn, mozdulatlan.

- És Magdolna ott a falon - Halálfej és ostor e képen. - -
Két gyönyörű növendékangyal az oltáron hosszú ingben. -
- De Magdolna vezeklő, véres, vad eleven keblin minden
Feltépve és kitárva, - s ha erre gondoltam, úgy féltem.

S e percbe' zenehang rezgett át a kórus kőhideg falán.
Halk harmónium-etüdok - az Áve - oly habozó, tévedt
Zsoltosma - oly kérni-félő -, mint aki reményt nem kérhet,
Vagy félelem és remény itt csak ily reszketeg, bús zavar tán! - -

- - tudtam, a tüdőbeteg nővér - ő játszik. Szép betegem!
Szédülten hull sápadt csuklója le barna csuhátul övezten;
Húszéves volt és szent. Én forrón, rajongva szerettem,
S hallottam, hogy mondták: „Már boldog, mert tavaszra Jézushoz megyen!”

Ó, hányszor kísért még most is e törtszárnyú reszketeg zene!
A klastrom kriptafalán át ez elfulladt élet-ének;
Isten szűzfehér báránya - és patakzó Magdolnavérek.
Egy értetlen, összemarkolt gyerekszív rémülete.
Mily reszketve futottam el akkor zord keresztboltívek alatt!
Ó, csukló, bennszakadt sírásom! - Ó, dermedt, halottszínű nap!

II. Sostenuto

Évek béna seregje
Száll nyomtalanul -, de néha a perc vergődve áll,
Mint denevér szárnykiszégezve;
S egy füledt nyárdélután lélekbe, idegbe száll.
- Kérdeztem: „Még meddig bírom
E sívár, poros-akácfás tespedt, vidéki házat,
Lyány-otthonom?”
De zárt ajkaim közé viasszorítva vágyak és lázak,
Vergődöm szárnykiszégezve,
Mert eltépni, megválni, fájdulni félek!
- Itt vállamon homokhegy; - az eddigi élet,
Szokás, szó, törvény, - hogy zúdulna, esne,
Visszaomolna, betemetne.
Emlékszem, - valakit vártam,
Ülve himzésürüggyel a zöldzsalu megett
A rekedt csendű nyárban,
Benn dohos szobahomály. Egy árva légy kesereg. - -
- - Talán nem is szerettem!
De szörnyűk e zsibbadt napok, e mozdulatlan verőfény,
Elfoly az élet felettem!
Én nem bírok várni, álmodni és hímet várni békén.
- Most kapu nyílt - végre!
Nem! Külső, messzi zajok. Ott kertekbe, műhelybe dolog van,
Gyerekhad játszik, visongva a forró, sárga homokban. -
- - A torkom elszorul égve. - -
Már nem jön! Vége!
S az utcában, valahol messze
Egy kintorna hangja tör be a súlyos csendgomolyba,
- Jön gyötrődve, közeledve, -
Mintha az émelygő percek dúlt érlüktetése volna.
- És nyögve, recsegve, zihálva
Mint szegény, meghajszolt, kimerült, vak állat
Kiadja - házrul-házra
A kopott valcerekét, kifacsart, bús áriákat.
Elkinzott, útszéli dalok
Jajongva verődnek kis házak napfénytől izzó falához;
- Most agyvelőmbé hasít mind, tép, kínoz, üldöz, átkoz,
Vinnyog, üvölt, csikorog - -
Megfulladok!

III. Gracioso

A régi zenélő óra!
Alabástromlábai sárgák, betegszínűek,
Terpedten, roskatag állt.
Egy zöldbarna, új és hűvös, komoly szobába meredt.
Oly idegenül. Magának ketyegett. -
De feszült figyelem volt kis szigorú számlapképe.
Mint mord, öreg temetésszolga,
Ki arra vigyáz csak, hogy a rendet ne vétse.
Reszketeg váz mutató-ujja
Oly kínos-pontosan állt meg, amikor odaért,
Hol rejtélyes műve halkan
Cinegve-penegve zokogta el a százéves, báli zenét.
- Valaha édes, csapongó,
Oly játszi, kecses lehetett e picike menuettdal,
Fiatal nagyanyák, csokros bokák
Kötődtek lengve, igézve így selymes, halk lovagokkal. -
- De most oly különös, ijesztő!
Most arra gondolok, hogy valamennyien halottak
A lovagok - nagyanyák,
Itt sápadtan, meredve tipegnek, - kísértetin hajladoznak, -
- Az óra túlél és beszél,
Mily szívverés-halkan penget bele a tűnő időbe
Réghalott muzsikát,
Míg tereli maga előtt én szegény perceim' - mérve,
Ki tudja?... Kinn ólmos eső
Dallamosan, zizegve az alkonyatba szitált,
Dobolva az ereszcatornán, -
S a nagy, vigasztalan ősz félelme szívembe talált.
Gunnyasztva, bő ruhában,
Meleg kendőben is fogam-összeverődve ültem
Egyedül. - S zengett az óra
Gépüteműn, érchalkan, kísértőn, merevülten,
Valami gyilkos szorongás
Éltemért - s az életért, mit adni készültem, szállt rám,
- - Ti-ralla! - kezdte megint - -
S én görcsös ujjakkal - riadva szöktem át a szoba homályán.
- Még felcsuklott - a melódia. - - - Azóta áll -
Falnakfordult számlappal egy lomos kamramélybe
Hangjaszakadtan halott váz.
- Már túlélte életem, s gyermekem élte;
De nem merem kidobni - és kerülöm félve.
Álmomba' hallom mégis -
Hogy mér konokul, ketyegve. A halál
Hogy tereli perceim, s a gyermekét is...
A régi óra áll.

1911

ÖRÖKKÖN A MÉRLEGEN

Robotra megyek setét hajnalokon.

Húz egy láthatatlan lánc, hajt a cudar porkoláb.

- (Ó, otthonmaradni most, selymes csendbe gubódní,

Elszigetelődni, gyógyulni, lelkemen hallgatózni,

Vagy elutazni délre, heverni lanyha napon. -

Ilyesmi kellene nagyon!)

De nyakamba veti a csikorgó igát,

És hajszol tovább a gaz porkoláb

Setét, fagyos, téli hajnalokon.

Szabad egy napom. Bezárkózom.

- Gond, pénz, gyerek - ma kinnreked, - s te vad való világ!

(És akkor jönnek régi órák, - sereg hiénák, - sírt rabolók,

És újra kezdik tépni lelkem, e némaságba bénulót,

És dulakodnak régi dolgok, és öklelődnek régi szók.)

- Milyen nyomorúság! -

„Kelj inkább, - zaklat a lelkem, az ajtaid mind kitárd!

Menj! Vannak új színek, órák, dolgok, szavak, csaták.

Menj múltakon, úton, szíveden is át!”

Akkor a sokadalmakat keresem.

(Kötődöm, vizet zavarok, jövők-megyek.

- Be fontosak egyszerre piciny sikerek!

Hír, vélemény, érdek, gyülekezet, - - -

És emberek, emberek, - mennyi idegen!)

- De otthon - idegenekkel a kicsinyem,

Most sír utánam - és vár reám,

Minden perc vesztesége tán;

Pedig *valóság* csak ő, - a gyerek.

Már fájva, lihegve hozzásietek.

(Leccapok játéka, kérdezem, nézem;

Mint hogyha utolszor lehetne ma vélem,

- És ünnepet szentelek kis életében.)

Játszítom estig, bújócskán nevetek.

Dalolom a kiságyon: „Haj, levendula, levendula ág!”

Nyájas, tarkabarka világ, - mesevirág,

Angyalka, - madár, - csillagseregek! - - - -

„Ha elszunnyad, a csendbe majd dolgozni lehet!”

Itt keverem tusakodva e sápatag színeket.

(„Írni világot, mely fennmarad!” - s nyűtt agyam zakatol.

Felmerül küszködve a kép és csonkán továbbblohol.

- Jobb szónak, oszlatóbbnak - kell lenni valahol!)

Szót, oszlatót, a mélyből kínálódva kényszerítetek. - - -

- Most kacajok ütnek az ablakon át! -

(Fejem lecsügged, - nincs tovább, - ma nem bírom tovább!)

Zene zümmög az utcán, kering farsangi világ,
Ölel, - dalol, - rajtam nevet: „Szegény beteg!”

Sötét hajnalba ébresztő óra csereg.
Robotolni megyek.

1912

LÓTH ASSZONYA

Én sokszor néztem hátra és előre.
Szemeim, e szörnyű szemek
Egymásba-láttak lendülést, hanyatlást,
Dolgok színén visszájuk átütött, s a szón a célzat
És lovagi vért alól a lóláb kitűnt.
... Egyszer egy leplezett szív mélyére is leláttam én szegény.
Azontúl hiába takartam el már az arcom,
Hiába futottam hűs, pusztá mezők felé,
Mindent láttam. Elért a tűz-eső,
És lepeltelen szívemen nem volt sebhelynyi ép.

Akkor megszánt az ég kegye. Kegyelmes büntetést,
Páncélt adott reám, jegeset, fehéret,
(Elvesztem volna nélküle rég)
Sebhelyes, kitakart valómra áldott kérget,
Tisztát, keserűt, kristálykeményet, -
Könnyeim maró savával betakart engem az ég.
Azóta nem futok. Meg tudok állni a mezőn.
Bálványként állok őrt az útfelen merőn,
S nem láthatom, csak azt, ki szembejön.

Szembejönnek a hegyről koszorús, ifjú leányzók,
Hosszuhajú hajadonok láncfűzér-táncba.
Moáb és Hámmon jövődő anyái tán... Jöhetnek!
Elhagyott kerteim felé sietnek dalolva szegények.
A ligetben áldoznak majd vértől csepegő galambot,
Ahol koszorúm lehullt... De bölcsőbbek tán e szűzek.
Most már én - köszobor - állok!
Nem verik át szívem a csókok, mögöttem csattanók.
Nincs közöm az öleléshez, mit szölleim lugasában
Rájukölel a kar, mely egykor engem ölelt.

Jaj, ugyanaz a kar és ugyanazok a kertek!
Most másra hullnak a szent szók, és másnál vannak a percek,
S a régi, sarlós boszorkány ott úszik az égen, - a hold.
Ugyanaz a hold, ki tanúja volt,
Ki hallotta szavaink csatáit, véremhullató viadalt,
És látta sebesült szívem és látta leplezett szívét.
... Ó, hogy azóta is jár-kelel a hold még, és szagosak a tavaszi kertek,
De itt kénköves esők vertek, itt minden hamu és üszök.

Mindegy! - Én magosan állok. - Majd szívemig átkövélek;
És hőszerű kristályvalómon egyszer csak átsüt a hold.

1912

PRÉCIEUX VERS A FÁJDALOMRÓL

Gondolom: lehetne szelíd vendégem, borús barát;
A tűzhelyhez ülnék vele langyos, téleesti csendben,
Formásan, ezüsttálcán szolgálnám fel neki a lelkem,
Zümmögve panasznám sorsom, mint szamovár csüggeteg dalát.
„Mi lesz velem? - Még élek! - De nem bírom tovább!”

Gondolom, fegyverem is lehetne a fájdalom talán!
Görcsös kezembe ha egyszer írott zászlót szorítna,
Valami álm-igazért könnyű halálba uszítna,
Hit-sarkantyúval üzné tajtékos paripám;
És boldog hazugok hada vágtatna dalolva nyomán.

Vagy mint töviskorona fogná felemelt homlokom át.
Mint régi mártírokét, kik karjuk keresztbetéve
Várták az aréna vadját; kifordult szemükfehére
Már látta megnyílni az üdvöt, boldogok énekes honát.
Ó, misztikus kéje a kínnak, - hol keressem gloriolád?

Mégis, ha másféle, ősbibb hősök igazibb csodája;
Lenne fájdalmam a gally, mely átnőtt szent fakírok husán,
Kik jajtalan, mozdulatlan, akarva-tagadó tusán
Tétlenebb, létlenebb létre, növényibb alakra válva
Visszaszenvedték testük az isteni közöny-halálba.

Ó de mind mese ez! Volna csak tövis egy rózsán,
Tűzpiros rózsán, - amivel ablakon int be a kedves
És betérve asszonyához, - gyermekin kegyetlen kézzel
Játszva lágy keblébe rejti és ráölel szorosan. - - -
- Perc, parázsló gyönyör te, százszor-eleven halál,
Mely lüktetve, sajogva a lét legmélyebb mélyire száll?
S a lélek döbben csudálatos csendben:
„Ez az ajándék! Ezért születtem!”

Mennyi szépség is lehetne tebenned. Szenvedés! - -
S míg parádézom itt, hogy így tudok írni felőle
Rendes rímet ragozva, - formásan, finomkodón;
- Milyen szégyellve érzem, hogy hitvány, idétlen, suta,
Megcsúfolt, pellengéres, koszorúatlan az enyim,
Mit rejtegettem és becéztem majdszinte éveken át -
- Minden cédalány kacaghat rajtam! Ujjal mutathat az utca engem,
Ki gyepük tarkálló gazzát ápoltam azaleaként! -
- Szégyen, hogy még mindig próbálom szépíteni kudarcos multam,
Menteni régi hitem, alkudni gyengén, nyomorultan,
S a festett bálvány tört cserepeit reszketve illesztgetem! -

- Ó, inséges, bekerített, sanyargatott város az én szenvedésem!
Túl a falakon hetykén dőzsöl a tábor és gúnydalokat költ rám. -
Hát eltanulom tőle én is, - és rikoltom, nehogy sikoltsak
És danolom fuldokolva: „Hej, magam is így akartam!” - - -
- - - De régi, szép könnyeimért tudom; hogy mégiscsak kár volt!
Én szegény, forró jóságom, e léha gonoszkodásba hajsztolt!
Eljátszott finnyásságom! Kis pávás önbizalmam!
Dolgaim fontossága! És minden!
Az életem!

De legalább megadatott nekem, hogy *így* tudom látni végre!
És írni felőle!

1912

HAJNALI RITMUSOK

1912 május 23

Éber mámorú hajnal. A magyar Avenue-n még villanyfény-kábulat.
Az éjjeli pincér lankad már, de friss kávé zamata páráz.
A liget fölött kéken és sárgán - - oly különösen hasad egy felleg.
- Jönnek a liget felől nagy, csukott, suta batárok,
Hurcolva a csók-árút; parfümmel locsolt szemetét a városi, éber éjnek.
- És jönnek a körút felől merev rendei váltott katonáknak,
Fáradt csapatok, kik ingyen őrizték ma a fülledt rend zavaros álmát.
- És jönnek munka-asztaloktól éjjeli dolgú hadak betűkatonái.
Fehér és fáradt és derűs-szép homlokukba felhőz a hajnal opálja,
És beidegezve agyuk még friss ötletre, szócsatára a nyugalom előtt.
- Én is idejöttem ma - nyitott kocsiban, éberem és fehérén e hajnallal;
(Nem álomtól bedagadt idegekkel, nem is vágy-játéktól ziláltan. Csak szomorún.)
És sohase láttam tisztábban az Avenue-t én, se várost és árut, se arcot és harcot
És sohase hatott így elevenig bennem az emberi szó.
„Most már jönni fog robogva minden!” szólt szembe velem egy ember,
Akit sohse láttam idáig és elfeledtem már a nevét.

Ültem az éjjelen át új pajtással egy tarka és furcsa sarokban.
Messzi elől kánkánt jártak és csuhajoztak szegény, kényszeredett mosolyú lányok,
S ázottan lógtak ócska plakátrongyok a mutatványos bódék faláról.
Mi gunnyasztva ültünk, némán és lestük, hogy gyüremlik szánkba a keserű íz
- Mint aludt vér gyúlt tikkadt torkunkba az undor és régi bánatok.
Oly fontos volt önmagának mindkettőnk ez órán, mint fekélyborította beteg,
S mint béklyós-lelkű zsugoriak felszámláltuk régi veszteségeink.

Egy imaszönyeg, - sorjáztam sóhajtvá, - nehéz és drágahímű szövet,
Mibe koldus ifjúságom senyvedttűzű rózsáit beszöttem! - - -
Fojtott levegőjű üvegházam kínnal kibomló virágai,
Keménykelyhű tagadás-bimbók egy csukott télikertben! - - -
Gyalulatlan meseláda átokörzött kincse a tizenharmadik szobában,
Kincses jóságom aranyesője; egyszeri, első, méretlen pazarlás! - - -
- Azt hittem én bizony, szerelmes szavam felavató ige,
Cseppenként gyúlt grál-vér drága kelyhe szívem; becses ajándék.

Így magam-öriztem, várva és váltva - azt hittem, koronául adódom! - - -
 - De jött - és letaposta virágos ágyaim, hogy megrövidítse hozzámig útját,
 Végigszaladt szőnyegemen, - még ki se bonthattam előtte egészen,
 Nem úgy jött, mint a király. Sietett kósza kalózként;
 Habzsolva itta a vérbort és összetörte a kelyhet,
 Úton-útfélen kínált csókot olcsón habzsolni szaladt. - - -
 Lesz-e valaha még oly szegény és elhagyott, hogy megmérhesse és megsirassa tékozolt jussát?
 Vagy leszek-e én olyan bölcs, oly szabad és erős,
 - Hogy ne számláljam és ne sajnáljam. De nem tudom, nem bírom ezt! - - -
 Ilyeneken évdtem az éjen és mint aludt vér gyúlt torkomba a keserű emlék,
 És oly fontos voltam magamnak akkor, mint fekélyborította sebek.
 - De kihajnalodott. Az Avenue felett színjátszva hasadt egy felhő.
 (Még villanyfény káprázott itt bár, és éjjeli pincér szaladt - - -)
 S hogy jött kocsim a liget felől, bolond szél rohant szembe velünk.
 És sohse láttam én így a reggelt még - fáradt katonát, kínozott lyányt, friss-szemű író.
 És különös, opálos mámort kavart fel bennem az emberi szó.
 - „Hajnal - szólt egy idegen ember -, lám, véres világú a felleg.
 Most vérszínnel bomlik a bimbó a világ szövetén.
 Vadul jár a vetélő újra. Tán a szövőszék is recseg.
 Sok füledt télkertnek ma bezúródik üvege,
 Zárt kincsesháznak szellőzni kell már! Gurulni álmokoronáknak, - - -
 Holnap tán nem is kehelyszám méri az emberi vért,
 És minden emberszív grál-kehely, ha vére az utcára hull,
 És szent minden cédacsók, ha harcba hevít, vagy harcot pihentet!”
 Hallgattam ez embert, ki szembe ült velem, (de nevét és arcát feledtem),
 És sohase hatott ily elevenig bensőmben az emberi szó.
 - Hajnal! - gondoltam. - A liget fölött most vérszínvilágú a felhő,
 És rózsaszínell a halvány nők arca, hajsztolt katonáké, frisszavú betűvetőké.
 - Ó, testvéreim, ti szegény, kényszeredett szájú leányok a hajnali kimerülésben!
 Rokonaim, fáradt legények! Atyámfiai, okosszemű fiúk!
 Tetésen teljék ma szívem! Hadd jöjjön robogva minden! -
 Ma még tán nem is kehelyszám ömlik az utcára a vér, -
 Jaj, szégyenek lehetnek ma-holnap kicsiny asszonynyavalyák! - - -
 „Férfiak! szóltam halkán - és szép, éber szemükbe néztem. -
 Ha netalán lesz valami, - ne feledjétek izenni nekünk is!
 Mi szívünkkel bíbelődünk, mert sorsunk kis tömlőce szívünk,
 Mosogatjuk könny-vízzel, díszítjük szerelemrózsák kárpitjaival, mi szegényké.
 - De egy-egy kis időre ilyenkor elköthetitek rólunk a láncot.
 (Jobb minekünk rohanni rohammal, mint sírni, várni, szülni és félni.)
 Ne feledjétek, férfiak, hogy az asszonyvér se drágább harcra, mint szerelemre.
 S mint más, eddigi forradalomkor, uszítatok minket is barikádjaitokra megint.
 - Mint füledt szalmakazal, fölös létünk heve jó lobot vetni és hajtani csóvát,
 És kisarcolt, szegény tetemünkkel majd tömjétek a sáncokat!
 Férfiak! Ha netán lesz valami, - ne feledjétek izenni nekünk!”

1912

ALKUDOZÁS... MÉG MINDIG

Ha akkor ő messze Keletről indult volna felém,
S én napnyugat idegenéből sietek, - hívást hallván,
És találkozunk vala a tenger lakatlan, szép szigetén,
És másnap, éltem csúcsáról, e fűszeres máglyáról leszállón
Nyújthattam volna kezem: „Örökre köszönöm neked!”
(És nem mondja nevét és nem mondom meg nevemet)
Úgy megyen el, - köd utána, - sohase hallatja hírét,
- Az előtttem, utánam volt nőket, profán ügyei visszáját,
Asszonyvadászó módja sok széltibe-hírelt fogását,
Ha soha nem tudom meg,
Maradt volna egy kevesem; nekem már holtomig elég.

... Hajdani, akkori képmásom, babonás lágy viasz-tetem,
Mágiás iraló-szer pihen valami fiókja mélyén.
- Egy ideig, tudom, rányitotta néha a zárat,
Mosolygó kis bosszusággal kíváncsian föléhajolt,
És játszva karcolt egyet a kicsiny viasz-k-szíven,
Tréfából ölelésre nyitotta a tehetetlen két karját.
Vagy tinta-pocsolyába hurcolta a szegényke lábakat. -
De már oly rég nem, - már sohase nyílik ki az a fiók!
Feledte, - felé se néz. Néhány új bábuja van.
Mi lesz velem már?
Olyan régóta nem is fájt istenigazába a szívem.
Ó, lehet nekem a világba még örömem!...
El fogok menni egyszer a Campagnákra, bizony!
S egyszer meglátom a fjordok vizét, addig meg nem halok!
Nekem bizony van szép kisfiam, ragyogószemű, okos, erős!
És néha el tudom hinni, hogy amit mívelek, érő!
- Ó, kedves, csinos holmikat lehet szerezni a pénzen.
Könyveket írnak az írók! - van, aki fest színnel, ónnal,
És örülhet az ember, hogy rózsállnak szép, alkonyi egek.
- Engem még meg is kívánnak itt-ott, és nem az utolsók! -
És emberek, a javából, mondják: - bízni lehet baráti kezemben!...
Haj, világ, - drága világ!...
- Egy gödröt ásni, - beléfeküdni - és magamra szórni a földet!

1912

SZÉLCSEND

Értek, felejteket, megbocsátok!
A szomorúságot
Úgy öltözöm, mint köznapló ruhát.
Azt mondom: „Nincs már mondanivalóm!”
És nincs tovább!

Percek szüzességét már nem zilálom.
(Bús jóra-változásom!)
Terellek máshoz, drágák, - béke rátok!
Szánom és szívelem e mást
És megbocsátok.

Eltökélt, szelíd tagadás
Úgy tapad rám, mint óvó, puha kendő.
Semmi leendő!
Csak zengő, altató sohák
Kongatnak a szívemen.

Már nem tudom, kiért sírok,
(Cserélem, vagy feledtem)
Ha néha sebtén
Fújom el este a lámpát
S felrémlik, mint álom, a régi ok.

Tán új ok ellen fétisül nekem.
Mert az új - idegen,
Mint vendéglátó házban a cseléd.
Hogy tegezzem? Hogy mondjam a nevét?
Vendég vagyok csak, s nyűtt podgyász velem.

Így ösmerem
Szívem! -
(Kongatnak benne félrevert Sohák
Messze tűzvész-csodát.)
Benn valahol tobu-szentélyek vannak,
Órák, szavak, szobák,
S tudom: meghalok, ha nem tisztelem...
- Jaj, most is hazudok szegény, bolond magamnak!

1912

TÁN ZSOLTÁROK ELÉ

Egytájban a halál értem izengetett.
Sokat járkáltam akkor szökkenő hidak ívén, -
S ha véres kocsilámpa-szemek növekedtek az estbe felém,
Síneken állva, kísértőn mértem a perceket. -
Vagy házlépcsők vad emelet-örvénye felett
Szemem lehúnytam. És balkonok szédületén
Vigyáztam a szívemet százszor is én:
Bírok-e? - Várok-e? - Félek?
És elvégeztem, hogy maradok: élek.

Most nekem már menni kell.
Kivilágított termekbe sietve nyitni,
Kiviláglott hír-titkokat kérdezve szítни.
S hol két szempár sugara egymásba tüzell,
Közöttük haladni el.

Ablakban állva nézni, hogy járnak utcámban a párok,
Ismerős párok, tilosba-járók.
- Így próbálni kell, hogy bírom-e, állom-e szépen?
Erős-e ellened Élet, a vértem?

(Pedig jobb volna, tudom,
Erdőn, hegyekben járni és érezni vizet, eget.
Szoktatni már egyszer a csendhez szegény, feszült szívemet
És megbékélni, bizony!)

Eljön-e az Úr majd, ha hívom?
Ha felhőkben, vizek sodrán, föld hűsén keresek
Két óriás, merítő, lágy, nyitott, örök tenyeret,
Mely csak kitárul se adva, se kérve, -
Lehajthatom-é egyszer fejemet?
Feszült lelkem belesimulhat-e végre
Az Isten óriás köd-tenyerébe?

1912

FURCSA ESTI GONDOLATOK

Jó volna már halva látni,
Ártatlan néma halottnak,
Beszórni ibolyákkal,
Beharmatozni könnyel!

Képe, mely torzul folyvást,
Rongyoltan haloványlik
Szívem vakult tükrében -
Rögződne régi színekkel.

Nem jönne senki hozzám,
Ki kezet fogott vele aznap,
Nem híresztelnék hirmondók:
Ezzel is, azzal is látták.

Én is mind egyedül járnék,
S gondolnám dac nélkül, pihenten:
„Mért is lett volna jobb hozzám?
Életemnek többje volt ő így.”

Az útja már ferdére fordult,
Rossz plánéta alatt járt épen,
Amikor sorsomba tévedt,
S nem kérve: „Szabad?” - benyitott.

De ennek már vége, vége!
Itt rossz órában láttuk meg egymást,
Tán mához százezer évre
Illőbben találkozunk!

Igy búcsúznám: Béke, béke!
Megáldanám halottam! -
Beszentelném szelidült könnyel,
Betakarnám ibolya-gyásszal

És szabadulnék végre,
És szabadulnék végre!

1912

INDIVIDUUM

Vérző ököllel, sírva döngetjük, víjjuk, verjük
Örök-hiába e rémes ködboltot, az én-falat.
Siket echó felel: Magad vagy! Magad!

Jaj, kísértet-arcok az emberi arcok!
Mozog az ajak. Mindnek két, nagy szeme van.
- Az ő szemükkel csak egyszer nézhetném magam!

Mit tükörből látok, nem igazi arcom!
Futnék tőle - én szörnyű varázssal vert.
Kit kérdezhetnék? Nincs más! Embert, embert!

A csillagok földén sincs senki, senki társ!
Egymásra-hagyattunk az űrben, egy-vérek e földszigeten,
- S nem tudhatom, hogy mit érez a kisgyerekem.

Üres ivorgolyók ürege zár egyenkint.
Gurul velünk, vagy áll. Nagynéha összecseng.
Mit tudhatunk a szűk sötétbe bent?

Érthetjük-e rendjét forgásnak, ütközésnek?
Tekéznek-é velünk ismeretlen, nagy kezek?
- S hova ejtenek, ha leejtenek?

1912

EZ VOLT AZ: „IGEN”

Rózsák, hajoltan, reszketők, fehérek!
- Már semmitse kérdek! -
- Most egyszerű, nyiltszemű minden, ügye?
Hogy majd keseredik illata, fakul a színe,
Tudja előre a virág. Csoda nincsen!
Oly bölcs a virág és oly egyszerű minden! -
Néma rózsák, fehérek!
- Mégis pirulón, félszegen vágynám nyúlni ma értek,
Hogy mondhassa egy halk mosoly: „Akárcsak egy leány!”

Lyányos, lehajtott, halvány rózsafők!
Ki méri az időt?
- - - Talán dús örökömet még őrzi az élet?
Tán kiadta a részem vagy busásan ígért? -
Mim van, amit veszthetek, hogy veszteni féljek,
Egy kivirult lehetőségért - egy pillanatért? -
Mi jussom - - hogy ép ilyen csókra várok,
Ahogy az ajkam illet egy virágot?

Fátylas lehetőségek! - Szent, tömjénszagú rózsák!
Egy templomhajón át
Szállt egykor e hervatag illat, - s száll ma felém.
Ama májusi este - az a Mária-ének -,
Várón lehajtott lányfejek; közöttük én,
Fojtott imám, szűz titkom, akkori lelkem. - Oh élet,
Csúf, zagyva évek! - Láng, füst! Túl, messze látom-e még
Az ostyát testté bűvölni a pap fehér kezét?

- Csak rózsák! Ti téli rózsák, fáradtan pihegők!
Legyen! - Hívom őt! - - -
Mi lesz velünk a jólfűtött szobákban,
Virágok, mitől félünk, - meddig élünk?
Kényszeredett, mímelő illat, - hazátlan,
Tengő üvegház-illúziók; - s végetek, - végünk,
- Távozó ifjúság ez - mi tudjuk -; reménytelen,
Mint búcsúcsók egy kézre, ha profán szemek figyelnek.

1912

EGY RÉGI NAPLÓSKÖNYV UTOLSÓ OLDALA

Későn indultam el várásgyúrte szívvel.
„Jaj, sietni kell most, utamat vállalni,
Mozgóképmozgalmat sorsomba vetíteni,
Gázlóim gázolni, sűrűim felverni,
Szívemet göngyölni idegen szívekbe!”

Tikkadt kíváncsiság két szemem árkolta,
Minden túskebokrot rengetegnek néztem,
Útszéli pocsolyát gázlóként gázoltam,
Minden jött-ment szívet szívemre kötöttem,
Jött egy rossz szerelem: végzetemnek mondtam.

Most leválnak rólam a szívek nem-fájva,
Mint érett gyümölcsről magburka leválik;
Mi lehet még hátra, mit kell még akarnom?
... Talán ezentúl már várás nélkül várok,
Lusta alázattal sorsomnak juházva?

Voltak szavak mégis, miket sohse mondtam,
Ezt: „Be jó hogy jöttél! Jaj, ne késsél másszor!
Látod, boldog vagyok!” Ilyet sohse mondtam!
Ilyen szent egyszerűt, ilyen szép biztosat.
Most jut eszembe, hogy sohse voltam boldog!

Ami még jöhetne: váratlan ajándék,
Szép tükröző látás, szent dilettáns élmény,
(... Hisz néha már tudok örülni egy tájnak...)
Néha így álmodom: vállamra valaki
Hátmegül, vigyázva meleg kendőt dobna,
S lábujjhegyen, mint jött, szépen továbbmenne; -
Építő, szépítő, enyhes *jó* szerelem.
(... Csak úgy venném, ahogy örülök egy tájnak;)
Bizonyos, hogy nem lesz; kicsit tán mindegy is;
Talán azért szabad *boldogságnak* hívni.

1913

A VILLA D'ESTEI DIANA

Repkénylomb mélyén, mélyen,
Merev álomkevélyen;
Márványszeme csukott; -
Álló, nagy, ősi bálvány,
Örök vizek magányán,
Titokszerűn nyugodt.
- Arca: az *Ismeretlen*;
Vak kőbe süllyedetten
Még fel nem ocsudott.

Félrelief az anyagban;
(Az *asszony* léte abban)
A fej: a rég aluvó.
- Keble sokassan áldott,
Imletni a világot
Száz teli bimbaja jó.
Bár tompa fél-imetten,
Így nyújtja kérdezetlen;
Nagy, suta Adakozó.

Csípőtől lábig pólyák
Zsarnok kötéssel óvják
Nyithatlan mereven.
- Van-é rejtelve, mélye,
Sajátja, lelke, kéje?
Nem tudhatja senkisé.
Rótt *állatokkal* népes
Írása mit jelképez,
Olvassad így: Szerelem.

Néki egyremegy. Állván
Lombok, vizek magányán
A mélyen aluvó.
De imletni világot
Ezer alakkal áldott
Dús kebele örökre jó.

Tivoli, 1913

MADONNA DELLE KATAKOMBE

Ilyen volt tán, mikor magához vette
Öregbátyja, az ács. Tizenhatéves.
Göndör, fekete sörénye vállig ér csak,
S nagy, bizantinus, bús gyerekszeme,
Mély, barna, sokfehérű szembogár
Tágranyitottan kérdi misztériumát. -
Mert arca előtt áll halvány, nagyocska
Jézusa már; s az anyja bús szemével
Szemedbe néz a képről ő is merőn.
- S Mirjam nem öleli, - imleti még,
Nem hajtja hozzá oldalvást fejét.
Érett, konyuló, méla mozdulattal,
Együgyű, vállalt, boldog anyaságban,
Mint ahogy értjük, s áldjuk a Madonnát,
(Örökre így lett kései képírásnak.) -
Ez még a *szűz* s az anyasága: csoda.
- Kis keble dús fátyol redőkbe rejtez,
S gyenge karjait, áttetsző üvegkezét
Bő köntösében mint két lenge szárnyat
Terjeszti ódon, imás mozdulattal
Az Úr felé; - s nagy, barna-bogarú,
Világító fehérű mély szemével
Komolyan, gyermeki panasszal kérdi,
Mint az angyaltól Názáretben egykor
Imádság közben: „Hogy lehet ez, uram?”

Róma, 1913

HIMNUSZ

Ím harsonaszóval riad a reggel,
- Szűzi, gyönyörű dalia ő,
Harchercege, jó sugárseregekkel,
Hullámkék palástján fény a redő,
Ránknevet tág aranyszemekkel...
Ó, áldott, áldott!
Újnak mutatja a világot.

Jöjj távoli balzsamokkal,
Jöjj, dús, rakott kosarakkal,
Szép hajóid túlkölve öntsék
A szigetek aranygyümölcsét!
Te vagy a gazdag bárkás!
Te vagy az üde kiáltás!
- Itt egy megsarcolt, inséges város,
Minden utcája romos, halálos.

Hős istenkakas, sugártarajas!
Kiáltsd fel szívem sok zezzugos házát,
Verd dobra, mi bennem multas, avas,
Csináljunk egyszer még tabula rasát!
- Mosd ki a hullákat friss tengerárral,
Temessek tegnapot únt kegyelettel,
Tanuljak repdesni növendék-szárnnyal,
Utólszor, egyetlenegyszer!...
Ó, gyermeki reggel! ó isteni reggel!

1913

TERZINÁK

Követlek, mint a nap fényét az árny,
Mint bús Echo Nárcist sirván követte;
Szívem vére hull kis lábad nyomán.

S mint Afrodité szent léptén, megette
Biborrá vált a rózsza, melyre hágott,
Mikor szerelmes szép ifját kereste.

Úgy fátyolozza gyász e szép világot, -
Hol én futok fehér lábad nyomán, -
Reménytelen, - mint fény után az árny.

1913

ZÁPOROS FOLYTONOS LEVÉL

Mily sokan vagytok!...
Millió kis katona gázol
Most vérködben, fagyott mocsáron, füstpernyés, fölsebzett úton,
(A végek vad völgyein át már fújdogál a hideg szél)
Oly kábán egy-ritmusú léptük, oly egyszínű szürke gúnyájuk!
Élet töméntelene! Durva fölösség porszeme egy-egy,
A szédült *sokaságban* nem kérdehetik hova, merre?
Csak mennek, bár nem értik, mi sodorja őket, - a tébolyt,
Hogy tűzhelyet, műhelyet hagyva, otthoni szokást és gondot,
Járjanak dúlt faluk útján, vérködben, fagyott mocsáron
S ha kiáltanak nekik, öljenek szörnyű robajjal. -

Mert másmező, másszavú szomszéd ugyanezt műveli velük,
Túl akar jönni, hogy nevezze „enyém”-nek a földet,
(Bár azé örökre a föld, ki túrja s rátapad élte.)
... Nem, nem értik... Ki akarta?... Honnan jött e suta kényszer?
Hogy ember törjön így emberre föld alól lesve mint okos vad
(Mily jó most a föld vadjának. Kímélik attul a fegyvert
És téli álmod alszik kis párjával csendes odúban.)
Nem értik... Pihenvén néznek a tűzbe és nevetik, milyen *egyenlők*.
Most sárosan, fergesen, fázva, testvérré-fosztva így együtt,
Bár van amelyik könyvre is gondol és hajdani szép muzsikára,
De a baka is „rögényezi magát” és lidércet álmod a lángban
S *mind* gondol jó asszonyi szóra, meleg asszonyanyás kézre,
... Majd vitatják, kifelé tart-e már a kergült, beteg idő?
Hogy folytatná ki-ki öneltét, mit gyerekkora óta ösmer,
Ám addig szótfogad, mit tegyen, - - húnyt lélekkel megy előre.
Megadja magát, - - ez a legjobb, - - s próbál az életnek örülni.
Részvét elől becsukja szívét, egy gondja van: „Ma még élek!”
Síratlan temet bajtársat: „Ez hült ki szegény ma, nem én!”
... Jaj, milliónyi *közös* nyomorból ki se látszik a tiéd, szerelmem.

S mily sokan vagyunk.
Millió picike asszony
Sír itthon a párja után, méri gyötrődve az időt,
Ír biztató levelet és könnyje zilálja betűjét,
Lesi a postát: „Jaj, eleven még a kéz, mely írta?”
Asztalnál egy hely üres... és torkán akad a meleg étel,
Keserűn száll özvegyi ágyba: „Mi vackon pihen a másik?”
Majd imádkozik és tervez, ó, hogy terít majd neki asztalt,
Hogy kíméli meg a gondtól, - hogy keresi mindenbe kedvét,
Sohase mond kifogást, engedve hajol szavára,
Körülte lábujjhegyen jár, hogy csenddel gyógyítsa szívét
És feledni, feledni segítsen sok vádas, iszonyú látást.
„Hozd vissza Isten! *Csak őt!* Ha betegen, kigyógyítom én,
Csak jöjjön, ha csonkán is... felderítem éltét halálíg,
Ha elrútítva... nézze tükörbe, szívembe magát,
Elváltozva... én vissza, volt-magához terelem!
Kis ajándék legyen élted, hogy neki szenteljem ezentúl!
- Mily jók leszünk ezután; egyszerűek, békések, tűrők!
Ki akad fenn kavicson, ha hegyomlásból szabadult élve?”
- Így beszél ma minden asszony, ki gyötrődve méri az időt,
Hogy elbírhassa ép ésszel - idegen munkába roskad,
Idegen sebet iral, - hátha lát mégis az Isten?
(Ha nem rejtőz szégyenkezőn most tág ege kárpítja mögé.)
... Jaj, millió asszonyi kín közt ki se ösmerszik asszonyodé...

S mégis... *csak te meg én!*...
Kiáltom feléd most e zord éjszakán át,
Hogy nincs egyéb mirajtunk kívül és e-kívül nincs egyebünk!
S ha elmúlunk, - kis szemünkkel a *világ* húnnya be szemét...
Emlékszel?... E nyár havában, ős fórum tört kövei fölött

S az antik szűzek feredője felé kiáltoztuk egymás nevét,
Majd gyönyörű dombok lábján mondtad: „Itt harcoltak hajdan!”
... Almodtuk-e akkor e rengést? Oly külön voltunk. *Csak* mi voltunk!
... Társam te, harmóniám, első jó s boldog szerelmem!
Társad én! Harmóniád! Első jó s boldog szerelmed!
Kik tapintva egymás szívét: „Egy matéria!” - szóltunk,
Kik ámulva öleltük egymást: „Szégyentelen ölelés!”
Halld életem! E mai orkán *nem történik* mivélünk,
Közénkesett vakeset csak, nincs értelme, oka *bennünk*,
Mi csak egymásnak vagyunk: becsület, élet, adósság!
- Mi próbáltuk s jó nekünk együtt bárhol a földön
S valahol mécszet gyújtottunk, körülünk nyugalom zenélt.
... Tudod-e még a balkont, az olajfás kertre tekintőt?
(A szép hegyiváros kőkútja csicsergett a holdfényben alattunk.)
„Most boldog vagyok!” - ott mondtam; te tudod, hogy először mondtam.
Te szeretőn betakartál, mert hirtelen zizzent hűvös szél;
És reggelre jött a hír, menned kell, zajlik a világ,
Lavína indul, orkán zúg, delirizál az élet.
(Lásd, szó köztünk maradjon: megmondom, mért volt az egész,
Mert életemben egyszer én: „Boldog vagyok!” - ezt mondtam.)
Ám isteni gögben örök: te, én s a mi egy-pár voltunk;
S már Isten, aki művelte, sem művelheti mássá.

Te messze, - én itt.

Most ugyanazt a holdat nézzük és egymáson pihen a szívünk,
Bár egy percünk se hasonlít, bár hetekig jön tőled a hír,
Bár gázolsz sarat és vért s a téli földbe tanyázol,
Bár sírva írok itt most s mellettem bús, üres ágyad.

Mi történhet velünk?...

Megölnek? (Ó, nyugózi e gyilkot görcsösen virrasztó szerelmem,
Ha *percre* ellankadnám, tán meglelné drága szíved!)
De régebben vagyunk mi egyek, - tovább is egy a mi útunk...
Tán elmossa képem az idő?... (Hogy szánnálak nélkülem téged!)
De csak egy szót kell majd szólnom, hogy szívemre ösmerjen szíved,
És visszajöjj akárhonnan Solveigod esti dalára!
- Mint pecsétet tettem szívedre magam, mint bélyeget a te karodra,
Mert erős a szeretet, mint a halál, kemény, mint a koporsó
Az igazi szeretet.

1914

A TE SZÍNED ELÓTT

Az én két fáradt asszonykezem
Hogy milyen lágy, amikor simogat,
Mily enyhén táru, amikor ad,
Terajta ősmerte meg.
- Köszönöm neked a két kezemet!

Szemem, a bágyadt, bús tükröző
(Áldott csoda ez!) sorsodba nézett,
És megtanulta, hogy tiszta szövétnek,
Betlehemcsillag, égi vezér...
- Áldjon meg Isten a két szememér!

Mindig azt hittem: rút vagyok,
Csak durva vágyra hangoló,
Szívet bájolni nem tudó.
- Te megszerettél, - s ráigézted
Ezt a halk, esteli szépséget.

Oly csúnya volt, mit eddig éltem;
Kevert, pocsékló, fél, törött!...
- Most a multam is rendbejött,
Ahogy teneked elmeséltem. -
Mert láttad sorsom: megszerettem.

Nemes, szent csordultig-hited
Aranykelyhét felém kínáltad,
Szerelmed grálborát ajánltad.
Most már, míg élek, szent leszek!
Felmagasztaltál; fent leszek;
Mindig „te színed előtt” járva...
Ó hála, hála, hála, hála!

1915

RÉGI ARCKÉPEKHEZ

Milyen helyes csöppség! Kis tömpe lábod
Hogy terpeszted az első új nadrágba!
Kis totyogósom, a gombos cipőkkel!
Mért ráncolod úgy össze homlokod? -
- Mesélik: egyszer nagy karéj kalácsot
Majszolva az utcaajtóba ültél,
Egy gaz darázs járt arra, megkívánta,
Le is ült rá, de jaj, nem a kalácsot,
Piros gyűszűszád harapta dagadtra.
Te ott ültél rémulten, keseregve,
Fényes szemedből csurgó, nagy könnyekkel...
Én akkor, - szó ami szó, - már nagyocska
Leány lehettem, táncórákra jártam,
S ha láttalak vó'n bömbölni, szép fiúcska,
Hozzád anyásan lehajoltam volna
Síró szemed, kis orrod megtörülni.

Ez iskolai ünnepély a zöldben.
- A tanító bácsi pálcával int,
Te hátrább állsz, s szelíden iparkodol
Kidugni arcocskád két nyegle váll közt.

Komoly, kedves fej már e kis diáké.
- Akkor volt, úgye, hogy naplót vezettél
Jegyezve mindég apró rossz szokásod,
Titkos betűt írtál be, vagy keresztet,
S figyelted a naptárban, hogy javulsz-é?
Te kezdődtél már itt, rád ösmerek.
... Én? - Kisvárosban szólt-szapult, anyányi
Lány voltam akkor, nyugtalan, kacér,
Világga küldtem első árva kérőm,
Bár szörnyen féltem, sohse visznek férjhez.

Itt már kamasz. Izmos, busa legényke,
Sok torna- s bajnokverseny győztese,
Önképzőkörben nem költő-zseni,
„Abszolút geometriáról!” olvas,
Az osztályfőnök sincs tisztába véle,
Nem figyel az órán, s hogyha kihívják,
Az eredményt más módra hozza ki.
- Az első bakfis derekához nyúlt már,
De érettségi bankett hajnalán
Forró szégyennel, dúltan megy haza,
S megesküszik, hogy „soha-soha többet!”
... Nekem már akkor megvolt a fiam.

Ni, hogy felnyurgult! Egyetemi polgár.
A nyakkendője byroni kötésű,
- Az ismeretelmélet fogta meg,
Lényeget kutat, s a *léten* borong.
Így kilendülve milyen is lehettél?
- Sok „szabadság”-gal, sok „eszmecseré”-vel
Élted hű-hós, diák-leány szerelmed,
Beszereztél te is lázt, forradalmat,
A nyárspolgári morál megvetését,
S jaj, csöpp hián bizony, tuberkulózist.
... Akkor, futtában láttuk egyszer egymást,
És meg se láttuk. Milyen messze voltunk!
„Kevés időm van!” - gondoltam, s lihegve
Farsangoltam verset, szalont, szerelmet.

S ez végre - nincs is messze multba már,
Alatta négy-öt évre vall a dátum.
Rendes külső, szemüveg, nyugodt profil.
- Messze, komoly föld, derék nép, hűvös ég
Gyorsan érlelt, s közel hozott magadhoz.
Sokat láttál és jól magadbanéztél,
S megláttad, hogy csak a *részletbe* van remény,
A *lényeg* rejtve; vallás, vágy, poézis, -
De a *kicsinynek* sok élő kérdése van,
S bár nem „igazság”, termő összefüggés,
Mit száz türelmes kísérlet kínál,
Törvényei a fogható világnak.

S még erre is milyen kevés egy élet.
Egyszerűség, alázat, odaadás
Mennyi kell, hogy csak egy lépést tegyünk.
„... Dolgozni, amíg mécsünk ki nem alszik.”

Van még egy kép: Itt vagyunk, - mi vagyunk.
Két lehajtott fő, két beteljesült sors.
- Hol, - melyik titkos fészken az Időnek
Pattant fel okok és történetek magva,
Két távoli, vak sejt hogy így utazzon,
S munkák, bajok, szerelmek, kínok útján
Ily egyszerűen, ily hiánytalan,
Ilyen öröktől és örökig letten
Egymásra s egyén-magára találva, -
Így boldogan... boldogan hazatérjen?

1915

HULLÁMOK

Bizalmad, - álló, déli verőfény
Felitta szívem régi homályát,
Most látszik benne minden, mi szép volt.
„Ritkák ma lenn a kristálypohárok!”
Mosolyogva tán mondja az Isten.

Mily egyszerűen! hiszed te a szót el!
- Lásd, ez feloldja beszédem ága-bogát,
S úgy mondok mindent most, úgy merek,
Mint gyerek, ki volt már százrétegű, vén,
De visszajött, mert meghívta az Isten.

Te kedves ámulásaid előtt
Minden szándékom oly egy-utú lett,
- Kincses életed repdesi körül,
Mint legyezőszárnyú friss madárhad,
Mit ujja hegyéről bocsátott el Isten.

Mert csak én-jóvoltomra gondolsz,
Azért kell így adnom új-magamat!
- Feléd csobogó szerelmem sodrát
Nem fogja sehol le szűk gyanú-gát;
Ezért oly örökös, mint maga Isten.

Mi két nagy jóra-epedettek,
Kiknek mellébe fojtogatták
Megindulások forró sodrait; -
Hiába, mégis egybeszakadtunk!
Fölfelé száll már oltárunk füstje!
Nagyon szerethet minket az Isten.

1916

LITÁNIA

Te édes-kedves társam,
Miféle szerződés ez?
Micsoda Isten írta,
Mikor szívünkbe írta?

Én puha, fehér párnám,
Min nem nyughattam eddig.
Lelkem szép muzsikája,
Mit nem hallottam eddig.
Bölcsességgel írott könyv,
Mostanig nem tanultam.
Én friss-jó egészségem;
Mily soká beteg voltam!

Én reggeli harangszóm,
Szép napos délutánom,
Szelíd, esteli lámpám,
Sűrű csillagos éjem. -
Ó, éjem, égem, kékem,
Te kedves kedvességem!
Csobogó, teli korsóm,
Friss, hajnali harangszóm,
Csendes, nyugalmas álmom,
Napfényes délutánom!

„Szerelem” - ezt már írtuk,
Prózába, versbe sírtuk.
Szerelem; - olcsó szó ez!
Szerelem! - így ne hívjuk!
Apám vagy és fiam vagy,
A mátkám és a bátyám,
- Kicsiny, fészkes madárkám,
Ideál; szent, komoly, nagy, -
Pajtásom, kedvesem vagy!

Hittel és emberséggel
Első te, kit vállallak,
Kit szívvel, szóval vallak
És álmomba se csallak.
Kit bántani nem hagynék,
Kiért tán ölni tudnék.
Te édes-kedves társam,
Miféle szerződés ez?
Micsoda Isten írta?

1916

TE DEUM

A szívem eláll, ha elgondolom:
Mégis min múltott? Néhány vakeset!...
- Ha egy véletlen-bokron fennakad,
Mit ábrándunk ma „törvény”-nek hímez,
Találkozásunk e kis hazában?
Ó, higyjünk, kedves! Nem-hinni baj most!
Mert sok út véres, sok haza sírkert,
Mert más glinglangot szívharang nem tud,
Ha csucsujázza lágy boldogságát; -
Míg zúg a szél kinn, halottak járnak,
Tábori sátor sírlepedőjük,
Millió mártír, ...hiába mártír...
- Jaj, higyjünk kedves! Add a kezed most!
Messze az árok... tőled elég volt,
Könnyem elég volt! - Félúton intett
Kegyelmet néked, veszni indultnak,
Kegyelmet nekem. (Ó, daloljuk most!
„Te deum!” -, csak így érteni ezt meg)
- Hazák és utak felett az Isten.

1918

ROSSZALKODÁS

Igazad van: simítani a gyűrődést,
Visszafésülni ellazult haját,
- Még azt hihetnék körül az emberek:
Valami bolond „íróné” ül itt,
Ki este verslábaktól dúlt fejére
Csak így-úgy csapja fel a kalapot,
S biztosító-tűt vesz kapocs helyett.
- Az ura? - Az tán még-figurább szerzet!
Csőbe kuksoló, halvány mániákus,
Metsz, izzít, szárít, kikészít, leöblint,
S azt hiszi: *ezen nyílik* a világ.
- Pedig ments Isten! Semmi baja néki!
Rendes kis úr, - komoly, szakállas úr!
És aztán illendően, vontatottan
Kell társalogni, - régi hitveseknek.
Egy kicsit egymást jóerkölcsben unni!
Mint akik szépen, kifogástalan,
Megösmerkedtek gárdedám-szárny alatt,
Kétszer beszéltek ablakrácson át,
Aztán az ifjúr szalonkabátba bújt,
Meglátogatta délben a papát,
S az szólt: „Leányom, nagy szerencse ért,
Megtisztelés házunkra...” és a többi:

S a szende lélek irult-pirult okossan,
S míg esküvőről vissza nem kocsiztak...
Dehogy! A világért se! Még kisujját
Sem adta volna csókra, úgy ügyelt.
Nem is! Csak rossz gyermekek tesznek olyat.
Azoknak kell a házmestertől félni.
Éjnek évadján mit koncsorognak Budán?
Mink soha olyat! Egymásnak úgy születünk
(báli angyalkák,) házasságlevéllel.
- Ki emlékeznék közülünk olyan
Rendetlenségre; furcsa, élheteretlen
Húzódasra, hogy: „Tán mégse! Hagyd!
Sorsodra végleg mért kössem magam?
Becsüld meg jobban drága ifjúságod!
Gondold meg jól, vagy - ne gondoldj vele!”
- No már ki hallott ily bolond vitát? -
Az a szigorú úr tán, ki mellettem ül,
Halvány homlokkal és komoly szakállal?
De kék szeme sarkából rámragyog
Hitetlenül is hites tisztasága,
És kikacag, akárhogy komolykodik,
Az édes, bízó, gyanútlan fiatalság,
- (Melynek mennyire, mennyire igaza volt!)
- És aki most ugye ne-e-em, dehogy is
Szeretné megverni a feleségét? -

1918

VERS Fordítások

Barátnőmhöz

Verlaine

Önnek szóljon e dal. Szép szeme derűjének,
Mely átragyog bohókás könnyeken,
Kopár útamra, vigaszul nekem;
- Öné legyen e csüggedt szárnyú ének.

Az életemet kérdi? Milyen élet!
Napom ha feljő izzón, véresen,
Éh farkascorda üzőbe veszen,
Vad, beteg álmok, hahotázó rémek.

Iszonyú az, amit én érzek, látok.
Kain fölött, amely ítelt, az átok
Az én jajomhoz pásztordal csupán,

S az ön keserve, asszonyom? - Igen!
... Mint mikor csöndes, őszi délután
Darvak csapatja húz át az egén.

1906

Zsoltár

Verlaine

Szerelmed, Uram, megsebzett engem;
Itt vonaglik a seb vérpirosan, -
Uram, - szerelmed sebzett meg engem.

A te félelmed átvillámlott rajtam, -
Látszik sisteregve az égő fekély;
Félelmed villáma átcikázott rajtam.

Azóta tudom, hogy minden haszontalan;
Trónusod lépcsője akarok lenni,
Mert minden egyéb haszontalan, Uram!

Részegíts meg engem a te véred borából,
És asztalod kenyere tápláljon engem,
- Itasd lelkem a te szent véred borából.

*

És vedd az én vérem, mit nem pazaroltam el.
Testem, mely méltatlan a szenvedésre,
És vérem, amit még nem pazaroltam el.

Fogadd homlokom, mely egykor bíborba borult,
- A te szent lábaid zsámolyaul.
Vedd homlokom, mely oly könnyen bíborba borult.

Fogadd két szemem, - a tévelygés lidértcűzét,
- Most az imádság könnyűi oltsák
Két szememet, a tévelygés lidértcűzét.

Fogadd ajkaimnak sok csapongó szavát;
- Töredelemre intés lesz ezentúl, -
Fogadd ajkaim sok zavart, hazug szavát.

Fogadd kezem, amely adni sohasem tanult; -
A jóillatok oltárán, - az égő áldozathoz
Használd kezemet, mely adni sohasem tanult.

Fogadd lábaimnak táncos, léha neszét;
- Most irgalmadnak hívó szavát várják, -
Ím, vedd lépteimnek táncos, könnyű neszét.

Fogadd szívemet, mely bűnös vágyakra hevült,
- Most szent töviseid között vonaglik
Szívem, amely eddig forró bűnökre hevült.

*

Isten, áldozat, irgalom Istene,
Az én vétkeim örvénye beh mély,
Oh irgalom, áldozat Istene, te!

Oh bosszuállás. igazság Istene!
Gonoszságom fertője, mint sötétlik,
És te vagy a bosszú haragos Istene!

- De te áldás és béke Istene vagy,
És szörnyű az én nagy szorongatásom,
- Szánj engem, - hisz a béke Istene vagy!

Hisz te előttem semmi titok nincsen,
Te tudod, hogy a szegények szegénye vagyok,
- Kegyelmet találjak színed előtt Isten!

1906

KÖLTŐ A HEGYSÉGBEN

Szu Tung-po

Lassan ballag a költő a hegyek között.
- Messze, barna sziklákon gunnyaszt a köd.
Szól a költő: „Ott szép juhok szenderegnek!”

A csúcsra ér. Elfáradt bizony jövet.
Emelgette is a borosüveget,
Aranyködös a szíve, s a szeme tőle.

A felhőket nézi. „Lám, hogy labdázna ott!
Micsoda hajók vad vitorlái azok?
Szegény, kék szeme az égnek! Eltakarják!”

S fojtott hangon, magának dalolni kezd
Arról, hogy ősz van, tél-halál közelg,
És a tavasz oly elérhetetlen messze!...

Most víg társaság barangolja a tájat.
Észreveszik; s szól egy apa a fiának:
„Nézd, az ott költő! Másképp: zavaros-fejű!”

1913

A KÉTSÉGBEESETT

Li Y Han

Ó, könnyek, bánat, esengés, ima!
És újra panasz! Mindig könnyek, könnyek!
Én boldogtalan, mi lesz már velem?

Alig érzem a nyár langyos éjszakáit,
Már tél huzódik a vidék fölé,
Már jön a tavasz nedves, esős szele.

Megint húznak a vad hattyuk felettem,
Szívem tele kinnal. Ó hányszor, hányszor
Láttalak jönni-menni, bús madarak!

Elvirulnak céltalan a krizantémek...
Szegény virág, - én - megvetett, nyomorult!
Senkinek sem jó kedve leszakítani?

Örökké ablakomban ülök és várok,
- Még mindig nincsen a nappalnak vége?
Finom eső áztatja a réteket.

Halk saruján az alkonyat leszáll;
Gyöngéden öleli a földet az éj...
Bennem minden, mint tegnap, úgy marad.

1913

AZ ISTENEK TÁNCA

Li Taj-po

Fuvolámon, szép jade-fuvolámon
Egy dalt mondtam; emberekhez szólót,
- Az emberek nem értették. Nevették.

Fuvolámat, szép jade-fuvolámat,
Az ékest, karcsút, drágát akkor én
Mebántva, búsan égre emelém,
S feldaloltam dalom az isteneknek.
- Megtisztelve köszöntek ők felém,
És a kigyúló fellegek színén
Zenémre halhatatlan táncba kezdtek,
S én fujtam ékes jade-fuvolámat...

Azóta, - ha az embereknek dallom
Dalom, - szép, karcsú jade-fuvolámon,
Rámfigyelnek; s azt mondják: értenek.

1913

SZERELEM-RÉSZEGSÉG

Li Taj-po

Langyos szél jár a palota-kerten át,
A bokrok közt jószagú fuvalom lebben.

A teraszon, hanyagul hátradőlve
Jólléte színes selyemvánkosain
Pihen a császár dús lakoma után. -

Előtte táncol Si Csi... ragyogva, mint a csillag,
Tündöklőn, mint a Szépség. Illan, lebeg,
És mosolyog... mosolyog csudálatosan,
A szívig-fáj, hogy repked kis rózsalába;
Gyengéd csipőit ringatják a vágyat,
Szép keble kél-hull, mint jószagú tengerár.

Így illan, lebben, - míg édes bágyadás
Önti el forró, halovány tagjait.
Hulló virágként hull lágy lépte már, -
És elomlik epedőn a Királyi
Nyugvóhely jade-párkányára dőlve,
Odakúszik, felkönyököl és vár...

A szűzi Si Csi... epedve dől oda...

1913

A PORCELÁN PAVILLON

Li Taj-po

A kicsiny, kerek tavon
Fehér és zöld porcelánból
Díszlik egy szép pavillon.

Mint a tigris háta sávval
Ívlik a jáspis-híd által; -
Parttól a pavillonig
Szökken a híd.

S ott, a kedves házacszában
Jóbarátok szép sorjában
Ülnek. Mind iszik, nevet.
Némelyik ír verseket.

Köntösük bő selyemujja
Hátracsüng. Selyemkámzsájuk
Kényesen nyakukba hullva.
- Ifjak, szépek, jóbarátok.

A kerek tó sima tükrén
Újralátszik mindez szépen,
Fehér és zöld tükörcépkén,
Porcelános tisztán, büszkén!

Mint egy félhold ívlik a híd
Fordított alakja át; -
És sok ifjú jóbarát
Verset ír, kacag, iszik.

Ülvén fejük tetején
A fehér-zöld pavillonban,
Mely a tornyán áll azonban
A kerek tó tükörén.

1913

AZ EPEDŐ

Csen Haj

Fínoman festett ajakú
És tussal írt szemöldökű szép!
- Ha rád gondolok, az okosság
Elszáll szívemből páráképp.

Szobámban kis lakkdoboz áll.
- Most tudd meg a vétkem; -
Halk szájam egyszer csókkal tapadt
Rá lélektelen sötétben.

E kis tárgyat, - hogy is emlékeznél? -
Hókezed érintette.
Atyád boltjában nyújtottad felém
Egy tavaszi este.

- Tudom, csúnya vagyok! Ha egyszer
Elmondanám kínomat,
Kacagnál merészségemen, -
Ó, mért is láttalak?

Szellőcske volnék, nem lenne tilos
Szépséged körül lengeni nékem.
- Mily gyöngéd, lágy, bús, hízeltgő,
Kéjes, vágyó, forró, csengő
Szél volna az! - Ó, drága szépem!

1913

SZERELEMDAL

Shei Min

Oly áldott a te két kezed,
Hogyha belőle szőhetne a len,
Nem volna egy virág se szebb
A réteken.

Oly gyöngéd kis lábad nyoma,
Mint lepkeszárnyon lehellet.
Nesztelen úgy suhansz tova,
Mint égen a karcsú felleg.

Hangod oly édes, tiszta, mint
A fülemile-dal a csalítban.
- Mint nyírfa, ha tavaszi szélben ing,
Úgy suttoysz halkán.

Szépek az ifjú barackfák,
Virágos virágaik dísze,
De sugárzóbb a te pompád:
Bár hajad éjfelete.

Te vagy a virágok virága,
Madárdal, tavasz és felleg.
Csak messziről áhítlak vágyva,
Tudod, sohse öllelek.

Mégis, - ha nézlek,
Nem bánok madárt, lepkéket.
Hogyha meglátlak,
Felejtem a tavaszt, a fákat,
A virágot, földet, eget:
És nem irígylem
A boldog isteneket.

1913

SZOMORÚ, TAVASZI ÉJ

Li Long-fu

Az ezüst fácán nyújtottan, búsan
Kiáltott messze felettünk.
Fuvolámon játszottam valamit...
Nem volt vidám dal... Elakadt az is.

Súlyos szomorúság terült a világra;
Bár nem tudtuk nevén nevezni. -
Szemünkbe sajgón gyűltek a könnyek,
Az élet, mint álom feküdt meg bennünk.

Nehéz volt szívünk, mint a virágoké körül.
- Lecsüggesztetted két karod,
Szemembe néztél és szóltál fáradtan:
„Maradj csendben! Majd elvonul!...”

1913

UDVARI DÁMÁK

Tu Hszin-jü

Néma a park már, levélnessz se hallik,
Zárva a kapuk, a palota alszik;
A virágágyak éji illata száll.

A balkon-rácsnál, hol porfir-oszlopon
Szagos fűzért az Égnyító gallya fon;
Két karcsú dáma összefogódzva áll.

Két finom árnyék a kék holdvilágban.
Szúzi alakjuk összehajlik lágyan...
Egyiknek ajkán már-már ébred a szó.

A könnyítő, feloldó, oszladó,
Mely élte titkát hév panaszba ölje,
Fojtott kínját testvérbúvá közölje.

Már-már beszél. A szíve oly nehéz.
Riadva egyszer még a sűrűbe néz,
Nem les-é áruló? Már-már beszél.

Parányi zörgés reccsenti a gallyat...
Két zöld, parázsló szem felé mered!
Ellenséges, gonosz smaragdszemek...
Egy papagáj!... Felsóhajt és elhallgat.

1913

AZ EGYSZERI, IFJÚ LEÁNYOK

Wang Cang-szing

Az egyszeri ifjú lányok, pihenve
Virágos lombok dombján, így csevegtek:

Barátnőim! Ha azt mondják nekünk,
Hogy szép-voltunk halványul, mint a hold,
Arcunk már nem sugároz édesen,
Hajunk sem éjszín, mint hajdanta volt;
Mit felelünk? Ki látja önmagát?
Édeseim! Hol lakhatik a rossz Tél,
Ki havat ráz fejünkre, arcunkba fú? -
Ott benn a tükörlap megett!
Onnét fenyeget
A Tél, a Szél, a gonosz Bú!
Ott ül; csak ott él!
Nincs itt miköztünk!
Jaj, kacajba, dalba szökjünk!
Táncoljunk körben!...
Nincs, nincs másutt, - csak a tükörben.

Messze Tükrök mélyén lesked a rossz Tél!

1913

BÚCSÚ

A „Si King”-ből

- „Jaj, - zengte a nő, - kakas szólt! Közel a veszély!”
Felelt a herceg: „Ó nem, nem!”
Odakinn az éj fekete, mély.
Nem a kakas szava volt, szerelmesem!”

- „Könyörgök, húzd fel a redőnyt, barátom,
És kérdezd az eget!”

- „Jaj, a zord hajnalt látom!
Sápadt nap kél a hegy megett!”

„Reggel!”... És nyögve, sírva bűg.
„Most el fogsz menni! Hogy maradjak itt?
Ó, ...kérlek, kérlek, - végy legalább bosszút
Azon, ki tőled elszakít!
Kérlek, röptes egy nyilat sebesen,
Mihelyt kimégy. Lődd a kakast szíven!”

1913

A MUNKÁS DALA

Dehmel

Van ágyunk és van gyermekünk,
Ó, nő!
Van munkánk bőven, sőt kenyerünk,
S van napfény, szél, eső!
- Csak egy csekélység híja már,
Hogy szállni tudjunk, mint madár:
Csak idő!

Vasárnap át a földeken,
Én gyermekem,
A szép vetésen át ha megyünk,
Hol a kék fecskenép nyilaz;
- Mi az.
Ami hibázik még nekünk,
Hogy bátrak és szépek legyünk,
Mint ő?
Nem ép a ruha! - Idő!

- Most viharmagot hord a szél;
Órák kellenek és kikél,
Ó, nép!
Órák!... Hisz csak *ennyit* raboltok el,
Csak *mindent*, mit szívünk vére nevel, -
És szárnyat, napot, levegőt:
Az időt!

1917

SZEGÉNYEK

Dehmel

Olyanok e szegény, szegény szívek:
Üregük lassú kínoktól kivájt,
És bennük redves, régi sírkövek,
Pállott könnypocsolyák.

És olyanok e szegény, görnyedt háta,
Alázkodástól és terhektől folynak;
Púposabbak, mint lápkunyhók felett
A buckós fedelek.

És milyenek e szegény, kulcsolt kezek!
Mint tarlón asszú fű, oly reszketők;
Hogy hátha, hátha vihar közeleg, -
Így dideregnek ők.

Ó, e szegény, elkínzott ijedt szemek,
Türelemben, megadásban húnnyódva!
- Borus állatszem, mely bárgyun mered
Szabadsága után... s nem is tud róla.

Ezek a szegény, szegény emberek,
Bénán hullnak le a nyomor előtt,
Mint gyenge bárány, ha taglótól remeg;
- S a boldog földön virulók, szabad mezők.

1917

A HÁRFA

Dehmel

Nyugtalanságban áll a szirti erdő,
Felhők tolongnak keletről nyugatnak,
Lenn tompán dong a sűrűség a mélyben;
- Varjak húzása néma és heves; -
És tompán dong a léptem.

Még ifjan, hajdan jártam ez ormokat,
De karom akkor nem feszült az égnek.
- Még nem búgtátok a vágy viharát
Ösvilági hangotokkal szívembe,
Vihar-anyák ti, iszonyú fák!

Egymástól messze, gőgben, mily külön,
S alig moccannak a feketült törzsek.
De fenn a koronákat szél zilálja;
Ott kiszabadult vad erők dühe
Vájja karmát a lombok zöld hajába.

E törzs itt úgy áll, mint földisten keze,
Mely öt hatalmas ujjba széthasadt.
Lenn a gyökérnél még barnán ragyog,
- De feljebb szökken, mint az agg, szikár,
Magános faoszlopok.

Szörnyű öt ujj! Szívós harcba idegzett!
Mint hogyha egymást marcangolni vágyna,
Vagy tán zenél? Borzalmas áhítattal
Tépik a húrt a görcsös gally-ízek;
- Köztük egy elátkozott, ősi hárfa.

E hárfából süvölt a démoni hang,
S tör vad erővel keletről nyugatnak;
Az erdők szava visszadöng a mélyben.
- Ezt ifjúságom mélyéből ismerem még! -
Vihar! Beszéljess vélem!

Hogy epedem én mindig egy kéz után,
Mely méltón kapcsolódna az enyémbe!
Az én öt ujjam is vérezve dult,
Sebesre-nyúlt, ki a vadon világba;
De mert hiába, - ökölbe szorult.

Ó, mennyiféle izzó áhítattal
Dobáltam Isten s állat közt magam!
Míg megérthettem a vihar szavát:
Csak egy áhítat van - lelkekre méltó,
Az, mely a mindenséget fogja át.

Jöjj, mindenhatóság vihara, rázd az erdőt!
- Rémülve rebben varjak rút csapatja, -
Rázz önmagamra engem, ősi szellem!
Vihar hátfája, zengjed sorsomat!
Világ! Taníts *magányra* engem!

1917

ÉRZEM, HOGY ILLAN AZ ÉLET

Theodor Storm

Lásd, nagyon is érzem, hogy illan az élet,
Búcsúzni készülök. Napjaim oly futók.
Mily hamar itt van az utolsó ének!
Mily hamar itt van utolszor a csók!

Még váró és félő remegésem
Erővel csügg ifjú ajakadon!
- Te adod az utolsó csókot nékem,
És utolsó rózsámat neked adom.

A csodakelyhet utolszor te nyújtod át,
Ifjúságod borával töltöd poharamat;
Igy köszöntöd reám az élet búcsuját; -
Lement napom utolsó fény-káprázata vagy!

Utolsó csillagom áll most az égen.
- Nézd, lábaid elé borulva kérlek;
Ne vond el szívedet még, üdvösségem!
Te vagy az utolsó boldogság; - érezd!

Hagyd, hogy még egyszer keblemen át
Borzongjon e játék; gyönyör, fájdalom!
Mielőtt meglátom a nagy éjszakát,
És beléhull csillagom.

1917

KRITIKÁK ÉS CIKKEK

KÖNYVEK ÉS ARCOK

JÖRGNÉ DRASKÓCZY ILMA

Versek

A költői munka bájos dilettánsa és a finom, igaz, nagy érzések embere közlekedik velünk e könyvön át, amelynek írója: asszony. Az olvasás szintúgy bájos dilettánsai, színi- vagy tanítóiskolák leánynövendékei, akik fiatal és őszinte szívvel, forró részvéttel kezelik a verseskönyveket - előveszik azt a bizonyos jegyzetfüzetet (amilyent mellesleg sok nagy ember és sok öreg úr is tart - Jókai is tartott), és lemásolják bele szép, árnyalt betűkkel a kötet tíz-tizenöt versét; - a legjobbakat, mert a bimbózó fiatal lélekben fejlett műérzék és kritikus ösztön lakik. Azt írják le maguknak, amivel együtthangzanak, mint a rezonáló masinák a fizikus termekben - és a gyűrött, kék vonalú füzetek, a fiatal emberlelkek formálódásának gyűjtőlencségei - sok egykorú poétáról a legigazabb, mert legtudománytalanabb bírálatok.

Jörgné könyvéből sokat kell kiírni. - *Hallucináció* - *Révben* - *A nap* - *Az éj* - *Menny és föld* - *Milyen a párod?* - *Leányszemek* - *Versengés* - *Üzenetváltás* - mind e kéziratos füzetekbe kerülnek. Fiatal, szerelmes, magányos vagy furcsa emberek - vagy éppen maguk is poéták -, szóval akik olvassák és kedvelik nálunk a ritmusos gondolatot - mind meg fogják ismerni és szeretni ezeket a csendes, bájos és tiszta dalokat s értük egy asszony nevét, aki világra hozta őket. Önkéntelenül mormogva, csendesen ismételve meg fogják tanulni az *Álom* címűt - mint ahogy meglepően sok normális ember is tudja a szegény Makai *Zuboly levelé*-t, Endrődy *Miss Marie*-jét, Erdős Renée árulkodó csillagjait, sőt Kiss *Jehová*-ját is az *Oh mért oly későn* mellett. - Miért éppen ezeket? Nem tudom, de csodás egyöntetűség van a tömegizlésben. Nemrég magam is köztük álltam ama készülődőknek, kik még nem kezdték el az életet, és egy-egy intézeti terem ablakfülkéjében boldog gyönyörűséggel egymásra licitálják a „ma” verseit vagy zengő, nemes részleteket. Fogadnék, hogy már sokan elsuttogták a *Szeret-e drágám!* végzetű strófát - zengik, hogy: *Gerlék kacagtak, bíborszínű láng csapott az égnek* - és a *Selyemfátyollal borítom be lantom* - kezdetűt.

Nagyon sok új és bájos kép van az utóbbihoz hasonló - fátyolos lanton, egy rózsaszállal pengeti ki a lágy melódiát - egynek, csak egynek szólót. Sok új és örülni, megtapsolni való szófűzés pattant ki önkéntelen ez oly kevéssé tudatos lélekből: beteg vagyok a szívemmel - szóljon a hegedű lágyn, *selymesen* - az érzés tiszta mint a *kócsag szárnya* - és sok, sok más, ami mind gazdagítja a formát, többíti az eszközöket a jövő nagy poétája számára. Mert valaki jönni fog, és tudni fog mindent - a legrejtettebbet is kifejezni - a hajnali álomból félig ébredést - a hóolvadás neszét - azt az érzést, mikor hídon állva a vizet nézzük vagy a tavaszi reggel napsugarát. Ki fog fejezni minden bensőt és egyszerűt, de nagyon egyszerűn, könnyeden érintve a lelket, darabosság és reflexiók nélkül.

Reflexiók! Miért szólít bennünket így a mi asszonyunk: „Tudjátok-e, mi az, várni valakit?” - S miért folytatja fogytig e silány és kopott formát - mikor ugyanazt élesen, erősen, cselekvőn lehetett volna megcsinálni: várom és nem jön - elébe futok - megremegek - csalódom - nem ő. Átkozom, elsíratom, lángol a szívem, és közömbös arccal állok elébe, ha megérkezik. És ilyen közvetlenséget rontó, általánosító gyarlóság van egynéhány nála: „Mi az, mi a viharba űz?”, „Oh mondja, mi van a szemében?”, „Mi lenne, mi volna?” - De uramisten - ha az ilyesmi csak töltelék, kötetszaporító volna is (pedig van bennük érték) - hát ki ne érné be tíz-tizenkét jó verssel egy kötetben - de igazán jóval, széppel. Annyi pedig bizonyosan benne.

A gyarlóságok is valami kedves, poétás kritikátlanságot, öntudatlanságot vallanak. Asszonyunk keveset bánja, hogy a könnyről és mosolyról, a férfi és a nő más-más bánatáról vagy az élet hajójáról már olvastunk egyet-mást - hogy néha Longfellow, néha Musset, Prudhomme vagy Heltai is kifejezhette néhányadszor az emberi rokonérzés csodáját, mely mindenütt a tengeren találkozó hajókkal van némi összefüggésben. Hogy a bánatos nők rendszeresen úgy, a fejüket párnájukba temetve könnyeznek éjjel, mint ónála - hogy a korán elhalt leánycecse-mők mindig égbe visszatért angyalok, a beteg költő mindig el nem zengett dalain aggódik - a lámpa körül okvetlenkedő éjjeli lepke sorsát nem említve. Hogy dalolva sokat emlegeti dalait - hogy szeretete azt kérdi: „Ki tudja, hogy lesz holnap?” (csak három magyar poéta kérde ugyanazzal a szóval!), vagy hogy a múzsának árulkodik a rossz világra - ez a sok kicsi talán éppolyan frissen, eredetien buzgott fel a lelkéből, éppolyan töretlennek és merésznek látszott előttük az út „a szívből a toll hegyéig” - mintha az említett néhány jeles poéta - sőt Tassótól elkezdve soha, egyetlenegy sem élt volna. Aki tud merész, új és eredeti dolgot csinálni, annak a közhelyeit is tisztelnünk kell. Ki tehet róla, hogy mások is ugyanígy gondolták. Ez tehát - all right - rendén van. De aki olyan erős drámai módon tud mesélni, mint ahogy a Gara Mária öltözködése van elmesélve... Nos? - Hogy miért nem ír több olyat? Hogy hát írjon mindent így! - Ez volna a legotrombább „utasítás” és a legnevetségesebb követelés a világon.

1905

TORMAY CECILE

Apró bűnök

Aranyoszlopos empire órák, Altwien-virágtartók, vékony lábú secretaire-ek, tifani vázák és tanagra szobrocskák között is „élet” élődik - akárcsak a piacon vagy a fűszerüzletben -, de az az élet bájosabb, illendőbb, finomabb és lengőbb. Ez a könnyű és finom levegő érint meg a Tormay Cecile könyvéből.

Diszkrét és okos asszony írhatta - aki a látszólagosságok megett a roncsoló, túlfeszített életet - az ordító, vaskos, véres tragédiákat is meglátja - de érzi, hogy itt azok nem akarnak észrevenni - itt halkán kell beszélni, hogy fel ne rezzenjen valami szép kis burnótos, öreg dáma, hajporos régi arckép - az immár jó viseletű emlékek... Szalonokban ismerős az a jóságos és gyönyörűen értelmes fejmozdulat, hogy: „Légy nyugodt - nem vettem észre!”

- Diszkrét és okos asszony írta ezt a könyvet.

Bejárhatta Itáliát - amit látott, megnézte jól, és bár nem takarta bele a lelkébe, hogy azon át ragyogóbban újrászülessenek a tájak, az utcák és piazzák - de visszaemlékszik minden színre, alakra és... névre. Ő tudja, merre van a Santa Maria Formosa temploma és a Della Salute - ismeri Sienát, és tudja, merre kell a caminói campagnát megkeresni - vagy másutt valahol a Torre del Orelogiót. Valahogy egyformán festenek ezek mind - színre és alakra -, talán a Desdemona palotája körül van egy élő és fájdalmat okozó, tehát igazi mondat. De hisz ezek csak az „elhitetés eszközei”.

Ha festő lenne, bájos, hű és jelentéktelen képeket alkotna - így azonban jelentékeny és figyelemre méltó novellista. A mennyiségre sem fukar, szép kis fehér könyvben sok érdekes történetet mond el, és - csodálatos - mindegyikben igazán, becsületesen, érdemlegesen történik is valami. Van köztük egynéhány - jó néhány -, amikről semmit sem lehet és nem kell írni - olvassa és élvezze ki-ki magának, mert egyszerűen... nagyon szépek. A legszebb talán a *Maestro* - és ilyen az *Utolsó tavasz* - a *Virágzó hantok* - és még egynéhány. Csodálatosan ismeri és elismeri a cselekvések apró, hajszálfinom indítékait, amik mint a delejtűt rezgetik a

lelket - látszólag tévelygőn és mégis csalhatatlanul biztosan. Ezek azok a lelki átalakulások, amikkel a törvény látói szembekacagnak a védőügyvédek, és mégis, vagy épp azért, ezek a legigazabbak.

De tán épp mert olyan nagyon finomak, őt magát is megtévesztik néha; ilyen megtévelyedés van egy kicsit mindjárt az első novellában is. Nem az „apró bűnei” miatt szerették azt az asszonyt - hanem... szerették. És nem azért lett hűtlen a gavallér, mert az asszony leszokott a kedvéért a hibáiról - hanem mert már... elég soká szerette. Az asszony megadta magát - jó volt, nem ingerelte a féltékenységet, nem szabta meg az együttlét idejét -, és mindenféle szerelem vége ebben a mondatban kulminál: „Az asszonyok rettenetesen egyformák.” - Akkor is így végződik vala a regény, ha hölgye történetesen a megadás után is feltűnő színeket visel és cigarettázik. Ilyen megtévesztődés egy kicsit a *Kísértet* vagy a *Piros cipő*.

Bámulatossággal és objektivitással ismeri az asszonyokat - nemcsak önmagát, hanem sok-sok típust -, hisz például a *Gyűrrű* asszonya körülbelül szerepet cserél az *Apró bűnök* férfiával. Van ilyen asszony is - zsarnok, szeszélyes, változékony - éppúgy, mint hű, áldozatkész, odaadó -, és Tormay Cecile nagyon sokfajta asszonyt ismer. Hogy itt azért csupa tisztességes asszonyok vonulnak fel, az... bizony, nagyon jólesik az embernek.

A gyermekeket, az öregeket - főképpen az egyszerű, paraszti népeket nem ismeri olyan jól. - Nem éli és nem érti a világukat, és rendesen annyi pátosszal és ünnepélyességgel veszi körül őket, hogy a prózából a kötött formába kíváncsiak. A vén cigány az útszéli keresztnél így beszél:

- Küld az Isten mindig valakit - ad is neki útravalóul olyan szomorúságot, hogy vigasz neki a nótám.

A hátsó udvari szoba lakója, a szegény és egyszerű vénasszony így szól:

- Abban a percben a lelkem minden érzése a fiam után halt. A sok puszagolyó összetépte a szívével az enyimet is... nem maradt egyéb, mint hősi emléke.

Az útszélen, a szérűn, a hátsó udvari lakásban nem sokat forgott ember az *Apró bűnök* írója - de hisz az mindegy is. Tibetben és Patagóniában sem vagyunk ismerősök, és nem is erőltetjük az igaz és emberi történetekhez a patagóniai színeket. Az ember mindenütt egyforma, nagyjában, de csak biztos ecsetkezeléssel lehet jó képet festeni róla. Hál'Istennek, Tormay Cecile ritkán válik hűtlenné a bájos, törekeny, finoman illatos szalonokhoz, amiknek Altwien-vázái és tanagra csecsebecsái közt is - lám - igazi élet élődik.

1905

SZABÓNÉ NOGÁLL JANKA

Az ördög egyszer egy tükröt fabrikált, és vigyorogva sietett vele az Isten elé, hogy megmutathassa néki abban a teremtet világ torzképét. De útközben az Ég haragos villáma szétverte a csúnya jószágot apró, nagyon apró darabokra, és ezek a szörnyű kis porszemek azóta itt kóvályognak a földön. Akinek egy darabka a szemébe téved, az, szegény, azontúl csak úgy látja a világot, olyan kacagtatóan ferdének, kétségbeesetten züllötnék, olyan tótágast állónak és szörnyűnek, amilyen talán valóban.

Ez a régi mese csak úgy jutott eszembe, mert arra gondoltam, vajon ennek az íróasszonynak a látásos, nagy szemébe mi esett bele? Hogy az angyalok is csináltak azután egy bolond, rózsaszínű mesetükröcskét, amittől csak azt lehet kérdezni: mi a legszebb a világon? No nem!

Ezt, amitől így tudjon látni valaki, nem készíthették a kis ostoba angyalok. Legföljebb, ha eltávozott emberek, legjava lelkek, akik itt végigéltek, megnéztek és megismertek mindent, legjobban talán a szenvedést és a megbocsátást.

Egy „indiszkrét” gondolat. Vajon hány esztendő lehet ez az asszony? Ez az édes, megbocsátó gyöngédség, e szánakozó szeretet, e nagylelkű humor, úgy mondják, csak az élemedett emberek kiváltsága. De az öregasszonyok majd mind irigyek, sopánkodók, kicsinyesek és bekerített látásúak, a fiatalok pedig, azok fecsegők, csodálkozók, ítélni merészek, és minden dologba belészerepeltetik becses önmagukat. Ki tud így látni? Ilyen nemes objektivitással, ilyen könnyezve nevető szemmel, ki sajnálja ilyen félénk szeretettel a megtévelyedett, szegény „másik asszony”-t? „Egyik varjú...!” dünyögi egy mogorva útitárs valamelyik novellában. De milyen ritka madár az ilyen varjú.

Évek! Ha nem szégyellném - de hisz' Lafcadio Hearn sem szégyelli -, azt mondanám: egy sok ezer éves lélek. Régi lélek, aki nagy, fáradt kultúrák mérgén, illatán keresztül szűrődött és öregedett idáig, a jóságos megértésig. Ahogy nézi a világot, egyszerű mosollyal húzódva meg egy vasúti kocsi zugában, egy nyaraló teraszán, egy kisvárosi vendéglőben vagy a pesti háromszobás lakások szalonkanapéján - neki sohasem kell magát beledobnia az életárba, vesztett nimbusszal a szereplők közé állni. Mindig akad keze ügyébe valami mesélő doktor, filozófáló útitárs, elszegődő cseléd, pletykás vendéglős vagy akár egy vidéki szocialista vezér, akik szintúgy, mint ő, telve szeretettel és a megnyilatkozás vágyával, kalauzolják őt a megfigyelései kényelmes páholyába. Sok beszéd nem kell neki, hamarabb megért valamit egy cselédcipő sarkának buta és szomorúan zavart kopogásából, egy hiányosan működő portörőből, egy maszatos gyerekekből vagy egy kétségbeesett dekoltázból.

A *Szerelmes asszonyok*-ban van egy kis szomorú igaztalanság. Ezek a gyáva asszonykák nem ismerik a támadást, a diadalt, a dacos feledést, a kacagó bosszút - csak alázatos megalkuvást, boldog leveretést vagy legföljebb ha tisztességes békét. Ördögadta! Hát nincsenek a világon kegyetlen, diadalmas Circék, okos, kötekedő hadizenő, csalogató erős asszonyok is? Ha nincsenek is - ne valljuk be. Hol is vannak? Jöjjenek sietve, és álljanak bosszút minden férfión azért a gyönyörű könyvért és minden asszonyért, aki belekerült. És a „boldog emberek”? Egyikről csak az imént szállt el egy rettenetes múlt, a másik valami szép rögeszme szendergő rabja, a harmadik csak annyit akar ismerni az életből, amennyit elért, a negyedik csak álmodik. Ezek a boldogok!

De milyen szépen, egyszerűen, igazán élnek, beszélnek és mesterkednek ezek az emberek, asszonyok!

1906

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Négy fal között

A nagy érzők, az érzéssel mesterkedni is szépen tudók, a „választottak számára dolgozók”, a nemesek, gyöngédek, biedermeieresek - néha félszeműek, néha gyámoltalanok, de mindig egész szívvel dolgozók; szóval a Kölcseyek, Kazinczyak szellemébe beleszakadt egy sugár modern látás, egy csomó összetett idegművelet, jó adag bensőség és kifejezésben a cizelláló véső szinte beteges finomsága. A komplexumot Kosztolányinak hívják.

El kellett jönnie, hogy strófákat írjon a lámpa beteg, sárga és csodálatos világáról, melyből az egész galvanizált, túlfokozott, mesterséges, de iszonyúan mélységes mai élet sugárzik. Hogy

himnuszt zengjen a városról, és a „négy fal” költészetét tanítsa nekünk, akik, mint ő, „zöld mezők selymére félve hágunk, mint úri szőnyegek a paraszt”. A gyermekkor hihetetlenül gyöngéd rezgéseit hozta; halk szonáták álomhangjait régi szobákból, bólintó öreganyák egyiptomi gráciáját, leheletfinom pasztellek édes, csodálatos bűbáját; - de emésztő, rontó szerelmek idegviharát is, poklot járó lélek féktelen gyötrődését, a bal oldali lator szilaj, szent gögjét. Kellett nekünk ez a poéta. Akármit mondjanak, ő is kellett - és a költészetnek e legmaibb alakulásában, a forrongás „jelen pillanatában” *éppen* ő kellett. Néhányan, pár éve, sejtünk ilyesvalamit; valamit, amire szükség volt, hogy a fiatal líra képe teljes és egyensúlyozott legyen. Milyen jó, hogy már ő is itt van.

Amit általában „versformának” hívnak, abból keveset hozott ez a fiatal és már annyira kész ember. Nem a *fűlnek* ír, ahogy Arany János tanítja, de nem is az a tárgyból és hangulatból organikusan alakuló, természetes hangritmus ez, mint a Kiss József pompás, ringó hajójáé, mely zakatolva siklik a Dunán. Nem - itt nem a kifejezés, a szó, a hang, hanem a fogalmak, a szók *jelentése*, a dolgok eleven képe, e pazarul termékenyítő, belső jegyek állanak össze csodálatos, kifejezhetetlen és ma még analízálhatatlan egységbe. Az olvasónak is „lelkébe játszik a tündéri színház”.

Ami a külső formát illeti, amit az iskolában tanítanak - nos, a legtöbb esetben a legnehezebb, legkötöttebb olasz és klasszikus alakok olvadnak össze valami parfümös sajátságosságban a legvibrálóbb, legmaibb lélek hangulataival. És a szigorú formák pontosan meg vannak tartva, jól fedik a téma kívánságait - éppen csak hogy nem ezek teszik a Kosztolányi-verseket versekké. Hangosan olvasni, például, holmi katedréről, nem volna őket tanácsos: tele vannak a sorok sziszegéssel, mássalhangzó-torlódással, nehéz összetételekkel (kínkereszt, vágyfuvalmas).

Érdekesekek - leginkább csak érdekesekek - a paraszti dolgok. Íme, az igazi biedermeier érzés. Egy empire lélek, amely a saját szeme finom ködén át látja a nép fiát. Van annyira jogosult, nemde, mint azok a bundára hasaló, káromkodós, majd a „jóízűen” beszélő és rozmaringos, háromosztatú kénytelenkedések, amelyeket e sorok bűnbánó írója követett el nagyon fiatalon. A rohanó vonat ablakából nézve a szántóvetőnek valóban „csillognak inge hósín fodrai”. S benn a kupében is inkább csak a behunyt szemével látja a magyar parasztleányt, aki így beszél hozzá:

*Nézem tejarcod rózsavirágait,
Hattyúnyakadra lágyan omló
Gyűrűfonású hajadnak éjét.*

*Tudom, faludba hű szerető sirat,
Ki vágyva szállott szűzi lakod felé,
S virágos udvartoknak alján
Sokszor elálmodozátok estve.*

*Búsan daloltad népdalainkat, és
A délibábok lenge enyelgését
Sápadva, mosolyogva nézted;
S bő aratáskor a markot verted.*

Nem, ha tovább is folytatom, összekeverem a sorokat egy másik poémáéval, ami így kezdődik: „Szép Lenka vár a part felett” - s amelynek szomorú, félvak szerzőjét annyira szeretem. De azért Kosztolányi ezt a langyos tónust is össze tudja szűrni valami csaknem pikáns finomságú összhatásban a legmodernebb látás megszürt színeivel. A parasztról írván például:

*Merengve megy előre. Méla, álmos,
Lovát magára hagyja szántani,
Olykor kitárja karját, mint a táltos.*

Egészen véve hasznos és nyereség nekünk Kosztolányi, akiről újabban néhány prózai dolgozata révén derült ki, hogy komoly és öntudatos esztéta. Ami a kötetét illeti - túlságosan is sok vers van benne. Igen, azt akarja ez jelenteni, hogy legkevesebb harmincat egészen el kellett volna hagyni. A „gyilkosok”-ért meg kellene őt fenyíteni. De mindez csak rendezésbeli hiba. Mert rossz verset, kérem szeretettel, minden „verstanáló” tanál, ó, jaj, de mennyit! Különbőség csak az, hogy az ügyesebbje nem nyomtatja ki, sőt le se írja. - Mégiscsak a jó versei teszik a poétát.

1908

PAP MARISKA ELBESZÉLÉSEI

Egy ember könyve ez, akiről - (távol legyen tőlem, hogy a „közönség”-et emlegetsem) szó esik mostanság komoly irodalmi asztaloknál is - sőt olyan emberek ajkán, akiknek a legkeményebb ítélete is tisztességszav. És hallottam ítéleteket, melyek nyugtalankodó lelkiismerettel megújra rátérnek - átkeresik, hánytorgatják, türelmetlenkednek és elfáradnak vele; - de nem intézik el. Így csak emberrel és íróval lehet bánni. Csak magam helyett mondhatom ezt, de nem egymagam mondom.

Át kell esnünk valamin. Ez a sokat emlegetett Pap Mariska-stílus olyan kásahegy, amin át kell rágódnia az ízlésnek, a keresésnek és megértésnek - hogy az íróig eljusson. Nekem nem esett nagyon nehezemre, és úgy érzem, megérte a fáradságot, de azért én is megláttam itt mindazt, amit az ellenesei látnak. Ezek az egyhangúan ömlő, széles numerusú mondatok, a díszítő-jelzők hámosztatú rendszere, e kényszerösszetételek, a gondolatritmussal s a szinonimákkal való visszaélések nem kedvesek nekem sem. Látom, mint ragadja forrongó, kereső lényé erővel-esettségre, vadócságra vagy önképzőköriségre; - mint halmoz öblös, erős jelzőket sajátos és nem értéktelen szókinésből akkor is, ha, teszem, gyöngéd lánygondolatok sejtő bimbózását írja; - és amikor igazán földszag és munkásveríték kerül a tolla alá, akkor sem mondhat vaskosabbat és markánsabbat, mint „áporodott - trágár - hajlott gerincű - hájtestű - senyvedt inu” - és a többi. Látom mindezt, és felsóhajtok a leglaikusabb olvasóval egy kis áldott ökonómia után. És mégis, én minden őszinteséggel, kevés tudományommal és egynémely megérző ösztönömmel vallom lélek szerint való, igazi írónak Pap Mariskát.

Kerestem és találtam a fentiekben átgázolva legelőször is, mint mondtam, egy igaz embert; üde, töretlen, erős, lázongó, nagy energiájú és szinte gyermeketeg rajongással *hinni* tudó lelket. Szóval egy erősen rokonszenves lelket. Mi köze mindennek az íróhoz? - kérdezik. Sok köze! Mert ebben van ő és csakis ez ő az írásaiban; - nem az élményei, hanem a világnézete - nem megfigyelései, hanem megértései és megérzései. És a hite, hite! Hogy a háborúsdinak meg kell egyszer szünnie, hogy szent és nagyszerű álmok, szépségek tanyája lehetne ez a föld, ha mi egyszer igazán úgy akarnók - hogy igaza van a vadnak a vadász ellen, a nyomornak a társadalom ellen, az életnek a halál ellen, vagy a halálnak az élet ellen. Igen - ő hiszi mindezt, és az *ember* magasrendű naivitása szent optimizmusa *írói* kvalitásképp nyilvánul meg.

Az ő alakjai, e Háliel királyok, ez Assionok és Anilák, e Szergiuszok és Khájimek, Jefrimék és Ezrachok, Tiberiusz császár és Ágoston barát; - igen, ezek távol állanak az élettől, a valóságtól - mondjuk, *fölötte* állanak. Nem Ilonák, nem Terézek, nem Pintér Jánosok és Mertz Imrék - ne is legyenek! Nincs húsuk és vérük, az absztrakció álméletét élik - marionett-életet,

ha úgy tetszik, mint a népfantáziában a Pierottok és Columbinák - a Fanyüvők és Bolond Mihókok. És azt hiszem, az eredésük, az életre támasztásuk módja is közös ezekkel - mert a marionett örök alakjainak születése a legtisztább általánosítás, összeszűrés, válogatás, egyszerűsítés és kikristályosodás. A mozgásuk, az életük is valami sajátos pantomimika - a régi Alexandria-beli színjátszáshoz hasonló - fokozott és nagyarányú. Nem emberek és asszonyok ezek; - az a kívánság szülte őket, hogy ők legyenek „az Ember” és „Asszony”. És csaknem klasszikus teljességgel érik el ezt abban a négy-öt novellában, amit nem felejt el, és nem hagy egyszeri elolvasásnál, aki sorjázva végigfutja a könyvet. *Rozinante*, *Leó*, *Csörgősapka* és még egy-kettő.

És ebben az egynéhányban a stílus szertelenségei sem zavarnak úgy; ezekre rásimul ez a csillámló, barokk terhes, selyemvirágú nyelv - mint az aranyszínre festett, keskeny fejű és karcsú tenyerű stilizált buddhaszentekre ráillik a nehéz, arannyal varrott, egzotikus redőjű selyemköntös. Vagyis mint a görög hősdramához illik a faláb és a lárva. Hogy őszinte legyek, legszívesebben csak arról a három-négy írásról beszélnék, amelyet még jó néhányszor el fogok olvasni. Tudom, hogy csak a legjobb művekből alkotott ítélet lehet igazságos. Az ember nem írhat csupán a szent termékenységű, igaz óráiban - ezeregy ok készíti az önmaga meghajszolására, ezeregy körülmény jön közbe elzavarni, derékba törni a legihlettebb hangulatot is. Csak a teljes sikerű műveiben él igazán az író.

Pap Mariska írásai mesék. Aesopusi szárazság és csattanó nélkül valók, Wilde káprázatosága és üde lírája, Andersen transzcendentális mélységei és mindennekfelett való bája nélkül - de az ő meséi - Pap Mariska-mesék - és szép, értékes, jelentős mesék, egyéni igazságokkal és újszerű megvilágításokkal. Összevont életigazságok vannak itt - hajlékony, rugalmas axiómák, ó, melyeket ebben a megjelölésükben, ilyen kombinációban egyenesen az író fedez fel és lát meg először. Nekem soha senki nem mondta még így meg, hogy a balsors kegyeletes és résztvevő, míg a jószerencse hálátlan - hogy a szeretet kedvéért való póz milyen szent - hogy az élet még nyomorúságaiban is szép - vagy hogy a kikacagottságban, a véres komikumban is lehet tragikus felmagasztosulás. Mihelyt azonban lelép a hepehupás földre - megbotlik ez a mesélő múzsa; mihelyt igazi, hús-vér novellát írna, elhagyja a siker. Az *Áron* jó példa erre. A hőse ennek is tipikus; - harcoló szeretettel összefogott fajképe a „derék zsidó ember”-nek, mint ahogy a „derék magyar ember” a *Buda halála* Eteléje. (Nem hasonlítás ez, csak szeszélyes asszociáció.) De ez az *Áron* nem jó novella, míg *Rozinante* és a többi - teljes értékű, nagyon szép mesék.

És még egyet. Ezt az írói egyéniséget én teljes mértékben kimerítetlennek, nagyon leendőnek, nagyon fejlődőnek érzem. Egy apró innen-onnanja akadt egyszer elém - néhány odavetett sor egy vidéki patikussegédről. Ez az alakja eleven volt - hús és vér - föld, kisváros, ember, törpeség, szomorúság. Aki így tud, sokat tud. És aki nem sajnál ilyesmit egy innen-onnantól, annak még sok lehet otthon. Más, ha ilyen pompásan megérezne egy alakot, a föld alól is novellát kerítené és kerekítené érte és körülte. Pap Mariska itt sem ökonomikus, de ezt bizonytalannal tudja, miért teszi. És az ő fantáziája belső rugókra jár - nincs átélésekhez vagy ritka lelki rezgésekhez kötve - és így jó. Az élményekből egyszer csak kifogy az ember, és elhagyja a lírai fogékonyság, de az életet nagy, vázlatos vonásaiban szemmel tartani, értékes dedukciókat leszűrni, teljes világnézetre jutni, és mindezt szép példázatokban, emberekhez szólóan elmondani - ezt életfogytig lehet, és hovatovább mindig művészi tökéletességgel. Azt hiszem, sokan közülünk rég zabot hegyeznek már, amikor ez az ember, ez az író még mindig látni, dolgozni és fejlődni fog.

1908

LESZNAI ANNA
Hazajáró versek

Első olvasásra a költés eszközeinek szinte túlzott egyszerűsége kell hogy szembetűnjék. Széles sorok telt, hűsen szabályos ritmusa, grammatikai szórend, epikus bőség, sőt ismétlés és fölös módon teljes kibeszélés néhol csaknem „elintézteti” velünk Lesznai Anna verseskötetét. Derült és házias költészet ez, véljük megállapítani, módos, szép falusi tanya, gyümölcsérlelő napfény, szelíd és nem ártó virágok bősége, aranyos gyermekévek, sima életsors, béke... „Szeretetre méltó poézis”, gondoljuk már-már megnyugtatta, és kedves öreg költőkre gondolunk, akiknek verses leírásait az iskolai „irálytan” példatárából tanultuk. „Lám, még jól is esik a fülnek ilyesmi az utolsó hat-nyolc év rohamos átújhdásai és értékelrendeződése után. Egy szelíd fellebbezés.” És eltelünk evvel a nagy, meleg közelségével a természetnek; a mély, ösztönös, tapadó otthonszeretettel, mely azért megy messze városok új csodái felé, hogy annál jobban visszavágyhasson, annál szebbnek lásson itt kertet és mezőt. Szinte irigy tiszteletével e csodálatos, magzatszerű anyához kötöttségnek a földdel szemben és mindennel, mit a föld terem; e gyermeki csatlódásnak, mely túlkiaált kultúrvágyon és asszonyos szerelmen. „Többet ver fel a csorda az élet szent porából, mint amit rám csókolhatsz szegény ember-ajakkal.” És szinte megzavar a bensőbb összeismerkedés ezzel a költészettel, mely észrevétlenül hoz egyre közelebb önmagához, és egyszerre nem várt mélységei elé állít.

A szó, Éjjel, Ezeregyéjszaka, Mindig magamról, Későn érkeztem, Dédanyám és még egynéhány vers; ezek döbbsentenek meg először, és nemcsak azzal, hogy a könyvben a legszebbek, igazán nagyon szépek. És gondolvá egyet, visszalapozunk a többiekre, előről kezdjük, és rájövünk (az Ignótus-tanítás szerint), hogy „kötet” ez, a szó legegészebb értelmében; hogy aláfestik, színezik, teljesítik egymást e versek, a gyöngébbek is; és hogy intim és őszinte lélekportré e könyv, sajátágos sorsú, tán erős tragikumú léleké.

Mert meg kell éreznünk hamarosan, hogy a Lesznai panteizmusa mégsem nyugodt, elpihenő belesüllyedés a természetbe; sokkal inkább fel-feltörő, küzdelmes, lihegő erőlködés a tudatosság, nagyobb magára eszmélés, élesebb élet felé. Nem egyedülálló költősors az életérzés ez eruptív vágya a kiteljesedésre, de itt különösen végletes és mindent átfogó. Szinte a növény-élet tragikumát érezzük meg általa, néma gyökerekét, melyek szívós és szenvedő szenvedéllyel tusakodnak a napfény beszédes életszínei felé a tompa mélységből; és följebb, hol levelek jönnek, lángolvá buggyanó szirmok, termés teljessége, lehullás. „Életemnek fáját erősen rázzátok!” Az életlégkör mintha sűrített volna és nehéz homályú, mint az üvegházi nimfeák termékének opálköde, mely bevakítja a tetőablakot, bár minden meleg esőszeme az eleven, csírázó, dús növénytest párája. Ki innét! És sikoltás hallik az öröm után és kinszenvedés után, tikkadt várása az „igazi megszületés”-nek s a „szó”-nak, mely felhozná a mélységből mindazt, ami „bezárva búgó gyöngyburokba a lélek fenekének fövényén” alszik. Milyen küszködő önébresztgetés ez! Néha elnyugszik a megadásban egy-egy mély csöndű gondolaton; a teljes, érett nyár „nyugtató nagy keze” alatt, Seherezáde mesefáradtságán, almafa-álmon; de rögtön felriad megint. „Ha almafa volnék, gyökerem kitépve elindulnék messze!” Vértő, tépett gyökerek! Tán kálvária e hazajárás?

És költősors mellé asszonysors. A „ma” asszonyaé, kit nem bírt legyűzni az anyaság, ki már nem született megadásra s még küzdeésre sem egészen; gögös, jussát akaró vággyal kívánja a gyönyört, „aus allen Quellen des Lebens ihre durstigen Lippen letzend”, mégis „szörnyű nagy várásban” görnyedt válla, és „lépte megbotlik abban, mit elér”; ó, aki még a templomudvar tömjén járta lombú, szent hársfája és a kert végén, mézes, buja virággal mehet csalogató másik fa közt is tétovázva áll; - „Melyiket válasszam?” - míg előtte hervad mind a két fa

virága. Vagy milyen nagy, mély asszonyigazság van a *Tükör előtt* című versben, és milyen soha meg nem írott!

Nagy lelki gazdagság, új, mai léleké, rajzik felénk Lesznai Anna verseiből. És hogy nem mindjárt az első pillanatban ragad magával, oka épp abban a némi visszásságban van, amiben itt-ott e költészet újszerű, mély és rezgő érzéstartalma áll a formák hús virágegyszerűségével, a hosszú sorok telt és pontos ritmusával, igénytelen szólammokkal, epikus bőséggel, szegről-végre való elmondással. *Tavaszipsten, Órák, Elmúlás, Imádság, Idegen tavasz*, ezek a nem erős versek. Mert van itt-ott valami kis lusta gyeplőodadobás is, dilettánsos foghegyről-valóság, munkát sajnáló béke-türetlenség, mely nem vár egy-egy pompás gondolat vagy kép teljes kiépítésére, összecsapja egy céljátévesztett sorral, legyen kész! Csúnya, zsugori természetemmel én ezt a kevés egynéhányat is sajnálom. Hálátlanság! Lesznai Anna verskötete mindenképp gazdag és szép ajándék; öröme a megismerkedésnek egy előkelő, szenzibilis, érdekes és őszinte lélek komoly poézisével.

1909

LENGYEL MENYHÉRT

Taifun

Egy selyemgubóból vagy csigaházból is lehet kilesekedni az életre, félíg félve, takaródzva, csápérzékenységgel; - és valami pók szívósságával is lehet ugyanakkor keményen vetélve, lassan szőni körül és foglalni be a maga számára a látás pontjait, a jó szögleteket és figyelőhelyeket sorjában és mindig magosabbra följük helyezkedőn. Lengyel Menyhért írói egyéniségéről jutott ez eszembe, az idáig jutásáról, ahol most tart, és az új darabjáról, amely az igazán szép dolgok közül való. Szép és finom. A meséje áttetszőn s érdekesen szálazott, mint a pókszövet: hangulata, levegője szinte - lírán áthelyült; szinte félve rejtett személyes élményektől rezgő. A melegség, ami szétárad belőle, olyan, mint egy sárga ernyős, selyemredőjű kis dolgozólámpa: mert csak lámpafényes magány intimitásában, begubózottan és teljes, lírai személyes jelenvalósággal lehet beleálmodni bizonyos témákba, rájuk látni, sőt - olvasmányokból közéjük olvasni ilyen becses rajtuk nem levőket; amelyek sokkal inkább hozzánk tartoznak és az íróhoz, mint hogyha a dolgok nyers határozmányai volnának.

„Ez a téma pedig ki tudja, mióta hevert észre-nem-vetten Berlin utcáin!” szokta mondogatni a szerző, és el kell hinni neki. „Lám, és egy ilyen - magyarnak kellett végre is értemenni!” Fáradni kezdő, monstruózus kultúrákról és jövőbe érző kis eltanuló nemzetekről is fordulhat ilyenkor szó - naiv szavak; - de világért sem igaz, hogy itt, a darabban valami esetben szimbólumokat kell keresni és érteni a japánok álnévén, nyugati városokban összebújva búsuló kis magyar nyájakat vagy más eformát. Hisz akkor ennyi erővel csakugyan lehettek volna a hősei például a testőrírók vagy Szenczi Molnár Albert; a tíztáblás latiumi ifjak Athénben vagy Pelopsz király Kréta szigetén. Kultúrák holta után még eddig mindig más kultúrák jöttek a Gondviselés jóvoltából - és az ember mindent másoktól tanul meg; - és mindez a jó igazság elvégre is nagyon kevésbé érdekes. A selyemkimonók zizegő és puha gráciáját, a japán zene zümmögését, teailatot, tarka papírkárpitot, groteszk szomorúságokat és busa krizantémeket sem valami korszerűség, lokális vagy tárgyi igazság erőltette ide, hanem mert ilyes szerelődést kívánt épp az írónak egy szinte gyámoltalanul, pihésen lírai és eleven hangulata, mely színvilágításban véletlenül asszociatív volt azzal a hamisan is teljes igaz összképpel, amely bizonyos írók és költő utazók szerencsés beleérzéseinek hála - „Dai Nippon” felől él bennünk, és egészen a miénk. A szimbólum pedig - ha van a darabban - talán, de csak talán, ilyesforma.

Minthogy az életem iszonyúan világos körvonalakkal látszanak meg a nyomorúságok sziluettjei és a halálbizonyosság sziluettjei, ösztönből keresünk ópiumértékű életértékeket ellenük, fátylat a szemeink rémülete elé; és mindenha java ópium voltak egynémely altruisztikus álmok - haza, fajta, felekezet -, e csillapító önfeledkezések vagy inkább kihelyeződések másokba, sokakba. „A milliókért, azokért is, akik előttünk éltek, s akik majd ezután születnek!” - Bizony, mert így nem vevődik olyan irtóztatón észre az élés és a meghalás. Ez önző önzetlensége, nem is legbalgább világnéző-szöglete annak a kis sereg művelt, komoly, sárga félgyermeknek; mert kamaszkorukat élő nemzetek fiai még ingyért, a talajból kapják ezt a vértet, mint Siegfried a bogárpáncélt. Fázós és fakó kőkultúrák emberei ezek helyett találták ki az alkoholt, szerelmes szerelmet, az igazi alkotást - s még néhány egészen individuális magábafeledkezést.

S ahol e két világnézet férfiakban „ütközik” (hogó ódramaturg nyelven beszéljünk), milyen egyszerű, magakész gondolat, hogy ez asszony által történhet legigazabban. A nyugati ország kis utcárol szedettje ő, hisztériás, bolond, beteg és hitvány, *de egész*; csak fogni akaró, tudatos kínszenvedése ennek; azért nem is asszonybáb, mint a mosolygó, kötelességtevő, alázatos kis japán figurák, akiket e jövevényhad otthon asszonyul ismer; *ez ember*, noha beszámíthatatlan, beteg erkölcsű, durva és degenerált, de egy kereső, aki a maga számára keres. Életópiumot ő is, asszony létére a szerelem teljességében, és a férfi teljes bírásáért küzd lihegve, dühösen és őszintén, kétfelé is kapkodva, mint az ideges, rossz kártyás, ha mindenáron nyerni akar. Aztán meghal, és itt kezdődik el igazi szerepe a darabban. Emlék, lelki vád, kísértetlátás, szerelmi vesztesség; a szenvedély és szenvedés nagy individualitása bomlasztóan támadja meg ez ép és egész gubólelkek egyik legkülönbjét, és visszalendíti önmagába. Tán az egész darab legszebb jelenete az, a negyedik felvonásban, amikor a fájdalomközösségben összebékülten a félzüllött íróval, volt vetélytársával, halkán beszélgetnek a halotról az éj csendjében. „Szenvedsz! Hogy megfínomodtál! Most már nem vagy japán, ember vagy, testvérem!” Úgy hal meg, magáról tudva, tehát lázongva és átkozódva, mint egy ember; de honfitársai, az érintetlen, többi selyemgubók némán tipegve szórják krizantémmal a holttestét, és „jelenteni fogják haza, hogy úgy halt meg, mint egy hős, aki teljesítette a kötelességét”!

Szép darab és szépen megírott. Íme, a szerző, akinek mesterségtudása, színpadhoz értő ügyessége nem csorbult ez új stádiumban; s akinek itt végre a beszélő vagy beszéltető stílusa hozzáfínomult, szcenikai ízlése hozzáválogatósodott egy bensőséges, lelkébe gubózott, átélt és átmelegült, szép megálmodáshoz. - A színészek csaknem olyan jól játszottak, amilyen jól ilyen darabot egyáltalában lehet; Hegedűs nagyon ember volt, és Góth Sándor az író szerepében, e reprezentatív mivoltában is igaz. Góthné sem játszott rosszul, csak - másképp. Az író valószínűleg nem így gondolta, tán el se lehet úgy játszani, ahogy tán elgondolta. Ennyi hitványsággal olyan asszonyian nagynak, édesnek és csudálatosnak, hogy eltüntével is fájón rezegjen az égis láthatatlan jelenléte a darabon, és érezhessük híját az érette szenvedőkkel. Így - tán mi is fellélegzünk a haragvó japán kolóniával, mikor e szörnyű kis vámpír megfullad végre, és aztán ráér emlékké szépülni, s ami utána itt marad, az emlék nem ő, hanem „ahogyan a képét magukban megalkották”. Így sem lehetetlen, így sem rossz. - A színház gondos és értő szeretettel dolgozott a rendezésen.

1909

KUPCSAY FELICIÁN
A boldogság kiskatéja

Kell hogy mibennünk legyen valami - embervoltunkban a formaérzéknél sokkal mélyebben rejtőző -, amire rátapint ez a furcsa, szinte gyámoltalanul és (legalább látszólag) a megírás minden tudatos eszköze nélkül írott könyv; hogy csodálkoznunk kell, nem értve meg egyhamar a hatása nyitját. - Megkerített - valaminek a révén, amit ma és jó néhány emberöltője némává tagadunk, elkacagunk, visszafullasztunk magunkba étellel és irodalommal; s most elszégyelljük magunkat, mintha egy kisgyerek kérdezne hangosan és egyszerűn valami titkolt, nagy gyengeségünk felől. - A „naivitás” nem elég komoly szó rá, s a „jóság” nem elég alázatos. Valami mindnyájunkban elrejtett nagy fölénytelenység, humortalanság, pogánytalanság; - igen, valami ősi, emberi kereszténység a levegője (az az ősi emberhajlam, melyből a kereszténység támadhatott), egyszerűen és tudattalanul járja át minden sorát, s valami illatráemlékezés azokra hat a legmeglepőbben, akik már tőle legtávolabbra kerültek: a nagyon élő, nagyon kultúrás vagy irodalmi emberre.

Gyermekek vak és vacogó félelme van itt a sötétség, az ismeretlenség, a felnőttek, az élet halál előtt; görcsös és beteg egymásba kapaszkodása elnyomott, magukra hagyott, egymásra utalt lényeknek; mert félelem, magány és bizonytalanság lehettek az emberszeretet ősszülei is. E könyv hősei csupa kezdetbeli emberek - gyermekek, még ha felnőtt sorban is -, tudákos, szomorú, kisöreg gyerekek, s a lelkük tele aggodalmas, naiv, szívet tépő komolysággal. Fanda Pál, a boldogtalan kis rajongó, Marini, a szent szerzetesfiú, az eszelős, fiatal Norat; vagy szegény, szegény kis Márián Regináld az *Egy kézcsók* című novellában, mely mind közt a legszebb. - Az ember-sorsok e szegény kis cégerei - ahogy szembehelyezkednek és alkudoznak együgyű, tisztán látni vágyó szemmerisztgetéssel a vaksötétbe, és elnémulnak sután, tehetetlenül, vigasztalanul az élet „igazságtalanságai” előtt. Mert igazuk önekik van. A gyermeki lélek ősegyrétegűségét hordják magukban átkul, mely nem látja a dolgok színét-fonákját, nem érti különválasztani az írott malasztot az öklelő cselekvéstől. Ezek mind komolyan veszik az iskolai olvasókönyvet, az evangéliumot vagy a kegyes, szülői intelmeket, és ebben pusztulnak el; mi pedig értve és alkudva élők, még jobban belátjuk, hogy élni csak így lehet; de mélyen elszomorodunk miatta.

Ez a bensőséges, csendes, szinte lírai szomorúság érinti az olvasót akkor is, ha a halál rejtelve mered e furcsa kis ember-marionettek, aprószent-mártírok elé. Hisz az ő szemükben az élet sem kevésbé titokszerű és kegyetlen. Nem a misztérium, amit megérzünk; távol vannak ettől például a vak ismeretlenség maeterlincki hátterei, szaggatottság, dadogó beszéd, művészi elhallgatások - éj, borzalom, magány -, az esemény elszigetelése, homályban hagyása vagy rendkívülivé tétele. Ellenkezőleg! Amit itt mondanak, vagy amit az író mond, csupa teljes kimagyarázás, oktan részletezés, bőség; a mese hétköznapi, egy-egy mély magányú és furcsán komoly élettragédia sok és közönséges emberek nappali sűrűjében játszik le, és elejétől végig van mondva oly primitív gondolatfűzéssel, mint a gyermekek monológjai. Nem is megdöbbenő; - szomorú és természetesen látszó. Ahogy visszaemlékezünk, akik elnyomott, beteges, korán okos gyermekek voltunk, rá kell éreznünk, hogy ez volt magános tűnődéseink stílusa is; ily kimerítő, okoskodó, naiv, bő és egyoldalú. Hogy például naplórészhez való készséggel tízéves korunkban ilyenformán írtunk volna... És itt meg kell állni, a könyv írójára gondolni. Lehetséges, hogy ez öntudatos így akarás, vagy valóban csak máshogyan (egyelőre) nem tudás lenne? Különös véletlenből is kópiálódhatott az a mesei szőlőfűrt, amire a madarak rárebbentek. Vagy *tükröződött*? Szinte elmosolyodunk a gondolaton, hogy hátha valami ravaszul elrejtett rutinnal fogtak meg itt bennünket? Én ugyan nem hiszem; de kell is, szabad is ezzel törődni? Nem mindegy az? Amikor a könyvet letesszük, hatása alatt vagyunk.

1910

SELMA LAGERLÖF
Az Antikrisztus csodái

Teljék kedve az irodalomismerő köztudatnak, s mondjuk ki legelején, hogy ez asszonyíró írása világszemlélet és előadás dolgában csakugyan a legmadártávlatosabb, legdologibb, leghűsebben hömpölygő folyású epika. Igen, ezt el kell intézni, mert ez sokaknak öröm. Hogy valahára, íme, asszonyi alkotás is kiszállhat az asszonyi lét nyugós lírájából, kicsit mindig szeméremsértő megmutatkozások vagy aggodalmas körülkertetések tehetetlenségeiből; s lehet mindennél objektívebb föléje perspektíválódás idegen sorsoknak és idegen lelkeknek, hol az író maga már nem is a „történet szája”, de személytelenebb, mint beszédes rúnái egy vándorkövön. Való. E szelíd, de puritán rejtőzködés függőnye megöl csakugyan nem kényszerülünk meglátni egyebet egy nyugodt, derűs, gyönyörködésben úszó szempárnál, mely egyforma, istenadta világossággal tekint el mindenre, s naiv örömmel biztat a vele gyönyörködésre. És - holott szemeink tán más mélységűek, látásunk más recéződésű - kedvtelve haladunk vele a könyvön át, mert az új látványosságok mindig frissítők, s mert a fájdalomtalan szenzációk számunkra a játék üdülése, épp tán felszínes voltukért jótékonyak és szabadítók.

És ebben mintha már meg is volna a felelet a legfontosabb, egyedül fontos kérdésre, hogy mit cselekedett velünk ez a könyv? Letesszük elolvasván, s úgy érezzük, mintha érdekes panoráma üveglencséi előtt mulattunk volna egy könnyű félórát, amint körben, csengettyűszóra lendülve, belülről villanyfénnel világítva elénk utaztatta színes és kiszínezett fényképlemezei - mert ma éppen ezen volt a sor - a gyönyörű Szicíliát. Láttunk mindent. Az ősi, vulkán hánnya és csaták dúlta fekete lávaföldet, hajnalfénytől rózsaszín, havas ormokat, kaktuszokat és mandarinerdőket, kerteket, klastromokat, elhagyott templomok romját és ősi palotákat, melyek márványudvarán korhadó boltívek falához támasztja dülledő kunyhóit a könnyű szegénység. Sok-sok kép, s mindegyiken színek és szépségek; a fényképmasina ügyesen válogatott panorámába valót, s mi gyerekként adjuk át magunkat leleményének. Sőt, mintha egy primitív iskolai szerszám hegyét is látnók, egy kis térképmutató pálcáét, mely precíz biztonsággal érinti, és nyugodt, szemléletes vonallal rajzolja körül a szeszélyes partokat, az ábrázolásnak felfoghatóság számára iskolásan stilizált körvonalait. Már a nénike szavát is halljuk (a tanítónéni negyvenkét éves, szürke liszterkötős, hátrafésült hajú, telt arcú, fegyelmezett, szeretetre méltó, csupa biztosság és sok melegség), amint kitérések és idegesség nélkül, jól elkészülten és egy leckeórához szabottan sorjázza el a „lakosság” köztudatba színesedett jellegzetességű típusait, szintén a felfoghatóság kedvéért szintén önmaguknál olyanabbakat: vak koldust, énekes templombanyát, mesemondót, bábjátékost, csuhás barátot, jóst, képfaragót, rablót, carabinieriit, lovagot és szentet. Tagadhatatlanul a legérdekesebb dolgok közül való dolog a néprajz és geográfia, ha a tanító így érti és szereti a mesterségét. És szereti a dolgokat is, amiket meglátott, s tán ez minden titka. El kell némulnia a kételkedésnek, hogy aki számára ennyire egyformán és ennyire mindenformán tudnak „adni” a dolgok, adtak-e vala is többet Baedeket-szenzációnál; nem, e szívós germánság emberül győzi a hevüléseket, s mi érezzük ebben fölényét, amikor e betűs kirándulás idejéig készséggel adjuk kedélyünket keze alá.

Ámde a regény! Be kell itt számolnom, hogy első, nagyobb dolog ez, amit az írójától végigolvastam, de mégsem érzem sértő és okatlan mérésnek, hogy ezen át beszéljek róla. Nem valom, hogy e rövid és robotos életben mindent olvasni kell és lehet, amit irodalmilag „illik”; de azt sem, hogy egy író ilyen láthatón komolyba adott, szélesre alapozott művében megtagadhatná önmagát, értékeit és fogatkozásait, s ne adná a legtöbbet, amit adhat. Egy regény tehát, amelyben események játszanak végig, tarkán, érdekesen, kaleidoszkopikus hirtelenséggel átörrenve egymásba, és fel-felébresztve egymás iránt a már-már fáradó figyelmet. A közép-pontban két ember szerelme, körüljátszottan közügyek áramlásaitól, társadalmi alakulások

vulkáni rázkódásaitól, természeti erők - (föld, levegő, fajta és nép) - és belső, emberi mozgatók - (vallás és tömegszolidaritás) - ráhatásaitól. Gazdag, gazdag kincsbánya, kimeríthetetlen mélységek lehetősége; s mi van mindebből a könyvben? Amit feltár előttünk e gazdag és aranszajú epika, széles és téres, hömpölygő teliségű síksághoz hasonlít, melyet egyenletes fénnel derít végig a nap szeme, nem választják el árnyéksávok a dolgokat, nincsenek reliefjeik és... mélységeik sem. A dolgok csak történnek, egyre történnek; emberekkel, de nem emberekben; - deus ex machinák, álmok, jósigék, sugallatok és kegyképek malasztja a mozgatók mindvégig, oly primitív nyilvánvalósággal, mintha a bábszínházban egyre szemünkbe villognának a drótok és zsinegek, melyek az akciót helyberángatják. Mondhatnánk, hogy ezt a téma hozza így; de a téma az íróé, nem megfordítva. Mert jól járt ő ezzel a babonába színesedett szicíliai népfantáziával, mely mindezt jól-rosszul fedi, elhitei vagy legalább elfogadtatja; de mit csinált volna nélküle?... Ha egy ócska harang véletlen megkondulása nem lehetne eseményfordító ok egy asszony legbelsőbb lélekdrámájában; ha az író ottmaradna szemben az emberével, és belülről kellene félreveretnie a harangokat! De nézzük sorjában!

Mit látunk meg például a hősből, legsajátabb metamorfózisaiból, életéből? Kisgyermek korában hirtelen odahagyja a klastromi noviciátust, eddigi otthonát, barátéletre szántságát, mert nagynénje, akiről odáig nem is tudott, első találkozáskor élénk színekben festi előtte az Aetna-vidék szépségeit. (A dologra nézve mellékes, hogy ez a tájleírás az olvasó számára is gyönyörű szép.) Később remetének akar szökni, s egy álom téríti vissza, mely azt sugallja, hogy szentképek faragásával szolgálja Istent. Amerikába indulván, visszatér egy nő miatt, kit magával akart csábítani; később mégis búcsútlanul hagyja el, mert - mint az író kijelenti - most már a szentek oltalmában hiszi őt. (Ez is a harangok műve. De hisz a csudás harangozó hírére tért vissza.) Mire évek múlva Párizsból hazakerül, már szabadgondolkodó és szocialista, de ezt is az írótól tudjuk meg. Sok évi börtön után pedig ott folytatja első és egyetlen szerelmét, ahol elhagyta - az első csók után a másodiknál. - Ennyi csaknem minden. - Néha arra kell gondolnom, nem egy hűsebb és fegyelmezettebb Jókai-é a Nobel-díj nyertese, a miénk forró fantasztikum, felötlő aránytalanságai nélkül, de folyamatos láncolatú mese-szövése és pompásan egész kisemberei nélkül is? - A hősnőre meg éppen nem szeretek emlékezni, mert egy kellemetlen dologról tudok. *A vasgyűrűs hölgy* a címe az egyik fejezetnek, s ebben van elmondva, hogy miután Gaetano, a regény hőse börtönbe került, mint áldoz szerelmének, és emlékének a magára maradt kedves. „Valahányszor donna Micaela a kezét fölemelte, s ruhájának ujja hátrahullott, azt látta az ember, hogy karperecnek egy rozsdás vasgyűrűt hord. Az utcán találta, csuklójára húzta és folyton viselte. Mihelyest a tekintete ráesett, vagy az ujja hozzáért, kissé elhalványodott, s mit sem látott többé a körülete levő világból, de látott egy sötét börtönt... Bár szaggatná karját a vasgyűrű, hogy egy pillanatra se felejthesse el őt soha.” Itt, ebben a miliőben felháborít ez a kicsit bornirtan tetszelgő romantika. De maradjunk a cselekménynél! Milyen szinte lelkiismeretlenül esélyszerű például az hogy Micaela „maga taszítja romlásba kedvesét”. Egy kapukulcson múlik, melyet utolsó percben szerelmes logikátlanságú ötlettel megfordított a zárban. Ámde az ezért való lelki vád nagy lélekdráma pillére kell hogy legyen, mert húsz év nagy idő. Viszont Gaetano őt ezalatt holtak hiszi, mert egy szemfedőn elhaladóban családja címerét látta. Vagy hogyan robbanik be az ellenséges Elisa gyors hozzászegődése, s mindaz, ami váratlanul kezéhez békéllik a lebonyolításnak. A kegyszobor egy csudája például azon fordul meg, hogy egy vadidegen vakbizonyossággal meglátja a hasonlatosságot anya és gyermeke közt, ami éveken át a környezetben senkinek fel nem tűnt. S főképp, mint esik át a végén a tömeglélek nagy, elemi erejű pálfordulásán. Egy rövid mondattal: „A szerzetes túlbuzgósága úrrá tette Gaetanót (a szocialistát) a tömeg fölött”. Vajon segíthet-e az ilyen dolgokon az, hogy az író a regény címében, s több más helyen maga is „csuda”-nak nevezi? Ámbár, asszonyom, Szicília messze van tőlünk, ott sem eshetnek ilyenek. Hosszú és nagy szenvedések sohasem hagyják meg az

embert éppolyannak, amilyen volt; évek Szicíliában is évek; a rab vőlegénynek lehet utána-halni, bolond szenvedéllyel miatta szintúgy börtönbe kerülni, lehet elfeledni, megcsalni vagy meggyűlölni, de így, ócskavassal parádézva gyászolni... Az ilyen szemfedő-ügynek is utána szoktak járni késfoknyi bizonyossággal; s általában és egészben a dolgok, amik történnek, nyomokat szoktak hagyni, s hogyha ezeket nem látjuk, akkor az egész csak ködképek vetítése, nem vérző-igaz valóság. Ám nem lehetetlen, hogy *nagyon* madártávlatból, hús és derűsen szenvtelen epikus asszonyszemmel nézve csakugyan így látszanak a dolgok; ilyen ábrázolás-szerűen, szimplává stilizáltan, oda vetítetten, tarkán, érdekesen, frissen, szórakoztatón és élettelenül.

Egy angol utazónő halad végig a regényen (poggyásza közt, alig tudva róla, hordja a csudatevő, áldó-átkozó hamis Krisztus szobrocskát), miss Tottenham a neve: utazik, csodálkozik, élvez, lelkesül, azonosul, részt vesz, jótékonykodik, megtelepül, férjhez megy - s az utolsó jelenetben „betelve Diamantéval, újból nyakába veszi a világot”. Nem kevésbé jelenségszerű, mint akár a St. Pasquale harangjai (a beállítása nagyon szerencsés); de én néha mégis őt érzem a kitessékelt, megtagadott emberi és asszonyi líra szellemének. Miss Tottenham vagy a tanítónéni, ez elfogulatlan, okos, mégis érzelmes, jóságos, mégis idegen, rálátó, de soha bele nem látó. Ám ne csináljunk rossz tréfát! Csak azt akartam inkább jelezni, hogy a legbensőbb és legkedvesebb érdekességek mégis valami rejtetten átderengő lírán keresztül csillannak meg néha a könyvben. Az északi ember ámulatában, mely felfedezi, és szebbnek, délebbnek, Szicíliábnak látja Szicíliát a valóságnál; a protestáns lélek lojális, méltányos idegenségében, ahogy szinte élvezni tudja a katolicizmust; vagy az asszony simogatón szolidáris együttérzésében szegény, asszonyi bolondságokkal - mert milyen távol is esik a Gaetano érdekeitől a calabriai vasútépítés ügye; a hős hazatérve alig is érti meg, hogy „Éretted volt” -, mégis e kapcsolattalan lélekbabona fenntarthat egy asszonyéletet húsz éven át. „Mi tudjuk!” - bólingat miss Tottenham. Ám azért továbbmegyünk, nemde, mert sok furcsa és tarka, canzonés, vásáros vagy véres, templomkörmenetes vagy népgyűléses nap után - be lehet telni ezzel a Diamantéval, és - addio, signora Favara, a kopott kiskrisztussal a szekér kasban, mintha semmi sem történt volna, vesszük nyakunkba megint a világot.

1910

ALBA NEVIS

Nász előtt

Legtávolabb álljon tőlem minden olyas aggodalom, mely az ízlés nevében tilalomfát állít bizonyosfajta témák, bizonyos oldalú költői megnyilatkozások elé, ha ezek nem férfi-, hanem asszonyembertől erednek. Hogy asszony ne írhasson őszinte lírát bármely fajta szerelmes érzéseiről, mert ha nem óvatos ebben, nem fog tetszeni - régi fennálló viszonyok folytán idegzetbe évvült önkéntelenséggel ellenszenvet ébreszt - a másik nemű emberben. „Férfiaknak nem kedves hang, mert megelőzi - asszonyoknak, mert leleplezi őket!” - mondotta egy okos ember, akire haragudnom kellett ezért. Nem - nem lehet épp csak asszonyverseknek megkülönböztetően ez, és férfiak verseinél jobban ez a céljuk: szerelmes hajlandóságot kelteni vagy megőrizni. Még feltevésnek is szégyenkezni való szempont ez, és távol maradjon tőlem, amikor ezen tűnődöm; miért nem kellemesek nekem sem e versek, még csak nem is kellemesek, holott bennük rím és mérték többnyire helyén, poén aláhúzva; pár szólam magyarán, pár jelző néha színesen és biztosan van is megakasztva és egymásbaköltve. S látnom kell: olyan egyszerű kérdés ez, hogy gyerekes elfogultság lenne fiziológiai megfejtésekkel bajlódni; nem a szemérem hiányzik e kis kötetre való poémából, hanem a költészet.

„Mária kihúzta hajtűit, leszedte a kontyát, előkereste a bontófésűt, és kigöbözte a fűző zsinórját.” - Lehetséges volna-e a fenti tömondatokat költeménnyé kapcsolni, ha mindjárt néhány plasztikus jelző, eleven szólam árán is? Pedig a jelzett egyszerű ténykedések gyönyörű verset lobbantottak ki egy mai poétából, melyben benne minden féltudattalan asszonybúbáj, férfigmeddőbbenés s a kettő mindent jelentése egymás számára. Szinte a szemünk láttára válik épp mostanában verstémává számos örökre költőietlennek hitt tárgy vagy jelenség: az evőeszközök nemesen graciózus, előkelő kezelése, a pénztelenség nehéz nyüge, semmit sem finom betegségek gyötrelme, lomkamrák, világító udvarok vagy büntetőjogilag nem épp kifogástalan polgári cselekmények. De mind és minden fel van avatva, királyi olajjal kenve, mihelyt csak egy igazán szép vers íródott a hatásuk alatt. Vagy inkább mindezek *űrügyn*: de költemény lett, és nem a címül megnevezett dolog rímes felsorolása, kijelentése, előzményeinek és következményeinek egybevetése; mert száraz és üres kadenciákat nem virultat ki finom, gyökérző, nedves elevenségű, örök illatú poézisvirágokká pusztán az hogy tárgyük vagy címük a mindenha leggazdagabb forrású költészet, a szerelem.

Kell-e rehabilitálnom a jobban érzékies szerelmet is mint költeményűrügyet épp sajátságosan a ma poézisében? Csak ami az utolsó hét bő esztendő terméséből szinte részünkkel váltan él velünk; - mennyi szépség, mennyi és milyen alakban? Himbálva a nyári kertben piros hintaágyon, loholva elnyúlt tagú fellegek hajszáin, hernyóképp feküdve át lepkék hímes raján, arany-asszony szoborra dermedten, héjaképp vijjogva az avar fölött, vagy halottan pihenve a tavasztól halott szűz kemény, virágos mellén. S a többiek! „Egy tábornok agg lábán a vörös stráf” - s e sajátságos vers minden nedves színheve friss reggeli diadalérzések ujjongásában vibrál; - s hogy átverődik ugyanaz másszor Gellértnél a tagadással kísérletező férfigög kudarcán: „Nem lehet már így sem!” S hogy rejtőzik a tagadásba nemesedve egy maga alkotta más ideál felé hajtottan itt: „Az asszony csak asszony, de meg kell halni; s kevés a férfi, bajtárs és barát, hogy teljesítsen, harcoljon és értsen” - vagy milyen teljes gyümölcsé érik Lesznainál a legasszonyibb, mindennél „kimondottabb” asszonygondolatban; „Megcsókoltad kis gyermekem” - hogy újra édesen ködlő emlékezéssé halkuljon Kosztolányinál egy beteges és szent kamaszfiú korra. - Ó, senki nem vádolhatná rejtőzködő és ravasz prűdériával e versek íróit - a tárgy s az érzés, sőt a kifejezés hajszálnyival nem szerzetesibb; - csak éppen hogy *jó* versek ezek, ha férfi, ha asszony írta is őket.

Most pedig idézeteket kellene mondanom az Alba Nevis-kötetből, hogy rosszhiszeműnek mondhasanak. De nem - szinte akárhonnan idézhetnék! „Látott-e, mondja, tegnap délután? - Láta azt a szőke fiút velem? Józsina hívják, szép, kék a szeme. Józsi a vőlegényem!” - Így indul egyik, mely az asszonyember tehetetlen egyférjűségét, hűtlenségre akarva is tudattalan gyarlóságát látszanék példázni. - Van egyetlen vers a füzetben, ahol groteszkül és nyersen bár - meg van ütve valami mélyebben emberi hang. Az éj csendjében sírva zümmög át a szobán az enyves légyapírsüveg kis elítéltjeinek „hattyúdala”, s a néma óra magánya kísérteties ráfigyeltet e furcsa borzalmára a haldoklásnak. - „Csak állat sírhat ily keservesen, csak ember nem értheti soha meg!” Lapos és cammogó két sor, de mond valamit. Ám a vers folytatódik. Két kis légy indul most a süveg két oldalán, az egyik természetesen nőcske, a másik hímecke. Már lépre mentek, már fogva tartja őket a tragikus halálmezga, beleragadtak az enyvbe, mikor egymásba villan először a tekintetük. E pillanatban úrrá lesz rajtuk a világot átfogó hatalom, egymást akarják minden poklokon át, de ó, az enyv oly tagadó; egy-egy darab láb, ott egy darab csáp vagy szárnyizület marad el véresen, míg a csonka két torzó halálverítéssel borítva, végsőt hördülve egymás közelébe ér. Nyakukat előrenyújtják, s a szájuk egybeforr az első-utolsó csókban. „Ezeknek volt egy percük legalább, ami az egész élettel felért”, sóhajtja el a költő... Nem jó versek ezek. Ha sokkalta jobbak volnának, tán lenne még néhány szavam arról, mi értékűek az egyhúros hangszerek. Mert hangot ilyenén is lehet kivenni, de muzsikálni

lehet-e vajon; s a líra egyéb-e, mint teljes egész skálájú muzsikája egy gazdag léleknek? Az ember egyébbel is kerülhet lelke húrjait megzendítő viszonyba, mint egy másik nemű emberrel; s még ebbe is belerezdül megszínesítőn, összefoglalón, halkítva vagy fokozva; át meg átjárja ezer egyéb: természet, kultúra, ember, munka, könyvek, gyermek, sors és legfőképp *önmagunk*. Élet nem gondolható szerelem nélkül, de költészet, igazi, már volt is egynéhány. A cél nem ez; - nincs ok levenni egyetlen húrt is, sőt felajzani mindet teljes harmóniára és teljes kifejezésre. Mindenképp többet kell hogy halljunk és lássunk e rikoltó és póre egyoldalúságnál, melyre mohó kizárólagossággal veti magát a félrevezetett ízlés, mert benne „zászlóvivő” forradalmiságot és „mártíros” érdekességet vél találni.

1910

ANTONIO FOGAZZARO

Kis emberek régi világa

Oly életrétegben járunk itt, ahol kevés mozdulású a sors, nem érzik hullámütés; kicsik és alig elkülönözők, alig észrevehető életűek a lények, mint súlyos, nagy vizek mélyén. Hosszú órákon át üldögélnek a falu emberei előttünk piros arcukkal, egy-egy tarokkjátszma esélyeitől felajzott és lekötött mivoltukkal; szinte egyformának látjuk őket, míg egy-két pohárka igazi modenai jön: - és minden egyszerű vonásuk, hóbortjuk, hibájuk és szenvedélyük felszínre verődve, egy kezünk ujjain megszámlálhatón, naiv egymás mellé rakottságban mindenkorra megnyilatkozik. Az ingyenc plébános, a gögös, vén marchesa, a komikus kis agglegény, kopaszodó szerelmes vagy hallgatag filozóf. Egy-két rugóra járó lelkek, s az életük kis tétekben folyik, szolid esélyekkel és normális kockázatokkal, mint egy kártyaparti kedélyes, családi körben. Főlényes idegenséggel nézzük egy ideig; mi közünk napirendjükhöz, bőbeszédűségük kit érdekelhet, furcsa bálványaikon lehet-e nem mosolyogni? Az ilyen könyvek első harminc oldalát azzal a visszatartottsággal olvassuk, ahogy összetett életmódú, szenzációkat és fegyelmezettséget ki-belélező nagyvárosi ember ül a pipafüstös ebédlő keshedt bőrfotóján, és elnéző unalommal figyeli a tiszteletére gyűlt szomszéd urakat. Mily furcsán eleven gesztikulálás, harsogó kacaj, mily hosszú anekdoták, ártatlan csipkelődések, hallgatag asszonyok! - - - S aztán - észre alig veszi - a második félórán beleszól a politizálásba, egyszer csak meg nézett egy leányzót: közöttük van. Más réteg - élő ázalagok asszimilálódása; kiderül: nem sok a különbség; kiderül: minden csak manier, de mögötte, ha van, az *ember* sohasem érdektelen. Aki belefigyel a kártyákba, az velejátszik a játékosokkal, ha mindjárt filléres is a bank; s e regény, ez író *ezt* meg tudja tenni velünk.

Egyszer aztán valaki hármat tapsol; és viharszagú, idegen szélroham csapja ki az ajtóablaktáblákat, elkeveri a kopott kártyák fontoskodó rendjét. Valahol a messze vízfelszínen tán piszkos, zavaros ár tolul, torz hullámtarajú viharkészülődés; gaz kis kulisszaérdekei, görbe, apró, titkos rugói a nagy históriának, egy külföldi diplomata hűgának levele; - - - de mire idejut, e mélyebb körök tespedt mozdulatlanságáig, úgy rázza fel azt, mint éles és lüktetés, átreszkető, delejes viharáram, mely rejtett energiákat eszméltet magukra. Forradalom, haza, király! Vagy puskapor-szag, halálparfüm, kockázat, szépség! - Valami végre - amire rámehet mindenünk és magunk - dobjuk, hisz mi egyébre jó? - Ez az embertípus az, mely két jelszóra rajongással telítődik; veszteni valók híján dalolva megy az ágyúk elé, és naggyá nő a nagy percekben; villámfény cikázott bele a homályba, és sok apró, vakéletű teremtes egymásra és magára ismer nála. „Éljen Cavour gróf!” - mondja a tóra nyíló teraszon, a tavaszi éjszakában három-négy ember, akikről egyébként alig eshetnék szó - reszketve néznek egymás szemébe, és koccintanak a háborúért. Lenn, a kerten túl spion őrszemek és osztrák fináncok lesik a

gyanús lámpafényt. Ezernyolcszázötvenöt. „Én a magam részéről vízbe fojtom a vám-ellenőrt!” - szól fojtottan halkán a karcsú fiatalasszony, akinek eddig alig hallatszott szava. Majd gyertyával a kezükben állnak a lépcső alján, hogy aludni menjenek, de még visszatérnek izgultan és mosolyogva, mert elfeledték megbeszélni, mi lesz majd az új, egyesült birodalom neve. Mi is lehetne? - Piemont? Cisalpina? Itália? - Itália! A szél lobogtatja a gyertyákat - és fenn, a hálósobában így öleli át egymást egy házaspár, az eleven és egyesítő órán, a közeli jövő jelentőségétől átizzott lélekkel; s tán ma először ölelik egymást igazán.

A regény pedig, mely tulajdonképp e két ember regénye, még csak itt kezdődik; és benső, legbensőbb lélekügy. Két ember csaknem végzetes elszakadása a kettejük kétféle vallásérzése miatt - hogy az egyik tradíciókból és üdvösség reményéért; - a másik (a nő) hitetlenül, csak belső nobilitásból és önmagával-elkészültségből jár az erkölcs és igazság útján. Itt valóban főlének nőnek ámulatunkban e kis emberek; - hol vagyunk tőlük, hol vannak ma tőlünk ezek a válságok, ezek a tragédiák és kiengesztelődések? Tán mégis magasabb életelemben jártak - és mi tévedünk? - Ez a legszebb a könyvben, mely intimus, összhangos, egyszerű megcsinálatlanságában biztos könyv. Keretbe foglaltan az élet egy darabja - fölös személyek is és fölös epizódok is; - a legtöbb öntudatosság tán abban, hogy hol záródjék e keret; hogy az első harci dobpergés fénye be is fejezze a regényt. Így, ami belülre esik, harmonikus és egész - egy kis világ, régi világ -, s tán e tapintat épp döntő a könyv értéke felett.

1910

MARIAY ÖDÖN

Kelet fia

Sokat és sok jót mondunk el ez „első könyv” írójáról, ha ide jegyezzük néhány mesevázát; egy-kettejét a tömör, derék és fogható novellaszüzséknek, melyek a kötetben elsorakoznak. Íme. A gyönyörű mágnásleány egy falusi nyár fülledt unalmú délutánján beleszeret felemás, lélekideg szerelemmel, a rút és félszeg kántorfiúba, aki zongorázik neki, és akiből felséges, művészi dallamokat csal ki e szerelem váratlan eksztázisa. De a csókja undorító; s az első veritékes, rablottan is gyáva ölelés miatt felháborodva kergeti el a leány; hogy mégis, nagy idő múltán, egy operai páholy mélyén, deli huszártisztje oldalán is a láz forróhidege verje ideges, szép valóját a régi preludium motívumai hallatán. Vagy ez. A mihókos, falusi szegkovácsot Amerikába vándoroltában utoléri a sztrájknyomor, és valami cirkuszba kergeti, ahol megtetszik a százáncú, szerencsétlenül furcsa ábrázata, bohócbugyogót kap és papírfüzér-farkat. Külseje tragikus véletlene most könnyű kenyérré lesz; néhány bukfenc csak a porondon és csattanó álpofonok; - de amikor ki kellene lépnie, utolsó percben megbicsaklik, mint a csökönyös állat, valami eszébe jut - néhány felleges, barna szempár, hazai munkatársaké, méléz vele szembe a nézőtérről, valamit érez, a kipellengérezett faji méltóság szégyenét - és nem bír, és a pénzükért feldühödt külvárosi jenik gázolják holtra a boldogtalant. Hát Csokolyán Vince! A magányos lápi orvvadász, aki főbe lövi a lecsapolást vezető mérnököt, csak egyszer úgy főbe lövi, nem is eltervezetten, csak mert találkozik vele a tönkretett náderdő szélén - és mint a feldühödt állat... Hát a „feketecsuhás”, a derék pap, nyájának szelíd öre, akitől a szocialista vezér elveszi legkedvesebbjét és a tekintélyét, népe bizalmát, kenyerét; s amikor mártír daccal ellenébe harangoztat siketítő érczúgással a népszónokok beszédének, a templomajtóban esik el a tömeg dühétől az „elhagyott oltár” védelmében. És tán mindegyiknél szebb, többet markoló a kis táncmester-csizmadia esetében, akit idegbajossá, emberkerülővé tesz az édesanyja halála, még a tájékára sem mer nézni a „koporsós Ivanics”-nak, később beteges kényszerből erővel odamegy, majd odaszokik, és esztendőre az egyik félíg kész

koporsó forgácpárnáin öleli meg jövődöbelijét, a boltos lányát. Ezek és ilyenek! Teli bélű mesék, kínálkozók; az invenció eleven eréből fakadtak.

A hiba, ha van, legfeljebb ott van, hogy nagyon is külön léteznek; hogy az író először végig-szerkesztette őket, és mikor papírhoz ült, már egészen pontosan tudta, mi hogyan következ-zék, és valami teljesen független dologgá vált így a megcsinálás. Olyanná, amiről külön kell beszélni. - Valamikor hallottam a szerzőt egyik modern fiatal könyvéről ítélni, némi lenézéssel és nem kevéssé találóan. „Leterít - mondta - egy nagyon szép, színes, de kicsiny szönyeget, ez a szűzség; aztán rálép, és megkezdí rajta legízületcsavaróbb mutatványait a formai kiszámítottságnak, kínosan aprózó leköszörültségnek...” Ahogy most ráemlékszem, erős ellentétességre vall ez; Mariay valóban nem így! Majdnem primitív készséggel, súlyos és erős kis csákányütésekkel lát neki egykettőre, mint valami kész, tömör masszának - és szinte magától könnyen, hasadási lapok iránt formálódik ki a történeésből a novella. Igaz, annyira a maga és eseménytartalma törvénye szerint, hogy mindaz, amit az író utóbb mégis díszül ráakasztana: itt-ott elnyújtózó tájrajzok, csekély reflexiók vagy fölös hajhózás a mi szép, felső-tiszai szólásainkkal; felötlön lekíváncozik róla. Szerencsére ez nincs nagyon gyakran, és a szervetlen sallangnál sokkal több is kiaknázatlan érték, ami a csákány alatt elpazarlódba hull szét; hangulatszilvánkok zománcos finomságai és a mesterséges kristályhoz hasonlóan áttetsző tudatosságú konstrukció. Valami kellemesen magabízó erő van azért e könnyű elnagyolásban, ahogy az író röstelné is a témáit eldédelgetni, érlelni, hordozni, csinosítani, mint anya a gyereket; hadd érjenek a maguk erején, bizomnyal jön utánuk még egynéhány többi, nem gyöngébb gerincű és tán formában is készebb összeállású. - S egyszer-egyszer csupa virtus-ságból megmutatja, mit tudna finomságban, fantasztikumban, színes szómeztalálásban is - például a neandervölgyi novella első szakában. - Vajon nem az ilyen és így botló novella-kezdetek után kell eljönni a megígért, új magyar társadalmi regénynek, mely, hogy milyen legyen...? Erről egyelőre csak tréfálni lehet.

Mindenesetre azonban - és mindazonáltal - óvakodás egyelőre a tendenciáktól; ezek vesze-delme: csábító és korai veszedelem! Ahogy most mindenáron a papnak kell hogy igazat adjon a szocialistával, a honi rög hívének a kivándorlóval, sőt az orvvadásznak a lápi mérnökkel, sőt-sőt kicsikét a deli-duhaj dzsentrí fiúnak is az üzletemberrel, Ratford lorddal szemben: mindebben nem a világos, bár szelíd és óvatos kis reakcionárius él volna a hiba. - Lett légyen bár az ellenkező politikai vagy társadalmi világnézet: nem jó, legalábbis nem haszon egy, az élet elevenjébe szabad kézzel is belemarkolni, önmagát zavartalanul és önállóan megtalálni akaró írónak. A tollat - legkivált eleinte - minden külső, szeretetek vagy tekintélyek kedvéért való iránykodástól, a legjobb helyről jövő önkéntelen sugalmazottságtól is jobb őrizni.

1910

ERDŐS RENÉE

Az aranyveder

Spontánnak, egyszikkel-termőnek, egyútúnak (ó, szívtől a tollhegyig) - szóval valami ősen primitív költésfajtának jegyzi a belvilágát ma is az iskola-esztétikai elintézés; holott a mai ember élvezetföltételei számára a hátmögötti tekintetek egész fegyvertárát szedte már magára - a formai áttetszőség sima redőjű hóköntöse alá. Rafinálttá kellett válnia és körültekintővé, hogy úrrá lehessen a hatás véletlenei fölött, amik kiszámíthatatlan szeszélyű kereszteződésbe jutnak a befogadó ízlés százféle, idegen eredetű összetevőjével. Jó ízlés, szokás, morál, mérséklet, társaságos illem!... Minden évtizednek érzésdivatja van, uralkodó szele, mely felé hajladoznak a derékontöréstől félők. Ezerfelé figyelő ravaszdíjáték lett a szent együgyűségű,

ősi dalköltés. A poétának hozzá kell stilizálnia életsorsát is a költészetéhez, és magánviszonyaival igazolni versesköteteit; meg kell konstruálnia élete regényét - ama sorok közötti költői műveit, mely könyvben a versek sorrendjét meghatározza, és hézagaikat kitölti. Nem szabad a rászedettség bosszankodásával kiábrándítania tisztelőit; de mégis jótékony félködben kell tartania magánélete ügyeit és szereplőit, mert ugye, megbocsáthatatlan volna például versebe foglalni egy olyan - igen megrázó és sötét - szerelmi dráma esetét, amelyről, s benne a költő szerepléséről már, mondjuk, napilapok hírvivata is tudomást vett. - Ó, líra - egy költői én teljes kibomlása, magakifordítása, áldozatkész és halálos-göggösen alázatos keblefeltárása, mely becsületkérdésnek érezze a megnyilatkozást szégyentelenül és teljesen, a mindent kimondást, sőt túlkialtást; mert a túlzások vastag betűi rivallják a sokak számára termett, buzogányos, álmodat felrázó nagy ígéretet. Ó, szunnyadó, pólyás életigazságok, alvó próféciák, miket a dalnok - a vátesz talált meg először legbelsőbb magára eszmélései halk nádastaván; és dajkájuk, nevelőjük, énekes testvérük lett! Aki vátesz volt; ma misztériumjátékos, görögtűzvetítő, aki elhallgatásokkal is tud kifejezni - bűvész és tömegpszichiáter, aki jól tudja, mit és mennyit szabad önmagából megmutatnia. De jaj annak, aki az ősi lantlélek gyermeki és nagy egyszerűségét, gögjét, mértéktelenségét, alkuvásra vagy a félig elmondás ingerlő amatőrfogásaira nem hajlandó voltát hozta magával. Keze a keblén, és homloka a magasságok felé fordítva - de hosszú tunikája sárral keverődik utána, és kövek repkednek koszorús feje körül.

Ki tudna pontosan végére járni, mi hívott ki hangosabb és riadtabb esztétikusvétókat egy időben Erdős Renée költészete ellen; a köntöst mellen feltépő és kitáró kezek-é, vagy a hátraszegült fej gögje? Hol a jogcím - kérdezték - e csókokról csattogó költészetben a prófétanői, ószövetségi pátoszu hanghoz: „Jöttem hozzátok!...” Holott, egyszerűen szólva, mindahhoz, amiről ő hajdanta dalolt, sokkal bensőbb köze van szegényke életünknek, mint például sajátos ízű mívelődéséhez a nemzetnek, ahová tartozunk. Holott a „Kevesebb hitványság és több szépség az ölelés körül!” jeligéjű harc semmit sem komolytalanabb a legszebb kultúrforradalomnál. Holott, aki megleli önmagát, és kifejezi viszonyát a szerelem helyzeteivel szemben, nyújtott legalább olyan érdekeset, mint aki fájával szemben fejezi ki önmagát, és például fájából-kinőtttségére lel új, teli, szabadító formákat. - A költőt az örök irritáltság kagylótragikumába avatja fel; azért a betegek állandó maganézelődése jár vele. De maga-hit, fontosság-érzés, kijelentésszerűség és prófétagögg nélkül honnét is venné az önigazolást, hogy mindig önmagáról beszéljen, mások helyett, sokakat kifejezően éljen és szóljon. „Jöttem hozzátok...”

Sokak helyett - sokak által együttérezhetően - tán ez az a terület, ahol bizonyos fajta lírai lélek önmagához méltón kerülheti meg a tartózkodásba dresszírozott mai olvasólélek ijedt gáncsvetéseit. Vannak versek, melyekhez nem férhet szó, melyek felülkerülnek a szaglólérzékfinomságú esztétamérlegelésen, mert nagy egyhez kötöttségük feloldódott, vérrel-aláfutottságuk leszaladt, letisztult bizonyos általánosításban; s a vers külön műtárggyá vált, önmagaértékküvé, ahelyett hogy a költő életfolyásának egy magyarázó adata, egy kinematográflemez töredéke lenne. Nekem legszebb Goethe-líra a *Mignon*, mert ehhez nem kell ismernem a költő szerelmeit sorszám, rang és adat szerint; az epedése - minden epedés. Az alanyiságnak ezt a lehiggadását, megemberesedését - mint folyamatot mutatja az Erdős Renée költőpályája. A szerelemnek elébemenő asszony hangjától - az új életformát lelő ember szaváig - az *Ó, hagyj fel édes...* kezdetű, nagyon szép verstől a *Notte mystica* című gyönyörű versig - szép út - és még nincs vége.

Új életforma az *ember* számára, ki művésztudatossággal érzi önmagában teljesülni, és rekonstruálja az emberiség egy régi, nagy érdekes sorsfordulását. - Az ő kereszténnyé válása - és az *Aranyveder* című verseskönyv; hogy melyik történt a másik kedvéért, melyik az okozat? Belegyőződött-é már e poétalélek is a mai költő kulisszarendezői kényszerűségébe, ha hatni akar? Mindegy. A katolicizmus szelleme tömjénez át az új verseken, ama Pál szerinti érett,

alkalmazkodó, emberhez szabott és költői liturgiáé, mely *éppen így* kell hogy hasson egészséges és utakat járt lelkekre; mint ahogy hatott legereje korában a szép, erős, próbált, pogány világszellemre, mely csak elkészült az étellel, testtel és gyönyörrel, de nem nyomorodott bele. Verlaine beteg és perverzus, Wilde úri és alakos katolicizmusa - Ady protestánsul igazlító és könyörtelen Isten elé állása már megadott kincsei a költészetnek; jó, hogy az Erdős Renée theizmusa másféle és újféle; az emberről új tanúság. Az élet forró, táncos dalait én miként zsoltárt énekeltem!” A Thaiszok térnek meg így, Isten dicsőségére ápolván testük szépségét a klastromban is, és zsoltárt énekelve a cella kertre nyíló ablakában; majd virágok közt, aggodalmak és kísértésrémek nélkül, mosolyogva haldokolnak. - Az ember szembekerül itt az ő külön Istenével, bizalmasává avatja és asszonyos, szép teatralitásban, önmagát kreálva, színházat játszik neki. Az *Aranyveder* Krisztusa személyes viszonyba lép a lélekkel, becézi és kíméli - megkülönbözteti, ha kell, mint az okos zárdafőnök a színésznőből lett novíciát. „Én vigyázok rád és nem engedem, hogy neked a vágy fájjon, - virág, tüzes virág, - hogy elhervadj a keresztfámon, - kehely, teli kehely - hogy a föld igya be borod.” Bágyadt idegszálak finoman zendülnek össze a testben a jézusi kéz érintésére - szinte Szent Ágoston-i, merészen lenge harmóniájává a szemlélődésnek. „Gondolatok, fehér sirályok, - én magam nem vagyok, csak lélek, - és halkan dalolom magam - felétek.” - És mindenütt milyen csattogón, frissen és telin az ő régi, üde formái, dús és harmatos színű képei, mint eső utáni tájak. „Csillogni oly kéken ki látta valaha - Silvé tavát!...”

Erős, derék megmaradások, utahagyások és új útralelések vigasztalóbbak - ritkábbak is - tüneményes kezdeteknél. Egy évtized van az Erdős Renée költői eljutásai mögött, s ez volt nálunk a nagy lírai átformálódás megáradt és megsűrűdött időszak. Hat-nyolc éves, akkoron újnak és szépnek hatott verseket éreztünk harminc évesekké vénülni e rohamos előrejutásban, a della crusca érlelő és öregítő napheve alatt. Az *Aranyveder* pedig, íme, üdének és fiatalnak hat, meglep és megörvendeztet. Egyre többen érezzük úgy itthon, mintha tartoznánk neki valamivel, mintha kihagytuk volna valamiből, és keressük meg az ő alakját is a nagy lendülések mögött - hatón és hatásokat befogadón -, de beletartozva a kórusba és teljesebbé téve azt.

1910

K. HEGYESI MARI

Gyermekleány-kori arcképére kell gondolnom: e nyugodt, nagyvonalú és megdöbbenően tökéletes profilra; e szoborkomolyságú nyak ívére a magosan tűzött sötét haj csigák alatt; az egész súlyosan érett, szinte önmagába visszatérőn tudattalan s oly nagy szépségig amilyen sorsok és emberpárok, égaljak és vándorlások legritkább szerencsájú véletlene tud összehozni évtizedek során, ha egyszer. E gyerekleányra egészen - akin át legjobban érthetem ma őt -, amint kivirult a pihent erejű, dús és szunnyadó kispolgári életből; felnőtt katonalányos, kemény erkölcsben, és vasárnaponként templomba indult imakönyvvel. Igen a - Gretchenek testvére volt; germános tő hajtotta ezervegyülésű, osztrák talajba, bár olasz földön, katonai ispotályban hozták világra, háborús eligazodások dobták aztán magyar kisvárosba, és apja nagyon kurta beszédű, nagyon egyféle öreg katona. - - Csak ilyenné válhatott. Templomba indul vasárnap, és halad az útján idegesség nélkül, tudatosságok, kereső kívánások és egyéb terheltségek nélkül, halad, és szép, mint egy kép; de ehhez már nagyon is hozzászokott, és nyugodt ámulással fordul a kiáltás felé: „Gott - die Dirne ist schön!” De mi történik vala, ha aznapon véletlenül nem jön vele szemben a minden zűrzavartól fertőzött idegen - Faust, az élet? Margit felesége lesz egy jóra való mesternek, s mindaz, ami itt kijelentődésre várva szunnyad: Margit, a heroina, a gyilkos, az őrjöngő, a szent anya, a mártír, a megdicsőült; mind

eltevődik, és vár még egynéhány nemzedéknyit. Az őspasszív vagy ősegeszségű asszonyvalóság típusa ez; élet, melyet a sorsa kreál, mely mindenné válhatik és mindenre beválik, de mind e mindennek rá kell találnia, mert ő maga soha kereső szándékkal semerre meg nem indul.

Ő az, kihez maga jószántából kell hogy eljöjjön minden; élet és szerencse, véletlen és lehetőség; de művészi magáralelés és áthevülés is - szerep, kialakulás, érdem -, minden. A dolgok történnek vele, nem ő cselekszi őket, színjátzó művészetét a szerepek kreálják, nem viszont. Mi történik vala, ha a kis konfirmációs katonalány, mielőtt férjhez ment volna a neki jelölt jóra való mesterhez, el nem jut véletlenül, csodaszámba menő véletlenből életében először a vidéki színház nézőterére? De eljutott, sorsa rátalált akkor, s e kevés vonalú lélek, rövid szavú és kemény fejű katonák ivadéka, elfogadta sorsát ez estén, eljegyezte magát az első megihletődéssel; hogy asszonyos kutyahűséggel kitartson mellette egy életen át. Ez lett része, e passzívan asszonyos szívósság, nagysága a kitartásnak, helyénmaradásnak; - aggódó családi pofonokkal szemben akkor, később sok mellőzéssel, rosszulértéssel, rossz helyre-tevéssel, szinte egy életen át. Az ő egész emberi és művészi lényéhez kívülről, a biztatásból, a megértésből, foglalkoztatásból és szerepeiből kellett volna jönni az impulzusnak a teljes kifejlődéshez; s a színház, legigazibb és változatlan-egy szerelme, nem adta ezt neki, vagy nagyon mostohán. De ő asszony volt, az adásért való, s nem az elfogadásért, s a hozzá való rosszaságot még csak nem is fanyar és ízetlen mártírpózzal viselte, hanem derűs és tisztességgel, mint egy feleség. „- - Még királynénak se én innét a színháztól!” - mondta szinte sértődött határozottsággal nyolcvannyolcban, mikor a lugosi főispánéságról esett szó.

Attól kezdve, hogy a bakfisleány Krecsányiné anyáskodó szárnyai alatt most már imakönyv helyett kottákat cipelt a próbákra, uramisten! Lám, már akkor is így kezdődött. Az énekkarba osztották - hogy szokják - a kis zenei antitalentumot; elszántan gajdolt bele, s a kis öreg cseh karmester bosszúsan kapta össze rá ideges, furcsa képét. „Mada cak - mada cak fodja be a száját!” A haja tövéig pirultan, lesújtva húzódik hátra, de az apró ember pár perc múlva felüti fejét a kottából, és utánkeres jó kis szemével a „schönste kicsi”-nek. „Nó - mada cak - álljon itt legelő azért - parádénak!” Ez apró emlék a sorsa példázásául maradt szomorú féltréfának a kedves humorú lélekben. Nyegleség, fontoskodás, érzékenykedés nélkül állt ő, ahová állították; mint ahogy fölényes engedelmességgel jött-ment általában az élet dolgai között is, melyeket mások mozgattak körülötte; nyilvános pályáján legritkábban az ő - legtöbbször a maguk kedvére. Rendkívüli szépsége visszafejlesztette, fölöslegessé tette benne azt a nyilván intellektuális, hajszolódó, ideges asszonytalentumot, mely okos mesterkedéssel „még szebb lenni” kell hogy erőlködjék - megszokhatta, hogy pusztán megjelenése akárhogy is elég; hát valami bágyadt és puha kényelemszeretet vált lényévé mindennekben, s tán ősi, mélyebb asszonyosságok, a küzdéstelen és versenytelen őssasszonyéi; egyszerűség, emberi nobilitás, irigységtelen kedvesség a privát életben; s tán a mesterségében is ezzel összefüggött valami mélyről szakadó primitivitás, áttetszőség és alapjáig egybőlöntöttség. Kévszalagság tán vagy fővonalúság. Ezekben jellegzetes a játéka mindazokon a ritka estéken, amikor egymásra lelhet ő és egy neki való, hozzá alkalmas feladat; mikor egy szerep elevenen találja, megfogja, kikészíti őt. Miért ritkák az ilyen esték?

Mióta Paulay egyszer „véletlenül” fölfedezte az első kiállítási év szezonjára, és „véletlenül” itt ragadt a Nemzetinél; eljátszott igen-igen sok mindent, amit a fizetségért el kellett játszania: szalondrámát, vígjátéki asszonyt, klasszikus tragédiát, intrikus rossz, kiépítetlen, semmit jelentő vagy parádés szerepeket; és soha még színészember, és soha szebb béketűréssel nem volt évtizedeken át annyira - neki való vagy nem való - de valamelyes határozottabb tendenciájú szerepkör nélkül. Ami másnak nem kellett, ami nem sértett egyéb ambíciót, érzékenységet, akarást. Igaz, maga is oka volt ennek! Színésznek sorsa a szerepei, de ő nem tudott elébe menni a sorsának, nemcsak „minden követ megmozgatással”, még csak egy kézkinyúj-

tással sem. Ha megkérdezik, tán meg se tudta volna mindig szerencsésen mondani, mi az és milyenforma, amit játszania kell. Nem volt öntudatos, ilyesmit számára mindig valaki másnak kellett volna észrevenni. Tán sose volt ilyen valaki a hivatalos valakik közt, s azért volt minden sikere olyan véletlenszerű, egymástól szervesen és belső színházi embereknek is mindig új meglepetés. „Hát ezt is tudja?” - vették észre csodálkozva, sőt örömmel minden alkalomkor - aztán megint félretették elintézetten, hosszú időre; s ő maga bizony legkevésbé tudta értékesíteni, reklámozni, forszírozni a kis és nagy elééréseit.

Mert olyan szép volt, mert szépen, jólesően beszélt a magyar szót, és gyönyörű, meleg zengésű ritmusokban tudta deklamálni a jambikus verset: klasszikus hősnők és érzékeny polgármártírok között variált nagyjában a szerepköre; mindenre, a legzagyvább összevisszaságú sorrendben is elég jól be tudott válni, s ez volt átka; a kötelességtudás erőszaktevései, s hogy hamarosan megszokták őt ilyennek, és sokaknak volt így kényelmes. De akkoriból már emlékszem egypár csodálatosan tisztult, megdöbbenő egyszerűségű hangjára; voltak mondatai, amiket egyedül csak ő mondott úgy, s amiken át az ember félsejtéssel megjósolhatta volna a legmaibb fajtájú színjátszást évtizedekkel ezelőtt, mikor még híre sem volt nálunk. „Miért is vagy te Rómeó?...” ahogy halk és hűs mélézással suttogja le az erkélyről, egy percre kiesve életből, érzékiségből és tettekből, egy percre önmagába és sorsába elmerülten és alig figyelve a kimondott szóra. Vagy az ő Denise-ében mennyi lappang azért halk megszürtés, túllevés vagy fölüllevés; nem szordínós vagy lihegő visszafojtottság, hanem salakjahiggadt, egyszerű mélység. Ahogy a sztereotip „Hogy vagy?”-ra felel a volt csábítónak, igénytelenül, fájdalomtalan és reménytelen idegenséggel. Már akkor, emlékszem, őrá kellett gondolnom Ibsent olvasva.

S egyszer - mostanában már - láttam Gináját a *Vadkacsá*-ban. Igen - ez a szerep meglegelte őt - és meg a *Kísértetek* asszonya is, és épp így lelné meg a Gabriel Borkmann sógornője, például. A túllevések, a legbelülre visszahúzódott szenvedélyüszkök; vagy primitív mélységű asszony-lelkek, önmagukba térők, tudattalanok, passzívak és egészségesek, az ő nyersen egyvonalú problémáikkal. „Enyim-e a gyermek?” - faggatja Ginát a férfi - s ahogy ő ráfeleli csodálkozó, gyermeteg, becsületes „Nem tudom”-ját! De legújabban jöttek még furcsább meglepetések. Darabok, hosszú életet és kasszasikert nem ígérők, amiket kényszerű irodalmi obligónak tekintett a színház, és a szereptanulást időpazarlásnak azok, akiknek jóvoltából így ő hozzájutott. Bernd Róza jött s a Heyermans-féle Róza a *Remény*-ben, e rusztikus és meleg asszony-lények, egyközpontúak, egyszerűek, erősek. Felteszem róla, hogy ő magát lepte meg legjobban e dús parasztlányokkal való közössége, de lehetetlen volt, hogy mások is, sokan észre ne vegyék e becsületes bensőségű eggyéválást velük; s azt, hogy ez művészi érték, bármi legyen is a magyarázata. Észre is vették - konstatálták, örültek is neki -, s e sötét és szexuális háttérű újdonságok hamarosan lekerültek a fiatal leányok illő szórakoztatására és fáradt kedélyek felderítésére is tekintő, derék színház műsoráról. Ki tehet mindezekről, és így lesz-e mindig?

1910

HERCZEG FERENC

A fehér

Gyerekes dolog volna ma komoly képpel újságotlani sorra az író kitűnő kvalitásait; mesélő biztosságát dicsérni, fegyelmezettségét, mesterségtudását, pengeéles intelligenciáját, ízlését. Mindezeket túl vagyunk. Herczeg Ferenc is, mint kívülről még egynéhányan a maiak közül - már akarva, akaratlan - benne van mindnyájunknak, moderneknek és reakciósoknak (ha alig észrevehető árnyalatokban is) a rutinjában; egy-egy radikális és könnyed összefogásban, néha

egy átható, eleven, rövid hasonlatban, egy megoldásbeli nehézség retusírozásában, szóval: (de nem beljebb) a tollunk hegyében. Nem csekély dolog mindez, és percre sem felejtendő, ha róla van szó. Az általános és erős hatás alól, melyet a közönségre mindenha tett, az írók s az irodalom sem vonhatta ki magát.

Legújabb regénye, *A fehér páva* - vidéki, kispolgári történet, ahogyan vannak neki bácskai, budapesti, lipótvárosi vagy levantei történetei. - Ez új levegőben, mint előrelátható - egy hajszállal sem csökkent a régi, biztos mozogni tudása, éleslátása, fölénye, szellemessége, gúnya, humora, kedvessége és mérséklete.

Valóban - ezt örömmel lehet megállapítani -, ha vidéki boltosok a hősei, azokkal éppolyan udvariasan és kedvesen bánt, mint bánt dzsentrikkel, mágánssokkal, nagyzsídókkal és főhivatalnokokkal. Mint a jó és előkelő orvos nem tesz különbséget a sokféle rangú páciens között, egyformán foglalkozik mindjűkben azzal, amiről hiszi, hogy rája tartozik; ám tovább hajszállal sem megy, és önmagától hűvös és gőgös úri jó modorral távol tartja valamennyit. - Ami e kisemberekben a miliő bélyege, félszegségük, korlátoltságuk, mindennapos létük egyhangúsága és nehézsége, briliáns módon van megfigyelve és megláttatva itt. Nemes, mély, megrikató humorral az egészen apró dolgok. Milyen görcsösen, sírnivalón kacagtató például az a hímzett kályhaellenző a zöld tüllel bevont csillárú és vászonhuzatos vidéki szalonban, aminek hárfás Mignonja fejére egy sivár sorsú, bekerített életű asszony „naturapplikáció” nevű eljárással „stikkelt” rá a fiatalkori haja kihullott, fekete szálait. Vagy a kakas, amelynek tollai igazi tollak, szeme fekete gyöngy, taraja piros posztó, csak csőre és sárga lábszárai vannak keresztöltéssel hímezve. Istenem - egy ilyen kakas! S a befőttek a sifon tetején, glédában - a kerti virágkarók hegyén színes üveggolyók, a kereskedőmajális pezsgőző ifjai s a kültelki követválasztó mesterlegények - majd megint házisapkák, papucskok, tortás uzsonnák, repeső botránypletykák és tartós családi haragok. Sírósan mosolyogva olvasunk róluk, mert volt szerencsénk hozzájuk valahol, valamikor, és el sem felejthetjük soha. Csakhogy most már kívülről nézzük, felülről, idegenül. Koncentrált, felszínes és fölényes képzetek élnek ma már bennünk a régi, messze, vidéki világunk felől; s az író is így, ilyenül eleveníti fel őket. Hálás és okos dolog.

A selymes és gőgös fehér páva a rőfösüzlet cégtábláján - s a buksi, erős és közönséges fekete elefánt a demokratikus fűszerbolt fölött! - E kettő harca - az ősi, szolid és nemesen megfinomult jobb polgári tradíciók - s a vasút hozta új mozgalom, kijózanodás, sivárabb, de eleve-nebb új életformák csatája, a regény háttere. A második győz, mert erősebb és élnivalóbb, aki pedig igazán magasabbrendű életre méltó, kivergödi magát mindegyikből, és messzebbre följük kerül. Pontos, mértékes, logikus igazságosztás történik itt.

A hősnő szép, bátor, határozott, eszes és születetten előkelő: Herczeg szokott leányalakjai fajtájából. Az ő kis drámája, ha erősködve összefogjuk, alapjában a legfinomabb és legigazabb pszichológiai megindokolhatósággal megy végbe. Első, forró álmái egy félidegen mágán alakja felé hullámszerűen, ki a nő ember tehetetlen és meg-megriadó, óvatos, alkuvó és fáradtan lelkies kívánczóságával kerteli körül. Ám a csókukat learatja a vőlegény, a fekete elefánt mérnök fia; durván, brutálisan, tisztátalanul, de lenyűgöző merészséggel és komisz erővel. - - - És akkor jön egy tespedt nyár; ősz, anyagi bajok, veszteglő házassági terv; tél, halálesetek a családban, fásultság, temetés - végre a nagy örökség. A már-már elillant vőlegény előkerül, s a kis társadalom naiv rendérzéke, az apa korlátolt könnyen hívése kiszolgáltatja a leányt: de az megszökik az esküvő elől - a régi báróval, ki végszóra, mint a parancsolat, egyszeriben és véletlenül ott terem. Ám közben egy nyár volt s egy hosszú tél. A leány lépése már csak kiút a hínárból, csak bátor és hazárdos menekülés, nem szenvedély; s ennek

megfelelően metsződik át útja, és térül új, bár érzékeny szívek számára kissé hűvös és alig kielégítő irányba.

Eltűnődhetünk rajta, hogy ez a történet milyen gyönyörűen, megdöbbentően mély és gyökeréig eleven, igaz - lehetne. - Pl. az, ami a közbejött, hosszú nyáron át e leányban és vele történik! Csakhogy az írótól hiába akarnánk erről megtudni valamit; vannak dolgok, amik fölött úri tartózkodással, diszkréten, fölényesen hidegen és kényelmesen siklik el. A dolgok történnek robogva - hangos, ötletes, társalgásos szavak röpködnek, aztán hirtelen csend. „Alighogy kivirágzott az akác, itt volt megint az ősz!” - Csak a kézzel fogható dolgokat engedi érintenünk, a többihez, úgymond semmi közünk. Az élet itt számunkra csak eseményekben jelenül meg. Az emberek egyszer csak - „így szólnak” egymáshoz, s mert előkészület vagy benső oklángolat nélkül, az olvasót néha éppúgy frappírozzák, mint egymást a regényben. Igen elmések. Mindent valami bájosan rögtönös és úrian önkényes ötletből látszanak tenni vagy elhatározni. S ha nem megy minden ilyen simán, akkor ott terem segítségül az író maga, és kijelent valamit felőlük. Váratlanul, radikálisan, rövidesen és szuggerálón, hogy mukkanni se merünk. Így kell lenni, mert ő mondja; - és mindig okosan, fordulatosan, könnyedén és választékosan. - Valóban, Dosztojevszkij, példának okáért, sokkal kevésbé üdítő, átlátszó és jóleső olvasmány! De bármit beszéljünk, nagy dolog az és szerencse, hogy a „mívelt olvasók” nagy tömegét éppen egy Herczeg Ferenc, egy ilyen teljesen fölöttük álló s a velük bánást, érettséget fáradást mégsem sajnáló - író hódítja és emeli magához, mondjuk a Marlitt-érából; mint ahogyan emez Nick Cartertől váltja meg a varróiskolát; viszont Nick Carter félredobhatja a cselédszobákban *Az elcserélt gróf leány kincsé*-t. Ennek már ez a sora.

Ámulva és elismerően, sokszor benső élvezettel, de egyszer-egyszer riadt sértődéssel olvassák a könyvet. „Top! - hiszen ez nem igaz!” A lányszöktető báró legénylakásán, hajnalig sakkozik a szép zsákmánnyal, ki még kalapját sem teszi le, kesztyűjét sem gombolja meg nála. - Nincs igazunk. Mindnyájan jól tudjuk, mennyire nincs, mennyire nem előírásos az élet, s mily különarcú mindenik perc. Egy-egy briliáns bevilágítás itt közénk mutat néha. Mikor a leány fásult és hűvös engedékenységeiben azt mondja magának, hogy már mindegy; - az ilyen dolgoknak megvan a maguk etikettje. - De mikor beljebb, mélyebb mélyekre, elevenre esnek az író látásának reflektorfénye, akkor jónevelésün elfordul, akkor hideg vízbe mártja a tollat, akkor megjelenik az ajtóban esernyővel és köcsögalappal Manliusz úr, az üzletvezető. Igen, így gyorsabban, változatosabban pörög le minden - és így sokkal rövidebb a könyv.

Fejcsóválva szomorodnak el néhol, mikor ez a talpig disztिंगvált és biztos érzékű író mégis csak ízlésbeli koncessziókra ragadtatja magát a Nick Cartertől Marlittól átmentett publikummal szemben. Az ébenfa szekrény titkos fiókja ilyen - vagy a Nietzsche-könyv szerepe a szerelmesek ismerkedésében. Látnivalón olyan olvasóknak dobták ezt oda, akikről feltehető, hogy most először hallanak Nietzschéről. Bántó az ilyesmi, mert érezzük mögötte a gúnymosolyt. És összeesapottan hanyag a váratlan befejezés, hogy a hősnő feminista szereplésekbe veti bele azontúl életét. Ilyesmivel, ha már hozzányúlunk - másképp, komolyabban is érdemes volna foglalkozni. Ámde a regény rövidebb terjedelmű könyv; és egészen bizonyos, hogy szándékosan éppilyen terjedelműnek készült. Mert ez az író mégis megdöbbentően, irigylésre méltóan, elkeserítően azt csinálja mindig, amit akar.

1911

BALÁZS BÉLA
A vándor énekel

A zenei írás alfabetjéből kerültek a címlapra jelbetűk, s a versek olvasásakor első benyomásképp érezzük, mennyire joggal, mennyire meglepően erős és kifejezett (néhol tán túl tudatosan is kifejezett) e strófák zenére termett volna vagy inkább a muzsikával egyforrásúsága. Nemcsak külsőséges hangzóosztódáson vagy verstani ritmuson alapuló - de belső, lényegbeli érték ez itt. A képek, hogy úgy mondjam, zenei képek; s az érzések tartalma is legtöbbször ugyanaz a súlyos hullámú és elmosódó terjedelmű, mérhetetlenül mély, ezért határolatlan életrezgés, melyet zenehullámok vibrálnak idegérzéseken keresztül a megsejtésig. Legtöbbje a verseknek - zenekíséret nélkül is önmagában muzsika.

Így, kötetbe foglaltan, sajátágosan egysíkú, egységes és kiépített (már megint: tán túl szántsándékosan kiépített) metafizikai messzeterjedtségében és spirituális homályában is erős - mert egyéni és meggyőződéses - életlátást dokumentálnak. Vallásos filozófiáját vagy filozófiai hitvallását egy egészen külön ritmusú, saját lüktetésű életérzésnek. Önmagát élő és küszködve kifejeződő lélek hangjai ezek, átmerítve hittel és komolysággal - átlobbanva szertelenségekkel és megzavarva néhol kihangzásokkal; - de ami benne érték, azon nem változtathat, hogy az útján tán túlságosan kipécéző; magáról tudatosan tudó s e feszült magábfigyelést éles palástolatlansággal rögzítő lélekéi.

„Vallásalapítókra, hitvallókra és lovagokra nem jó idő jár, - és Tarzusi Pál furcsa figuraképp járna ma közöttünk.” - Nem! Ma megszületve Pál költő lenne, és minden Tarzusi lélek. Harcos lelkek, harcos korokba visszaütők; csak itt rakhatják le a magukban hozott pátosz súlyát, mely mint súlyosveretű lovagi vértet, mindenütt máshol indokolatlan és furcsa volna ma. A költészet ünnepisége fölment a szegényes szégyellkedéstől, a formakötöttség felszabadítja a gesztusokat. Mint a játékalarc, mely alatt igazat merünk mondani. - Igen, van világérzés, melynek számára minden: harc, élre állíttóság, végsőkéig menés; tragikum; s mely az élet minden zsákutcája végén a halálmegoldással leli szemben magát. Ilyen lélek számára „A halál biztosabb, mint az élet” - oly közeli, ismerős, megrázó voltában is egyszerű és lényéhez rokon, mint a középkori ember szemében a másvilág, ég megnyílása, szentek egyezsége. Tán középkoriasnak, gótikusnak mondhatnók a súlyosabb világnézetet komolyan vevő, patétikus, szégyentelen és gúny ellen bátor (olykor donkihótei, de ilyenül szép) kevélységét.

„Meg kell halni - s kevés a férfi, bajtárs és barát, ki teljesítsen, harcoljon és értsen!” Miről van hát itt szó, hol a porond, a bér, a pálma - kiért, miért - mi hangzik ki a vértengés közül? - „Itt egy marék dal.” - Hát igen, csak ennyi - egy marék dal; gyötrelmes tusakodások és életharcok ára, és ki mondja, hogy nincs annyira komoly és fontos, mint a szentsír megvételének vagy a grálvér őrizetének termékeny emberálmai, vagy Dulcinea keszkenője.

Dulcineáink keszkenői!...

Valami „mindennél magasabb” szempontból, a nihil szempontjából, egyaránt kacagtató mind; mert az élet és munka, eszmény és utód, hitek és fajták, csupa-csupa kisdéd nagydíjáték. Csakhogy a játszma mégis a bőrünkre megy, a partnerünk mégis a halál; és nincsen a kezünk ügyében mégsem komolyabb komédia, mint az életünk, e bábszínpad kicsiny szcénái. „Az világ kint haddal tele, de nem abba halunk bele, urak, asszonyságok!”

Nem bájos és üde kaland, illatos vagy részeg mámor innét nézve a szerelem; hanem harc. Küzdelem a nővel, nemcsak a bírásért, hanem birtokolása, hatalma ellen. Tragikus-komolyan veszi a nőt, ki ilyen dacos szenvedéllyel tagadja meg néha - mint az alig néhány sornyi betoldással a saját lényé reflexvilágításába állított népballadában. „Kinek haza húz a szíve, szerelemre, nem munkára vagyon gondja, gondolatja!” Minden szerelem tragikus az igazi férfi-

lélekben, mely létét az asszony örökebb, folyamatosabb, fajfenntartó létével szemben tartalmatlannak, ingadozónak érezve, nyugtalan teremtlőazzal akarja munkával tartalmassá, alkotásokban maradandóbbá tenni; de örök kísértő és gát az asszony, önző, ösztönös, ősi és legyőzhetetlen akaratával: a szerelemmel.

E küzdelem komolysága és szenvedelme lihegi át a szerelmi verseket, s hátterük mindig valami tompa és tehetetlen rezignáció egy kívülről való, idegen cél, értelem és akarat előtt, melynek metafizikai rejtelmessége és titokszerűsége állandóan izgatja, magával ragadja, ámulatba ejti. „Mert együtt lenni oly csodálatos!...” Ez a dermedt, tágra nyílt szemű elcsodálkozás, e döbbsent elhallgatás és titokzatos, belső neszekre figyelés igazabb motívuma, mint maga a nő. „Véremnek ősi, nagy folyója hajtja, testemnek fiatal hajóját hajtja - és suhog a tavaszi szél.” És magukban véve is gyönyörű versek vannak itt, csodálatos újszerűségű képekkel és delikát finomságokkal; felrázódások, visszamerülések, emlékek, áhítatok, lázak és átremegések, csodavárás és csodaérzés - de mindennek mögötte egy fenségesen szép, komor és nagyszerű sziluett - a Halálé.

És vannak még versek, az „én” legelőkelőbb magányosságaiból felszívódottak, melyek differenciáltságukban és mélységükben legigazabbak talán. Téli országút - keréknyomban a vörös nap fénye aranszálat húz, az utcák oly halványak, szépek, mintha már csak emlékek volnának; a lépés súlytalan, mint a ködben ingás... Ilyen percek hozzák fel nagy magára-érzéseit, halk eltűnődések leheletfinom ihletéseit. S Li Tai-po szépséges dalát a bánatról.

A füzetben ötvenhárom költemény van. Én csak a húsz legjobbról - a húsz egészen-igazán jóról beszéltem.

1911

Tristán hajóján

Balázs Béla ily címen összefogott poémái között vannak eddigi verses költészetének a legszebb, legérettebb termékei. Sőt - a kis füzet néhány lapja úgy állít meg, hogy felvetődik bennünk e bátor kérdés: nem a „nagy költőre” jellemző vonásokkal van-e itt mégis találkozásunk? (Kell-e magyaráznom, milyen sokat - mennyire *mindent* értek itt az egyszerű jelzőn.) Balázs verstémái nem kis hangulatok, felszínes okú lelki rezgések, filiszterellágyulások vagy finnyás esztéta-megilletődések... A szándékban is, a kifejezésnek gyürkőzésben nincs soha léhaság, cinikus és divatos élcrefordítás, ötlet, hangulatparfüm, jelző-cifraság. Amit versben elmondani akar - nemhogy még hangulattöltelékre, az üresség takargatására szorulna - sokszor el se fér, el se mondható ily formában, már nem is lírai téma, több vagy más annál. De mindig tiszteletre méltó hittel *fontosnak érzett* lelki esemény; ezt mindenekelőtt tartoztunk leszögezni.

Ami ezentúl a kevés számú versekben vagy általuk történik - az a kifejeződés elszánt, harcias - néha görcsös és erőlködő akarása. Néha szívet állítóan teljes és szép siker - többször fél siker; néha teljes vereség; - de szinte mindenhol érezhető a szándék, a munka (vagy inkább hős dulakodás) verítéke; - s e nyomok eltüntetésének tudatos igyekezete is. Valami közvettség, mely csak itt-ott - néha csak egyes szólamokra enged föl teljesen, és ad enyhés, tiszta művészi örömet. A forma általában nem könnyítő szer Balázsnál, nem kedves csalátka a tartalomnak, nem segít lelkünkbe sikkantani a súlyosnak érzett gondolatot; pedig „a formá”-nak, minden metafizikai értelmezésén túl ez volna egyik legtermészetesebb és köteles tennivalója. De még szembeötlőbb, hogy ennél a költőnél, kinek a fantáziája erősen *képies*, és ki tényleg gazdag, nagyon szép, merész, erős, néha döbbenetes víziókban - hogy ennél mégis a

képekkel van a legtöbb hiba. A legtöbb szándékoltság, hajszolás, szélmalom ellen gyürkőzés - túlzás és mégis kényszeredettség.

„Holdénünket elvette a hold... Erdőn tévedt el, mely erdőt dalolt...” - vallja legszebb versei egyikében, hol „dalai fogyatéknéjáját” hajtja asszonya elé a fáradt számadó. Igen, sajátágosan érezni ezen a kis füzetben, mennyi minden kallódhatott el itt a szívtől a tollhegyig, míg a költő az ihletés tán fukar szeszélyével birkózott. S itt eszünkbe kell jutni: miért és hogyan eleme a költői „nagyság”-nak bizonyos értelemben vett *termékenység*; - igen! Nemhogy tényleg vagy *relative sokat* írjon a költő - hanem hogy formához jusson, megszülessék annyi verse, amennyivel *önmagát* egész mivoltában adhassa, minden nagy emberi vonatkozásban és kimerítőn; - azzal a vak és önfeladt, boldog mámorával a megmutatkozásnak; azzal a szenvedélyes kényszerével a közlésnek, mely elemi erőként hat, árad, ömlik, néha kicsap medréből - de formát nem keres soha, mert az spontán születik és a tartalommal együtt, magától és magából. Az igazi nagy költőnek nem szép vagy nagyon szép versei vannak, hanem *lírai műve*, lírai élete: *költészete* van. - Balázsnál néha azt érezzük, mintha „az életretn” vagy „a lélek tilosaiban” bitangul elveszett versek töredék darabjait, elhullt szép cserepeit mindenáron menteni, értékesíteni akarná - a kis termésű gazda fukarságával -, s úgy dobja fölös ráadásnak néha egy más és magában kész vers képsora után. (Pedig mennyire fontos dolog a költői alkotásban, hogy az ember kincseket se sajnáljon elhagyni, salakként visszadobni a kohóba; lelkébe visszatemetni, mint halvaszült gyermeket, bármint szerette is!) Az ilyen tört cserepek itt igen sokszor az utolsó strófákba kerülnek, mikor talán fáradt a művész, kihull kezéből a vers miértje, a költői értelem; vagy csak konok vitézkedésből mindenáron ki akar még hozni, oda kényszeríteni, élénk magyarázni valami már-már metafizikai „értelmet”, kulcsot vagy mindenáron-csattanót; holott mily fölösleges és terhelő, mennyire megvolna és szebb volna anélkül a vers! Felhullámlik egy gyönyörű vízió, spontán, friss költői kép: a nap megáll a tengeren... égő hajó, aranyhajó; a mát várja; most viszi át a tengeren e halott királyt. Következik mindjárt valami nagyon is gondolati és szándékoltság: tűnődő játék azzal a furcsa ténnyel, hogy ím: odaát, a föld túlsó felén ilyenkor van hajnal mikor nálunk alkonyat; de megbo- csátjuk, mert költői kép ébred, nyomán: „Ébredő erdők énekelnek ott És rorátét hoz át a szél a tengeren.” - Hanem ami még ezután jön, az formailag és költőileg értelmetlen, forszirozott, fölös és erőltetett; lapozza fel, aki nem hinné. - A Sirocco, e muskotályszagú szél felborzolja a lélek virágmezejét, szavak szakadt szirmát kavargatja, s e mély csöndű kertből *nehéz*, szerelmes hímporfelleget, melyből megint szavak, új szavak fogannak... A kép kissé mesterséges, de új, de erős és szép. „Valaki jó a hullámozó mezőn; szoknyája fodrán piros, kék szavak s rímek bogáncsa...” Idáig még készséggel követjük a költőt. Ámde ennek a „valakinek” haja „a szélben *tavaszi ökörnyál*”, s annak *csillogó* szálából valaki (úgy látszik, ez ismét egy *másik*, Valaki) már fonja, fonogatja - a költő lelkét... A *Borús zászló* című tercinas vers mély és komoly szépsége a harmadik szakaszánál kezdődik, és bátran kezdődhetne a költemény is ott; ami előtte van, az itt is bántó kuszaság, hajszolás; henye, zavaros, bonyolult képek halmozása. A *Várlak*: mily bús példája elejétől végig e képekkel való oktalan dulakodásnak. Ez nyomorítja agyon a *Sába királynő*-t is, hol egy szerelmi válás kissé hűhós szenzációja táborokat sorakoztat, csordákat, falkákat hajt, galambrajt rebbent ki, méhsereget szállat; (ezek hol a távozó nő „csodái”, hol *szavai, nézése, illata* - máskor meg az elhagyott szíve *vágya*, lelke *sebei*; végeredményben a *méhek csordákra és táborokra* zuhannak szomszár, mézet vagy illatot keresni); - és ezzel az idétlenséggel végzi: „Sereged útján szerelmem szétporzik; csodáid tábora szívemet táborra törte.” A sugalltság minden illúzióját elveszi az ilyesmi. A *Tavaszi csatája* hallatlanul szép lendületű az elején: „A déli szél rákúszott, mint a kígyó. Az alvó földet megmarta a kígyó, Mézes méreggel a dühös tavasz.” - Ez variálódik tágulva, lelkendezve, hat gyönyörű strófán át; - az utolsó kettőnél elfárad, idétlen miszticizmusba fúl. Hát a másik tavaszos vers végén, a vízáradás tiszta és teljes, levegős metaforája után mit akar

- az a méhecske, ki összetöri szárnyát az ablakon? S miért gondolja a költő, hogy ő az a kis méh?... Egy szép szerelmes versben a férfi, hőkölő döbbenése van az elérés előtt, a küszöbnél; az ijedelem, hogy a teljesülés valósága szegényebb talál lenni a megálmodottnál. A vége: „Ne verjem inkább le, mint út porát Az életem?” - Értelmileg nem kifogásolható, de itt kissé csúrt-csavartnak érzik, nem elég egyszerűnek, a pátosz szinte igaz voltában is megkétkedtet. S így az *Édes útitársam* s a különben csodálatos *Árgirus* befejező gesztusai is; bár az utóbbi így is szuggesztív. Az elmúlt órák néma, nagy processziója vonul fel hajnalködbben, dübörgő ritmusokkal, „búcsús búcsút” énekelve: „Hátuk van csak, arcuk nincsen, Nyomuk van csak, lábuk nincsen”... De ez a vágy: elérni, a szemükbe látni, *megtudni*, hogy nekik (e vizionált óráknak) is *fájt-e*, bennük is hagyott-e nyomot a lélek sorsával találkozás?... Istenem, hisz persze, még cifrábbat is el lehet fogadtatni valamivel több elementaritással, sodróbb őszinteséggel - erősebb, nagyobb, tehát zsarnokabb költészettel.

E versfüzet nyolc vagy tíz legjobb órában született, tiszta és nemesen szép darabjából nem idézek; szándékkal, bár nem rosszakaratból. Csak ártanék a szétdarabolással; olvassa el ki-ki; érdemes! *Számadás, Én nem mozdultam, Tudom, Ballada, Vonatom zümmögi, Hol vagy, Anangarága? Mint aki meztelen*; nagyon szépek; - egy csodálatos Rheinhardt-vers kitűnő fordítása - a nemes és egyszerű tökélyű *Koldusének* s egy mindenekezt meghódoltatón tökéletes és nagy istenvers, az *Araráton* című; *ezekért* hogyne volna érdemes megvenni mind a harmincnégyet; olvasni, ösmerni és szívvel szeretni Balázs verseit, még hibáiban is komoly, jelentős, értékes költői megnyilatkozását. Tíz nagyon jó vers egy kötetben; ez nem mindennapi ajándék egy miénkforma gazdagságú lírai költészet számára sem; s költőjével megállítja ma helyét még egy Ady kortársául is. S ezeknek a kitűnő verseknek teljes élvezéséhez és értéséhez (fel ne ülünk nagyképű kritikáknak!) - nem kell ám a közönség részéről semmi különös kiválasztottság, boszorkányhájjal megkent vagy metafizikai bűvös lakatra járó lélek; csak a költészetet szerető és erre fordult lelkű olvasó őszinte jó szándéka és elmélyedése. Balázs Béla jó és tehetséges, modern magyar költő; s remélem, senki sem nézi *ezt*-illető „*lerántás*”-nak e becsületességre törekvő sorokat; aki csak némi figyelmet szentelt is főntebb annak, hogy miről van szó.

„Gögös hírmondók mondták már nektek Ős népzengésit *fajta-üzenetnek*; Én egyedül, *nevem se tudva* lépek” - vallja egy szintén sok szépséggel ékes versében; (mert hisz egészen silány, értéktelen tán egy sincs ezek között). Balázs Béla, a bátor önsanyargató fordult itt magához azzal a problémával, melyet én szegeztem sok komoly, szép verse ellenébe e sorok kezdetén. Költői *nagyság*...? „Egyedül jöttem, bűgő nyíl az űrben; a népeket, fajtákat átrepültem; ... ősbibb ősöknek küldöttje vagyok”... Ez már, még ha akármilyen szép is - észbeli, tudatos kitalálás, komplikált mentség és csattanó az első strófák nagy, véres őszinteségéhez képest. Igen, a lihegő, mindenáron-lendületű pátosz mintha ilyes kemény és súlyos beösmérést titkolgatna konok, bús göggel; mintha az *ember* küzdene itt lélegzetfogytig a *költő* végzete ellen; ezért a *nagyságért*, ennek szép *hitéért*. A harcok és hősi viadatok világából vett rendes képfölszerelése: zászlók és kardok, seregek és vér táborok és gályák, királyi palást, katonák, címer - (kicsiny, szerelmes dalocskákban is); e kissé túlságosan kiütköző poéta-infantilitás *játszása* egy kedvelt szerepnek; - tán ennek a versek mögötti harcnak fegyverei és kellékei? „Ki volt ellenség a szörnyű csatán?” - kérdi esti takarodó bugása közt elhullt „katonái” lelkével, mikor „vad barna vérben tántorog” a viadalmi nap. És sápadva kell felelnie a sápadt égre, hogy csak „kérdő éji széllal” harcol. Vajon tud-e róla ez az öntudatos költő, hogy milyen *emberi* vallomás sír e verses és fegyveres, véres, gyászdobos, szép *költői* vallomás mélyén?

Balázs Béla mindig a nagyot, a legnagyobbat *akarja*; ez az, ami mindig szép, komoly és tiszteletre méltó költészetében. És hogyan *szándékolhatná* ő vagy bárki is - ha nem volna képes *hinni*, magával is költőien *elhitetni*, hogy erre - a legnagyobbra képes és hivatott? - Én,

az olvasó, azt hiszem és érzem: *nem* tartozik a váteszek, az egyedülállók, a feltétlenül nagyok és legnagyobbak közé; s még akkor se tartozna, ha költői világnézete, élményei - önmagával, Istennel, világgal, korával és fajával szembenállása nemcsak így, háromesztendőnként harminc vegyes jelentőségű versben fejeződnek is ki mindössze. *Nem* rokona azoknak, akik századonként is egyesével jönnek, fajták hírmondói, kinyilatkoztatók; akiknek dús ere bőven zuhog teljes, tiszta, mély, vagy fel-felcsapkodó, tajtékos, nyugtalan árral; - akiknek nem kell küszködve, hősi daccal mindenáron költeni, mert mindez ellenállhatatlan kényszerrel jő rájuk, és minden, még a filozófiai vagy metafizikai élmény is önként, tiszta költészetté oldódik. Nem. De azért mégis és mindig *igazán* költő is ez a szép fantáziájú metafizikus; ez erős akarátú önkészttető. Ha verseinek több közük van (mert vannak, akik ezt vallják) a „végtelen”-hez, a „lényeg”-hez, a „szubsztancia”-hoz és effélékhez, mint *minden jó és lélekből való* költői műnek a világon, úgy ez hibája is a verseinek; bár a költő embernek lehet igaz ügye. Ez a költő sohasem léha, sohasem sekély és megalkuvó, nem súlytalan és kacérkodó; de néha önáltató és erőszakos. Mégis igazán „Isten viselőse”, ha sokszor elvetél is, és tökéletlent hoz elégszer.

- Ezúttal pedig nyolc-tíz gyönyörű szép verset adott a magyar irodalomnak.

1916

ELSE JERUSALEM

A szent skarabeusz

Huszonhárom kiadás, hanyatt-homlok érdeklődés, hevenyészett fordítások; érthető és szinte hagyományos visszhangja az olyan könyvek megjelenésének, amelyekről híre kél, hogy társadalmon kívüli szerelmi élet, tágabb élvezetmorál vagy napi társalgásból száműzött életmotívumok szellőztetődnek bennük. De - kerülve a rosszhiszeműséget - az ilyen sikerben része van legalábbis a közönség amaz (az irodalmi szempontnál mindenesetre alacsonyabb) érdeklődésének, mely például apácaklastromok, nyilvánosházak vagy, teszem, fogházak belső életéből vett tárgyakat azért kapkod és olvas, mert jó része előtt a helyek s életek befelé fordított oldala rejtett lévén, rejtelmesnek, érdekesnek tetszik. Ennek a - hogy úgy mondjam - természetrajzi érdeklődésnek a legtökéletesebben megfelel Jerusalemben költője. Nem azok közül való, melyekben eseményes múltú, de semmit sem íróhajlamú emberek (világosabban: nők) vetik oda emésztetlenül viselt dolgaik, élményeik krónikás sorát; s akiknek munkáit legfeljebb írók részére való példányszámban nyersanyagként szabadna közreadni, mert „primer művészet” védjegye alatt a közönséget a művészetről, önmagukat pedig önmagukról tévesztik meg. Else Jerusalemben azonban igazi írói kvalitások vannak. Ismeretterjesztő közléseit az író szakszerű módján adja, témája felett állón, kimerítőn, érdekesen, sőt művészen. Időrendben mutatva meg a „Vörösház”-át a különböző rezsimek alatt, jelképes fejlődés történetét adja a prostitúció mai formáinak és rendszereinek. A szokottabb élettörténetek típusait is így vonultatja fel: a munkáslányt, kit züllött szülői adnak el, a pompázón asszonyias, nemes fajtájú nőt, kit bosszú szilaj fantomja üzött idáig, a perverz mániákust, a nagyra-vágyó cselédlányt, betegségig könnyelmű moral insanityt s az aljas, csalo üzelmek rászédett áldozatát. S e házak különböző jellegét is, a tömeglátogatók igényeihez szabottan; fokozatait az ocsmány lebujtól a megtévesztően finomult tónusú szalon-rendszerig. Valóban, mikor a könyvet letesszük, jelentékenyen többet tudunk e dolgokról (nyilván férfiak is), mint annak előtte.

A regény azonban terjedelmével, minden külső allűrjével, a mottójával is többek között, mindezeknél magasabb igényekkel lép elénk. Néhol a kritika is belement ilyesmibe; itt volna a prostitúció korszakos, felderítő, elintéző és összefogó társadalmi regénye. Nagy és várt dolog

volna, különös irodalmi ingerével annak, hogy asszonyi erőből eredő. Végirejárnivalón érdekes probléma tehát.

A könyv hősnője egy nyilvánosházban született leány. Itt nő fel, belélegzi e környezet levegőjét, ez válik elemévé. De véletlen magával hozottságánál fogva emberfajtaához tartozónak mutatja az író; értelmes, nagyakaratú, lényében tiszta, dolgos és részvétre hajlamos. A regény elején a színszóró, mítoszbeli, képletes, szent bogárnak, mely a szemétdomb férgei közt ezer évben egyszer terem meg csodamódon; viharzó, nagy idők jósjelül. Ilyen bogárról s más furcsa dolgokról sokat beszél legalább a ház egy bogaras öreg barátja, Horner, a züllő, csúf szájú, cinikus és gerincbeteg filozóf. Ő ad a fejlődő leányembernek társadalomtudományi könyveket és zagyva értesítéseket az ő kis zárt világának a külső, uralkodó renddel való kapcsolata felől. „Ebből a szemétdombból - úgymond - kinőhet még jól szervezett, megnemesített, óriási szociális hatalmának öntudatára ébredt hetéraság!” Ilyest is mond; de a beszéde csupa zavar, homály és tévovázás; az olvasó éppúgy nem lesz okos belőle, mint derék kis növendéke, akinek gondolkodó lényét mégis a hatása alatt tartja. Egyelőre azonban igen kemény hátú, erős kis bogár ez; s míg néha merész álmokkal tűnődik a messiási hivatáson, hogy felrázza, osztályöntudatra keltse, harcra indítsa e legkiszákmányoltabb proletár sereget; - addig éveken át példátlan, alattomos szívóssággal tör előre kis világában, „gazdasszony” lesz, részt vesz nemegyszer személyesen az életrontó üzelmek intézésében, kis tőkét is gyűjt ilyenformán, szóval az uralkodó polgári rend törvényes eszköze, sőt legigaztalanabb törvényei felhasználásával lesz úrrá saját osztálya fölött. Készül-e valamire eközben? Mi nem tudjuk, de vajon tudja-e az író? Van-e küzdelem, ütközés a lelkében? Néha úgy tűnik, azt a szomorú és nehéz kiváltságot hozta magával, mely Jézusokat, Marxokat, az együttérzés hőseit s a meg nem értés mártírjait avatja fel. Szereti sorsosait, és undorodva, különb voltát érezve, meg is veti őket. Egyébként sem tiszta típus: nincs benne az élet nagy csodarabbijainak szemfényvesztő, környezetét megvesztegető, szuggesztív csalárdsága; sem az igazi messiási fajták lángoló magahite. De érvényesülni tud, feltörekedni, túrni, mint a bogár. Tán a prostituáltak számára való buzdítás lesz így a regényből: „Lássátok, leányok, ez a tisztelt rend mégsem olyan szörnyű, ha a keretein belül ilyen szépen kivághatja magát valaki szorgalommal és akarattal.” A munkásiskolák tankönyveiben is olvashatni ilyet. De mi történjék a forradalommal? Az író habozni látszik; oly groteszk volna, szinte megoldhatatlan; és valami khimérás jövőregényt valóban nem akarhatott...

Nos, kéznél a kibúvó - oly közeli, hogy szinte várnunk kellett. A szerelem. A szokott messiási drámamotívum; az egyéni életvág, boldogságígéret, mely az eszmével elmatkásodott ifjú életbe betör. Vagy a kaméliástragikum új variánsa, mert a választott férfi tipikus polgárgyerek, akin keresztül a „tisztos” rend minden kérlelhetetlen merevségével kerül szembe e más világ leánya. Ismét nem tudjuk, hányadán vagyunk. A bogárka pajzsváza sérthetetlennek látszik. Jóformán szenvtelen marad e szerelemben is, pénztárosi bőrtáskáját percre sem veti le derekáról, és főkönyvet, naplót, előjegyzéket vezet az alatt is az üzemről, amíg a kedvese nála van. Mikor pedig csalódott - pénzt fogad el az ifjú apjától, hogy az így felszaporodott kis tőkével, mint írja, megvalósíthassa néhány eszméjét: „melyek sokkal inkább összeforrtak életemmel és kedvesebbek nekem, mint te és a szerelmed!”

Itt aztán végre színt vall az imbolygó színű bogárpáncél, a zagyva kis kaméleonlélek. A pénzzel egy szép, tiszta faluba megy, birtokos úrnőnek, s a földjén menedékházat alapít - a lupanarok elhagyott gyermekei számára. Ide zsugorodtak osztályboldogító álmai, altruizmusa. Ez volt hát az egész! Talentuma, küldetése nem a messiásoké, hanem az apátnőké legfeljebb: vagy a Magdalenenstifteké, vagy a kedves templomos ladyké, akiket kielégít és megnyugtat az egyessel való jótékonyosság. A polgári világ igazi embere ő, rendes, okos, önző és józan; ki jót mível, hogy elcsitítsa nyugtalankodó kötelességérzetét, s így rend legyen belsejében, és jól

érezze magát. Hát jól érzi; nyoma sincs itt küzdelemnek, letörésnek, tragikus megalkuvásnak. Azelőtt a rendőrbiztos tegezte és kidobta, mikor valami leányvásár-ügylet hivatalos lebonyolítása miatt járt nála; most pedig a kedves, falusi doktor „az ő tisztelt és neki módfelett kedves önagságának” titulálja levelében, melyben az építkezések felől ad hírt. Ördögadta! Nem csinált rossz üzletet; olyan függetlenséget, pozíciót, tisztességet és vezető szerepkört nyert, amilyent egy „úri házasság” úgysem adhatott volna meg neki. Okos kis némbér; övele most már egészen tisztában vagyunk.

Sokkal kevésbé az íróval, szándékaival, miértjeivel. E sok vagy-vagyon át imbolygónak, véletlenszerűnek, habozva félig mondottnak, sok helyt ijedezően abbahagyottnak tetszik a mondanivalója. Hogy nem lett belőle nagy, szociális irányregény! Nem ez a baj! Egy érdekes élet, egy érdekes lélek gyönyörű végigrajzolása lehetett volna az izgatóan különös viszonyok között; s tán az író alkotó ereje nem is lett volna kevés a teljes, művészi megoldásokhoz, a véghezvitt lélekrajzhoz; ha a tétova és dilettáns több-útúság, a habozó irányválogatás meg nem lazítja e súlyosnak ígérkező kompozíciót. Előadása is így libeg pontosan naturalizmus, olcsó érzelgősség, unalmas kenetesség és igazi stílusművészet végletei között. Jó értesülések, őszinte megfogottságok, komoly eltűnődés; és sok-sok értéktelen szellemi zsibáru-lom; a legvegyesebb valami az, amit ettől a könyvtől kapunk.

1911

HENRI LAVEDAN DARABJA A NEMZETI SZÍNHÁZBAN

A nők közül sokan sírnak e vígjáték végén; bő és frissítő katarzis-könnyeket; haláleset miatt. Előbb azonban - meleg mókákon mosolygunk, hangos huncutságokon hahotázunk - öt félórán át; öt szép, gömbölyű, hámozott felvonás kapható hat koronáért itten. „A históriában jártasnak kell lenni, fiam, hogy ezt érthesse az ember!” - magyarázta kimenet egy börzeügynök a feleségének. „A hamisítatlan francia génusz, a sírva mosolygó párizsi ég tükröződik benne!” - mondta egy idősebb író.

Ó, Sire!... - A gallus játsziság tehát, harmatos romlás, hajnali ború... ó, Párizs! És még egyszer, mindenhogyan Párizs... utazó és könyvolvasó européerem! Pasztellel rajzolt ódon házsorok, kőszobros, tavas kertek, kanyargós külvárosok, a szűk bokájú, lebegő nőkkel, históriai ablakok és gyanús utcák, hol sok színű és verőfényes nappali pizsokban éjszakai vérengzésekről sutognak neked; - majd fellegbarányok a rózsásszürke égen; szellőtlen, néma borulás, mely napokig tart egy langyos eső előtt. Nyár. Nyári reggelek, lánggal lobogó délelőtti napfény az erkélyrollók zöld sávjai közt átszűrten; mikor a rövid éjszaka tüntén két órát aludtunk hajnalfelé, és így félébren álmodunk még a könnyű takaros, függönyös ágyban; bóbás szobalány hoz kevés és sokféle reggelit (ó, Párizsban nem álmos soha az ember, és nem lakik jól soha az ember!) - aztán megint néma a fehér stukkós, kellemes penziószoza, és álmatagon, elrengőn téved fel az utcai, távoli, reggeli hang; az újságrikkancs dallamos, dallamos dala: „La Patri-i-ie!...”

Dallamok, dallamos jelszavak, reggeli borulátók, nyári lelkek - és különféle jó szag és lomb, külváros, grizettkacaj, akvarellbe festett vérfoltok, utcaias és színházias történelem - és minden, és gall génusz - ó, Párizs! Közképzet-város, obligát histórialátás; frissen szállított déligyümölcs-literatúra - hamisítatlan, ó, ki hamisítna elérett, édes szagú, olcsó piaci banánokat? Darabja két sou. - Tehát még egyszer: derű és mosoly és hősiség, érzelem, könnyelműség, gyöngédség, gloire és halál és derű és ború - és még sok egyéb, ami csak kell. Ó, Sire!... -

Öt felvonás. Van benne egy bájos lelkű rajongó öregleány, egy züllött és kedves bohém, hős lelkű léha - színháziruha-kölcsönző vállalatból kiöltözködött királyi fenség; aztán galambte-nyésztő gyilkos, szelíd abbé, jóságos házi orvos, főköttös szolgáló és könnyűvérű grizett. Van pátoszba áthullámozó groteszk és furcsasággal alátámasztott tragikum, forradalomparódia, könnyes majomkodás - ruhacserélő tréfa mögött komoly életigazság („a királyt nem a vér szerinti származás teszi, hanem királyi tettek;” ez!) - és van sortűz, görögtűz, összeesküvő hóbot és hősi halál egy hóbotos pózhoz való szent ragaszkodásért. Nos - hisz értjük már -, Cyrano és Aigion, francia séma, nem régi találmány, operettmuzsikásokat csiklandozó halálos végű bohózat. Annyira francia, mintha valamire ezt mondanók: „Gyurkovicsosan magyar!”... Hát ez kell Európának.

Kell is. A nők sírnak, börzeügynökök közlékennyé válnak, Párizs-járt magyarok boldogan, mélyen sóhajtanak. Van derű és ború, rózsafelhős halványszürkesség, édeses piacszag, iskola-történelmi tablók - és öt hosszú, kerek és derék felvonás. - Rákosi Szidi csudálatos szépen játszik. Néhányan úgy érezzük, hogy mindössze ez és ennyi történt velünk.

1911

LENGYEL LAURA NOVELLÁI

Szimpatikusan jóhiszemű, nobilesan egyszerű igényű, nagyképűség és önmagán túlerőlködés nélkül való maradt az író ez újabb novellákban is. Hajszálnyival sincs bennük sem több, sem kevesebb, mint a tíz év előttekben: ugyanaz a világos, nyugodt beszédmód, ugyanazok az egy síkban fekvő bonyodalmak, s a - palástolnivalók híján - palástoknak látszani akaró líraiság. Mindaz a szelíd biztonság és házias intimitás tehát, mely az erősen körülhatárolt életnyil-vánulásokat jellemezni szokta.

A témái is jóformán változatlanok: az asszony önmagával vívott kis ütközetei a jobb polgári osztályhoz tartozó nők élet- és illemformái között. Tisztos és derék, szolid kőfal keríti be az életnek ezt a területét; s Lengyel Laura hősnői egy fejjel túlnőttek az átlagon, tehát kinéz-hetnek, ha felágaskodnak kissé - a falon túlra; de valamely csodálatosan örökös gondviselés kegyelméből mégis szerencsésen belülmaradnak a védő és biztonságos határon. Ennek az át nem lépésnek, a kellő időben visszatérésnek variánsa csaknem mindegyik novella; a józan meggondolás, néha kissé bánatos” de mindig okos lemondás örökös diadalai felé vivő leg-egyenesebb, legjobb úton - hiába, egyszer-kétszer megkísértik a legderebb családanyákat is.

Az asszony megszedül egy percre és elindul. Ámde - menő útjában még - egyszer csak elébe hoz jó angyala valamit: intő példát, véletlen, elrettentő látványát saját, jövőre vesztenek, melybe rohan - valami régi levelet, üzenetet a múltból, figyelmeztető álomjóslatot, akármit; - s a hősnő megtér, még sértetlenül ugyan és jogosan emelt fővel, de már meglágyulva kissé a nálánál gyengébbek iránti szelíd, fölényes jóságú részvétre. - Úgyszólván ez, a szende polgár-dráma tér vissza valahány novellában: néha egy túlszándékolt pointe-ü példázatban elmondva, hol ama bizonyos szeg eleve láthatóan kiáll a zsákból; - legtöbbször pedig igen helyes, szabatos, végigbeszélt dialógok formájában, melyeket fürdői teraszon, nyaraló erkélyén vagy jól fűtött, teaszagú szalonban mondanak el; - többnyire egy nő és egy férfiú - higgadtan, folyamatosan, az érvekre észrevehetőn előre készülten; s melyek összes filozófiája végül is a szenvtelenség dicséretében merül ki. E férfiúnak s e nőnek évekként, sok évvel ezelőtt volt valami dolga egymással, de akkoriban valahogyan elmulasztották szavát tenni; évek jöttek, élet, okos, becsületes rend, család, munka és más hasznosságok - és Lengyel Laura bevárta szépen az időt, amikor már így beszélgetheti az embereit, mikor sorsuk eldőlését magyaráz-

hatják ki békésen, némi halk szemrehányással a megbocsátásban és megértésben - egy fürdői, holdfényes teraszon. Akkoriban - közbejött valami. És azóta, hál' Isten, minden a szokott mederbe tért.

Az életlátásában tagadhatatlanul van egység, sőt valami egyszerű, lírai szépség is - ez anyás, sőt apácás szomorúsága szeretetben a kívül levő, szegény emberfajta iránt, mely hitványan csetlő-botló és bűnös, de nem lehet rá nagyon haragudni, mert valóban és komolyan boldogtalan. Az ősi „az vesse az első követ!” morálnak nemesebb és tisztább fordítottja ez: annak van joga jézusi toleranciára, ki maga sosem vétkezett. S az író, a novellák mögött álló asszony, tiszta tekintetével és eligazított életével mindenestre szimpatikusabb is valamennyi hősnőjénél; ez órarugóra járó embermasináknál, akikkel így el lehet banni, ahogy ő bánik: beledobni egy reminiscenciát - kijő egy döntés; egy véletlen impressziót, s kijön egy válság, a megtérés. Sejtjük a rossz helyen való szemérem mögött, hogy ő, az ember, az asszony nem ilyen könnyen, ilyen karakán egyszerűen jutott el megismeréseihez; e sejtelmünkön át megbecsüljük, sőt megszeretjük őt, de percre sem hisszük el neki, hogy az élet összefüggései, a lelkek kalandjai valahol, bár a legtisztesebb társaskörben is, ilyen számtanpélda egyszerűségűek, biztosra operálhatók, ily kényelmesen szemmel kísérhetők volnának. Hisz akkor még ennyire sem volna érdemes élni - és írni legkivált. Az ezer motívumú életet a művészet határba foglalón kevés motívumra vezetheti, stilizálhatja; de önkényesen kifogni egy motívumot, megragadni egy szálát azért, mert legfelül van, mert miatta kevésbé kell megbolygatni a lelkek életszövevényét vagy lehántani a diszkrétkedő lepelt önmagunk, csak sejtetni akart élményeink és sebeink felől: - igen, ez rejtezésnek elég jó lehet, kényelmes, nemes, tiszteletre méltó, megható; de írásművészet cím alatt felszínes, langyos, egyhangú, korlátolt, szűkös és szegény.

Szürkéek ez írások, mint a házipamut; s éppolyan tiszták, józanok, nyugalmasak, puhán legördülők. Tán céljuk is az, mi a kötőpamuté, hasznos foglalkoztatás, erősítés a jó erkölcsben s a szükséges magunkbiztosságban. „A tűzbe, vízbe - mondatja egy helyen - szívesen belemennék egy igazi, nagy érzésért; de a sárba, gyalázatba nem lépek senkiért és semmiért, soha!” Igaza van, asszonyom! Helyesen mondta! Mindnyájunk szíve szerint beszélt!

Az a rendszerető, mennybéli Jóisten óalmazza szegény asszonyéletünket minden nagyobb háborúságtól, vihartól, veszedelemtől, s ne vigyen kísértetbe, és szabadítson a Gonosztól, és úgy bocsássa vétkeinket, amiképpen mi is megbocsátunk szegény, elesett bajtársainknak, nemesen magunkhoz emelvén őket. Mert élnie bizony jobb annak - minden okos számvetés erre megy ki -, aki bévül maradhatott a gáttal kerített erős várban, az igazai felől való, szinte felelőtlen biztosságban. De a művészetben, ó, mégis - ott hadd zúgathassa váltakozva hullámaait, vészét, záporverését a faltól-határolatlan, sok szempontú, gáttalanság-törvényű, önkényes és s és igazi élet.

1911

SZÁSZ ZOLTÁN

A szerelem

„*Mai nő* alatt itt mindig a fejlett polgárságú társadalom középosztálybeli nőinek bizonyos átlagos típusát érteni” - vallja be maga a szerző nem egy helyen. És amit s ahogyan ír felőle, amilyennek látja, elfogadja és „ismerteti”, nem is a kísérletező óvatos módján, hanem a botanika tanárának biztosságával, ki levélről levelet tisztán lefejtve megmutatja a pusztá bibét; - ez mind csaknem maradék nélkül és fellebbezhetetlenül ráillik a kispolgári nő mai típusára - arra az átlagra, melyet a szerző nyilván legközelebből ismer, melynek életviszonyai közt

legtájékozottabb, vagy amely - tán tudtán kívül - mint férfinak leginkább zsánere. Úgy érzem, a könyv ennek az osztálynak szánódott, ha félig akarva is; és hogy egyszerű, kellemes csevegő hangjával, túlnéző okosságával, jóhiszemű, emberséges, résztvevő világnézetével, méltányos, mértékes, mindenre tekintő igazságosztásával komoly és jó célt szolgál; - lázítás nélkül ébreszti önmaga és helyzete tisztábban látására a nők e - legtömegesebb és legszunnyadóbb öntudatú csoportját - meggondolkkoztatja, sok „probléma”-ja felől megnyugtatja - tiszta és vigasztaló perspektívát nyit neki osztálya és neme, jövője felől. Rokonszenves és kellemes könyv.

Megállapításbeli tévedései is természetes hibái a férfi megfigyelőnek, ki a nőt mégiscsak férfivolta szögletéből kell hogy nézze; s az amatőr pszichológusnak, sőt társadalomfilozófnak, ki „rendszer”-e kerekdedsége s a részek egymásba illése kedvéért könnyen elméri megfigyelései értékét s az okok viszonyát. Régebbi, e kérdést nagyobb filozófiai apparátussal tárgyaló írók kedvéért konciliáns udvariasságból például még mindig nagyobb jelentőséget tulajdonít a „női karakter”-t meghatározó okok közt a „szervezeti inferioritás”-nak a társadalmi viszonyokkal szemben - mint ezt hajlama és elfogulatlan optimizmusa kívánná. Ebből a megkötöttségből néhány furcsa - asszonyolvasó szemében problematikusan merész és mosolyogtató - kijelentése származik. Hogy - mert a nő bíráló érzéke és tapasztalata kisebb - ezért „jobban eszményít” a szerelemben - mulatságos dolog véletlenül ugyanazon a napon olvasni Weininger megfelelő passzusával, kinek fiatalos, szinte szerelmesen lírai gyűlölete arzenáljában szerepel, természetesen a nő rovására, hogy „csak a férfi eszményíthet igazán”, és képes igazi szerelemre. Hogy: „A nő szerelme boldogabb(?), mert a férfi magasabbrendűsége révén ő a szerelemben emberi emelkedéshez jut” - és hogy: „Az alárendeltség és függés *öröm* a nőnek” - csupa könnyű fajsúlyú, causeuri megállapítás; - melyek ellenkezője éppúgy bizonygatható volna. A szerző nyilván nem hallott még szelíd, megadó feleségeket „maguk közt” férfiakról beszélni - nőtestvéri intimitásban például. De talán hallott okos gyermekeket a felnőttekről, vagy egyébként hű és jó cselédeket az urakról! A történetírás kezdetétől máig teljesen független úrhelyzete a nőnek csak egyetlen formában, az uralkodónő állásában volt; a próbát az „eredendő női természet”-ét illetőleg tehát kizárólag Didók, Kleopatrák, Tamarák (nem Lermontov legenda-cárnője, hanem egy XII. századbéli georgiai királynő, ki nemzetét kulturai és politikai virágzásra emelte), Katalinok, Tudor Erzsébetek stb. életében szabadna megtenni. Több és egyéb volt-e ezek számára a szerelem, ha testőrt, rabszolgát, apródot, kegyencet vagy férjet tartottak maguknak - mint akármelyik férfi számára? „A nőt - mondja más helyen - gyarlósága visszatartja, hogy magát lényének összes zugaival, egészen megmutassa és átadja.” Ezt az alapjában téves megfigyelést keveri aztán össze a szemérem kérdésével, mely tán inkább megfelelője az egymást vonzó égitestek centrifugális, tehát ellenálló energiáinak - szóval az ősi, gátló és feszítő világtendenciák egyike, melyek nélkül az élet lendülete tartaléktalan egymásba robbantaná a tényeket és dolgokat, s időtelen sietséggel minden befejeződne.

„A nő számára nem fontos a férfi szépsége” - állapítja meg más írókkal egybehangzón és nem kevésbé egyszerűen. (Micsoda ludak hitették ezt el velük!) - De ugyanilyen biztossággal mondhatná-e például azt is, hogy a férfi *külseje*, megjelenése általában nem fontos? „A nő megelégszik csúnyább férfitípussal is, mert érzi, hogy a férfi amúgy, *máskülönben*, nem kívülről úgyis szebb nála!...” Hogy mi a „szép” lényege tetszésből, sőt szexuális tetszésből elvonatkoztatva, ennek megoldását nem is várhatjuk természetesen ilyen irányú és igényű - egyébként bármily kvalitásos - tanulmánytól, bár Szász Zoltán túl sokat bajlódik vele. Csak arra nem gondolt, hogy a *szépség*, melyet mi, nők, férfiaknál keresünk vagy akaratlanul értékelünk - nem fedí az általános, uralkodó, tehát férfiakról eredő szépségfogalmat, melyet ők a maguk szerelmes ösztönei szerint, nőről véve mintát - alkottak meg s rögzítettek a „szabályos arcvonások”-ról összeállított sémákban például. Ilyen értelemben a férfi-arcszépség ma

uralkodó ideálja művészetben vagy papiroson egy markánsabb rajzú, mélyebb árkolású és nagyobb nőarc. Az összes antik szobor, még a „legférfiasabb”, az otricoli Zeusz-fő is, ilyen értelemben szabályos. Magamat is meglepett, mily hideg maradtam Antinous valahány szobra előtt melyekkel gyászoló szerelmes barátja, a császár, telipazarolta Róma fürdőit, tereit és templomait. És mennyivel inkább hatott rám Hadrianus érett melázású, jelentős, igazán férfiszerű profilja a mindent értés szomorgó mosolyával egészen „szabálytalan” szája és semmi vonal-sémába bele nem férő orra körül. Ha egyszer asszonyvilágrend, asszonyuralom, asszonyművészet írna elő szépségideált, egészen mást jelentene ez a szó, melynek tudat alatti értelme, hiszem, sokkal inkább „szerelemre valóság” - mint az önfenntartásban és klíma elleni küzdelemben nagyobb ellenállóképesség. De természetesen nem érzékiséget értek itt szerelem alatt; - hisz akkor nagyon könnyen meghatározható volna a szépfogalom. Hátha igaz, amit Ellen Key mond, hogy a nő a szerelemben „előbbre van” egy ezredévvél (hisz ez volt fő foglalkozása), és egy jövőbeli, átszellemültebb, magasabbrendű szépségtípust vállal! Nőknek egymás közt nem férfias külsejű nők tetszenek esztétikailag, de nem is olyanok, kikben a férfi „érzékiség” sok ingerlőt találhatna; hanem inkább lelkes arcok, érdekesek, emberszépségűek.

„A nő féltékenysége sohasem az igazi - mondja egypár lappal odább -, ő beéri a férfi szerelmének egy sugarával, mert érzi, hogy egészét úgysem győzné, nem is vállalhatná.” - Megint csak Weiningerre kell gondolnom, szíves hálával Szász Zoltán iránt, ki később feltenni a nőnél az ösztönös szerénységet, mint férfínál az ösztönös mértékletet. A komor, fiatal metafizikus is megtagadja a nőtől az igazi féltékenységet (micsoda ludaknak ülhetek föl ezek!) - de egészen máshogy kapcsolja be rendszerébe; azt mondja: a nőt mint lényegében „kerítő”-t annyira „érdekli” az idegen nővel való szeretés is - hogy ennek izgalma feledteti vele szerelmi tulajdonérzése sérelmét. Szó sincs róla. Szász Zoltán jobban szeret minket, mint a korai, tragikus végű osztrák bölcselő, szegény!

A szerelem definícióján is az ember első láttatra megörvend. Hát ennyi az egész? „Szexuális ösztön és barátság együtt”; de nem egyszerű plusz, nem keverék, hanem vegyület gyanánt vagy inkább, mint a szerves összetételek, kölcsönhatásban együtt fejlődve. Nagyon szép, ha az ember a föld sokféle szerelmei közül éppen az egyik legritkább fajtát, a jó harmóniasat veszi és jelöli ezzel a névvel; a többire azt mondja - nem is igazi szerelmek! De a múlt, az élet, az irodalom leghíresebb, leghatóbb, klasszikus szerelmei Orlandók, Petrarcák, Romeók és Othellók nevéhez fűződnek, mindenek inkább, mint „szeretetteljes”-ek. A viszonzatlan vagy egyoldalú szerelmet - mely a különben oly zseniális, és tetszetős schopenhaueri elméletben sem fér el - Szász Zoltán minden esetben „pusztán testiség”-ként intézi el, és gyógyítására felír néhány biztos recipét. „Ha magad vagy jó barátod szenved benne, így kúrálhatod ki: végy egy adag ellen-eszményítést és két évőkanál ellen-szerelmet”...

Ám apró évődésből legyen mára elég! Teóriás beskatulyázások, furcsa szentenciák, szaloni értékű és merészségű döntések akadnak Szász Zoltán könyvében; de van sok becsületes jóindulat, írói kvalitás, szellemesség és komoly, igaz-emberi morál. Ember beszél itt, aki mindenfajta emberi - író, ki mindenfajta írói zülléstől -, kávéházas, pesties, cinikus, komolytalan, veséző iránytól moraliter a legtávolabb tudott maradni. A Don Juan-típusról szóló fejezete csupa okosság és jó látás. S amit a szerelem szabta viszonylatok jövőre, szociális fejlődéséről - a házasságról, anyaságról, poligámiáról, feminizmusról, nevelésről, eugenikáról és malthuzianizmusról elmond, s az egész kis utópiája csupa becsületes, meggyőző és megnyugtató gondolat. Szeretem az erkölcsös, mértékes, szatíráltan, nem széllelbélt és nem is szentimentális - hanem a rend és lojalitás szövetéből szabott, hogy úgy mondjam, hitvesies forradalmárokat!

1913

YVETTE GUILBERT

Túljár az ötvenen, de hatvannál jóval többnek látszik. Amikor megjelen kifehéritett clown-arcával, gyűrődött ajkaival, fölálló orrával - ahogy (mint önmaga konferansziéja) rövid karjai ideges kofamozdulataival magyarázza a szöveget, és körülnéz százcáncú mosollyal - az ember megijed és elszomorodik; - valami nagyon lehangoló érzése támad, és szeretné megkeríteni a ruhatári jegyét. - Hogy egy perc múlva tágra nyitott szemmel sóhajtson, és elámuljon boldog felejtődésben.

Ravaszkodás volt, gallus szemfényvesztés ez a pár mozdulatnyi ordenáréság; és tán tudatos művészettel utalás egy képre, egy futó impresszióra: Párizs utcasarkairól ismerjük az akrobata nőt, e népies figurát, szennyes trikóval vaskos testén, sok tagú artistacsaládot dirigálva; és sokszor élveztük a kedves humort abban, ahogy folyton beszél, gesztikulál, magyaráz és közben elszélhámoskodik az ígért mutatványt. - Már értjük Yvette-et; ez az! Mosolygunk hálásan.

Megáll - most mozdulatlan könyököl a zongorára egy percig, és az arca komoly, emberi. Tűnődni látszik - kétszer-háromszor végigmegy a kicsiny színpadon, hangolja magát; bő, papos, feketearany talárja meglebbenti és lecsüggeszti szárnyait. A harmadik fordulónál már két holtfáradt bibliai vándor halad a betlehemi úton, szállásért könyörögnek, Mária viselős, szülőfájdalmakat érez, József veritékes aggodalomban támogatja, a kapukról ridegen utasítják őket odább, az éjjeli őr érces és kísérteti; óraütés-hangon kiáltja ki refrénül a haladó időt; - fokozódó izgalom, a lét szörnyű szorongása összemarkolja a szíveket. És a végső pillanat, a szent éjféli - feloldódás, beteljesülés, pillanatnyi béke - szent, szent karácsony, kiterjesztett, áldó karok, ég és föld harmóniás együtténeke. És mindez önmaga - Yvette, a csodálatos ember; ki *maga* az Idő halálfélelmes intése, az Óra szava - és minden együtt, a mindent megértő és magába fogadó „univerzális emlékezés”, a zseni.

Nem tűröm, hogy nevetségesnek tartsanak, amiért ilyen hangon írok róla! Lehetetlen, hogy ne a legnagyobbak közül való legyen, ki így lelkezte át mostani, rossz időm egy óráját, ki ilyen mélyen markolt belém! - Ósdi, középkori, balladás rigmusai a „Passió”-nak, az Isten gyötörtetésének rettegésen, elszánáson, hősi halálgöggön és gyermeki ijedelmén át a kárpit megszakadásáig, az egek elsötétüléséig; és ő maga az, ki a kín glóriájában mereven áll meg bírái és ellenségei közt, és kimondja a végzetes, halálon diadalmas, örök, emberi *szót*. Szörnyű, hogy csendül meg e magános hang ezen az ajkon - mely nem egy hórihorgas, furcsa öregasszony kifestett, komédiázó szája e percben - hanem a mindentől elvonatkozott emberé, a szibillai száj.

Bár sok gyönyörű kóklerséget mívelt még Yvette Guilbert azon az estén, ezek az első impressziók fognak örökre az idegeimben maradni: e teljes, sűrűvé fojtott tragikum kiáradása egy nagy, hervadt emberi test heves, repeső mozdulataiból, egy hallatlanul különös hang reszketeg ércességéből, melyhez képest kis náthás érzelmesség mindaz, amit ilyesmiben itthon vagy eddig megcsodálhattam. Nem tudom - ha behunyt szemmel hallgattam egy percig e hangot - a legislegnagyobbat, a Halál parfümjét éreztem szállni - képtelen vagyok más szóval nevezni ezt! Szlávosszomorúság - próbáltam magyarázni, és lágyan mozgékony, petyhüdt-fehér, széles, búr alázatú arca rútságát figyeltem. De több és általánosabb ennél: minden dolognak, léleknek, tárgyagnak és állatoknak szörnyű rettegését éreztem néha vibrálni gyásszá szépülten e hang mögött; valami kísértetiesen bánatost vérszagon és verejtékgőzön át.

Akkor is, ha egy kis ófrancia népdal táncrefrénjét mondta: „Ugorj, szöszke, emeld a lábad!” Hat gyönyörű, karcsú, fiatal leány táncolt vele egy sorban, közöttük állt könnyed, ironiás alig-illetéssel, és valamennyi néző - férfiak is - azt érezték, mormogták: „Mit keres ott az a hat

fruska?” - Tökéletes tud lenni a humorban, és úgy látszik, ezt fejleszti, szereti önmagában már legjobban, ezt viszi a legfölényesebben öniróniáig. Százszor kicsúfolja az öregséget; szeretve foglalkozik a burleszk, paraszti érzékiséggel, a tenyeres-talpas csiklandósság markáns röhejével. Ő a menyecske, aki gabonára alkudva kacérkodik a hajóssal, s ő a matróz is, aki ott kapja, ahol éri. Eljátszta a leányt, ki baráttá lett jegyesét meggy visszakövetelni a kolostortól; s a perjel öblögető kövérségét; a szentes fiatal barát kísértéstől félő, álszentes, komikus haragját egyformán kiénekelte - majd egy modern poémában öreg kígyóbűvölő volt, és állatai sziszegtek körülte. Az utolsó percek intimitásában, mikor a közönség köréje tolongott bízó és kedves unszólással - ráadásnak elmondta még az anyaszív balladáját. Az elejtett szív hangot ad; szörnyű némaság mélyéből, csukott ajkak közül percekig tartó, üldözésszerű, hallucinált, tébolyító halk sírás hallatszott - a rémképzelet túlvilági hangja -, mely az aggódó szeretet nyögésébe enyhül.

„Merci” - kiáltott fel egy fiatal leány a közönségből, és valahogy ennek a hangnak is muzsikája volt. A pesti közönség tartós, halk és diszkrét tapsokkal finoman, ízlésesen tüntette vonult ki.

1914

KÓBOR NOÉMI KÖNYVE

E két kis párbeszédű mű közül az egyik a háborús életről szól; *Ezerkilencszáztizenhat* a címe; az itthon maradtak szenvedése van benne megírva. Ilyen tárgyú írásokhoz nehéz ma szigorú kritikus kezével nyúlni; könnyen utunkba áll, zavarba hoz, megszegyenít, szíven facsar egy kis jó, derék, ósdi - most kacagnivalóan komoly és véresen indokolt - elérékenyedés. Ez a fiatal nőíró már a háborús kor gyermeke; abban él, tán alatta lett emberré. Amitől mi, régiek még röstelkedve félünk, amitől visszatart múltunk, egy normális kor finomabb, bensőbb, *képzelt*bb élményein fölneveltségünk - azt ő bátran veszi tollára, és keményen szeme közé néz. A háború okozta szenvedések, még a tisztán *lelki* élmények is gigásziak nagyok, markánsak - „művésziellenlő” egyszerűek a mi számunkra - nagy, durva, világosan indokolt voltukkal; de ez új kor íróját már nem ijesztik... Őszintén, nyersen, komolyan fogja meg azt, amit akar: az itthon maradtak szíve kálváriáját; a nők, a várók, aggódók, levélre lesők, bizonytalanság poklában vergődők belső életét. S ahogy a nővért vagy anyát, női barátot az egyik oldalon - s a másikon a szerelmest, a menyasszonyt, hitvest látja -, s ahogy e kétféleségben ítéletet mond, kemény ítéletet - az megfogja az olvasót az író mint *ember* számára. Nem tudom, hogy ez a fiatal nő hibátlan és szolid magyarságával, mérsékelt ökonomiás, ízléses stílusával *jó*, illetve *igazi* író lesz-e valóban, és beváltja-e, folytatja-e a kedvesen hajnalló ígéreteket; de egyet tudok: sohasem lesz *léha* író, magát és az életet komolyan nem vevő, mert komoly és új *nőembernek* született. A másik írása, mely elé odajegyezte, hogy „háború előtt” történik - tulajdonképp a mai, új leányok (már-már nem is egészen újak, hála Istennek) a latin órás gimnazisták *hangos* vagy sűgött-bűgött beszélgetései életről, önmagukról és a szerelemről. Kóbor Noémi szerint nem sokkal okosabbak vagy legalább nemigen másfélék lényegileg, mint nagyanyáink korában; legfeljebb a külső formák változtak. Szépen sikerült sok helyt igaz hangját lelnie a tizenhét éves, iskolás kis gamin-lány lelkének, ki Tacitusa mögött ma is a régi lelkendező, kíváncsi, forró és fantasztika - bimbózó asszony. Már májusi kikelete van benne minden nőiségnek, és hirtelen, zavaró, döbbenetes, viharos felhullámzásai százféle *emberi* dolognak. Kóbor Noémi leginkább, sőt csaknem kizárólag az *asszonyit* látja meg bennük; szerelem az, amely leginkább új és villámszerű élménye a kamasz-ember számára - megdöbbenti, lesűjtja; - nem tudja még hová tenni magában, eluralkodtatja énjén. Ez első

szerelmek, lánycsalódások, a férfivádló szenvedések korai fagya - mind csak messziről az emlékezés ködén át bájos, gyerekes, mosolyogni való fontoskodás; a maguk idejében óriási súlyuk van, az ifjú lélek összegörnyed alattuk. Az új és óriás hatalmú „én” túlnövése; e forrón előmlő alanyiség - mérhetetlen fájdalomú teher; és minden *egyszerre* tör a gyámoltalanokra, és még mérni sem tudhatják szenvedéseik jelentőségét. Micsoda tragikusan nagy lökőerő az, mely rügyet pattant kikeletkor - és mennyire fájhat a gyenge rügylevének a nap játszós csókja, a szellők borzas, „ártatlan” tréfálkozása; s mily hihetetlenül *nagynak* érezheti hirtelenében kitárult kis világát - fájó, érző, kiszolgáltatott, magános Magát! S mennyire komolyan veheti! Mily halálos komolyan, már-már fáradt fölénnyel beszélnek ezek a kisleányok az iskola-padban, mennyire érzik önmaguk súlyát, mily túlzott tudatossággal skatulyázzák be fiatal élményeiket; - kis szívviharokat és nagy *élményteleniséget*, azt a szenvedést, mely „*megvan, noha az ok még késik*”. S az író, kinek művészi tétovasága nyersen személyes élmények elárulója - néhol gondolkozásban, filozofálásban, tudatosságban még fölébe is kerekedik az alakjainak, elbeszélőileg csekély tárgyának - önmagának. Komoly, derék, rokonszenves emberi gesztussal teszi mindig; noha mennyi alkalom lett volna a kis „problémák” olcsó kiforgatására, valami tetszetősebb, léha, pesties ügyeskedésre; sehol sem élt vele.

Ami e kis könyv művészi oldalát illeti: jóleső ígéret, s - érzem, hogy az írója is (van olyan okos!) annak tekinti. A konstrukcióról és a művészi, fáradságos és odaadó, türelmes munkáról kellene főleg beszélgetnünk; e *prózaíró* számára oly sokat jelentő dolgokról. E dramatizált beszélgetéseknek (néhány alak jó jellemzésén kívül) alig van novellisztikus értelemben vett *tárgyuk* - hát még drámailag értett *cselekményük* hogy is lehetne akkor? A dramatizált forma művészi kibúvó itt csak; könnyebb-végén fogás. Az *Adagio D-moll* című magánbeszéd unalma és homálya; ilyen szokott lenni a büntetés! Hogy a harctérre ment ifjú katonát rejtett, görcsös aggodalommal, nemes és szenvedő szeretettel várja vissza a három nőtestvére - és gyerekes, asszonyos, kiscicás, érzéki és szeszélyes szerelemmel a tizenhét éves meny-asszonya; ennyiről bizony csak elcsevegni lehet; ha még ilyen kedvesen, okosan, szépen, lebilincselőn is. De egy életen át, egy írói pályán keresztül, persze nem csicsereghetünk. Tessék csak dolgozni, érdemes; de tán bevárni előbb a szüzséket, történeteket - hisz úgylis jönnek azok ingyen és csőstül minden életbe. És eközben - igen, kérem - el nem veszíteni vala-hogy a léleknek ezt a mostani, szép, komoly szigorát - derék, értékes, válogatós, intranzigens becsületességét és a *tiszteletet*.

Remélem, a magyar kritika nem követte el e fiatal íróval is azt az ártó meggondolatlanságot, mellyel már sok reményteljes talentumot sikerült korai és olcsó dicsőségbe fullasztani; - s nem mondta ennek is lábai elé borulva: „Te nagy, te *kész*, te fenomén! Ujjadat sem kell mozdítani már, tökéletes vagy, non plus ultra! Ezentúl már elég lesz boldogan és büszkén csodálnod nagyszerű magadat!” - Nem, nem! - De ha komolyan és szeretettel foglalkoztak vele, és a továbbiakra biztatták - ez helyén van, ez kell -, megérdemelte és megszolgálhatja majd.

1917

VÁRNAI ZSENI *Gracchusok anyja*

Komolyabb s tán szebb dologról van itt szó, mint csinos, ízléses rendes kis versekről, melyek mértéke itt-ott megbicsaklik, ríme félreszökken. Egy komoly, szép, erős és egész emberlélek mutatja itt magát - szenvedéllyel fűtött, élet tüzében tisztult, öntudatos és forró szeretetű, ifjú lélek. Ha egyszer majd (s tán nemsokára) meg kell harcolnunk ezen a darab földön mindazért, amit jónak, igazságosnak, kiharcolnivalónak, életáldozásra méltónak hiszünk - ez az ifjú

nőember ott lesz a helyén, csak szólni kell neki, vagy még szólni se kell neki - egész bátor, lelkes és áldozó mivoltában, alkuvás nélkül és akár a végtetekig... ilyesmit érzünk a verses-füzete forgatásakor! Ha szóval, a formákba kötött szó ősi fegyverével adódik majd harcolnia - formái addigra megcsiszolódhatnak -, látszik olyan erős akaratú embernek, hogy megtanulhat ebben is egyet-mást; egyszerű, nyílt, kemény és közérthető versei tán jobban követik majd rímben és mértékben (a legkülsőbb formákban) a megegyezéssel, régi szabályokat - sőt tán saját formát is lel e nagyon is *tág* formákon belül, új és igazi maga-hangját, mely az igaz művészet meghatározhatatlan módján magával, a frissességével, a váratlanságával, az örökkön megújuló költészet bűvös erejével keltse azokat a merész, új, becses és gyönyörű felindulásokat, melyeket most a versek gondolati része jelent, a mondatok, szavak, kijelentések egyszerű célzata. A versben és a verset illetőleg csak „célzat” ez így - a „vers”-nek igazsága a költői hatás, invenció, formai és hangulati elemek eddig kimagyarázatlan, érthetően, szinte tudattalan nagyszerű összejátszása - de mint emberi dokumentum komoly, őszinte és sokunknak igaz lelkünkben örömdetes. Ki tudja, mi lesz még ezzel az ifjú költői pályával, hogy mire nem képes egy nagy álmú és szívós, asszonyi akarat. - Hisz nem látjuk, mi visz ilyen alkatú lelkeket éppen a költészet felé, és mennyi szunnyad bennük épp ebben az irányban is, s tán egyebek miatt elhanyagoltan. Vajon ez ifjú élet költői vagy emberi pályája lesz-e nagyobb, egészségesebb; s kifejezési formája ez marad-e - a formákba sűrített szó, e nagyszerű robantóanyag? Egyelőre a versei rendes, kemény, egyenes vonalú versek, itt-ott megbicsaklók. Nincsenek bennük fascináló sorok, lebűvölő dallamok, felragadó hangulatok - szófüzések, melyek úgy melegítenék a szívet, mint egy nagy érzés vagy igazsága -, sem képek, fordulatok, melyek önmagukért s *maguk* által lázítanak, visznek, megráznak, felszabadítanak. A költői forma így nem eszköz, nem segítség, nem rejtett fűtője a lélek igazságainak; e versekben maguk az igazságok hatnak, lázítanak puszta egyszerűségükben, úgyszólván „a felsorolt tények” ereje győz meg, és kelt föltétlen rokonérzést, meleg csatlakozást. Háborús mártíromságok, oktalan halálok, az anyaság fájdalmas gögje, asszonyi új öntudat komoly és bátor szembefordulásai s az igazság jussa - kit ne érintene ma mindez és közlő; legyen akár a „költészet” külön igényével és érzékével áldott ember, akár olyan, kitől ez megvonatott. - Viszont tán ebben van az ilyenféle megnyilatkozások általános és - hiába - mégis nagyon rokonszenves hatásának a magyarázata is.

1917

SZEDERKÉNYI ANNA

Lángok - tüzek

Öröm és meglepetés ebben a könyvben is látni egy írói stílusnak s a kifejezőképességnek szép és őszinte, alig remélt fejlődését. Emlékszünk olyan időkre, mikor Szederkényi Anna (noha már szívós szorgalommal és rettenthetetlenül írogatott) nem tudott írni, kínosan, elszomorítóan nem tudott. Formák után kapkodott, lázasan keresett, görcsösen akart - s akik láttuk, azt hittük, mindez mégiscsak reménytelen. Öröm ilyenkor a csalódás. Ez a rendkívül ambiciózus és vasszorgalmú tehetség nyilván nagyon sokat tanult e téren időközben, sok mindent felvett, és újra elejtett, most a rövid, pattogós, egy alanyú, állítmányú mondatoknál tart; a színmagyaros, tősgyökeres mellérendelt szerkezetnél. Tán épp az imént hagyta el a terjedtebb, ágazóbb gondolatvezetés formáit, melyekbe tényleg könnyebb belebonyolódni, manírosnak látszani. Hisz igaz, hogy ez a pörge stílus s pattogatott beszéd egyenessége sem biztosíték a túlzás, az unalom, a manér ellen (kivált, ha állítmány helyett egy-egy határozó vagy miegyéb után rakunk pontot) - hanem a stílus dolga azonban mégsem ezen múlik. Szederkényi új

könyvében olvashatunk leírásokat, melyek megfognak, látványokat, melyeket friss színekkel utánalátunk az író szavainak, pesti hónapos szobákat és budai kiskocsmákat, tóparti nádasokat és holdfényes, fáklyafényes majálisokat; kisvárosi utcát a tavaszi alkonyaton; leégett falusi templomtornyot; szaladó háborús katonavonatot és őszi éjszakát. Sőt mozgalmakat is: a földeken, kapálás közben hármasikreket szült parasztasszony esetét vagy az első dobszóra tétován felriadó, loholó, vakon egybecsordázó embereket; tébult, meglepett földnépét. Az író nem is mulasztja el, ahol csak tudja, hogy ezt a feltűnő láttató képességét gyakorolja, leírja apró részletekig még a balmazújvárosi vendégszálló füstött cégtábláját is; de mindig frissen, sohasem untatón; előnkbe hozza, közeli ösmerősünkké teszi mindezt, s felüdít vele.

A regény azonban stíluson, mondatokon és leírásokon, sőt szépen elmondott epizódokon túl még valami más is: emberek és azok története. És Szederkényi Anna még nem jutott el odáig, hogy embereit ne csak kívülről, hanem belülről is lássa, s történeteiket ezáltal logikussá, elfogadhatóvá, belsőleg igazgá indokolja. A regény tárgya a régi és kipróbált Simon Zsuzsa-történet új föleresztésben: szinte-szinte az alakjai is ugyanazok: a dzsentrilány, kit egy piktor, egy művész megszáditott, s e ballépésről később igazi nagy szerelmének és urának, egy kitűnő és nemes, de ősi tradíciókban nevelt úriembernek kell vagy kellene elszámolnia. A bonyodalom tehát ennyi mindössze: az ösmert tánc a testi érintetlenség körül; ezúttal párosítva a „modern, emancipálódni vágyó ambiciózus, lázongó és kereső” *Újasszony* szintén nem éppen kiaknázatlan problémájával, illetve azzal a negyedszázados formulával, hogy a lázadó lélek, a tudományszomjas elme, a tette kész embererő - mind-mind megtörik, visszakókad a főzőkanálhoz, a „gyöngyszembetűs asszonyi írás”-hoz az enyhe otthon mosócéduláin; mert nőiségének *természetes gátjaiba* ütközött.

Az utolsó huszonöt évben az élet, az eleven valóság rácsfolt ezekre a szentenciákra, az erőfeszítések hiábavalóságára, a „természetes” gátakra, az asszonyi boldogság és emberi munka *összeférhetetlenségére* s főleg arra, hogy e mondvacsinált problémák igazán léteznek ilyen formában, vagy csak legkevésbé is fontosak. Nőorvosok, tanárok, tudósok, írók s üzletasszonyok tán több esetben és könnyebben lehetnek boldog családanyák is e mai, nehéz világban, mint a buzgón gardírozott, de fölfegyverzetlen házileányok. Az előbbi típus oly gyakori, oly természetes; a probléma oly túlhaladott már, hogy el kell ámulni az író naivitásán, melyet semmiféle előszó nem menthet. Hogy e témáját elfogadtassa velünk, nagyon is sokat meg kellene magyarázni vagy éreztetni; a regény hősnője körül legkivált. Ki ez a furcsa, bogaras teremtmény, mit akart? Miért jött Pestre nyugodalmas otthonából, egyetemi nőnek, filozopternek? A tudomány melyik ága, a filozófia mily iránya vonzotta és hogyan, miért, min keresztül? S miben csalódott, hogyan tört meg? Avagy éppen csak unta magát, hóbortoskodott; kizárólag a nemisége ágált, a szerelmi élet szabadosságait vágyott csak kipróbálni, minden egyéb érdeklődés, hajlam, tehetség vagy elszánás nélkül? Valóban, a regényben csakis erről esik szó, semmi egyébről; s ha az író vagy bárki „egyéni életéről”, az „én jogá”-ról, „úttörés”-ről, „erőfeszítés”-ről tesz említést, soha nem ért s mi sem érthetünk egyebet alatta, mint amit Koszorús Judit a Noé Bárkája című zugszállodában, a hármasszámú szoba párnái közt megkapott. Szerette ezt a festőt? Miért, hogyan szerette meg; miért, hogyan ábrándult ki belőle? Ez talán érdekes lehetne! De az író azt mondja néhol, hogy nem is szerette - odaadta magát otrombán és érzéketlenül egy buta gesztusért, egy nyegle hóbortért, hogy éretlen pózzal mondhatta: „A magam kedvéért tettem, mert szabadon rendelkezem magammal, ki akarom élni az életet, öntudatos ember vagyok, nem tartozom felelni senkinek...” satöbbi, satöbbi... töméntelen sok ilyen fölösleges szenvedő, üres és kopott csacsiságot. De hiszen ez a Judit akkor egyszerűen csak kellemetlen, affektált, üres és ostoba figura, legjobb esetben alkalmas bohózáti alak: hogy szabad ezt ilyen komolyan venni? Általában gyakori ez Szederkényinél, hogy rokonszenvesnek akart, az író kifejezett szimpátiájával útnak indított alakokból a regény

folyamán, szinte az író tudtán kívül és akarata ellenére üt ki szörnyű közönségességük, jelentéktelenségük, rosszaságuk vagy ostobaságuk. A nemes, dzscentri huszárkapitány igazán képviselője a mély és vigasztalan stupiditásnak, kasztja és neme bekerítettségének; azoknak, melyekből diplomáciai konfliktusok éppúgy születnek, mint szüzességi problémák s egy világháború vérforgetege, hogy elmossa, eloldja a családi tisztaság holmi fiktív foltjait. Igen, mert még akkor is, mindvégig csak arról a kis fizikai meghibáltságról van szó világos vagy ünnepiességbe bújt pikantériájú céltatokban - s nem arról a sokkal komolyabb és nagyobb dolgról, ami tán igazán bonyodalom lehetett volna: hogy ez a drága teremtetés összekötötte az életét valakivel, anélkül hogy megmutatkozott volna neki minden múltjával, és beszámolt volna (mint a sokkal külön Simon Zsuzsanna Herczeg regényében) mindazzal, amiről tudhatta, hogy ezt az embert érdekelheti, és nem mindegy neki. - A mellékalakokban sok frissesség és igazság van, még a torzítások alatt is: Ficsor Arabella rondasága és piszka szinte büzlík, és dédike kedves, selypes öreg lénye, Márta anya halk bája nagy nyugvópontja a könyvnek.

A könyvnek, mely szerint Budapest nem is igazi fővárosa ennek az országnak, nincs is eleven kapcsolata a vidékkel, külön forog, szélkakas módjára, mást se tesz, mint gyűlésezik a szabad szerelemről, s hamarosan tönkretenné ezt az országot, ha a „fehér” vidék nem állna őrt. Mert (hajh, szörnyűség!) csupa zsidó; Zsidóország ez, Palesztina! De a fehér vidék, hál’Istennek, őrt áll; a nemzetfenntartó elem, a birtokavesztett dzscentri; e csupa nemes, finom, tiszta, fenéig kultúrák, emberszerető és előkelő (noha ősi földjén már Politzer úr kazlát gyűjtják fel ismeretlen tettesek), s nincs sürgősebb dolga, mint hogy templomra való tancoljon össze temploma égett, volt faluja számára; hogy ellensúlyozza a *kocsmá* erkölcsrontó hatását, mert az a derék „szolgabíró úr” hasztalan iparkodik becsukatni. Így látja mindezt Szederkényi Anna - tán mert nagyon is messziről látja! - A könyv Singer és Wolfnerrel jelent meg. Bizonyosan igen népszerű lesz, mert leírásai szépek és elképzelhetők, stílusa könnyű és folytonos, témája mindenki számára fölérhető, részletei sok helyt érdekesek, s nagy hiányai olyanok, melyeket az átlagos olvasó sohasem vesz észre.

1917

SZABÓ DEZSŐ *Nincs menekvés*

Egy terhelt és neuraszténias ember, egy Erdély sarkából került, modern - egy újmagyar, kultúrmagyar sorsa akart tán lenni ez a regény. S egy neuraszténia története lett, jóformán *csak ez*: de ennek aztán kitűnően látott, érzett, majdnem kórtani és mégis művészi rajza. A mai magyarság, a föld, a kultúra, faji létezés problémái alig vannak érintve e kis könyvben. Néhány kisvárosi alak vázlatos, de zseniális rajzát kapjuk, néhány fojtottan mély, erős hangulatot; egy beteg szenvedélyű bíró dosztojevszkiji, pompás figuráját novellisztikusan odakenve; egy mesterséges, vidékies álszerelmek kínlásait is; - de mindezt csak valami fátyolon át. S e fátyol a hős lelki baja, egy speciális, tán örökölt, semmi külsővel össze nem függő betegség, mely már az anyaméhben öngyilkosságra predesztinált.

A terheltég formája itt (beteges, örökölt féltékenységi hajlam) mintha kissé elstilizált volna, tapintatokokból tán (ilyenmi sejtik) került volna ide valami egyéb helyett. De ez kevésbé zavar; olyan mindegy is: alkohol, vérszomj, szerelmi mániák; - oly egyremegy e homályló lelkekben, csak ürügy tán, valami kiálló szög, melyre a végén felkötik magukat. Míg élnek, ilyen ködlő tudattal élnek, ilyen belső lelki „dunszt”-ban, a „tudat alól” felvibráló, ideges fél gondolatokkal. Még abban is egyek, hogy mindennek valami magasabb értéket, meg-

különböztetést, „művészi” természetet tulajdonítanak titkon. És mű-lelkivádjaik, révedt passzivitás, felelőtlen, gyerekes rosszaságuk, értéktelen „megindulásaik” és tétova mocskosságuk közepett is fölnyeesek. A „teljesebb életérzés” révén a nyárspolgár fölött érzik magukat, úri göggel vagy ideges indolenciával nézik: - bár mindezt nem tudják pozitív értékekkel, alkotásokkal menteni vagy igazolni. Szabó Dezső hőse előkelő pátosztalansággal vonja le léte konzekvenciáit a feloldozó halálban - de ami fölmelegít iránta eközben, s amit az író igaz művészettel tud megéreztetni: az kedves, megbújó, meleg és közvetlen gyermekisége ennek a szegény léleknek.

Szabó Dezső stíljét, az ő merész és szokatlan zamatú jelzőösszetételeit nem könnyen szokja meg az ember. Eleinte ez a stílus erőltetettnek érzik, szmökkériának vagy egy alacsonyabb irodalmi fejlődésfoknak, mikor még a stílus a legfőbb az írónak; jelzők és meglepő szófüzések: minden. - De olvasván, beleszokunk, velemegyünk mégis e buján szép, képies világba, ahol „tragikus kalamajkát” táncolt a hegyek vonala; a lehelet „nagy, széles, zörgő lapokban” jön ki egy alvó öreg nő száján, s a szerelmes lány minden szava „alázatos megtárlás” a vőlegény felé. Igen, hisz ezek a sűrű képek vad, beteg, forszírozott szépségükkel, mintha a regényhős lelkéből áradnának felénk - aki úgy érzi, hogy a föld terményeivel „magába ette” mindenféle dolgok, növények és állatok lelkét „egy egész vad, változatos lélekbozót”-ot. S aki ezt a fülledt és súlyos testi életét néha mégis úgy el tudja hagyni, „végtelen elnyúlásban, mint egy langyos esőt; belékábulni az örökös levésbe, velesodródni az életpatakokkal, egyéntelenül minden lenni”. És e felelőtlen, akarattalan, boldog homályú létben egyszerre megint oly beteg intenzitással érzi magát, hogy legbensőbb gesztusait, szavait is csak komédiának „játszott játék”-nak érzi, melyre „le fog gördülni a függöny”.

Mint egységes és kitűnő lelki rajz - a regény tán mégis e különös, egyéni és végig egységes stílus által művészi. A szűkös mese vezetésében már sok dilettantizmus van, nyugtalan elnagyolások, gyöngéi egy érdekes és igazi talentumnak. A regénynek nevezett hosszú novellát azzal az érzéssel teszi le az ember, hogy nem egészen méltó és teljes, becsületes erőfeszítése annak az írói tehetségnek, mely mégis épp ezen a könyvén át nyilvánul félreösmerhetetlenül. Érzésünk soká nem szabadul a könyv hatása alól, de annál inkább várjuk és követeljük az előszóban ígért, másik, igazi regényt, mely „külső tetteiben” is mutassa az embert, „felzsúfolt erői roppant hódításaiban” - amelynek ez a „halott útjában állt”, le kellett számolnia vele az írónak előbb.

A könyv az Ungvári könyvnyomda kiadása.

1917

KÖNYVEKRŐL

Még mindig nem vagyunk vele tisztában, mi az oka a hihetetlenül emelkedő könyvvásárlási láznak. A háborús közönség narkózist kereső vágya-e csupán - vagy az, hogy a rettentő drágulásban aránylag még a könyv a legolcsóbb ajándéknak is, szórakozásnak is; vagy hogy tán mégis *eredmény* ez egy kicsit, a ma élő írónemzedék hosszú és türelmes küszködésének gyümölcse; egy *szokás*, ami megmarad; vagy egy divat, ami szokássá válik... ki tudja? A kiadói élelmességnek mindegy! A földből nőnek ki az új nyomdák és vállalatok (s ez nem baj, ez jól van így), s szinte napról napra „fedeznek fel” vagy ásnak ki, vagy újítanak meg olyan írói neveket, melyek egyébkor hiába vártak volna a nyomdafestékre, vagy: jobban tették, ha vártak még... vagy felhagytak vele már. A könyvkereskedő kiadó legtöbbször csak úgy, a maga szakállára eszközli a felfedezéseket. „Ilyen címre előre lehet pénzt adni; erre *bukni*

fognak” - hallottam a minap, mikor egy sokat ígérő titulusú regényről beszéltek; a *cím*ben tudniillik már rengeteg sok volt a *szerelem*. És évnegyedenként zuhogó áradatban önti el a könyvesboltok kirakatait a *közepes* könyvek tömege. Technikás könyvek, modoros könyvek, fél dolgok, kiforratlanságok; elnagyolt művek, rosszhiszemű zseniáliskodás és naiv próbálgatások sohase tobzódtak úgy, mint most. Majdnem mindegyik tarka borítójú, szép című új könyvben lehet lelteni valamit, a stílus vagy az ötlet, az elgondolás vagy a megírás kvalitásait, részleges értékeket, de könyvtárnyit lehet átlapozni, míg az embert az egész tehetség kész munkájának, a teljességnek, a bevégezetheységnek üdítő öröme érné. A közönség pedig vásárol, olvas válogatás nélkül; s ebbe tán bele kell nyugodni, ez az útja-módja a továbbinak. De a derék, jóhiszemű, áldozatkész vidéki könyvtárak például!... Hogy milyen garmadaszámra csinálják beszerzéseiket, s milyen válogatás nélkül-e drága, háborús papirosból! Azt hiszik, *lépést kell tartaniok!*

Benda Jenő: Circe. Úgynevezett művészregény; ami itt úgy értendő, hogy a hőse képek festésével foglalkozik, s hogy ezen kívül van benne egy züllő újságíró, egy zugszerkesztő, holmi műkritikus és egyéb ilyes kellékek. Mindazonáltal a regény eleje, ahol ezek a fiatalurak s még *csupán* ezek szerepelnek - legértékesebb része a könyvnek. Sok helyt igaz és erőteljes rajzolatban adja ha nem is a speciális művészet és művészlélek - de bizonyos budapesti típusok, félig züllő, bukdácsoló ifjú emberek - vidékről nagy reményekkel elindult szegény diákok szomorú sorsát. Tán más nagyvárosokban is ilyenformán van; de Budapesten bizonyára még ígybbül, s ez a fokozottság adja meg a sajátos karaktert; a pesti koldusdiák, a pesti lump, a pesti „tehetséges” portréját s levegőjét.

Nemsokára beérkezik azonban a hősnő s vele a „bonyodalom”. A hősnőt Sulejmának hívják, és a világon semmi egyéb érdekes nincs rajta; csak ez a furcsa név, s hogy valami törökké lett magyar-zsidó kalandor volt a barátja... valahol, valamikor. E homályosan sejteni engedett „múlt”, az egzotikus név s a még veszedelmesebb művészi álnév, melyet a szerző ráruház, együttvéve sem változtat azon, hogy ez a kis nőszemély a világ legközönségesebb házimacs-kája; Daudet nagy Saphójának gyöngé és halvány kópiája. Miután a „közös háztartás” stációján keresztül a festő feleségévé dörgölődzi magát, elkezd az „érdekében” kacérkodni; ügyes szimattal kilesve, hogy kivel „fizeti ki magát”. Befolyásos művészemberekkel ösmerkedik össze, s (miután mint aktmodell híres képet inspirál az urának) - a szó szoros értelmében „szeret egy kicsit a konyhára”. Az elképzelhetetlenül vak férj lelkiállapota mindvégig az ájult elragadtatás, a bárgyú megelekedés; úszik a „siker”-ben, és se lát, se hall. Mikor pedig váratlanul és villámszerűen elérkezik a „krach”, a hónapos szobák kis szirénjét elhagyja befolyásos kedvese, s a férj (hogy, hogy nem?) nyilván ezzel valamiféle kapcsolatban golyót röpít agyába - ezt már csak úgy tudjuk meg, mint odavetett kávéházi hírt, ahogy a jó barátok tudtul adják egymásnak, epés szájjal - hisz ők tudták, láttak előre mindent. Az olvasó azonban egyébre is kíváncsi volna; főleg egyébre! *Hogy* nyílt ki a szeme ennek a rászédett, boldogtalan embernek; mit élt át, micsoda vívódásokat; általában: mi történt, mi történt? „Hívta, nem jött, elrabolta!” - siettet rohanva az események rendjét egy híres, szép ballada; de ott, erre a torlódó verssorra készít elő minden, ami odáig mondatik. Holott a regény eposzi műfaj, tág keret, ráérő forma; ott joggal kíváncsiak vagyunk egy és más átmenetekre - bajos így a tiszta égből csapkodtatni a villámokat. És világot omlasztani össze egy odavetett kávéházi ítélezéssel... „Ennyi az egész!”

A regény előadásmódja nem rutintalan, sehol sem zavaró! Ilyen mondatokkal, ilyen „stílussal” akár remekmű is lehetne. - Ma már meglehetősen könnyű dolog magyar nyelven is jó mondatokkal, „folyamatos stílben” írni.

Méray Horvát Károly: Az örök tűz. A testi szerelem oltárán ég, s oly régi, mint az ember; sőt sokkal régibb. Mint az állat! Szó sincs róla - a vulgáris közmondáson kívül, hogy: „Minden akörül forog...” - ennek a könyvnek írója még sok egyebet is tud. Buzgón olvasott például iskolásfajta históriát, s a jobb tankönyvek beosztását kitűnően ismeri és követi. Ókor, Babilon, Egyiptom, a görög világ, a césárok kora, népvándorlás, középkor... csillagos egyes! Sőt kijegyezte magának, melyik időben honnét vásárolták a bíborszövetet, selymet, csipkét - hol termett a leghíresebb bor, hol készültek állítólag a legendás fegyverek. Tud egyet-mást a régi korok asszonyi öltözetéről: nem cseréli össze az istenségek nevét, s buzgón emlegeti az áldozás formáit az örök istennő bíboros lángú oltárai előtt... Sőt; úgynevezett „pazar színekkel” megrajzolt „történelmi képekben” vezet végig a histórián, hogy a sok „színváltozás”-on át meggyőzőn a saját vallott és keményen vállalt igazsága felől: igen, ez az *örök tűz* egy nagyszerű, diadalmas, kiolthatatlan, szent és tiszta láng - s minden mesterséges elfojtása bűn az emberi természet ellen, mely véres és beteg kisiklásokkal áll bosszút magáért. Úgy tetszik azonban, hogy ez az „alapgondolat” több, mint közkeletű; szinte az elemiből hoztuk magunkkal. - Lehet, hogy éppen *ez* lesz oka a könyv vonzóerejének iskolásan félműveltek tömegénél; hogy ezeket megejt e pedáns sorrend, a téma „merész” tolla; hogy úgy fog hatni, mint forradalmi újság, a művelődés népszerű forrása és mindezekhez még - mámorító „pikantéria”. És hogy lesznek sokan, akik azt fogják hinni, ha végigolvasták: hogy nagyot okosodtak tőle; most megtudtak valamit! Pedig ez a könyv éppen csak *jó stílusgyakorlat*, ha csak annak nézzük, novellagyűjteménynek művészietlen, éppen mert pedáns, nyilvánvalóan tendenciózus és felületes. Ó, Flaubert *Solammbô*-jában, az arany és bíbor színek kábító ragyogványa alatt *emberek* vannak, emberi szívek és elmék, férfi nagyravágyás, tömegbetegség, vallások, érzések, politika, szerelem, háború; a nagyszerű Barka, a felejtethetlen Tanítófőpap... És a külsőségekben mennyi elképesztő lelkiösmeretesség, micsoda tengere a *tudásnak*. *S még így is* fárasztó tud lenni néhol ez a nagyszerű műremek! - De a Méray könyve *máshogyan* fárasztó; az üresség és unalom rokona ez a fáradság, nem a nehéz emésztésű művészi tartalom gyümölcse.

Kár pedig! Mert van *egy novella* benne, mely megmutatja, hogy ez az író máshogy is tud: a *Hetéra* című. Itt végre elérkezett sorrendben a modern időkhöz, tán a nemrég múlt Budapesthez; már nem gyötörteti magát s minket egyiptomi Ammon-leányok festéktáblácskaival, babiloni házak zöldre égetett tégláival, a szerelmi templomok háromszögű szimbólumaival, megterhelt bivalyokkal, korhű nevekkal és pénznemekkel. Ebben mintha megszabadult volna a tendencia nyűgétől - attól, hogy *semmi* mást ne akarjon, hogy *ott* megálljon. Egy mai, nagy kurtizánnak, egy operett-csillagnak viszonya az ezerszemű, ezerszívű közönséggel; diadalmas bűbája: az ösztönös, erotikus tömegszuggesztio, mellyel mindent és mindenkit diadalszekeréhez kapcsol; ez a tárgya. Egy friss, mozgalmas, nagyszerűen művészi novella megdöbben a embert: milyen új, milyen egész, milyen repesőn eleven s mégis tiszta művészettel *stilizált*. És egyedül áll a kötetben...

Andor József: A tanítónő. Szinte új műfaj ez már; jellemzésül *káplánirodalomnak* lehetne nevezni. Nyilván becsületes, mert őszinte elszánás, hithű lelkesedés a szülőanyjuk, de az irodalomtól mint művészettől idegen. Az új, „harcos” katolicizmus akarja magát ily módon is fegyverezni; a szépliteratúra eszközével is hatni, agitálni; s leszorítani a hívők asztaláról a „modern” írásművészet tartalmi „métely”-ét; a „szabadgondolkodás”-t, a bélyeges „feszlettség”-et. „Tudjuk mi azt is!” - szölk, mikor a protestantizmus vonzóerejévé kezdett válni az egyházi éneklés. „Tudjuk mi azt is!” - mondják ma, mikor világi tárgyú (de azért valláserkölcsei) beszélveket írnak, megtéréssel végződő regényeket, gonosz hitetlenek méltó bűnhődését,

jámborok felmagasztaltatását még itt e földön; s mindezt a „modern” irodalom által kidolgozott stílusban, formában. - De itt a tévedés! Mint valaha Mária Terézia nemes testőrixfjainak *hazafias szándéka*, éppúgy a *vallásos* buzgalom sem pótolhat soha tehetséget, intuíciót, a kifejeződés belső kényszerét; közepes tollforgatót igazi, jó íróvá nem avat. Sőt, ahol kiütözik a szándékoltóság (bármilyen nemes fanatizmus legyen - tehát mint ilyen: *erő, szenvedély*) -, irodalomban csak árthat a művészi értéknek. Kevés igazán értékes irányregény van a világirodalomban, s ez a kevés is még jobb lenne tőle, ha kevésbé volna: irány.

A *tanítónő* lelkes írója egy kis magyar faluba helyezi alakjait: a békés, szelíd, jó evő-ivó, öreg plébánost; - ellenképpül a modern harcos, tüzes, türelmetlen ifjú káplánt; - aztán két „szocialistát” (természetesen mindkettő lesiklott, züllött alak, söpredéke az emberiségnek) - továbbá a feudális grófot, e nagyvilági szerelmekben elpuhult kéjencet (kivel mégis feltűnő tisztelettel bánik az író) - végül a regény hősnőjét, a tanítónőt. - Ez a szép, fiatal hölgyecske is „szabadgondolkodó, szocialista, szabadkőműves” a regény elején (mert ez a három körülbelül *egy* az írónak) - de mindjárt érezzük, hogy itt a farkasbőr le fog hámlani, és szelíd báránka búvik ki alóla. Az író (s a regényben szereplő káplán is, tagadhatatlanul) mély gyöngédséggel, mondhatnám: olvatag, aszkétás szerelemmel becézgeti lelkében ezt az alakot. Rajta van minden szép és jó, szüzi tisztaság, nemes idealizmus, leheletfinom érzékenység, elszánt energia, anyás gyengédség... és mindössze tán tizenkilenc év.

Ez a drága, gyönyörű kis jószág tehát szintén szocialista; de az olvasó nyugodt felőle; tudja, hogy nem sokáig. - És e megtérés története, a *megtérés általában* (most beszéljünk komolyan!), kimondhatatlanul érdekes lehetne. A legmagasabb művészi szférákba lendíthetné az író és művét egy ilyen lelki metamorfózis megírása, mely egy komoly és értékes emberi lélek gyökeréig nyúlik. Hogy válik egy meggyőződéses (sőt fanatikus) szabadgondolkodóból meggyőződéses katolikus? A katolicizmus volt (és tán van is) olyan hatásos nevelőiskolája az emberiségnek, mint tán az antik kultúra hajdan, akár például a szocializmus most vagy a jövőben; de a modern, ifjú káplánirodalom még nem találta meg zsenijét, Ágostonát. A *mai* ember *mai* megtérése - küzdelmeken, hangulatokon, a keresés vívódásain át - a személyes Istenig, a minden dogmák *önmagukban való szépségéig*... Nem! Itt a kis tanítónőt egy nap valami bántódás éri. Meggyanúsítják női becsületében; egy durva lelkű ember (titkos, beteges szerelemben égve érte) szemére veti, hogy a gróf úrral rosszkodott. (Pedig dehogy! Nem jutott el *odáig*, szegényke; a jó Istenke megőrizte *innen a Rubikonon*.) - Erre a váratlan támadásra szegény tanítónő, szegény kis mimóza menten elájul, s... csak hónapok múlva látja viszont az olvasó; már felocsúdva és mint buzgó (bár kissé megtört szívű) katolika nőt.

Mindazonáltal ez a regény sem valami silányul megírt fércmű. Gonddal és látható szeretettel csinálódott, sok rutinnal ez is, őszinte lírai hévvel és helyenkint le tud bilincselni. A postamester fantasztikus, torz alakja nem érdektelen. Viszont hihetetlen naivitásokban bővelkedik az egész; ilyen főleg, ahogy az író (s rajta keresztül az egész *modern* katolikusság) a szabadkőművességet vagy mit, elképzel. Hogy az csak úgy küldözi a pénzeket (a „vakolatot”) boldognak, boldogtalannak, „propaganda” célra; elég, ha nem jár a misére, és nem ismétli el az iskolásgyerekekkel a kátét. Ó! Az ördög nem ilyen fekete, kérem: nem ilyen naiv, vagy nem ennyire gazdag, vagy nem ilyen oroszosan komoly!... Mosolyogni kell. - Ez a regény is egészen közepes termésű háborús irodalomhoz méltó.

Komáromi János: Tilinkó. A negyedik könyvről, mely ma kezünkbe került, nem lehet így beszélni; egyszerű, kedves, szerény írások gyűjteménye, melyek írója nem jön nagy igényekkel, de összes szerény ígéretét az olvasóval szemben: beváltja. Olvasása frissít, üdít - kellemesen szórakoztat, csendesen elgondolkoztat. Megyei, falusi történetek vannak itt megírva; nem

Móricz Zsigmond komor igazlításával, hanem inkább mikszáthos kedvességgel, nemes és enyhe iróniával; általában: Komáromi János e nagy író jó és értékes tanítványának ígérkezik. A bájos kis Záhonyi Mariska (tisztos házassággal végződő) szöktetési esete; a berúgott segédjegyző; Koczák kántor a segédtanítók batyubálján vagy leánynézőben; a krudélis, ellenzékieskedő falusi suszter; vagy a kisvárosi pénzügyőr-költő mézesheti civakodásai mind érdemes a végigolvasásra. Van néhány csatakép is, a mostani háborúból, köztük a budynini összecsapás; oly hű, oly egyszerű, oly világosan elképzelhető - hogy nem sok hasonló van a háborús irodalomban. S tele valami egyszerű, megható ragaszkodással, halk, szinte szomorú lelkesedéssel; egy (mégiscsak *mai*) magyarnak hazaszeretetével; *mai* katona, *mai* háború igénytelen, bús, nyomtalan és céltalan hősiességeivel. - Hát a szegény, beteges pataki diák reménytelen, méla szerelme... a kollégiumi esték... Könnyű, üde levegőjű, kies szigetke ez a könyv a mai tömegtermelés sivárságában.

1917

GONDOK ÉS GONDOLATOK

AZÉRT SEM AZ UTOLSÓ SZÓ

Az nem lehet, hogy olyan ügyben, ahol asszony nép kerül szóba, férfiember „utolsó szót” - „még egy szót” mondjon. Azért is - asszonyé lesz az a „még egy”. - Három a daru! - Tehát a feminizmussal csakugyan foglalkozunk a nagyságos politika mellett - mert ez a cím is egy jó csoport embernek jó - vagy rossz állapota körül forog. Az „fl” jegyű cikk a *Virágfakadás*-ban és néhány másik - még a magunkforma rendes, vidéki asszonyokban is érlelt néhány egyszerű gondolatot - majd elmondom.

Tegyük fel, hogy valami gyár munkásnépe egyenlő részben német és francia nemzetbeli. A munkavezető úgy találja, hogy a legelsőrendű, legmagasabb technikájú munkára a franciák nyolcvan százaléka alkalmas, de csak hatvan százalék német. Szabad-e mármost kimondani a művezetőnek, hogy arra a dologra (és így a nagyobb fizetésre is) ezentúl kizárólag franciákat fogad meg, és egy németet sem? De hogy nyolcvan francia mellett hatvan német is dolgozni fog, és ez a számarány mindenesetre érdekes a néprajzi statisztikában, egyébre azonban nem jó. Természetfilozófus merenghet rajt - hogy a francia népben a könnyed rávalóság nemzedékek öröke-e vagy a körülményei hatása - de senki sem mondhatja teljes érvényű, örök és általános tételnek a német ügyetlenséget. Nos! A példaszó elég genezáreti - gondoljunk a nőkérdésre. Mondjuk, hogy a szellemi munkára alkalmazhatóságnak van egy minimális és egy maximális határa, s az utóbbihoz a férfiak többsége közelebb áll, mint a nőké. Nem kell-e mégis félretenni a nemi tekinteteket, és minden embert ott alkalmazni és odáig engedni, ahol még használhat és érvényesülhet? Ha a világ minden asszonya közt csak *egyetlenegy* volna, ki az emberi haladást egy szemernyivel előre viheti - akkor is törvényt kell hozni vagy bontani, és mindent megváltoztatni, hogy azt az *egyet* dolgozni engedjük, mert az emberiségnek minden szemernyre nagy szüksége van.

Egy idő óta a kaszinói kölcsönkönyvtárak regényei egy új típushelyzetet hoztak divatba. - A leány vagy asszony elindul a család védő köréből, merész ideák szivárványa után rohan, fest, ír vagy képeket farag - aztán összeütközik, ellenáll, kifárad, szenved - végre megtörik, és ha még lehet, visszatér a család kebelébe. A t. olvasó pedig felsóhajt - lám, az örök törvény, a természet igaza, minden egyéb csak retorika! - Hanem, persze, senki sem gondol arra, hogy a családi rendszer s benne a nő helyzete ma még szent törvény, a „meglevő rend”, mely minden korban a természeti erők erejével hatott, és míg uralmon volt, keményen sújtotta az ellene támadókat. Ám a merész és leigázott áldozatok vitték előre a világot. Tankréd lovag idején éppolyan „egyetemes törvény” volt még az egyházi élet és a szerzetesi fogadalmak szigora - mint akár szülőtisztelet vagy más, a természetben igazolt erkölcs. Egy világgal harcolt, ki vele harcolt - ám az elesettek hulláin át vehette be a sáncokat a jövő. Ha Izaura nem szenved irtózatossan és Tankréd - akkor senki sem kíván „új kort”, és minden a régiben marad. Ma még a családdal szakító asszony magánya végtelenül szomorú, küzdése meddő - bukása teljes. Lovik doktorkisasszonyával versenyt ellenkezett, gúnyolt, prédikált a családjá, a hivatalos tudományosság, a társaság és a szerelme, amely ma csakis a család gondolatára vezethet - a szegény, merész leány persze hogy kimerült, és „jelentéktelen” óhajtott lenni a katasztrófája után, mikor minden álma csődöt mondott. De ez csak kimerülés, nem átalakulás.

Hát semmi kétség! Ha egy intézmény egy nagy csoport embert száműzötté, beteggé, rabbá tesz - akkor az pusztulni vagy alakulni fog az időben, akár akarjuk, akár nem. Minket még a hangulatok, álmok, kegyeletek ezer szála köt ahhoz az „unalom”-hoz, amely „családi körben

született egy csendes, téli estén” - de ne felejtsük, hogy gyermekeink már új levegőben, más áramlatok közt fognak felnőni - és három-, négyszáz esztendő... - Az mindent átalakít.

Tehát várni kell - várni -, mondta az előttem szóló. Tudom, a história volt az eszében, hogy II. Józsefünk és a felvilágosodott kortársai az elsietett intézményeikkel rosszul jártak, mert a világnak be kellett várni a revolúciós eszmék megérését. Mindennek eljön az ideje, és Jerikó falai egy énekszóra összeomlanak, ha előbb sok-sok időn át magától hámlott, ereszkedett a vakolat. Ebben is lehet valami! De a dolgot mégiscsak negyven esztendeig csinálta Mózes a pusztában - haragtól és szenvedélytől lihegve, villámok, mennydörgések között. - És hát mondja valaki, hogy Rousseau-ék nem sietették a forradalmakat. - Én csak azt hiszem, hogy a nagy átalakulás nem azért lesz meg, mert most vannak feminista apostolok - hanem apostolok támadnak azért, mert a változás valamikor, egyszer, sokára - be akar következni.

LACIKA IMÁDKOZIK

Vallásoktatásról van szó, legalább valami távoli szellő kemény polémiák hírére röpíti felém. Este van. A jó meleg, puha szappanvízből most szedtem ki szárazra egy hatesztendő kis embert, aki rám van bízva, és még nem küldtem iskolába. Nem sokára leülök vele a frissen húzott kis ágya szélére, és halkán, de tisztán elébe mondom a napi imádságot - rögtönözve, mindennap mást - mintegy leszűrését az aznapi tanításnak, hozzátoldva és kiegészítve az előbbiekkal. - Egyet - például, amint megpróbálom, leírom:

„Én most lefekszem a jó, puha párnámra, és azt akarom, hogy szépet álmodjak, és reggel megint felkeljek, akkor süssön a nap, és megcsókoljon a néném. Azt kívánom, hogy minden gyerek, aki csak a világon van, éppolyan jó ágyban aludhasson, mint én, és örüljön reggel. Vannak a világon árva gyerekek, szegény koldusok, beteg emberek, fájós szívűek és öregek, azoknak meg világosságot. Kívánom, hogy nagyra nőjek, és segíthessek azokon, akiknek rossz dolguk van és szomorúak. Sohasem akarok hazudni, és nem akarok bántani senkit, a cselédeknek sem és a szegény embereket sem. Tudom, hogy a macska azért öli meg az egérkét, mert erősebb nála, és én megszoríthatom a macskát, és eltaposhatom a bogarat, mert erősebb vagyok. A bogár elrontja a fák levelét, azért el is taposom, de nem szabad annak örülni, hogy neki fáj az, és hogy a macska nyávog. Ha valami már meghalt, akkor nem fáj neki semmi. Énnekem vigyázni kell, hogy meg ne haljak, és a többi ember sem, akik hasonlítanak rám. De egyszer majd meg fog halni mindenki - én is, mint nagyapa -, akkor puha földre fektetnek, és szép virágos fűvel betakarnak. Este mindig meghal az ember, amikor elalszik, de reggelre feltámad. Szeretném, ha akkor is, ha igazán meghaltam, föl lehetne egyszer kelni, és látni a napsütést, és amit szeretek. De azt még nem lehet tudni, csak annyit, hogy előbb meg kell nőni nagyra, és ami szép vagy jó, azt nem szabad elrontani. Azt kívánom, hogy egyszer majd mindent lássak és tudjak, ami csak a világon van. A nap egyformán rásüt a kis bogárra, a cicám, az egérkére és énrám, és mindegyiknek azért van élete, mert úgy akarja az Isten. Istennek hívják azt a valakit, aki olyan nagy, hogy az egész világ tele van vele, és olyan jó, mint az apa keze, amikor simogat. Órála még csak annyit tudok hogy nagyon jó és erős, de egy cseppet sem olyan, mint amit látni lehet vagy megfogni. Én most órá bízok mindenkit, jó éjszakát mindenkinek!”

Egy meleg, édes gyermekcsók, és már ott piheg a tiszta, fehér párnán, a karját, mint valami csöpp angyalszárnyat a feje alá emelve. A hálószobában enyhén zsong a csendesség, és a gyerek megmosott fejéről könnyű, finom emberpárák szállnak föl. Elnézem őt, és arra gondolok - vajon megérti-e az én hevenyészett „imádságom”-at - vagy a rövid és észrevétlen tanításokat a nap egyéb óráiban. Jobban megérti-e, mint a „malasztal teljes”-t, a „lészen el

jövendő"-t, a „közönséges anyaszentegyház”-at, és a „szenteknek egyezségét”? És vajon különb ember lesz-e, mint az édesapja.

1905

ISKOLÁS ÜGYEK

Annyi szó esett róla - a tanulásról, a tanulókról meg a pedagógusokról -, és mind csupa laikusok tárgyaltak felőle. Szidták, hajszolták a sok szakembert, amiért mereven és konzervatíven fogják pártul a régi és mostani iskolát, és körömfeketényit sem engednek be a modern szellem friss légáramlásaiból a dohos tradíciók közé. Nos hát, egy kicsit, valamennyire pedagógus volnék, és ennek ellenére - sajátságos - mégis gondolkodom, sőt az iskoláról is gondolkodom. (Halljuk!)

Nos hát, igen! Az iskola tradíciókon épült olyanná, amilyen, és sok száz jeles, kiváló férfi és asszony küszködött, próbálgatott, törte a fejét és ujjongott a „friss” eredményen, ha valamit, egy szemnyit is kitalált vagy tökéletesbített. Kétségkívül meg lehetne próbálni a tudós doktor, ügyvéd és újságszerkesztő urak tanácsára, hogy most mindennel szakítva egyszerre, gyökerelesen más iskolát csináljunk, és aztán várjuk, lessük, hogy milyen lesz majd az új generáció. Érdekes próba volna, csak nagyon veszedelmes. Hosszú várakozással járna, akárcsak a tiszafa tenyésztése, és ha még sikerülne is, úgy lehet, egészen más eredményeket, más erényeket és erőket fog a változott élet küzdelme kívánni, csak egy-két emberöltő múlva is - a kísérletezők pedig hol lesznek akkor?

Sokszor gondoltam rá, milyen rosszul neveltek engem, amikor egyre az unalmas, egyforma kötésszemek leszedésére, órákig való ülésre kényszerítettek, egyre büntettek, rikácsoltak rám, és idegesítettek, amiért az eltört tányér miatt megverték, amiért a vendégek előtt hazugságokra tanítottak, és a vallásosságomat babonás félelemmé nevelték. Pedig ki tudja, ezek nélkül volnék-e most csak annyira is derék ember, mint így vagyok, volna-e bennem az életre elég önuralom, bele tudnék-e nyugodni a sors igazságtalanságaiba, lehetnék-e társadalmi lény a csupa igazmondással, és nem halt volna-e ki bennem teljesen az, amit fantáziának hívnak, és ami éppen a csodás, érthetetlen és titkos dolgokra vágyik. Ami a testi nevelést illeti, végre is mind meghalunk, és az átlagos életkor - úgy mondják - lassankint - növekedőben van a középkor óta. Az idegességünk ma már éppen úgy tömegidegesség, mint a hanyatló. Róma kicsapongó, cirkuszi vérengzésben gyönyörködő vagy fanatikusán vértanú keresztény emberei között. Sőt most kevésbé veszített az erejéből. Ha az egyes társadalmaknak gyerekkora van, miért ne lehetne öregkora is, és a mi társadalmunk bajai miért ne jelentsék egy közelgő megifjulás szükségét inkább, mint az ifjúság nevelésének hibáit?

Mindazonáltal ezeket csak úgy általánosságban mertem megkockáztatni. A részletekben nagyon is jót akaró és tanulni vágyó figyelemmel kíséri minden jóra való pedagógus a társadalom kifogásait az iskola ellen. Akik próbálták és ismerik a gyermeket, azok régebben észrevettek némely fonákyságot és hibát, amit el kell követniök felsőbb rendeletről, és örömmel üdvözlik emiatt a merész beavatkozókat. Higgyék el, ha az intéző közegek soraiban több volna a gyakorlati pedagógus, mint a jogász vagy jogvégezett ember, sok minden másképp volna.

A legtöbb oldalról és legerősebben támadott kérdések voltak eddigelé: a latinság, a nyelvtani szabályok, a politikai földrajz, a torna, a túlterhelés meg a női kézimunka.

A latinságról nem beszélhetek érdemlegesen én, aki nem tettem érettségít. De beszélek erről néhány doktorral, patikussal stb., akik állítólag hasznát veszik a latin tudományuknak. Azt mondták, a medicinák és betegségek neveivel. Isten bizony, elboldogulnának anélkül is, és egy erdész mesélte, hogy Selmeceen a reáliskolákból felkerült fiúk jobban tudják a botanikus neveket, mint a volt gimnazisták, akik merészen kombinálni próbálják e gépies tanulásra szánt, logikátlan elnevezéseket. A jövődöbeli filológusok kedvéért, kik - uramisten - az ugort és a cseremiszt, sőt az óakkád nyelvet is megtanulják maguk emberségéből, azokért nem érdemes a gyerekek ezreit küszködtetni. Horatius, Ovidius és Tacitus okozta emberfeletti gyönyörűségek pedig - mikhez ezer kínnal és verítékkal jut a középiskolás - nos, azokat éppúgy nélkülözheti a modern ember, ahogy a görögptőló ideje óta Homéroszt nélkülözi. Hol van egy rendes, közepes, napi munkájában elfoglalt ügyvéd vagy hivatalnok, aki a hírlapja vezércikkét letenné Tacitusért? A római jog ismeretéhez sem kell feltétlenül ez a nyelv, nem, nem, ebben minden józan pedagógus, tudom, hogy egyetért velem.

Nem is ezekre jó a latin nyelv, hanem egészen más dologra, a buktatásra. Arra, hogy a tanult emberek, illetve szellemi munkára képzettek között megszüntesse a túltermelést, az óriás kínálatot kereslet javára, hogy a *csak közepeseket* is viasszaszorítsa onnét, ahol még a kitűnők is túl sokan vannak, hogy módjában legyen kibuktatni a szegény mesterembernek vagy földhözragadt parasztnak vagy nélkülöző kishivatalnoknak azt a különben „elégéses” fiát, aki e buktatás nélkül sok-sok évig költetné magára a nyomorgó szülőjét, azután meg keserű csalódással venné észre, hogy egy harmincforintos napidíjasnál egy ötvenforintos gyári előmunkás mégis nagyobb úr. Hozzánk a felső leányiskolába egész sereg kofának, borpréselőnek, ültetvényesnek és munkásnak a leánya jár, és mind, mind tanítónő akar lenni, pedig már ötször annyian vannak állás nélkül, mint állásban. Az egyetemi leányok is legtöbbször tanárok, és vajon hol fognak helyet adni ezeknek? Majdnem így van ez a fiúknál is, habár ott a pályák inkább megoszlanak. Volna egy segítség az iskola részéről, merész és drasztikus, de jó. Mondjuk ki: a negyedik gimnáziumból csak az léphet ötödikbe, aki legalább „jó”, az elégségesek meg mehetnek mulakatosnak, kertésznek, műiparosnak, altiszti tanfolyamokra, erdőőrnek stb. A hatodikból a hetedikbe csak „jeles”-eket veszünk fel, a többi menjen katonaiskolába, jegyzői tanfolyamokra, át a kereskedelmibe vagy alsóbb gazdasági iskolába. Akkor buktatni csak a nagyon lusta, közönyös, tanulni nem akaró vagy betegségig hülye gyermeket kellene, s a tanító egész lélekkel azon volna, hogy mindenki lehetőleg mindent megtanuljon tőle. Elsőéves tanítónő koromban a kislányok remekül felelgettek a vizsgán, és igazán értelmesen kivágták magukat a keresztkérdésekből. Az igazgató pedig ijedten járt-kelt a folyosón: „Borzasztó - mondta -, nem lehet buktatni, és jövőre nem párhuzamosítják a következő osztályt is. Hogy férünk el?”

Tehát a nyelvtani szabályok, amiknek a betanulása „sok erővesztés és kevés emóció”. Nos, igenis, „a szabály” megtanulása lehet emóció, járhat lelkesedéssel és jókedvvel, ha azt a szabályt a gyerekekkel vonatjuk le a felhozott esetekből, ha jól elkészítjük és ébren tartjuk az érdeklődését. Igaz, hogy az én időmben még eszeveszetten darálták: - Az ige oly beszédresz, mely valamely személynek vagy tárgynak vagy dolognak cselekvését, szenvedését vagy bárminemű állapotát tünteti fel!

Ámde ebben is haladunk, csak úgy, a magunk ostoba pedagógus fejével is, mert ma egyszerűen azt mondhatjuk: „Az ige cselekvést, változást jelent!” Ennyi a szabály, amit sok érdekes mesével lehet ízelíteni, az ősemberről, aki még vad volt, nem tudott beszélni sem, és lám, a madár repülése, a lomb zizegése, a víz csörgése jobban hatott rá, mint a nyugvó tárgy maga, és előbb mondta az ígét, hogy rebben, zizeg, locsog, mint a nevet. A gyereket, bizony Isten, érdekli az, hogy miért volt a mai névelő régen mutatónévmás, hogy mutatott rá a kezdő ember úgy, mint ma a kisgyerek mindenre, amit megnevez, hogyan kopott el és lett

hangsúlytalan hogy lesz a személynévmásból a birtokos, miért közös nevük nekik, hogy: *leány* és saját név az, hogy - *Mariska*. A tapasztalatból szabályt alkotni, ez éppolyan született emberi tehetség vagy ösztön mint enni vagy aludni vagy szeretni, és a szabályalkotó, osztályozó ösztön a tízéves emberben a tapasztalás szerint már fejledezik. Jóllehet a szabálytanulást, kivált eleinte, nagyon kis térre szorítjuk, mert a tisztelt urak nem mondtak nagy újságot vele, az öreg jó Dittesből minden képzőiskolás tanítónövendék megtanulja a „szabály”-t, hogy: „Nem nyelvtant, hanem az élő nyelvet kell tanítani!”

Hibái bizony vannak a mai iskolának, mint ahogy semmi emberi intézmény nem lesz soha hibátlan, bármennyig tökéletesítjük. A földrajzi térképek elegánsan összhangzó tompa színei, finoman elmosó rajzai nem a gyermeki szemnek valók, tudom magamról, látom a kislányaimról is. Jelölje a hegygerincet inkább egy vastag vonal, de az rikító színű legyen, és a vizek nagyon elüssenek az alaptól, mert a gyerek színérzéke még ott tart, ahol a népeké, a nemzetiszín lobogók eredete idejében, hogy csak a tiszta és erős színt ismeri. A másik hibánkat - a legnagyobbat -, no, azt komolyan szégyellem, mert az nagy dolog. Abból a hibás meggyőződésből ered, hogy előbb nyelvtant kell tudnunk, hogy költészetet és irodalmat érthessünk. Hogy előbb harisnyát muszáj kötni, ha utóbb színes fonállal hímezni akarunk, hogy előbb ismerni kell az amerikai városok cifra neveit, hogy utóbb megérthessük a felhőket, a holdat és a csillagokat. Ez a hamis sorrend talán szintén azzal függ össze, hogy most még bizonyítani kell a tanárnak komoly köteleességéből inkább az első osztályokban, tehát ott legyen a nehéze a dolognak.

A tornáról meg a rajzról olyan gyönyörű dolgokat megírt egy álneves hír legutóbb *A Hét*-ben, hogy arról nem is beszélhetek többet. A sokat emlegetett gyakorlati élet számára pedig valóban jó volna írni egy kicsi kézikönyvet, talán az alkotmánytannal együtt egy órával több időn tanítónk, amiben, nem tudom, miféle címmel, de meglennének a főbb kereskedelmi, pénzügyi és hivatalos kezelést illető ismeretek. Most nincs olyan könyv; Zachár munkája foglalkozik ilyesmivel, de az annyira nem népszerű, hogy nagy embernek is nehéz. Az aranyjárdék és a kötvények dolgát én is csak úgy tanultam meg, hogy előbb megtanultattam az urammal, aztán ő elmondta nekem. Való igaz, hogy a középiskolából ő se tudja, meg én se tudtam, de ím, egész baj nélkül megtanultuk most mégis.

SELMEC

Hetekkel ezelőtt egy nagyon előkelő szellemű magyar „újságíró”-nak bájos, romantikus víziója támadt, és az íróasztal lámpája intim melegséggel adta az illuminációt. A saját derűs jókedvét, finom, amatőri hangulatát fogta rá a jó Istenkére, amikor a látása elé varázsolt egy pici felföldi várost, mint a tenyere, akkorát és szegényet, mint a templom egere. Legendák csipkés fátyolába burkolta, dickensi melegséggel, protestáns fenséggel, ábrándos fénnel, középkori miszticizmussal árasztotta el, aztán - aztán csatarendbe állította mindezt, logikai premisszákat kovácsolt az ólomkatonákból, és nekik szegezte a következtetés ágyúját, mely puha robbanással így szólt:

- Ó, Heidelberg!...

Ez a meleg fantáziájú ember nagyon jól érzi magát a fővárosban, a „modern, színgazdag élet”-ben, a méregkeverő kultúrában, ahol a „lélek finom problémái” teremnek. Teljes joggal érezheti magát különb, igazabb - mert előbb és érzőbb - embernek éppen azért, mert a mindennapi kenyéren túl még álmai, teljes megismerései, lázongásai és gondolatai is vannak ebben a szegény, lesajnált országban, ahol csak patópáléknak van létjogosultságuk, no meg a naivak-

nak, kevés dohányúaknak, engedelmes tűrőknek és behunyt szemű butáknak. Ezek lehetnek csak petyhüdt harmóniában az árkádai - pardon, balkáni - jelennel, az ormóttan vadászcizmákkal, és - jó - valóban csak ezek érthetik meg igazán az „erdő-mező” költészetét?

Haragudni nem lehet erre a cikkre, mert minden szavából kiérzik a szív melegsége, a keserűség gyöngéd humora és az ember részvéte, de elsősorban azért mégis a kitűnő regényíró szavai ezek. Ez a kedves úriember, akinek gyönyörű vonalú lakkcipőjét - úgy mondják - megilletődve bámulták a selmeci fenyvesek, valóban fölöttük áll a csizmás vadászoknak. Mert nyilván nem avégett ment ő oda, hogy egy ritka sast lőjön vagy fekete rókát lásson, sokkal előkelőbb és becsesebb vadat: embertípust keresett. Regényalakot, hőst, szíves Herkulest, akinek a jelleme egyenes vonalakkal van határolva, a fantáziája is jámbor geometriai idom, az idegei szíjas hengerkötelek, a szeme kéklő hegyi ábránd, a szórakozása dionüszoszi öröm, és a felesége - hajh - olyan gyorsan elhervad.

A tükörbe nézek, és - Isten engem úgy segéljen - nem haragszom ezért a jóslatért sem. Egy kicsit szomorú vagyok, hogy immár kultúra nélkül, ambíciók, vágyak, problémák, színek, pénzek és célok nélkül is ilyen hamar meg kell öregedni a társammal együtt, és hogy ebbe nemsokára bele is fogok nyugodni. Azért egy picit se haragszom.

Sokkal fájóbb az, hogy én Lovik hősínű illúzióiba nem bírom beleélni magam. Pedig érzem, hogy őszinte. Mikor ő Selmece ment, hogy bennszülött vadakkal parolázzon, a szegény fiúk kínjukban csakugyan mókázhattak egy kicsit, vadaknak vetkőztek és üvöltöttek. Én azonban közöttük és velük élek, érzem az érzéseiket, törekszem a törekvéseik után, és a szíves jóakaratot köszönve szomorúan tiltakozom. Melde gehorsamst! A romantika védelme immár ezen a vonalon is elkésett! Elkésett úgy, mintha a betyárvilágot, a lecsapolt nádasok sűrűjét, a delizsánszon utazás poézisét vagy a lovagtornákat sírnók vissza, Apor Péter uram is sírt, hogy Transsylvániában immár csokoládét früstökölnek mazsolás törkölypálinka helyett, és Kolozsváron fogadó épül, ahol - Uram bocsá' - *pénzért* fognak vendéget látni. De senkinek a könnyei nem állíthatják meg a világ folyását.

Kedves jó uraim, a romantika immár menthetetlen! A selmeci szende Góliátok, akik proletároknak születtek, megmozdultak és keresni kezdik igényeiket az államon és társadalmon. Mert látják, hogy a rozzant erdei vityilló fala nincs mézeskalácsból, az ablaka sincs cukorjégből, és a szegény ördögök lelke sem más, mint a többi diák kollégáé. Ó, nem! Az „egyszerűség, békesség, derűtség” sohasem a huszonkét esztendő ifjúkor tulajdonsága, hanem az öregeké. Gondoljon csak a saját ifjúságára, uram, és ha emlékszik még a lázakra, az élet forradalmaira, a látások vágyára, a lélek zajgó problémáira és a világmegváltó elégtelenségére, akkor tegyen pápaszemet, és keresse meg ezeket a vonásokat a mesterségesen fenntartandó, unikumképp múzeumba való selmeci embertípus tömeglelkében is.

Most pedig beszéljünk világosan. Az őserdő kellős közepén méléző erdészlakok már csaknem végképp eltűntek a való életből, akárcsak Marlitt önagsága thüringenwaldi regéi. Apró uraságok cseh jágerei élnek még úgy, de az állami kezelés tisztjei kizárólag a nagyobb vidéki központokban, valamint a kincstáriak nagy része is. A viszonyok még inkább ez irányban formálódnak majd, ha, mint készül, megvalósul a helyes, modern, európai altiszt-képzés terve. A diplomás, főiskolában végzett, idestova doktorrá avatható erdőtiszt valóban hivatalnok a erdőnek, és nem az ő érdeme, hanem a szép csendes fáké, hogy tintaporos buroknál ezt a hivatalszobát jobban lehet szeretni. A mindennapi munka közömbösítő hatása azért ezt is érinti, és kevés erdészember zeng lírai sóhajokat, amíg fát selejtez, rovancsol vagy a bussolával vesződik.

A jogászok, orvosok, mérnökök nagy része szükségképp vidéken él, noha Pesten tanult. Lehetne róla beszélni, hogy az élet e csekélyebb medrű, lassúbb folyása hosszabbítja az egészségét, de a tanulóévek három-négy esztendeje, az élet, mozgás, kultúra és látás odafenn még nem ártott meg senkinek, nekem se. Sőt ha ártana is, a haladásnak ez a szükségképi formája. A kultúra sokszor romlásra vezetett már, de a romok felett mindig másik kultúra épült, és a hullámvonalban mindig magasabbra hágott az előbbinél. Sem a művelődéstől, sem a romlástól nem lehet visszatartani senkit, aki már idáig jutott, hogy az illatát megérezte. Miért, hogy a sok diplomás magyar emberfajta között éppen csak az erdészek lelkének a szüzi tisztasága fekszik mindenkinek annyira a szívéen?

Az erdők központi örökös szeme ugyanis odafenn van a magas minisztériumban, a többi csak végrehajtó közeg, az adminisztráció közvetlenebb intézője. Ha tehát ezek is a fővárosban töltik a diák éveiket, akkor a fejlődni vágyó vidéknek eggyel több élő szerve, a központtal összekötő és onnét kultúrát szívó csöve lesz. Ha az erdőtiszt elfárad az ő mindennapi, tehát sablonos külső munkájában, felrándul egy-egy kis színházra, műtárlatra a nagy városokba, ahova, ismétlem, lelki ösztönből vágyódtak még a népvándorlás naiv hordái is, és fölszív valamit időnkint a „modern élet színgazdagságá”-ból, amelyben ugye, ugye, olyan jó sütkérezni. Hogy diákkorában nem a pékekkel és kőműveslegényekkel, hanem a szocialistákkal verekedett, hogy azt hitte, hogy tudja, miért verekszik, hogy a jelenbe élte bele magát a múlt helyett, és a jövőt készítette elő, az nem fog ártani neki, ahogy a többinek sem árt. Ismerek egy nagyon öreg urat, ki hajdanában Táncsics mellett dolgozott, sőt Vachottékkal, Petőfiékkel tüntetett diákkorában - és ma is ő tudja a kortársai közül legjobban megérteni mindazt, ami modern, új és jövőbeli; aztán már a harmadik feleséget vette nemrégiben.

Kérem szépen, kedves jó uraim, ne bántsuk a középkort, Heidelberget és a romantikát. Higgyék el, azért lesz az erdőnek poétája mindig bőven, habár ez a fának egészen mindegy lehet. Talán a pesti újságírók közül akad a legtöbb, és március végén már tele lesznek tavaszi zsöngékkel a redakciók asztalai. Vajon jobb lesz-e ama versek metrikája, mint hogy: „Ballag már a vén diák?”

1906

TINTÁS UJJAK

Szép, forró, fehér ujjak! Lázás, tehetetlen, veszendő és gyönyörű emberi főkbe simogatták bele a tizennyolcadik század méla és könnyharmatos poétaálmait. Vagy az ifjúidők legmélyebb illatozású melódiáit. Musset, Chopin! A gyötrődéseik, a lázaik - irodalomtörténeti közhely; e fehér ujjak marcangolóan tudtak beleragadni életek szövetébe; - ám meg kell csókolni őket. E tintás asszonyi ujjakat, amelyek felrázták, életre verték, kisarcolták az alkohol áztatta, hanyatló emberi idegekből a zsenit. Asszonyunk, ükanyánk, teljes, kalászbá érett, meggyőző diadalunk, áldott legyen az asszonyok között! Ő volt az utolsó, aki igazán inspirált, és igazán alkotott.

Jött az ecetesszájú germán óriás, és nekiment a kultuszának; kurtán, vaskosan, csúnyán, németesen. Hogy ez a nagy írótehén - - Semmi! Elbírt, túlélte ez a kész és nagystílusú génusz, ez a kemény név. Eszembe jut, ha egészen kortársak lettek vala, Nietzsche és George Sand! Mindegy. A halovány márkiné méltó és érdemes ellenfél volt. Ember.

Lézengünk a nyomában évtizedenként és országonként egyen-ketten, körömkefét használunk illatos szappannal, meg kalodermát napjában többször. Kicsoda közülünk, aki mint ő, férfiruhában, férfiak közé menne. Vagy mondjuk - egy férfi elé?

Asszonyok, férfiak! Ki viselne el közületek csak egy órára is komikus, groteszk kinézést, előnytelen, durva külsőt, talpacs-cipőket vagy rossz illatú köntösöket, vizes, tapadós hajpamutokat vagy gondozatlan körmöket amaz egy ember közelében, akire feltétlenül, a legmélyebb énje parancsából mint másnemű lény akar hatni!

Férfiak, asszonyok! Ha bérül kínálnának egy ilyen óráért valami részegítő, harsogó diadalt, a siker habozó mámoráradatát - vagy nem: ha kínálnák ama magányos percek földöntúli, félve-ujjongó szédületét, ami egy remekmű csodáját követheti. Ha belőlünk születhetnék a csoda?...

Felelet kell? Látom a férfiak bizonytalan, zavart kis félmosolyát, de az asszonyokat sikoltani hallom.

A sápadt márkiné, tojásdad arcával, fekete hajával, vékony csontjaival. Ingerlő lehetett, sajátos, szertelen, de harmóniás jelenség, barátai kölcsönként gúnyáiban. Őt szerették sokan, nagyon és szenvedtek miatta. Igen, igen, erősebb erősségű, asszonyabb asszony volt bizonyval mindnyájuknál - neki úgy is lehetett.

Mi csak a szép, hosszú szoknyáinkban járunk, amit nem lehet meghurcolni ronda sárban, de túl magasra emelni se illő. Az ember néha úgy nekiiramodnék, szaladva, lelkendezve, de mi otrombább mint egy loholva siető, szűk szoknyás asszony.

Az ember néha azt mondja: szabad vagyok, megyek! Esős esték színes ködét akarom, utcalámpák szivárványfoltját, törtetni akarok előre a szélben, szél ellen, küszködve és lelkendezve. Ám idegen, nagy madarak kunkorgós tollait elmállasztja a köd, és megzilálja a szél. És e tollak ülnek ama fejborítón, amelynek festői vonala bájt, lendületet, színt és jelentőséget ad az asszonyi főnek. És az ember otthon marad.

Vagy mégis megy, és akkor megnézi a sarkon a rendőr és a hídpénztárnál a vámos. Csak megnézi. George Sand rámosolygott vajon egynéhány rendőrré? És ha igen - szép volt, és érezte az igazát. De én obligát középkori várleányok szövőszékeire gondolok vagy a szégyenoszlopokra és kalodákra a piacokon.

Szövőszék, orsó és tű. A férfiak néha mérnökök, néha orvosok, írók, művészek, mesterek vagy himpellérek. Mi volna, ha mindegyiknek, teszem, lakatosmesterséget kellene tanulni. Válogatás nélkül.

Szent házi erényeink a házilag mártogatott faggyúgyertyák, szappanfőzések, nagy szapulások és vastag szőttesek korából. Szent kalodái tisztos jámborságunknak - hívatlan kézben bukdácsoló tű meg fonál - meddig kísértének még?

A mi ujjaink hegye tűszúrásoktól pörszent néha, és vannak, akiknek ebben kedvük telik.

A gyermekkoromra kell emlékezmem, az iskolára, ahol kézímunkát tanultunk. Ó, vég nélküli órák görnyedése, izzadt kis kezeink, csontjaink zsibbadása és fiatal homályosuló szemeink hasztalan erőlködése a lepotyogó kötőszemek után. Sikertelenség, türelmetlenség könnyeibe gémberedett lázongó idegeink!

Ó, elgyötört és idétlen öltések, asztal alá taposott mintalapok, átszurkált papírvázlatok! Törekvéseink és megalkuvásaink szimbóluma - életünk szimbóluma - miért?-ek, szájalmas, alázatos, kicsiny miért?-ek, most kísértének.

Kinek váltak vajon hasznára e groteszk és verejtékes kicsiny tárgyak, e fésűtok, kulcstartók és ollózacskók, e lámpatálcák és állványvédők, amikbe belerongáltam a nyolcéves kicsiny éneket. És mindenkorra belevesztettem a szemem biztos ítéletét a dolgok valódi és egész meglátását, a kemény sarokra állást és győzelmes magabizakodást.

És virágos mezőket, szabad kertek homokját, labdajátékok szilaj örömét, versengés fiús virtusát, napfényt, eget, gyerekkacagást, beléjük veszejtettem egész életemre. Miért? De azóta már jöttek csúnyább és veszekedőbb miértek, és ezekkel se vagyok még készen.

Emlékek! Még egyre látnom kell. Az ablakok mellett a „kitűnők” ültek, a legnagyobb, legszorgalmasabb társak, és nagy hímezőmájuk elvette tőlünk a világosságot. Komoly és fehér, hallgatag, serdülő szüzek dolgoztak itt fehér és finom ujjakkal, és színes selyemszálakba méla és halovány bimbóálmaikat varrták bele. Vattával magasra töltött virágok, porcelános gyöngymunkák készültek így, s emlékszem egy térítőre, amin kilencvenhat fecskemadár repült és száznál is több himzett lepke. Így, nemde így öltögesse a toll is, a fehér finom asszonyi kézben. Lepkét, virágot, csicsergő, reggeli madarat.

Most hallom a tanítónő rettegős szavát. „Olívdzöld és rózsaszín!” Sokszor hallhattam ezt, kedves színei talán? Vagy csak megszokás, jó, becsületes és kipróbált sablon, ha nincs ötlet vagy intenció. Ó, kétségkívül, illik e kettő, és jelentenek valamit, amin át kell esni. De az élet néha villódzó, nyugtalan sárgákat, epés, gonosz zöldet, a vér és a szenny színét is feltárja nekünk. Eoó! Mert olyan kevés szín van, mindössze hét.

Ám asszony, itt le kell tenni a tollat. Mert azt találják kérdezni, jártál-e ott vajon, ahol ezeket árulják? Sőt megkérdezik a takarítóasszonyodat, vajon, nem tud-e róla? Csak, míg az enyhe, szolid tartalmú és megbízható zöld s a bájos, merengő, leányos bánatú rózsaszín tartanak a tubusodban. Legföljebb még egy kis gyöngye lila.

Óvakodjál a lázongástól e határnál, asszony, mert náladnál erősebb és derekabb is elvérzett ezen.

S ha jön az élet harmadik szakasza, ahol elfogynak a színek? Mi jön akkor? Órák, amikor már érzed, hogy nem vagy túlságosan asszony, inkább csak „ember”.

Ember az asszonyban, mi az? Nóra talán? Nem! Ugyanaz, ami az ember a férfiúban.

Súlyos, tompa, fakó és nehéz miértek jönnek. Igaz, nem igaz. Levés és elmúlás. Cél és törvény, egyén és emberiség, önzés és altruizmus, tragédia és történelem. Ugye, ezek? És itt az ember...?

Ó, nem, nincs itt aggódni ok. Az asszony - asszony. Halkan észrevétlen gördül lejjebb álmatag, nehezülő pillája, a füle körül zsongani kezd valami éteri csöndesség, a nem neki való, unalmas témákon így szenderül el az asszony, és tiszta fehér kezéből kihull a kötés. Nem, a toll.

Akad mindig férfiú, aki ilyenkor megcsókolja e kis kezét. Míg ismét mások, idegenek és elnéző szívűek kritikát írnak, udvariasan gyöngéden és maguk közt mosolyognak. És sohasem jön olyan Nietzsche többet, aki asszonyírói gorombasága gyönyörű megtisztelésére méltasson. Mert csak egy volt, aki állott elébe.

1908

JÉZUSKAVÁSÁR

Glóriásfejű, tejarcú, okos szemű bábé hosszú inges, vézna alakja trónol a legendás jászol szalmazsupján, gyerekszája körül éretten szelíd, jövőbe néző mosolygás, kicsiny kezében az élet almája, vagy földgolyó s rajta a golgotai jelkép. Az ember fia - a gyermek! Emberek, mi, dolgozók és henyélők, pásztorok, királyok, vándorlók, angyali jószágú idegenek és kérgező szülői kezek, múlhatatlan gyöngédséggel lelkendezünk felé. Gyerekeink, e drága emberrügyek

mégis a minden; élettartalom, reszketés, vigasz és buzdítás nekünk; titokzatos kis lényük legigazabb tárgya minden emberi érdeklődésnek: hisz ők lesznek, akik fellépnek a színpadra, ha mi lelépünk - folytatni a drámát. Érdemes dolog pásztornak és királynak vándorutat tenni a pusztán, ajándékkal terhelten, hogy egy ilyen halovány, okos arcocska pillanatra édes, buta gyerekkacajba, gömbölyödjék, hogy csöpp kezében ne a jövő gyötrelmek jelét szorongassa, munkaeszközét, tanulás komolykodó szimbólumát, könyvet és tollat; hanem ünnepi örömet, természetes szerszámot, lényéhez kicsinyített álomélet kedves tárgyait; játékot.

Ha gyermekünnepre készülődünk, boltokat loholunk, pénzeket hajszolunk fel lihegve, és folytatunk szét sajnálatlanul az ujjaink közt, és asszonynak szánt virágnál édesebb, koldusnak adott kenyérnél melegebb, emberibb adakozással adóztat meg ilyenkor a játékboltok ezer aprósága. E sietésben, e karácsony előtti esték, sürgő izgalmaiban, a válogatás zavarában és bolti élelmesség zátonya előtt álljunk meg percre a komoly meggondolásnál.

Az ünnepi ajándék nem használati tárgy, de semmi esetre sem olyan, melyet kötelesség szerint is az ajándékozonak kellett volna megvásárolni; hanem vagy a fényűzés, vagy a gyönyörködés, szórakozás eszköze: gyermeknél nyilvánvalóan játék. Ha a süldő leány a boltkirakat előtt hízelkedő bocimozdulattal simulva anyja vállához, üde szája leheletével párazza be az üvegfalat, míg nyújtott hangjában forró áhítózással zümmögi: - „Mama - egy ilyen selyemblúzt!” - s ha a nevezett blúz nélkül is jól megvolna a garderoobja, akkor, de csak akkor, megvehetjük neki ünnepi ajándéknak. Így a gimnazistának is pazarul felszerelt új körzős skatulyát, ah, ez nem mint iskolai szer kell, hanem azért vágyik rá, mert a többi fiúnak ilyen nincs, és a pajtások közt ez tekintélyt, csodálatot, pici vágyó irigységüket jelenti. De kisgyermeknek szürke iskolaruhát, tucat vászon zsebkendőt, új sárcipőt vagy meleg harisnyát csak akkor tegyünk az „árnyéktalan fa” fénykörébe, ha olyan sorbéli gyermekről van szó, akinél ezek a dolgok is váratlan örömet külön, szokatlan jólét-érzést jelentenek. De még itt is egyébbel, játékszerrel, csillogással beszórvva, eltakarva.

Játékot tehát! A kereskedő páratlan bőbeszédűséggel ajánlja, mutogatja, működteti a gépleleményesség és utánzóipar csodáit. Itt egy kis fűszeresbolt! Megtévedésig hasonló az *igazihoz*; a kasszaifióknál mosolygó kisasszonybaba, a polc előtt elegáns bajuszos segéd úr, körül sonkák, szalámik, icipici kiflik és halak. Gyönyörű! Szinte kedvünk volna érte megint gyerek lenni! És kicsinyeink iskolából jövet ragyogó szemüket majd kinézik a kirakat előtt, s egy félórát késnek az ebédtil. S ha méregdrágán csakugyan megvesszük, és hazavisszük nekik, újabb félórán át csakugyan szóhoz sem jutnak a boldog ámulattól. De aztán, de másnap! Valami mélyen lehangolt érzéssel fogják konstatálni, hogy ilyesmit mégis jobb messziről nézni. Oly gyönyörű, de mit kezdünk vele? A kiflik papírmáséból valók, a sonka oda van nőve a pulthoz, a halakat nem lehet megfőzőcskézni, megenni, újakkal pótolni. A nyájas segéd úr s a szép kisasszony bambán mosolyog egymásra, de itt nem történhetik tovább semmi! Legföljebb hogy a drága pénz miatt kissé bosszús szülő megkésett takarékosága pirongatásokban tör utat. „Már eltört. Nem vigyázol. Sohasem lesz semmid! Milyen szép volt úgy egyben!” Ó, vigyázzunk nagyon - emlékezzünk vissza többször a magunk gyermekségére -, nehogy szomorúságok, első, éles szenvedések, keserves csalódások fakadjanak az örömek forrásainak szánt ajándékok nyomán. A gyermek számára nem játék a játék, hanem *komoly dolog*, komolyabb az iskolai tanulásnál, mert ez egy *jövendő, nagyemberi* élet ügye, mely idegen tőle, s melyet még fel nem foghat; a játék ellenben akkori, *gyermekéletének* eleme és tartalma. A drága papírmásé-bolt helyett elég egy egyszerű, serpenyős, hüen utánzott és arasnyi hosszú kis boltmérleg-játék, amihez súlyocskák is vannak. Mert a gyerek csakugyan szeret boltocskát játszani, hisz mindennapi élménye *ez*; de csak úgy, ha igazi holmit, édességet méricskélhet, vagy ha a papírt, port, miegymást kedve szerint nevezheti ki elemőzsiának.

A gyermek, ha egészséges, sohasem szemlélődő, hanem cselekvő, ható, drámai hajlandóságú. A játékosztön alapja utánzás és képzelet. A gyermek a nagyok formájára *cselekedni* s fantáziája szerint *átalakítani*, változtatni, szétszedni és újra összerakni szeret. Szereti a dolgokra ráfogni, elhinni s elhitetni róluk, hogy nem azok, amik. Hisz egész életünk játéka és szépsége sem több ennél. A túl tökéletes boltocska annyira világosan, hozzátéhetetlenül boltformájú, hogy épp ezért hajítófát sem ér. (Pardon, a „hajítófa” igen sokat érhet, mert pólyásgyerekek lehet göngyölni vagy puskaként célozni, kardmódra verekedni vele.) A kis játékmérleg a kereskedelmi tevékenység legélénkebb, legdrámaibb részének jelképszerű eszköze; már a pénz lehet papirosból, az áru homokból, a vevők levegőből, a fiókok gyufaskatulyából; de a bababoltost és babakaszírnőt minden életrevaló gyerek ki fogja dobni, mert *ő maga* akar működni, a cselekmény középpontjában állni, főszemély lenni. Ha kereskedést játszik, akkor boltos; ha fogócskát, cica; ha iskolát, tanító; ha vasutasdit, akkor konduktor akar lenni leginkább. S a babát akkor szereti, ha ő anyja, öltöztetője, etetője, nevelője és pirongatója lehet.

A fiam naphosszat papírból vagdos ki mindenféle alakot - már minden vendégünk portréja elkészült így; - egy komoly bácsié gunnyasztó fülesbagolyhoz hasonlít legjobban. „Csak orra van - mondtam -, hát a szemek s a szája?” - „Azt írni kell!” (Rajzolni.) - „De csak egy lába van!” - „A másik a papír túlsó oldalán, azért nem látszik - no!”

A kislánynak is asszonyi ösztönei derengésében legtermészetesebb játékszere a baba. Lehet kisebb vagy nagyobb, de bútorai és holmija arányos legyen nagyságával. Úgy legyen öltöztetve, ha van, hogy minden ruhadarabja külön leszedhető legyen róla, még cipői és harisnyái is. Újabb csalódás, ha az ingecske és egyéb intim ruhadarab rá van varrva a fűrészpork lábszáracsákra. Ne tudjon a baba sokféle művészetet, nem baj, ha a szeme nem csukódik, papát-mamát zsinórrángatásra semmi esetre se mondjon; ehelyett legyen minden tagja mozgatható, s dereka karcsú; a hasas kis francia bébéken nem áll a ruha. Mert a munkásgyermek felnőtt munkásnőnek, az úrilányka felnőtt úrnőnek szereti öltöztetni legjobban a bábuját. Néha egész szerves életlevegőt alakít ki körülte. Az én bábuim együtt bálottak Erzsók barátnőméivel, de az övé előbb ment férjhez, mert az én fiúnak öltöztethető vőlegénybabámra várnom kellett két hétig; kifogyott a fajtája Jakobovicsnál. Az ifjú pár azóta első vizitre jött hozzánk, szertartásosan, röviden - a nő fekete selyemben. „Megyünk, cicuskám!” - mondta az ifjú férj. Később pólyásbaba kelengyét varrtunk - a jövevény meztelen, garasos porcelánbaba; cselédet rongyból csináltunk. Emlékszem a szobára; üres cigarettásdobozból!!! „szőnyeggel” leterített kerevet, egy törött nipp a makartváza, képkeretek selyemszalaggal áthúzott kártyapapírból, polcok gyufaskatulyából, párna, terítő, színes rongyból. Szegényes, de eredeti és elég ötletes szalon volt; amilyen ma az enyim, s amilyennek végleg maradnia kell. Most gyönyörű kis holmikat látok, kályhát ellenzővel, miniatűr lámpát, empire karosszéket, órát. Itt nem baj a „tökéletes”-ség a leány alakító ösztöne óvatosabb, egészen kegyeltesebb - s a babaszobában ő rendez, takarít, javítgat, varr és díszít. Milyen kimondhatatlan öröm, ha az édesanyja részt vesz az apró függönyök, párnák kitervezésében, ha törődik az apró konyhában folyó nagymosással, a képzelt bajokkal és játékestélyekkel. Még egyszer mondom; a gyermeknek legkomolyabb ügye a játék.

Mit mondjak még - annyi mindent kellene mondanom. Hogy a játék-zeneszerszámok, cimbalom, hegedűk és fuvolák zenei hangokat s legalább elszenvedhetően tiszta közöket adjanak! Hogy a sportfelszerelések, szánkók, korcsolyák, miegyebek már csakugyan ne legyenek „alakíthatók”, hanem masszív, pontos, szolid munkák. És végre: - a könyvek.

A könyvek - itt meg kellene állni, ebben a kérdésben érdemes volna egyszer igazán belefeledni. Ha fiúgyerekről van szó, még hagyján; Robinson, Andersen, az örökifjú Jókai meséskönyve (a leaotungi emberkék az életem részévé vált), aztán Kipling *Dzsungel*-je (csak

volna jó magyar fordítása), néhány indián történet - a *Pál utcai fiúk*, Vernétől tán a *Két évi vakáció* - olaszból *Egy iskolaév története*... ennyi talán, de valami. Hanem a lányolvasmányok! Okos ember, könyvkiadó mondta egyszer gondolkodva és rezignáltan, hogy nem is lehet más irány jogosult itt, mint a lágyan szentimentális vagy a kedélyeskedőn gyakorlatias, gazdasszonykodó irány. S a tucatszám termő süldő lány-regények és novellák összes alakjai unalomig egyformán erre a két kaptafára szabódtak. A mesékben is alig van változat; a derék, de csúnyának ígérkező, félreismert fiatal leány mostoha viszonyok közt dolgos nővé, egyúttal bájossá, csinossá fejlődik. Szép és érzékeny ügy, de az élet másfélét, ezerfélét is produkál. Csakhogy mi köze lehet az élethez egy otthon tartott, védett, akarva tévesen informált, selyemgubószerűen várakozó állapotú, kis mai úri leánynak. A varróiskolás iparoslány-növendékeimnek hamarabb tudnám, mi olvasnivalót adjak; de a középosztálybeli gyerek - - - nehéz sor! Ki merné más törvények ismeretében, más életlevegőben lélegzethez juttatni a gyermekét, mint ami előreláthatóan húsz-harminc esztendeig még élete, eleme lesz? Mit adhatunk a fiatal leánygyerek kezébe az émelygős és üzletszerű hanyagsággal sablonra gyártott lányregények helyett a „nagyoknak írt” könyvek, a remekművek közül. *Grandet Eugéniá*-kat talán? *Hermann és Dorothea*-t minden bizonnyal; de minden klasszikus olvasmány fárasztó a maga tökélyében. És a Marlitt-félék nem ártanak-e nagy, semleges ártalmatlanságukkal, az életről adott hamis értesítéseikkel; s Jókai nem feszíti-e túl károsan az ifjúság fantáziáit? Régi kérdések, unalomig felhánytak, soha el nem döntöttek!

1910

AZ ÍRÓK SZERVEZKEDÉSE

Az írók szakszervezetének munkájától sok erkölcsi hasznot várok az anyagi eredmények mellett. Sőt, az utóbbiak jóval kevesebbek talán. A nemzetközi egyezményből igazán sokat nyerő drámaírók száma aránylag csekély; a vidéki lapok megsarcolásával nem megyünk nagyon sokra, az ottani szereplésünk legjobban a lokális íróknak árt; mint ahogy munkáink ingyen lefordításánál mi is többet veszítünk azzal, ha külföldi írók ingyen vagy olcsón engedik át fordításra műveiket, és ezzel például a gyűjteményes vállalatok árait leszorítják, vagy az ügyis gyöngye keresletet csökkentik. Igaz, van egynéhány rohamosan gazdagodó kiadványvállalatunk, mely irodai alkalmazottait busásan fizetheti, míg túl gyöngén honorálja az írókat; és szembeötlő, hogy Magyarországon már gyönyörűen meg lehet élni irodalomból és irodalom körüli foglalkozásokból - éppen csak írásból sehogy sem. Mindezek azonban mégis rövidesen egyensúlyozódnának egy természetes fogyasztási állapot mellett, melyben, mondjuk, hárommillió ember olvasna és venne magyar könyvet.

Egyelőre egy ilyen szövetségnek egy sereg balítélettel kell szembehelyezkednie. Ma még mindig sokan hiszik, hogy az író munkájának „ideális” volta a koplalásig menő önzetlenséget föltételez. Az írók maguk is valami furcsa, beléjük nevelt elfogultsággal úgy érzik, hogy az „ihletéstől meleg” munkával szemérmetlenség alkudozva, ügyeskedve, konkurenciát kihasználva spekulálni. És hogy az író lényéhez és fogalmához valami kifürkészhetetlen okból hozzátartozik a gyámoltalan kisigényűség, földi javakból kisemmizett „eszmenyiség”. - És végül, hogy szellemi munkásokhoz méltatlan az érdekegyesülésnek oly módon adminisztrált formája, amelyet kétkezi munkások találtak és próbáltak ki nagyon jó eredménnyel.

Minden társadalmi balhiedelmet egyes érdekcsoportok önzése ápol és táplál titokzatosan. Nem, az írónak nemcsak „erkölcsi szabadsága”, de esztétikai, művészi világnézetének korlátatlansága is megkívánná föltétlenül a jobb életet, telt zsebek biztosságát, jó és illő köntösök nyugalma, utazást, könyvet, nem potya színházjegyet; teljes kölcsönösséget a társas

érintkezésben stb. És ha akarva-akaratlan a vérünkben csorog valami az írott sorok közé, a későbbi mámor utáni perc lehűtségében ennek az emberileg feszélyező voltát magunkra nézve inkább csökkenthetjük azzal, ha a kész művet árverési tárgynak tesszük meg, és kicsit kemény gesztus árán kívül helyezzük magunkon. E legárulkodóbb művészformában a „kiírtam - megszabadultam”-féle pszichoanalitikai elv higiéniája ennél a pontnál kezdődik. Nem is akarok beszélni a „szakszervezet” szótól való félelemtől, ez oktan, bürokratikus diurnista gögjéről a középosztálynak.

Egy furcsa és speciális veszedelem mégis fenyeget itt. „A szerkesztők és kiadók legtöbbször kollégák - mit csinálunk velük?” - hangzik fel sokszor; és akik ilyen sóhajtanak, tán legtitkosabb ambícióikban maguk is szerkesztősorban vagy kiadószövetségbe igyekeznek - a biztos és jó élet kialakítása felé. Pedig munkaadó és munkás érdeke sohasem fedheti egymást a mai viszonyok mellett, legyen bár érintkezésük formája és egymáshoz való indulatuk a legszimpatikusabbban udvarias és őszinte. Egy igazi írói szakszerveletből minden munkaadó és dolgozó elemet - a legnobilisabbakat is - eleve ki kellene zárni. Ez pedig, ugye, csaknem lehetetlen.

1911

AZ EMBER KISZÁLL...

Napfényes, széljárta, reggelies misztikum van ebben: a váratlan, gyors elutazásban, valami álmuraság az időn, pünkösdi királyság a messziségek felett. Hogy ma reggel kilenckor itt iszom a csokoládémat a Narodna Kavanában, az érből öntött kardos Jellasic bánt háta mögött, holott tegnap még Budapesten reggeliztem, és holnap... ki tudja? Annyi minden jöhet tán; történés közepében ül az ember a vasúti kocsiban, és én nem tudom megérteni, akik dolgozni bírnak útközben; olyan szent és nagy valami nekem a semmittevés itt, e száguldó, rohanó passzivitás! És mostan is, e percben, átmenőn, vándorol; itt ülök és bennem egy életnyi váltakozódás; házak, feliratok, utcák, jövőmenők kilépnek közönyös napjaik háttéréből, mint régi, csodálatos toronyórák lovagjai, apostolai a tizenkettedik ütésre. Emberek vonulnak el az utcán, és mintha mozivásznak sétálnának át és tűnnének semmibe, oly valószínűtlen és mégis sűrített jelentőségű a létezésük előtttem. - S a dolgokra is, amiket így röptében érintünk, hallunk, valami színházias, szimbolikus fény esik; mögéjük vélünk látni, és szemmel mérjük az árnyékokat. És holnap, holnapután, mint ahogy a megszokott hajóringást napokig érezni még szárazon is; így fogunk széjjelnézni otthon, kíváncsi, mérő, kérdő, új szemekkel; házak, terek képhatását, vonalperspektívákat, régi barátainkban érdekeset kutatni fel nagy meglepetten...

Kavana narodna - „nemzet”-i; vendéglőn, bioszkópon, tejcsarnokon, mozin, hússzor is láttam ma ezt a „narodná”-t rövid, korai séta alatt. Ifjúkorát élő város, fiatal nemzet; ha az élet az öntudat ébredésénél kezdődik: most nacionalista évszázadait élő; szabad-e ilyen gondolnom? De külső arculatában is üde; tiszta, tágas, helyes propozíciójú. A dómot csodáltam meg ma, kisdud tőkelyét, ahogy szinte iskolai, tiszta példája lehetne nevének; két ragyogó, elefántcsontfehér tornyát, ahogy felszökken, szinte megcsendíti az ég boltját. És a színházat kertés tér közepén - oly helyesen, találó ritmusokban, oly kielégítőn; s körülötte négyfelől négy középületet. Szokol-ház, ipariskola, egyetem, könyvtár, mind friss és formás! Csak itt... szemben velem a tér túlsó felén csücsül két indokolatlan és igen drabális stukkónémbor az egyemeletes ház zöld palatetején, őrizvén kétfelől egy igen kicsiny padlásablakot. Igen, ilyen kellemetlen szoborzatot láttam ma már néhányat falra, tetőre ragasztva; pedig a kis utcák régi házain oly különös, megható bájú épp a tetőszobácskák kiképzése itt. Mit akar az ilyen

ízléstelenség, kamaszkodó botlás csakugyan? Azt mondják, a város vezetőségében sok a műépítő; - hogy értsem ezt?

A város, a város... a délszlávság szívere, mondják, dédelgetett, kecses, fontos, egyetemi, mindenképpen középpontja. Nekem, nekünk - most mind röstelkedve valljuk egymásnak - egy név volt mostanáig, sőt érthetetlenül kelletlen képzeteket támasztó. Közbeeső állomás Fiume, Itália felé haladóban, ahol nem száll ki az ember, noha fáradt már és kormos az úttól, és unalommal mondja: még csak Zágráb?... Jó sokszor mentünk el mellette az életben mindnyájan - és sohase hittük, hogy egyszer még kiszállunk, egyszer egyenesen ide szállunk! London, Párizs, New York felől mennyiszer többet tudott mindegyikünk!

Kilencet üt, a társaságot lesem; későn kelő, borbélynál szépülő úriembereket. A „Szokol” zenebandája megy a téren, kis csapat gyerkőc kíséri muzsikaszóra lépkedőn; elhaladnak, megint meggyérül az utca. Kijjebb - már az Ulicán is - váratlanul csendesnek, néptelennek éreztem ma mindent, hiszen kéthetes őszi vásár főnapja van, az este láttunk is valami nagyon sírhatnamos ipari kiállítást kurta gyertyákból, cselédszappanokból, lombfűrész munkából... Igen, villamosvágányokat láttam árván - sztrájkolnak -, ezért a lanyha forgalom! Az ünnepi időt választották, mikor a falusiak bejönnek városlátni, látványos dolgok esnek a Maximirban; most minden megdőlt; tüntetés, gyűlés, verekedés nélkül, csak szép komolyan otthon maradt ma valahány jegyszedő meg kocsivezető, mert valami régebbi ígéretet nem váltottak be velük szemben. A déli temperamentum!

De a kávéház teli, akárcsak Budapesten; mire magyarjaim jönnek, már hozzám, települt újságjával egy jó arcú urambátyám. Hozzák itteni barátjukat is, az újságíró; már az este bemutatták nekem. Elolaszosított nevű, fiatal, barna, dalmát ember, és erre büszke nagyon, mert, azt mondja, Ragusa körül beszélnek legszebben, legirodalmibban - horvátul. „Egy az mind, a szerb is, csak hogy az cirillbetűt vet!” Barátunk ügyvéd volna különben, de még nem kapott kormányengedélyt nyilvános gyakorlatra, olyas az itt, mint nálunk a patikajog, és valószínű, mondja, hogy nem is fog kapni. Ellenzéki lapba ír, de hát van itt más újság, mint ellenzéki?...

Már benne vagyunk, egyszeriben benne vagyunk! Sérelmek, keserőségek, panaszok olyan hevíültek itt, szinte az eleven bőr alatt fészkelődők, minden pillanatban kipattanásra készen. „Milyen jó milyen élesztő, melegítő, összeforrasztó valami a nyílt, egész perfid őszinteségű erőszak!” - gondoltam árulón, míg egyetértő arccal és szemmel készítettem szóra őket. Néhány véletlenül ejtett magyar szavunkra az imént kellemetlen, érdes megjegyzések feleltek egy szomszéd asztaltól - németül; gyorsan abbahagytuk! Politeo alig győzi élénk, néha gyermeki tudatlanságukban fogas kérdéseinkre a meggondolt, kicsit borús szkepszisű feleleteket az itteni dolgok felől. Az idegen öregúr felpislog újságja megöl, végre nem állja már, beleszól, helyre igazít, ellentmond, vitat, kimagyaráz, sok mindenről pontosan, otthonosan, készséggel tájékoztat. Jön az író, Zofka Köeder, urával, Dimitrijević szerkesztővel, az asszonyt én kértem ide holmi lírai versfordítások ürügyén, csinos, telt, fekete nő, a beszéd szépíti, sokat, lelkesen, kevésnyi, okos humorral beszél. Az öregünk bemutatkozik; ők hírből ismerték egymást, kiderül, hogy megválasztott képviselő, de csak három napig ült benn a száborban - feloszlatták, azóta nincs.

Most már egyetértően, egymás szájából veszik át a szót; úgy beszélnek, mintha fóruma, igaz ítélőszéke volnánk ügyüknek. Az öregúr kedves elszólással ejt néha egy-egy tegező „euch”-ot vagy „ihr”-t közé.

- Bizony - igen -, egyik legfőbb bajunk csakugyan a vasúti kérdés, nem kis dolog az! „A személyzet tudjon magyarul!” - így szól a pragmatika. Mein Gott, bár csak a száborba tudtunk

volna negyven magyarul tudó embert összeszedni, hogy Budapestre delegáljuk! Nemhogy az a szegény paraszt tudjon, aki vasúti szolgálatba áll! Hát az ogulini katasztrófa miért volt, ha nem azért, mert egy magyar nyelvű telegramutasítást rosszul értettek? Ha meg vadmagyar kalauzunk van, hogy beszéljünk vele mi, utasok? Meg hát ez dühítő is, na, hisz értitek! Végre is, mi lakjuk ezt a földet, mi járjuk, tartjuk fenn utait sok száz esztendőök óta! Nekünk nagyon nehéz nyelv a tietek - ha meg már idegent tanulunk, ott a francia, angol - hiába, no! Tik is csak úgy vagytok, minek is tanulnátok horvátul? Azért is nem értjük egymást, nem tudunk egymásról semmit! Ott Pesten is, a Házban, akár a cuhánk ujjába beszélnék! Hiszen nektek, fiataloknak illenék is próbálni, vesződni egy kicsit! (Gondolt rá sokszor - mosolyog a szerkesztő -, ha legközelebb államfogházba kerül pár hónapra, komolyan eléveszi!) Még jó szerencse, hogy a dalmátok a Reichsratban kibeszélhetik magukat helyettünk is, Európa hallatára, mi ugyan, szegény fejünk, csak így egymást biztatjuk. A kormánybiztos jó ember, lelkiismeretes hivatalnok, békét akar, de horvátul ő sem tud beszélni velünk, ez az igazság! Pedig higgyétek el, szívében mindenki unionista itt, csak törvényes, méltányos formák közt kívánnók. Nem akarunk mi Szerbiával semmit, most, a háború hatása alatt se jutott eszünkbe, mese az! („Maga se hiszi, amit mond!” - szól bele halkán a szomszédja, és mosolyog.) Nem, nem, csak méltányosságot! - Nézzétek az árutarifát. Zágrábtól Fiuméig olyan drága a személy- és áruszállítás, mint Budapesttől Fiuméig. A mi szegény kis elnyomorgatott iparunknak nincs útja a tenger felé, se a terményeinknek. A feleúton levő helységekre úgy szoktunk szállítani, hogy előbb Fiuméba vitetjük az árut, aztán vissza, félúton, mert így még olcsóbb! A drága bányatermékeink ott hevernek a földben; Rude ércét Samobor mellett nem is bányásszák, úgysem tudnók értékesíteni. Hát ipari szubvenciót mit kapunk - nevetség! Egy papírgyár kért most állami megrendelést; azt felelték, nem lehet ám, mert sokszor van mifelénk földrengés, olyankor meg volna akasztva az üzem meg a szállítás. Azt olvastuk valahol, kötelezővé fogják tenni a vasúti tiszteknek legalább a horvát nyelvet. De mi már nagyon pesszimisták vagyunk, nem bízunk semmi jóban!

Hangosan beszélt, a szomszéd asztaloktól most már más arccal figyelnek át; látszik, mind szeretnének beleszólni, részt venni, hozzátenni. Kérdezgetek egyet-mást újságírói, szépirodalmi dolgaik felől.

Az ex-lex óta előzetes cenzúra van, a kefelenyomatból húzgálják ki a nemtetsző sorokat, szókat. Minap egy Tolsztoj-fordításból is kihagyattak! A kész újságon nem szabad, hogy ennek nyoma legyen; a hézagokat nagy költséggel, fejtöréssel, szedői munkával pótolni kell, s az olvasók csak a néhány órai, néha egy napi késésből értesülnek az elkobzásról. És mindezek után van rá eset, hogy a kész újságot mégis mindenestül elkobozzák! Egy szocialista napilapot a múlt év minden napján megcenzúráztak így; s íme, pünkösöd első napján is várják vissza a keresztülhuzigált kefé a redakcióban, várják, de csuda történt; aznap nem volt semmi kivetni való. - „Várjunk még - várjon a nyomda -, hátha csak késnek!” - hitetlenkedett a szerkesztő. Így késett meg a szám ezen a szent napon is, holott - ez egyszer egész esztendőben - mintha csupa kezes, jámbor igével lett volna teli; olyan épségben hagyták; ma sem derült ki, micsoda véletlen folytán.

Szépliteratúrai viszonyokról Zofka asszony próbál tájékoztatni. Elkérjük a pincértől a *Savremenik*-et; ez a haladók, a fiatalok revüje. Külsőre nagyon hasonlít a *Nyugat* régebbi, szürke fedeles számaihoz; csak hogy képeket is hoz, szobrok, festmények reprodukcióit; nívója, úgy sejtem, a húsz évvel ezelőtti *Magyar Szalon*-é. Néhány szonettet láttam - tájakról, elhagyott utakról - azt mondják, epigon líra ez most, francia, német mintájú, egy originálisabb költőjük néhány éve halt meg. Annak a szerelmi verskötetével történt, hogy „az ország legfőbb püspöke” megvásároltatta és felégettette az összes példányokat - „erkölcstelen”-nek találván. A *Savremenik* „Figyelő”-szerű rovatából hadd jegyezzem ide a címeiket. „Ötven

raguzai novella”, könyvismertetés. „Elfelejtett vidékek”. „Egy ízléstelen könyv.” „Szerb-horvát olvasókönyv.” „Kovasevics egy ismeretlen brosúrája.” „A bosicsevicsi templom-könyvek” (énekes kódexek). „A mai élőbeszéd a Száva-völgyben” stb. Egyetlen igazán nagy írójuknak egyértelműen Voinovics Ivánt mondják, kinek a raguzai nemesség (e furcsa, elolaszosodott, gascogne-ias gögű koldusnépség) életéből vett drámatrilógiájának egyik részét nálunk is adták és elejtették, ahogy itt mondják.

A *Savremenik* négy-öt koronát fizet egy oldalért, kétezer előfizetője van. A publikum kisszámú és közönyös. Tíz nagy napilap van, átlag két-háromszáz koronát keresnek ott a munkatársak havonként. Az „Írók Egyesülete” s egy másik hasonló egyesület adja ki a könyveket; Köeder százharminc oldalnyi novelláért háromszáz koronát kapott például, írói szubvenciók, segélyek egyáltalában nincsenek. Vagy húsz évvel ezelőtt volt már itt virágkora a történeti regénynek; most inkább novellát írnak, azt könnyebb is elhelyezni; a témák többnyire a népéletből vettek, falusias idillek, parasztragédiák. Zofkának egy amerikai munkásról szóló dolgát „túlságosan modern tárgya miatt” nem közölték. Az újságban egyszer hozott novellákat csak évek múlva lehet ismét füzetben kiadni; hisz az egész közönség, aki olvas itten, megismerte a napilapjából. Könyvet amúgy is alig vesznek...

Zofka - mondja - leginkább egy néplap szerkesztéséből él, melynek egy cseh malátagyáros a kiadója. Aki öt kiló malátát vásárol, fél évig ingyen kapja. Nagyon elterjedt a falusi parasztság közt; a szerkesztő maga „népszerűsíti” bele saját vagy kollégái műveit, de az olvasókból is kerülnek munkatársak; van egy szolgálégény, egy szénégető, egy tejkihordó leány; - harmadfél krajcárt kapnak soronként, a „műveik” néha igazán érdekesek. Így terjeszt Hrváciában kultúrát a cseh maláta!

Fizetünk, együtt kerekedünk fel valamennyin, mint régi ismerősök; visznek bennünket a múzeumba, az öreg honatya kinyitja nekünk a déli órákban. Bizony, szegényes, furcsán vegyes, rendezetlen. Egy különösen ép egyiptomi múmia koporsója felett lóg az utolsó deres; ugyanabban a teremben Jellasic kalpagja és negyvennyolcas fegyverek; a szomszédban ódon szövőszék, aranyos, tarka szobros, templomi oltár, a Draskovicsok, Frangepánok ócska bútorai. De a népi hímzések gyönyörűek; váratlanul diszkrét, letompított színeikkel; terrakottavörös, szürkés-kék, bronzsárga, lila, olajzöld, rózsaszín; ismétlődő motívumok, tán a szív alak és vadrózsa meg akáclevélzet pajzs alakra összehajló, hosszú szárral; de sok a geometriai forma is, és ezek a nemesebbek. A parasztnők fehérvászon díszruhája aranyhímtől nehéz, százakba kerülhet. Szép kerámika, üvegholmi van; a műiskolát, ahol ezek készültek, becsukták. Miért? „Ej, korrumpált itt nálunk minden és mindenki egy kicsit; nem lehetetlen, hogy én magam is már; néha szinte álmomból rémülök fel erre a gondolatra. Szervusztok!” - így búcsúzik éltes barátunk, ebédelni siet, a felesége szigorú! A nőmozgalom vezére, mondják. „Mozgalom, no, az van itt elég... csak láttatja volna!...”

Fenn a várnegyedben sétáltunk ebéd után. Régi, szép, méla, budai utcák; a hegyoldalban üde pompájú liget, óriás törzsű, öreg fák; messzi mezőkön, szőlőkön túl felcsillan a Száva ezüstje. A Szent Márkus plébániatemplom; milyen izgatató összetettségű, ódon és friss, nehézkes gráciájú és színes, kicsiny holmi! Előtte vaskeretben földbe fűrott öt lyuk jelenti még a helyet, ahol a horvát Dózsa, Bubec, a parasztkirály tüzes vastrónusa állott. Ezzel szemben, magános, csendes falsarokban egy igazán nagyon szép kútszobor ércből: „Harc a kígyóval.” Miért tették ilyen eldugott helyre, itt senki se látja - dohog az újságíró -, pedig olyan szép, olyan illő ez intimus, előkelő csendű zugban. - A szobrászatuk, úgy látszik, fejlettebb, modernebb, előbbre haladt a literatúránál, a mintáik legalább: Rodin, kicsit még Meunier hatása; valami sajátos, darabos, nyers mellékízzel! Néhány kőszobor képét láttam a revüben; egy régi író utcára tervezett alakját például aktban, sok friss, tán hetyke bátorsággal csinálva...

Esteledik, jó szagú kertek, lejtős mezők közt a Dimitrijevicsek villája felé megyünk. Vaszrácsos kiskapu, sok rózsza, virág, roskadozó gallyú, törpe gyümölcsfák; a gyerekszobában csupa tarka szőnyeg, szövöttes játék; a nappaliban két íróasztal a két ablak előtt, egymásnak háttal fordítva. Az emeleten a szerkesztő édesanyja lakik, az ő vendégei vagyunk uzsonnára. Kedves arcú, alig negyvenöt éves úrnő, sok szép fekete selyemcsipkével fehér ruháján. Mondják, a vagyona nagy részét a szocialista párt céljaira áldozta a fia kedvéért. Nehéz, maguk termelte vörös borral éltetjük az *igazi* magyar-horvát barátságot. „Milyen különös az - mosolyog a háziasszony -, hogy ilyen igazán jól, kellemesen, derűsen tudunk együtt lenni magyarokkal!” Mi is vele örülünk, ámulunk ezen; úgy illik e furcsa, naiv bájú gondolat e ház, e kör legbelső stílusához, hogy ezt tisztelni kell. Feljön a hold, kinn csudálatos a levegő; a lugasban Zofka a témáiról beszél, szép kislánya álmosan búj meg az ölében. - „Idáig egyetlen asszonyalakot sem írtam meg tulajdonképpen; a hőseim csupa férfiak; művelődő munkások, alkotni tehetetlen művészek, iszákosak, ilyesmik lelki konfliktusai. De most lesz egy füzetem - magam adom ki karácsonyra, mert „túl merész” az egyesületnek -, az asszonyok könyve lesz. Egy büszke, gazdag parasztlány, akin erőszakot vesz a szolgalegényük, mikor fáért mennek szekéren az erdőre; a fiú megszökik azután ijedtében, a lány teherben marad a lenézett vadidegentől. Fiatal lány, szép, úri, viruló; nagy szerelemből ment férjhez, s az ura vérbaja útján rettentő testi nyomorúság, örök operáció, kín, beavatkozás, elvetélés az élete. A munkásasszony, aki gyárba jár, otthon vesződik, mos, főz és tízszer szül, folyton, mindig csak szül a koporsónak, magzatai elhullanak csecsemőkorban, és újra és mindig ontania kell kisarcolt, tikkadt testéből, és hiába...” Ilyennek készül az asszonyok könyve! A másik nő mögöttünk suhogtatja a harmatos bokrokat, rózsát gyűjt nekem az útra. „Most kevés van; tegnapelőtt vasárnap volt, s olyankor mind leszedem a szegény menyemnek a szobájába; ez az egy napja, mikor nem kell a redakcióba menni!” - Odabenn zavarni kell a társaimat, új vendéggel, a szocialisták itteni egyik vezérével merültek nagyon mély tárgyalásba. „Kitűnő ember - súgják nekem -, pompás fej! Szedőmunkás volt; most kétszázhusz koronából havonként él családotul, rengeteget dolgozik. Mikor a testvérbátyját egyszer valami kifelé alkudozásért száműzték a pártból, ő maga volt az első, ki ellene szavazott!” - Így csinálódnak, élődnek a legendák most itten; ki tudhatná, melyik percben indul meg történelme e históriátlan országnak. „Itt a szocialisták a legnagyobbak!” Also - nógatom a mieinket - urak! - Goszpodí! Macljárszki! Vacsorálni kell mennünk! Igazán nehezen válunk; a lejtős kis munkásnegyedi utca végéig lekísérnek.

Hogy kiállítási területen étkezzünk, hisz éjfélig ébren kell agyonütni az időt, akkor indul a gyorsvonat! - Hangos, rivalgó, tarka, paraszti öröm; szerencsekerék, mozi, automat, körhinta, hullámvasút, ricsaj; kacagó, boldog jajongás, konfetti, tarka villanyfényjáték, népies ruhák. Egy sarokban szabad tűznél pörkölik a fapálcikára tűzdelt disznóoldalas darabokat - nemzeti csemege ez -, a falusiak körülállva lesik nagy kenyérkarajokat tartva előre. A törökszőnyeges, rézüstös kavanabódéba megyünk vacsora után. A mocskos, üledékes, szürke lé ugyan inkább - törökszagú, mint kávészagú; de a sarokban tarka selyeminges, guzlicás, csörgődobos népi zenekar játszik. Három szál fiatal, fekete képű suhanc mindössze; pompás közönyű, bamba képpel a kontrás; de a másik gonoszkodó, eleven arcú, gyönyörű szemű kölyök; lendülő, mókás, szinte finom gesztusai a dobbal, megfogják a nézőt. Tán a betyáros, virtuosos tánc, kalappal-játék „módos” plaszticitása felelne meg ennek magyarul. Az éneksorok csak közbevetések, időközönkénti refrének félig recitáló, egyhangú dallamban; ilyenkor oldalt fordult a társa felé, huncut profilját mutatja; szinte odabeszél, odamagyaráz egy-egy ritmikus szólamot; tuszt rá - zörgeti a dobát mókás fenyegetéssel - és megint előlről, ugyanaz a dallam, teljesen összefüggéstelen gondolatmotívumú sorok:

*Három macska, három macska
Megy egy özvegy asszony! -
Jaj de magos a sötétség
Én meg csak egy kis lány vagyok!*

Így tovább, ki tudja, meddig? Bizonyosan rögtönöz is a lurkó! Erőlködve meresztgetjük bele idegen szemünket ebbe a világba, ebbe a néplélekbe; oly messzi van, semmit, semmit meg nem foghatunk belőle! Úgy jön elénk csak minden, mint egy felvonulás a mozivásznon; dolgok, emberek, feltűnő, nyersszínű *képek* gyanánt csak; akcióik tán csupa erőlködő kiállítotttság, megjátszás, rendezés a mi számunkra; egy hangos, mozgós napba sűrítve, markírozva minden valójukat! Színházias, szimbolikus fények rávetése az élet dolgaira; melyek mögött így csak valótlan, hazug távlatokat, ferdített árnyékokat mérhetünk!...

- Katzenjammer ez, holtfáradtság, minden! Ez a nyavalyás, piszkos szürke lé! Urak! Goszpodi! Madjárszki! A vonatot le ne késsük!

1913

AZ ASSZONY ÜGYE

Egész külön mítoszvilága, mondaköre és irodalma van az „ember” történetén belül az asszonyi sors külön arcú tragikumának, amit e néhány szomorú szóba lehetne összefoglalni: tehetetlenség és epedés, lekötöttség, várás, félés, tűrés; - szívós és gyötrő erőfeszítések a passzivitásból kitörésre - a tört szárnyú visszahullások, örök ingadozások a kibékíthetetlen utak keresztezésén. És könnyek - ezek a meddő gyöngyök, amiket, mint a kagylóhéjban, horzsolódások gyötrelme sajtol -, oly erők örök feszülése, miknek eredőjében egyik felől van az idegbaj, hisztériák, degeneráltság (amit inferioritásnak hívnak), ítélethiány, ravaszság, kicsinyesség, felelőtlenség és ezer „bájos” rabszolgáosztöne a morális beszámíthatatlanságnak; - másik oldalon néhány elbűvölően gyönyörű életremeklés - asszonyi szentjei a vallásoknak, nagy színészpályák, diplomatai talentumok, uralkodónők, szalondámák (nem véletlen ez az összeállítás), néhány elvétve felcsillanó értékű literáris mű - s a művészet vagy tudás egyéb terein alig valami maradandó. - Ez az, ami felszínre jutott. Mögötte pedig töméntelenje alvó ösztönöknek - feszülésnek, fojtottságnak, kinnak - amiből sohase lehet senki számára egyéb, több, erőbb, csak - könnyek.

A mózesi könyvek ősi ravaszdisága a csábítás bűnét fogta a nőre, hogy kibékítse sorsával, amit bűnhődésnek kell hogy tekintsen. „Férjednek birodalma lészen rajtad” - toldja meg az ítélet a természet rásúlyosodó kényszerét. Mi van emögött? Valóban egy régebbi asszony-aranykor letűnte, az anyajog világának ősbibb társasrendje-e, melyet a modern szociológia sejtve kutat? - „Adjatok a serény asszonnak az ő munkája gyümölcséből!” - oktat a Példabeszédek könyvében anyósi szigorral Lémuel király anyja, miután harmincegy versben sorolta el az asszony töméntelen sok kötelességét.

Hogy a keleten maradjak - egy modern költő feldolgozásában olvastam minap klasszikus idézetét az asszonyi panasznak - egy kínai asszonyénak, ki császárnő volt, „hímgyermeket, császári gyermeket” szült, és holta után, az élten túli élet tompult érzéseivel így sír vissza múltjára: „Tudd meg, nem vétkeztem. De tisztos voltam, mint a Kinni Asszony, szerényen és hallgatagon őriztem az ő viszonylatot; nem voltam ház sartos az ágyasokkal és férjem félelmében éltem. Jaj, mi tehető egy asszony? Összezárták lábait, nem tudja rajtuk fenntartani magát, sem járni - és mint a megkötözött állat, mások hatalmába adatott... Életem! Öreg korban haltam el - mégis milyen rövidnek látom! Rövidnek és kevés boldogságúnak!...”

Nagyon szeretem - végtelenül sokat, mindent kifejezőnek találok a Halott Császárné vallomását. Minden egyéb már pleonazmus szinte, végig, a világ történetén; minden emberi tragikumon áthúzódva és mindenek jajába belecsendülve ugyanez az ismerős sirám. A keleti Sakuntala és a középkori Grizeldisz vagy Genovéva története csaknem ugyanaz! Nausikája vagy Pénélopé sorsa tikkasztóbb-e? Várni - a kevésnyi boldogság előtt és utána „megint előről” - várni - és visszavárni - és csaknem mindig hiába! Csak paraszti testvérük, Hamu-pipőke nyeri el meséi ragyogásban az ifjú királyt, és; - ez minden - Prometheus - a férfi, megkötözve, véresen, rettentő kínok között is szánja Iót, a „nász elől futó leányt”. - „Én édesem, védelmeződ ki lesz?” - Aiszkhüloszi arányú gondolat...

A názáreti Jézus feminizmus tágitott és enyhített e korlátok szigorán; más szóval, az új kereszténységnek szüksége volt a nőkre, fojtott szenvedéseik energiáira; hisz nyomorultak, rabszolgák és bélpoklosok elszántsága volt a fehér tűz táplálója az első századokban. Tarsuszi Pál, a kemény és komor adminisztrátor még használja őket a „Község” ügyében: Priscilla, az itáliai Aquila felesége munkatársa neki - mások diakoni vagy más alpapi rendet viselnek, fontos üzenetek vivői, szegények felügyelői, s ők főznek - ők mossák az apostolok szennyesét. Vértanúvallomásban és mártírhalálban nincs megkülönböztetés. De Rómából már azt írja Pál Timotheusnak: „Asszonynak nem engedem meg, hogy tanítson, sem hogy csendességben tanuljon. Asszony neve hallgass a gyülekezetben!” A forradalom lezajlott; következik a rendezkedés, felosztás, új törvény; - legelőször is: vissza a nővel! - keresztény papok közt folyt századok múlva a híres zsinati polémia, hogy van-e az asszonynak lelke? És újra századok keltek, amíg az újkor pitymallatán Fénelon püspök valami kis nőnevelést sürgető röpiratában azt mondja: elvégre... elvégre is nincsenek-e a nők is Krisztus vérén megváltva?

Ami forradalom, szabadságharc a kereszténység óta volt Európában, mind megismételte az elsőt a nőkkel való elbánásban. A barikádokon halni jók voltak; fölös létük heve lobbot vetni és hajítani csóvát; kisarcolt, szegény tetemükkel tömni a sáncokat „Szabadság!” - mit jelentett ez a szó Párizs halkofáinak és vértanú zöldségárus-nőinek? Nem kellett-e azontúl éppúgy elviselniük férjük ütleget?... Mégis, milyen sikerrel uszította és fanatizálta őket a férfiszó... Ám mikor az eredményeken osztakoztak, mindig első volt visszaparancsolni a nőt a főzőkanálhoz. És sokkal okosabbat ma sem tudott kitalálni.

A mai helyzet előttünk áll minden felségével, zűrzavarával, kínos egyenetlenségével. A legújabb idő - úgyszólván a szemünk láttára nagy és hirtelen, válságos változásokat hozott az asszonyi lélekben; kifejlődött a new-woman, az új asszony kétségtelenül értékes és egyre terjedő típusa, és ma anyák és leányok közt ezerszer hirtelenebb, örvénylőbb a távolság, mint anyáink s nagyanyáink között lehetett. És ezzel szemben az asszonyélet korlátai a régiek maradtak; a kérdés legfeljebb még bonyolultabb lett és nehezebb; - feszültségben sűrűbb és szenvedésben gazdagabb. A Bovarynék és Nórak élete nem simább, biztosabb és boldogabb, mint Izoldáké és Gretcheneké. A mai asszony lelke - írja Ellen Key - örökös remegésben álló, végtelenül finom és ideges mérlegrúd; egyik serpenyőben a régi asszony minden fészeklakó és centripetális ösztönével, a ház és gyermekek gondjával - a másikban az aktivitás és emberi érvényesülés égő és nyugtalan vágyával és a saját énje szabad kifejllesztésének szinte mániákusan szenvedélyes akarásával.

Eközben pedig nagyon sokszor kenyeret keres; majd mindig nehéz, lélekölő és olcsó munkával; - lelkén szűri meg és hajtja át (mert ősanyái könnyes öröksége ez) a mai férfi ezer és fokozott nyomorúságát; - és legvégül és legerősebben tán: szenved a férfitől - a férfiatól - szívével bíbelődve, mert sorsának kis tömlőce ez; mosogatja könnyvízzel, díszíti szerelem-rózsák kárpitjaival, szegényke. És közben - szüli az embert, nemcsak leányait új, könnyes szerelemre - de fiait is - némelyek szerint új harcokra, munkára és gondolatra.

A mai „dolgozó” asszony - ezt elismerem - nagyon zavaros valami. Vagy az Anatole France-féle „dolgozóméh típus”-hoz közeledő, tehát asszonyilag sekélyesedő értékű, vagy pedig kétlaki, agyonhajszolt és ezért idegileg degenerálódó lény. A vagyonuknál fogva független nőkben bizony zavartalanabban látom kifejlődni a kedvem szerinti asszonyember ideált. De ma, sajnos, még a bedolgozott beamternő vagy tanítónő helyzete is jobb a kiszolgáltatott és tehetetlen beamterné vagy tanítóné helyzeténél. A nő kényszerű közrobotját ma eszköznek látom sorsa könnyítésére, nem célnak. Éppúgy, mint ahogy a politikai jogot sem célnak, hanem az új, asszonyi lehetőségek mintegy szimbólumának.

Mi az hát, amire gondolkodok? Lehetőségek - igen, ez minden; az életlehetőségek kiterjesztése. Ez a szabadság és a boldogság! Részletekbe, utópiákba, politikai fejtegetésekbe nem mernék és nem is akarnék itt bocsátkozni; s ehhez nem is tanultam meg e dolgokban eleget. De világosan áll előttem új helyzetében a jövő fejlettebb asszonya.

Emberasszony legyen, kinek egyéniségében az asszonyi bájjal egyértékű egy sereg nemétől független kvalitás: becsületesség, szavatartás, felelősség, gavalléria és diszkrécio. Tisztességes ember legyen; ne tisztességes asszony. - Mint asszony, ha a szerelmet harcnak nézi (mint ahogy az is), nem gerillaháborúnak, hanem tisztességes mérkőzésnek, melynek törvényei vannak, s nem lehetnek gálád eszközei. A vérszívó kisasszony-bestia tűnjön el - s a szerelmi értéket pénzértékre váltó kis nőkufár szűnjék meg. Az asszony tudjon grandiózus lenni az adásban, nem szatócskodó és ravaszka - ne hárítsa a másik félre a felelősséget, melyet a pörölhetetlen természet világos szándékkal az ő vállára helyezett, és ne éljen vissza gyengesége előnyeivel, kímélje a védtelen férfit - ahogy Lengyel Menyhért mondaná. Tudjon elmenni - túlnőni, felegyenesedni - súlypontját és értékmérőjét önmagába helyezni, nemcsak a férfi tetszésébe. Tanuljon szolidáris lenni; de nemcsak férfiakkal és nemcsak a többi nők ellen. És mindenekfelett próbáljon közeledni önmagához és kibányászni, felhozni magából azokat a nagy, eltemetett, rég pihenő teremítő értékeket, amelyekkel adós a világnak, s amelyek nélkül bizonyosan hiányosabb és csúnyább ez a világ.

Több lehetőséget - pályák, munkák, szerelem, alkotás, harc, cselekvés és tanulás irányában!

1913

NANNINA ÖVÉI

Az idegenek, szegénykéik, mindig is mondják, hogy nehéz nekik hazamenni mitőlünk. Signora is bánatos! Ugye, önöknek otthon csupa másféljük van, mint nekünk, és azért mi jobban tetszünk. Másféljük van, mint ami tetszenék? Hogy lehet az? Hisz minden népség maga csinálja magának a városát meg mindenét! S mikor készen vannak, eljönnek ide Rómába csudálkozni nekünk. Ámbár chi ló sa! Nekem sem nagyon tetszett Bozenben, a német panzióban, ahol majd egy évig szolgáltam. De legkivált, mert ez a bolond Dante - il stupido -, a vőlegényem, mindig irkált utánam... Tessék inni a Trevi kútjából kilenc kortyot és a medencébe lökni egy pénzt - csak rezet: - akkor visszajön ide esztendőre bizonyosan. A soldókat a gyermekek éjjel kihalásszák.

Hoppa, a gárda! Tessék csak a balkonra sietni! Itt jönnek a bersaglierek, akik signorának tetszenek, mert olyan vigyázva lépnek a fehér kamáslikban - hogy is mondta? -, mint a cicák, és hogy olyan kedves aprók is, ugye? Így vannak összeválogatva, kérem - hogy jobban tudjanak szaladni, mikor kell... de nem visszafelé ám, hanem előre. Ő - nem vette még észre, hogy ha villamosba száll vagy kettő, a közönség evviváz -, még mindig, a kis líbiai hősöknek. Á, itt jönnek a mi feketéink - gli ascari eritrei! Nézze, most ők nem is sorosak az őrségen, de

húsz-harminc mindig így lépked a csapat után, csak úgy jókedvből. Örülnek, mert azt mondták nekik, hogy Róma most már az ő fővárosuk is, és amiért velünk harcoltak Tripolisban - (ő, elsőnek tértek a mi pártunkra, igazi vadak módjára verekedtek értünk testvéreikkel, a szomszéd bestiákkal, és sokan mondják, hogy nekik köszönjük az egészséget) -, hát most jutalomképpen ezredenkint hozzák őket ide hajókon - váltogatva -, hogy megmutassák nekik itt a házakat, kútszobrokat, monumenteket meg a többi. Éppúgy bámészkodnak, mint az angol vagy egyéb idegen, csak ezeknek nincsen kiskönyv a zsebükben. De legjobban szeretnek őrseget állni ideát a Quirinale-palota előtt. Ó, milyen komoly pofával állnak, mint a cövek. Hát azt látta, mikor a földszinti őrszobák ablakából kilógatják a meztelen, száraz, fekete lábukat! Kész nevetség! - Eleinte, tavaly, egészen meg voltak itt bolondulva értük. Privát házakba is meghívták ebédre, és megajándékozták. Mindent elfogadtak - ócska cipőt a legszívesebben; mindjárt felhúzták, és parádéztak vele. De egy idő múlva szomorúak és hazavágynak. „Mindent kapunk mink itten, csak asszonyt nem; ez a bajunk!” Meg hogy ők - képzelje - nem is tudják megkülönböztetni itt Európában (úgy utcán, öltözetről) az asszonyt, meg a férfit!... Ilyen barmok!

Ó - olyan nő -, az van itten is azért, signora; csak ezektől, mondják, előre elijesztették őket, hogy olyas betegségeik volnának - scuzzie -, amibe fehér ember, ha megkapja, belepusztul - noha ők maguk fel sem veszik. - Olyan nő van - bár nem annyi sok, mint signora meséli más városokról. Az igaz, hogy éjszaka csend van itten: de hát kell ahhoz láрма? - Tudja, az ilyen tisztességes, szegény lánynak, mint én, rendesen van kedvese, még onnan hazulról - mi is már gyerekkorunkban szerettük egymást Dantéval, aki most sofőr, hisz már mondtam. Az úri signorák, akiknek finom hivatalnok férjük van... na, azokról sokat lehet beszélni, de nem is érdemes. Pedig mintha tízig se tudnának olvasni; az itteni urak azért bolondulnak bele olyan hamar egy idegen signorába, mert tetszik nekik, hogy az idegen nő beszélni tud velük, a szemükbe néz, nyugodtan és okosan elmondja a magáét, és mindenfélét tud; - az övéik meg csak azt tudják: mindjárt engedni. - Hát olyan szegény, rongyos, aki az utcán koncsorog éjszaka, nincs is nagyon sok. - A főuraknak való nagy donnánk van kettő is; az egyik fogatot is tart és látni délben a korzón. - De az a kutya Dante, az mit látott! Tavaly télen, mikor az amerikaiak volt a szolgálatában, a gazdájától kapott valahogy egy jegyet az opera-maszkabálra; az a bolond úr nem ment el, valami utolsó percben közbejött, és odalökte neki a bilétát: - ez a huncut meg nem megtette, hogy egy maskarát vásárolt drága pénzen, és bement. Hát úgy volt, hogy az a szebbik, a Barbara, a Torlonia herceggel ült egy páholyban, és pezsgővel itatták, meg minden és éjfélkor rábiztatták, hogy vesse le a ruháit, és álljon ki úgy a páholy korlátjára, hogy megmutassa nagy szépségét mindenkinek. És megtette - előbb csak háttal fordulva, de mikor a közönség tombolt és tapsolt és nevetett az örömtől, nekibátorodott, s szembe is fordult egy pillanatra. És a sok ezer ember majd megbolondult örömeiben - ez a kutya Dante is nem tudja elfelejteni -, hát ha igazán olyan nagyon szépen formált testű, akkor jól is tette. Ha csúnya lett volna, mindenki kicsúfolja, és elvesztette volna minden hatalmát.

Hogy ennyiféle hercegünk van, ezt csodálja, signora - s hogy így utcahosszában vannak a régi palotáik, meg a királyunké is itt a szomszédságban? Hát önöknek nincsen királyuk? Nem lakik otthon? Az nem jó. Nekünk bizony két udvarunk is van, s valamelyik mindig játszik valamit, ami mulatságos. Volt már a szentatyánál? Menjen el csütörtökön a Damascus-udvarba, még a teremfogadás előtt - az érdekesebb. Ó, tízezer ember is összegyűl néha, és mennyiféle tarka kosztüm! Az önök osztrák papnövendékei tűzpirosak, a spanyoloké bíborlilák, ha jól tudom: - mindenféle apáca (örülnek, hogy a napra kijöhetnek szegények), fehér ruhás növendékleánycák, misszionáriusok, fekete csipkekendő nők, diákok; csak éppen katona nem mehet. Csak a svájci gárdisták a sárga-piros-fekete bugyogóban - mint a pojácák, ugye? Fenn az ablakban látni lehet a szentatya két öreg nővérét (olyan két kis cselédforma nő), ezeket igen szereti, itt

tartja, de nagyon egyszerű módon. Az unokahúgának, aki korcsmárosné Toscanában, száz lírát ad havonta, s a levélhordó öccsét ötven lírával segíti. Ne szokjanak az úri élethez - azt mondja -, boldogabbak szegénységükben: mert az egyház pénzét nem is szabad rájuk költeni. Pedig egymilliót évente elszámolás nélkül kiadhatna, s a régi hercegi pápák mind is felhasználták. De a mi öregurunk ilyen csökönyös erkölcsű. Most már jobban van; a betegségében is mindig mondogatta, hogy hibázik neki a sok ember maga körül; és most úgy örvend, mint egy gyerek a csütörtök délutánoknak. Pedig nagyon féltik; minap, mikor én voltam a Dante anyjával, szél fútt kicsit, és lobogtatta a bíborarany szőnyeget, amit kiakasztanak olyankor. Hát milyen jövés-menés volt; Sampére, a püspök - Rannunzi, a kamarás, futkostak, próbálgatták a légvonatot, ajtókat csuktak -, már azt hittük, minden elmarad. De a kisöreg bizony kijött az erkélyre, mikor megharsantak az ezüstkürtök - talpig fehérben, szép fehér hajával, szépen lekapta a nép előtt a piros fővegét, és nevetett ránk. Aztán neki gömbölygette az ajkát, és énekben mondta el az áldást: „A mi segítségünk az úr nevében!” - és a Santa Cecilia énekkar felelgetett rá. Az gyönyörű - elmenjen, signora! Tapsoltunk ám percekig a kedvesnek, és kiáltjuk olyankor, mint régi időkben, hogy „Evivva il papa re!”... De azért többször ki nem jön, ha egyszer már bement. Vittorio Emmanuele!... Ó, az más, az kijön! Il esce anche tre volte - háromszor is, ha tapsolják! Mint tavaly, mikor a merénylet volt, és meglőtték azt a gyönyörű, magas gárdaőrnagyot, akit a minap mutattam - semmi baja már hál'istennek -, akkor odagyűlt a Lófékezők alá az egész város - az idegenek is mind a panziókból -, és kiabáltunk, mert mind szerettük és sajnáltuk a királyt. Mutatta magát az erkélyen, hogy nincs baja - ó, az a taps, az az ujjongás! Háromszor megismételtették; utoljára nem tudott mit kitalálni - kihozta nekünk a drága kis bambinót, a trónörököszt, és feltartotta a levegőbe, hogy hiszen, ha ő meghalna is, nem maradunk király nélkül. Nohát... a népség letérdelt a földre ott - én magam is a Dante anyjával és sírtunk. Jó az, hogy az ember így megbolondul - hogy van miért kiszaladni az utcára, sokan lenni, tömegben állingálni! Mikor a földrengés volt Messinán - egyszerre kiürültek itt a házak -, s félóra múlva láttuk a királpárt az állomás felé hajtani a kísérettel; rögtön mentek expresszvonaton - vagy mikor Trigoliát megölték, az udvarhölgyet -, vagy: ó, dio, amikor hó esik, annak a látására is kiszalad mindenki: - aztán összeállunk; esténként is a tereken. Az urak a Piazza Colonnán, a szegénység a Montanarán állong minden nap alkonyattól kilencig. Önöknél inkább sétálnak? - A régiek azt mondják, így állingtak a Fórumon, és mindent megbeszéltek. Kétszer is volt ott? Mi van azon önöknek annyi néznivaló? Chi lo sa - minket iskoláskorunkban elvisznek oda a tanítónék, és akkor az embernek nagykorában már nincs kedve. Pedig szép az, hogy valami kétezeréves, úgy, ahogy van. Ahol a néném lakik is, a Trasteverén egy hűvös kis szűk utcán - mosóné a néném -, annak a háznak is az első oldalfalán a kapubolt, egy darab homlokzat, meg másfél ablaknyi falköz valami régi, pogány templomból maradt; úgy építették bele a házukba a keresztények későbbben - de nem emlékezésül, csak hogy kevesebb téglát kelljen venniök. Azt a falat olyan sokszor elnézem én is - tetszik nekem?

A Trasteverén járkált-e? Pedig, ha igazi rizottót vagy spagettit akar enni, ott kell betérni egy kis kocsmába. Ha egy soldót külön ad, megmossák szeme láttára a tányért. Azon a tájékon vannak a szocialisták tanyái és - ó, dio, még az anarchisták barlangjai is. A minap is, amit látott a Palatináról lenézve, mikor a Foro romanóra álmélkodott: - onnét jöttek elő, a Campidoglio mögötti kis terek felé, s a bersaglierek voltak, akik szétválasztották s visszakergették őket. De nem is kardlapoztak, inkább tréfáltak velök: Dante meséli, ő is nagyon elvtárs, a bolond. Most nem akartak semmi különöset, csak szimpátiát mutatni a tüntetéssel a milánói sztrájkolók iránt. A mai *Piccolo Giornálé*-ban már olvashatja. Ön persze ábrándozott, signora, s azt hitte már, mikor a nagy lármát, szónoklást, éljent meg tapsot hallotta felülről, hogy a Forum régi, pogány tribunjai támadtak fel hirtelen, akikről az iskolában tanultunk, hogy megint tüzeljék és biztassák a népet, testvéreiket a szegénységben, és ököllel fenyegetsenek

fel a gonosz, beste cézárok arany palotái meg márvány házai felé! Ó, bizonynal már akkor ősidőkben is voltak bátor és okos emberek a szegények közt, mint most, de nem sikerült nekik semmi. Most néhány utcácskával odébb teszik és kiáltják éppen azt: - onnét felülről egy félarasz távolság csak, ugye - egyszer tán majd sikerül valami! Bár signorina Evelina - hisz ismeri -, a piktorina, akinek műterme van itt felettünk - az maga is nagy anarchista - meg republikánus. Az anyja orosz nő, az apja szicíliai s a templomos rend lovagja, képzelje! De a signorina egyedül él itt, és azt mondja: minden vallás csak hóbort és a pápa már szinte nevetséges. Hogy az olasz nép nem is lehet igazán vallásos, azt mondja, csak parádézni, csevegni szeret a szép, napfényes, márvány-, arany- és bíbortemplomokban, vagy betér a hűvösre szundikálni forró, nyári délből, piacról jövet. Mink, azt mondja, nagyon is közéről láttuk mindig ezt a gazdálkodást - a pápaságot érti, kérem. S azt mondja, hogy a király trónusa is a legbizonytalanabb itten: hogy ennek a mostaninak a nagyapja is, az első király, akinek azt a nagyon is cifra monumentet csinálták új-fehér márványból s a bearanyozott lovast (mintha pasztával kefélnék fényesre naponta) - az is azt mondja, egymillió lírát mindig úgy hordott angol bankjegyekben a tüszőjében, hogy mégis - biztos a biztos -, ki tudja, melyik percben fordul köztársaságra az egész. - Ilyeket beszél a signorina, és mindenben olyan nagyon gondolkodik, és egy csomó kutyát nevel odafenn, és a maga aktját festi; pedig, bizony, nem is rút, nem is öreg még (a képen legalább), lehetne kedvese is!

Persze, most jókedvű a nép, és szeretik a királyt, mert győztünk Líbiában. Meg hogy ez a mostani pápa - olyan drága, jólelkű kis öreg - nem is tud úgy fényeskedni, olyan szépségesen pompázni, parádézni nekünk, mint Leónk, az azelőtti, aki nagymiséket adott elő a San Pietróban - a talárja szélét, a lába ujját csókolhattuk, és olyan szép, halovány, főúr-arca volt, keskeny ajaka, hajlott, finom orra - szemei, mint a sasnak. Most hajlanak a királyhoz a régi, büszke urak is, pápai családok: s a királynét is megszerettük Messina óta. - Miért is nem békül ki a két udvar egyszer? Persze, ezt így kell az idegenek kedvéért - mintha valóban haragban volnának. Meg a szocialisták kedvéért - ezt magyarázta egyszer Dante. Azt úgy csinálják! Ha azok már nagyon okoskodnak, akkor a király a miniszter urakkal kifőz valami új törvényt - olyan liberale -, ami azok százjére is volna. - Pár hétre rá az öreg anyakirályné, Margherita meghívja magához a miniszter urakat reggelire, (Egyébkor mindig papokkal van tele a háza - a kicsi palota a Via Vención. Jól tartja őket mindennel, nagyon kellemes irántuk, s a végén azt mondja nagy szomorúan: „Hát volna szívük, hogy megtegyenek ilyet nékem, szegény özvegy-asszonynak?” - Még egy-két könnyet is hullat, és nagyon és nagyon kedves tud ám lenni. Másnap mennek a királyhoz, s az úgy tesz, mintha igen nagyon haragudna, hogy lám, már megint nem lehetett liberális az anyja miatt meg a papok miatt. - Így beszél ez a huncut Dante, a sofőr.

Ön nevet rajtam, signora, hogy így mindenbe belebeszélek? Hogy önöknél egy szobalány nem tud ennyi mindenfélét? Hiszen ezekhez nem kell valami nagy ész vagy tanultság: - csak talán azok nem törődnek semmivel, és nem szerez nekik olyan örömet a beszélgetés.

De miért ne lehessen a szegény embernek is mindenhez köze? A mi pogány őseink is kifütyülték a cézárokat, máskor meg leborultak előttük; s a cirkuszban nemcsak hogy gyönyörködtek, de maguk is belejátszottak, mihelyt csak tehettek. Nem látta a chiniben a *Quo Vadis* darabot? (Sok balhát lehet ott felszedni.) De most is, ha valami csókolódzás van a vásznon, az egész publikum belecuppangat; vagy kiáltják a huncut férfiak: „Presto! Elég! Nem bírjuk!” De nem igazi rosszalkodásból ám, signora, csak hogy részük legyen a játékban: hogy mutassák: ők is itt vannak! - És ha egy idegen signorának az arcába kiált kacagva valami betyár, hogy „Jaj, de szép kövérecske!” vagy ha megáll mögötte, míg szobrot néz, vagy egy kútnál valami delfin szájába bámul; és hamar a fülébe sorjázza, hogy hány hétig is tudná szeretni és miképpen... ezt sem rossz szándékból teszik, vagy erkölcstelenségből - nem akarnak semmi rosszat, csak

betyárkodni, szájukat jártatni és továbbmenni nagy kacagva, egész boldogan aznapra, hogy jó tréfát csináltak. A custodék is, meg a hordárok, higgye el, nem is komolyan akarnak ők két-három lírával többet, vagy hogy az nagyon fontos volna nekik. Csak úgy virtusból, csirkefogóságból, hogy hátha megadja a bolond idegen. Nem kell velük úgy komolyan vitatkozni, mint signora teszi: - úgy beszél velük, mintha a nemzetsége csupa prókátorokból állana. Ezekkel eltréfál az ember, nevet - s ha húsz centesimóval beérik, megköszönik alássan -, nem kell nekik, hogy ön beismerje, mennyire nincsen igaza, s nem vágnak mérges pofát a három líra miatt, amit úgyse vettek komolyan; de ha lehet, csupa virtusból visszaadnak egy hamis pénzt. És ha akarja, ön is becsaphatja őket könnyen: az idegennel szemben nem is vigyáznak: el sem képzelik, hogy több esze lehet, nekik.

Igen, igaza van, mi nem vagyunk rosszkedvű emberek, még ha haragszunk sem. Majd megcsendesedünk, ha meghaltunk, igaz-e? A városunk a miénk - az ég is, a házak is - halmok, kertek, templomok és kutak és paloták - a király is, a pápa is a miénk. Ó, ha látná, mikor valakit baj ér az utcán: a legelső arramenő is kész segíteni rajta, és legtöbbször nem is a rendőr, hanem valami járókelő viszi be a legközelebbi kórház ambulációs termébe. Mentő? Mi az? Ha az ember bajt lát, úgyis mindenki mentő. A villamos... nem, az nem gázol. Miért gázolna? Azért van a vezető, hogy ügyeljen. Pedig az igaz, hogy néha bajos a régies, szűk utcákon - sokszor megakad a forgalom, várni kell. Hát várnak. Csak a falusiak lökdösődnek - a déliek kivált.

Látott már délolaszt? A lateráni Szent János ünnepére sokan feljönnek - akkor búcsú van a lateráni templomnál, és mindenféle sípokat árulnak; megbolondul mindenki, s egész éjszaka fújják a nádsípot, hogy senki sem alhatik. Nem tudom, mi köze ehhez san Giovanninak - inkább egy régi pogány istenre mondják. - Igen, hogy a déliek rossz szagúak. Ó, dio - hát nincsen nekik fürdőszobájuk. Bizony, itt is csak a penziókban van leginkább, meg idegeneknél. A lakásokat úgy adják ki anélkül; - a lakó, ha győzi, felszereltetheti. A termák; ó, signora, tréfál; azokat a pogány császárok építették, és most múzeum van bennük; sok gyönyörűség márványszobor. Hisz tudja jól; mióta itt van, mást se néz, mint múzeumot. Hogy mi római korunkban fürdöttünk utoljára - hogy érti azt? Vagy úgy - hogy még az őseinkben -, ó, dio! Meglehet. De a szobrok, ugye, gyönyörűségesek? Látta már az anciói leányunkat? Mi volt itt, mikor azt kiemelték és mindig, ha régi szobrot találnak! A lapok külön kiadásban jönnek - a sarkon plakátok; az újságírók s az úrinépek jegyért törik magukat, hogy ott legyenek a kiemeléskor. Nagyszerű az is! Másfél ezer éve, hogy elásták a pogány papok ezeket az isteneket és istenasszonyokat; némelyiknek a tört lábát, karját is mellé, meg az áldozati edényt, füstölőt; hogy bizton rátaláljanak, ha majd lezajlik és elmúlik az újféle hit - a szent keresztény hitet gondolták, mert már akkor őket üldözték -, és lám, meghaltak a titkukkal, és a mi vallásunk szent templomokat csinált a pogányokéból, mindent újjáformált, és most kijönnek a földből ezek a drága, hófehér gyönyörűségek és törött tagjaik, és ránk mosolyognak; ó, dio - mégiscsak kár volt ezekért! Mikor ezt a Lancelottiak meglelték itt Ancióban - (mit gondol, signora, fiú-e, vagy leányka? Most is vesznek rajta a tudósok. - Mintha nem mindegy volna, mikor olyan szép!) -, minden munkás, aki az ásatásnál ott dolgozott akkor, húsz líra borrralót kapott; voltak tán nyolcan-tízen. A szoborért Morgan, az amerikai milliomos hatszázezer lírát ígért; mégis az államé lett négyszázötvenezerért. Volt becsület a gazdáiban - szégyen is lett volna kivinni hazulról.

Már megint mosolyog, signora, hogy már meg a szobrokat is mind a magaménak gondolom - a miénknek, akik szegény, földhözragadt népek vagyunk, s örülünk, ha zöldbabra telik mindennap majd Dantéval, vagy egy kis maccaronira; mit vickándo-zunk? De ez már így van, signora mia - majd megcsendesül az ember, ha meghal, és meghúzza magát akkor a maga pici

házában -, míg az angyalok a trombitát fújják, ahogy a Sixtinában van a nagy, megbarnult képen. (Hallaná csak Dante!)

Különben - chi lo sa! Nézze a franciskánusokat! Volt a kriptájukban? Ó, oda el kell még mennie - ha nagyon jól akar nevetni. - Úgy van az, kérem - jaj, de furcsa is -, hogy a templomjuk alatt (de mindössze négy-öt lépcsőnyire, hogy a nap szépen besüthet) van a temetőjük, mindössze öt cellácska s mindegyiknek a földjében elfér négy barátnak való sírhely. Hát ez összesen húsz barát; ennyi temetkezhet ide - s a továbbiak kedvéért a legrégebb halottakat megint ki kell szedni, hogy helyet adjanak. Egy ideig zsúfolták a testeket itt-ott; de végre egy nagyon ügyes barátnak kitűnő gondolata jött. Kifőzte mind az elhalt testvérei skeletjeit, aztán szétszedte, különválogatta az egyféle csontokat; lapockát, csigolyát, bordát, lábszárat; s kitervezte és megrajzolta, hogy fogja velük díszíteni a kriptát; kápolnát alakítani belőle. A koponyák a falak mellett vannak magasan felrakva; de közben barlangokat hagyott, és itt állnak a híresebb szerzetesek, tudós doktoraik, vagy a legjámborabbak. Csupa kifőtt csont. De összedrótózva egésszé, halotti csuhájukban, kötél meg olvasó a derekukon, kereszt a csont-ujjaik közt s egy cédula a nevükkel és érdemeikkel. Ó, meglátja, milyen furcsák vagyunk így, meggömbült háttal, oldalhajló fejjel, és mintha szólni vagy inteni akarna mind, s a sárga csont-arcuk annyira másforma mindegyiké - más a kifejezése. És fenn a falon csigolyaláncokból füzérek, girlandok, arabeszkek - oltárlámpa és kandeláber sípcsontokból - amorettfő, persze, halálfej s a két szárny két lapocka. A bejáratnál a mennyezeten egy egész csontváz odatapasztva - félrelief -, kezében az igazság mérlege két koponyahéj. - A templomban a mezítlábasok, ha ott dolgoznak, ácsolnak az oltáron, vagy beljebb a kriptáőrző barát - mind úgy kacag, de úgy -, ha az ember mondja, hogy a kriptát akarja látni és nem kísérik, egyedül engedik be az idegent. Tetszik nekik, hogy némelyek félnek. Olyan nevetséges pedig, signora, de olyan. - csak úgy a negyedik fülkénél az embernek a gyomrába áll. Azt mondják, akkor csinálták még, mikor nagy pestis volt itt hajdan és az emberek nem félték a halált - komáztak vele. - Az angolok persze itt is csennek - emléket; leszedik a falakról a stuccót; a csontokat gondolom; egy-egy csigolyácskát, ujjperececskét, térdkalácsot. Honnét nem fogja egy ilyen szegény barát összekapkodni a csontjait majd az utolsó napon? - Ó, senzzie - csak tréfáltam - az a gonosz-csont Dante beszél így! - Hoppa! Hallja - az autó! Így csak nekem sípol, ha a ház előtt... ecco, ecco Dante mio - signora, nézzen utána hamar! Hogy hajt az örült. Mio caro! A fejebúbja látszik még.

Róma, 1913

IMÁDKOZNI PRÓBÁLTAM

1914 karácsony

Imádkozni próbáltam egy különösen kegyetlen órán, és ilyeket kellett mondanom.

Isten, ki most olyan szörnyű messze vagy tőlünk, s tán csak azért vagy, mert a kételkedéshez is hit kell és erő; - Isten, kipillantasz-e arcod felhői közül világodra, és telik-e most örömed benne? Nem kell-e szégyenkezned a faj miatt, mely téged ilyennek tudott elgondolni, és e rettenetek urává alkotott? Van-e kedved mulatni szféráid zenéjén, és angyalaid harmóniája túlzengi-e a jajt és halálhörgést, mely a lázbeteg földről üvölt feléd?

Nemzetek járulnak elébed zsoltáros imádságban, és könyörögnek, hogy a másikat pusztítsd, porig alázd. El tudsz-e igazodni ma az imádságon és igazainkon, te szegény, kinek hivatalod volna az igazság, jóság s az ellenségszeretet?

Isten, nézz széjjel! Nincsenek boldog emberek ma a földön!

Örvendeztél-e soká, hogy immár nem választja szét, és nem költi öldöklésre népeidet az, hogy más-más oltárnál, más kehelybe áldozzák borukat neked! Ne örvendj! Most elválasztják, s ölesre készítik kies folyóvizeid, szép erdős hegyeid láncá s a szó, mellyel más-más hangon kellene mondaniok: „szeretlek!”

Mily gyönyörűen különböztünk már egymástól mi, milliónyi „egy”-ek; mily millióképp tükröztük arcodat! Gondolatot gondoltunk önmagunk felől, és képet írtunk lombbal, virággal, mint a tied. Muzsikáltuk szívünkön a te szíved harmóniáit, önmagunkat daloltuk feléd, és kifaragtuk sosem látott képeidet arcunk hasonlatára. *Tudtunk* magunkról a másoktól különbözésben. - Lám, most mindegyikéd egyforma gúnyában, egyforma lépéssel jár végtelen és pusztá utaidon, és egyforma szóra engedelmesen robbant gyilkos felleget más ifjú fiaid élete felé. Tetszik-e ez neked, Uram?

Te, aki porból alkottad, megengeded-e neki, hogy ilyen port készítsen hegyen és vízen túli testvérei ellen?

Apáik, kik anyáikat érettük szerették, nem haragudtak egymásra; és felnevelvén, nyugton hagyták itt őket maguk helyett életük és a föld birtoklásában; s halálukat is *tudva* haltak meg ágyuk párnáin. Különbek-e előtted ezek apáinknál és jobb halált halnak?

Nézed-e, Úristen, népednek asszonyi felét; - azokat, akik sírnak; lesírják egedről a kék boldogságot, mert életük, szívük töben szakadt? Ők még élve virrasztanak a megdúlt fészken és *várnak* és *félnek* azok miatt. - Nincs kegyetlenebb börtönöd, Uram, mint az idő! S nekik minden pillanatuk halálosan eleven, mert messze életek felett örködik, és tudja, hogy hasztalanul. Puha fekhelyre vádban fekszenek, és kifordul szájukból a falat, mert nem oszthatják meg *azokkal!* - Mennyi millió percen és órán, hány ezer napján idődnék tenyészik emberré az ember asszony ölében és asszony ölen; s a férfidüh egy vak pillanata elég, hogy megszűnjék egész gyönyörű világod benne! - Istenem! Én asszony vagyok, de higgy nekem, kicsiny, vad, erdei állatod jobban szeretnék ma lenni, valami borzlyukban csendes, téli álmodni e télen, nyugodtan, mert a vadállatoktól kímélik most a fegyverek drága porát...

Asszony vagyok, Uram, és soha még egy hernyódat sem öltem! Mert ímhogy sűrög a hernyó s egeid pillangó bogara, hogy petét rakhasson oda, hol élelmet találnak fiai tavaszkor, bár önmaga nem látja örömét annak! Mily értelmes minden asszonyi állat tevése a földön? - S bár férfiaid értelmetlen *beszédűnek* ítélnék, én, asszonyi ember, a te örök értelmedet csudálom akaratlan cselekedeteimben. De találsz-e értelmet, férfiak Istene, abban, mit férfiaid cselekszenek? - Ó, ősi asszonyisten, százemlőjű, gyökérszett lábú Gaea, miért is múlt el a te országod?

Rettenetes Hadúr, szörnyűbbik Janus-arc te - mit áldozhatnánk neked engesztelésül?

Nézzed népem, a magyart, és tudjad, hogy mint Isten báránya, ártatlan ebben; nem ő akarta. Gyűlölet nélkül, szomorúan öl - (ó, hagyd ezt hinnem, Isten, *ezt* legalább!) - és a foglyul esett ellent testvéri kézzel, kenyérrel kínálja, jó szóval látja mint vendégét, ha már fegyvertelen.

És énekmondó regősei is nem fenekednek habzó szájú gyűlölködésre azalatt; bús és nemes, komoly és tiszta énekeket találnak, melyeken most is megösmerszik kinek-kinek külön lantja pengése, húrja reszketése. - Jó és szép fajta ez, bölcs fajta, Uram, jövőd kerted ígéretes gyümölcse; magjára külön vigyáznod illenék, palástod árnyékában szelíden takarni! Szükséged lészen rá, ha e föld boldogtalan férgével fajzott fiaddal, *embereddel* még valamelyes szándékokod vagon.

Rettenetes Istene az *embernek* érleld már siettetve fölöttünk a kegyetlen időt! Hogy kezdhesünk megint élethez, vagy szánódjuk halálára - kiket özvegyekké ölnöd, árvákká nyomoríta-

nod tetszett; csak múlt el fölöttünk ez iszonyúan örökös *pillanat*! Nézd, hogy mindegyiken százszor küldjük el életünket azok után, életünk *egy* volt, s most szörnyű különszakadtságba hírüket alig vesszük, érettük semmit sem tehetünk. - Add már anyás, meleg kezünkbe vissza életüket, mely minden ékes, szertelőtt templomodnál egyedülvalóbb és pótolhatatlanabb drágakincs! - Gondviselő *atyának* neveznek; testvéri, tanító *fiúnak* és ihlető *léleknek*; mutasd már ezekben magad! - Mi még nem voltunk fáradtak a finomodásban, pazarok és gögösek az elmejátékban, mint napnyugaton öreg nemzetségei; hagyj örülni minket új és kedves mesterségeinknek, mik oly másfélék a többitől, magukban oly sokfélék; a többit is kedvtelve tükrözők és drágalátosan fiatalok.

Messiást akkor küldesz (üzented írva) - ha földed népei kaszává görbítik a kardokat, és ki-ki békében pihen az ő fügefája alatt. - Ha gondolod netalán még ezt az országot, a te országodat, Legfőbb Hübérúr - ne felejtsd el, hogy abban még kezredre járhat az én fajtám, a magyar!

Felénk most fordított torz arcod mögött én már másikat, a szelíden áldót látom; azt is, mely a szülőasszony ágyán virrasztva mosolyog. És ehhez az arcodhoz juházva és könnyörögve békéllek - te ember gondolta, emberré szült, szerető és szomorú Isten!

1914

NÉHÁNY „LEVÉL”-RE

Soha kedvetlenebbül nem fogtam tollat - (ki mindig inkább súlyos kötelességnek, mint örömteli megkönnyebbülésnek éreztem az írást) -, mint most, amikor néhány szót kell szólanom olyan ügyben, melyre gondolni sem tudok lehangoltság nélkül. „Irodalmi” pártingerkedések folynak ma, e nehéz napokban, mikor minden egyebet inkább vártunk volna mi, szegény jó-hiszeműek; s régen elültnek s elintézettnek hitt ádázkodások viczorognak újfent kellemetlenebbül, csúnyábban, gonoszabban, mint valaha. Egészen a szélső személyesség; tiszteletre méltó és derék emberek, kitűnő írók és költők ízetlenül baljóslatú megtámadásáig, megfenyegetéséig. Mi ez, az istenért? Mit nem szabad még elkövetni a háború rettenetes örvé alatt?...

Egy fiatal vidéki újságíró és költő: Gyóni Achim Géza versesfüzetét használták fel most ürügyül és kihívásul. E fiatalember Przemyśl várában volt hónapokig, s az ostrom alatt ért rá egy versesfüzetkét összeírni; melyet a várban ki is nyomattak, s melyet a várórség katonái töméntelen példányszámban kapkodtak szét. A nyomtatott írás ritka áru volt Przemyślben; a versek háborúról, katonákról szólanak, s elvégre is épkézláb formájú apróságok; rím és mérték a kellő helyen és mennyiségben lévén meg bennük. Két-három versben érzik az Ady-formák hatása, a többi is ismert és elismert, jól kidolgozott, szinte iskolai, metrumai szerint igazodik régi és újabb, jobb költőknek vagy kurucdaloknak. A tartalomban nincs két krajcár ára eredetiség, egyéni szín, egy új hang, ha csak egy friss hasonlat vagy eddig nem hallott, el nem kopott szólásmód; sem értékes, sajátos látása, felfogása a dolgoknak. Erre pedig nyílnék alkalom; hiszen a fiatal költő eléggé különös és érdekes körülmények közt „tanálta” verseit. Az életről, respektíve a háborúról való felfogása nekem egyénileg nem szimpatikus; ez azonban nem lehet irodalmi kritika tárgya. Egy szó mint száz; Gyóni Géza füzetkéje, a bevezetésként közölt két levéllel, melyekben ismételtén, sürgetve könyörög, hogy bárcsak haditudósító lehetne! (Az indokolásban nem több őszinteséggel, mint bármely „más felekezet-beli”.). Az egész kis háborús különlegesség, ahogy végigolvastam; nem is okozott bennem különösebb bosszúságot; igaz, hogy egyéb sem. Sok ilyen költőcske él s élt vidéki lapok redakcióiban, buzgón elvégezték ott a dolgukat; s ünnepnapos zöngéiknek megvolt a maguk bizonyos nivójú közönsége; minden nagyobb veszedelme nélkül az igazi irodalomnak. Amit

Gyóni Gézáról, az emberről mondhatok, arra szorítkozik, hogy óvakodjunk őt láthatatlanban elítélni. Ő most (mint remélni lehet) orosz fogságban van, s nincs módja tiltakozni a nevével s könyvével kapcsolatban vitt csúnyaságok ellen, melyekről nem is tudhat. Várjuk meg, míg szerencsésen visszakerül, és állást foglalhat ez ügyben; addig hadd várják haza hozzátartozói zavartalan reménnyel és tiszta érzésekkel a szerető fiút, hű vőlegényt, jó katonát; mindnyájan szívesen osztozunk a reményben!

Térjünk azonban a dologra! A *Budapesti Hírlap* hasábjain valaki Dunántúli álnévvel írt „levelében” közölte Ady Endrének pár sornyi írását, mely tényleg „magánlevél”-ül íródott. Iskolás fiúk kérdést intéztek Ady Endréhez, hogy mit tart a sokat emlegetett Gyóni Géza versei felől; s Ady megfelelt kurtán, magyarosan, őszintén; kicsit tán idegesen és óvatos enyhítések, udvarias körülírások nélkül; az ilyen beszéd már sajátja; bár néhányan, barátai, az ő érdekében jobb szeretnők másképp. Az iskolás fiúk e sorokat rögtön elvitték vagy küldték ama Dunántúlihoz; ki tán nincs is nagyon mélyen elrejtve a Bakony vadonában, ha ilyen könnyen meglegelhető s irodalmi „zsüri”-nek vádaskodó, sunyi iskolás gyerekek számára rögtön kéznél kapható. Ami az álnevet illeti; az alatt rejtőző személyre mi csakugyan nem vagyunk kíváncsiak. Igaza van: „A név nem jelent semmit, tisztelt Szerkesztő Úr!” Annyi azonban bizonyos, hogy az oktalanul nagy port vert história kapcsán mindenféle találgatások történtek irodalmi körökben, s ezek olyan személyeket is vettek gyanúba, kiknek (biztosan tudom), ha egyéb nem, a jó ízlése tiltakoznék e ráfogás ellen. Dunántúli tehát saját „felekezete” jó híre érdekében cselekedne a leleplezéssel!

Hogy azonban mégis a „tárgynál” legyünk; e Dunántúli híres levelében egyszerre bántalmazta, támadta és kisebbitte: Ady Endrét, a „felekezet”-ét és Babits Mihályt. Völltreffer!

Ami az elsőt illeti; róla már csakugyan fölösleges beszélni; s ha a keszthelyi Helikon földén, Magyarország intelligens, művelt ízlésű nyugatán, még mindig van, aki nem tartotta érdemesnek elolvasni, megtanulni verseit - beleolvasni, beletanulni magát költészetébe, nekem bizony most több a bajom, hogysem hívatlan guvernántja legyek a magyar irodalmi műveltségben. Felőlem hiheti továbbra is nagy lelki nyugalommal, hogy Ady Endre baudelaire-ista, verlaine-ista; tán mert a legelső (azóta van hét-nyolc) Párizsban írott kötetében két szonettfordítás s néhány nagyon is egyénített impresszionista kép vagy hasonlat található. Én nem kényszeríthetek senkit, hogy olvassa el a későbbi kötetek (jól mondta Tóth Árpád: protestáns prédikátor költő átokmondó hangjára emlékeztető) erős, sajátos, szenvedélyes lírájú verseit; melyekben éppen vallott és vér szerinti fájához, a magyarsághoz való viszonya fejlődik ki csodálatos erővel, teljességgel és művészettel. Nem harsoghatom fülébe a kurucos formájú, sem a „Jövődő Fehérei” címen összefoglalt versek merész és új szépségeit; Apáti Ferenc egy fennmaradt énekének hangjához hasonlóan kemény, szigorú, keserű feddéseit. - Mindegy - „Basahalmától ős Péterfiáig ájer pezseg; úgy hívják: gondolat! Füttyöl az a kemény tatár fejekre! Civis urak! Haboznak még sokat?”... De én Istenem, miért töltöm ezzel az időt! Ady Endre könyvei, hál’ Istennek több kiadásban is mindig elkeltek, elkelnek s: hatnak. Csak még egyet! A *Középiszkolai Tanáregyesület Közöny*-ének szerkesztője Ady Lajos, a költő öccse. E közlöny kissé megleckéztette a kitűnő Dunántúlit, s ő válaszában a szerkesztő nevét célzatosan, zárójelben újra és újra kiírja. Semmi meglepőt nem találok abban, ha bárki és bármily munkakörű egyén elég kedvet, érdeklődést, áldozatkészséget s képességet érez szakmája hivatalos lapjának vezetéséhez; de még kevésbé találom ezt különösnek költő- és íróember testvérénél, kinél a tollmunka iránti kedv és érdeklődés úgyszólván családi hajlam vagy megszokás lehet. Ezért még nem kell bünszövetkezetre gondolni!

Térjünk át a „felekezet”-re; nyilván a *Nyugat* című folyóiratban sűrűn vagy ritkán írogató emberek gyűjtőneve akar ez lenni! Hogy szerény magamról beszéljek (a *Nyugat* más nevű két

elődjét is ideszámítva), kerek tíz esztendeje cselekszem ezt; de csak négy-öt évvel ezelőtt tudtam meg mástól - a *Nyugat*-ot támadó újságcikkekből, hogy: ezzel külön felekezet tagja vagyok. Odáig nem tudtam! - Két évvel ezelőtt egy komoly és kedves akadémikus ismeretlenül felkeresett kitüntető levelével, melyben nem kis örömömre megírta, hogy egyik, akkori, negyvennyolcas korból vett tárgyú novellám mennyire megnyerte a tetszését; egy-két dolgomról nyilatkozott elismerően; s valahogy a sorok közt kérdezte: hogyan is, miért is kerültem én a Nyugatosok közé. Természetesen örömmel és őszinte tisztelettel válaszoltam levelére, s megírtam többek közt a feleletet is e burkolt kérdésre. Hogy vidéki leány voltam, alig sejtve arról, hogy „író” szeretnék vagy akarnék lenni; a mai *Nyugat* (akkor egy *Magyar Genius* című kis újság) szerkesztői megtalálták a szerkesztőség egy fiókjában néhány versemet, melyek közül a lap előbbi szerkesztője (kitől azt átvették) kizárólag a magyaros, parasztos tárgyúakat közölte, mikor iskolatársnőim a III/a évfolyam közdicsvágyából titokban beküldték őket, hogy születésnapra ajándécul és meglepetésül nyomtatva olvashassam a nevem, s a III/b-sek „pukkadjanak”. A nem parasztosak (elég rosszacsák bizony azok is) ott maradtak; s a mai *Nyugat* szerkesztői fejlődésképesnek gondolták belőle a fiatal, kezdő tehetséget, gőzölték a verseket, írtak nekem a távolból, biztattak, kedvet csináltak és bátorságot, s lapjuk megszűnván, évek múlva új lap alapításakor ismét meghívtak. Azt is megírtam, hogy azóta velük dolgozom, később valamennyire személyesen is megismertem e társakat, minden okom megvan egyénileg is becsülni őket az után a nem sok után, melyet magánéletükről tudok; mint munkatársak szívesek és megértők, s mióta tehetik, rendesen fizetik a közleményeket; a *Nyugat* íróinak irodalmi tevékenységét a legtöbbre értékelem, a ma legjobbjait számítom köztük, s büszke vagyok, hogy velük egy lapban dolgozom. Ennyi az egész! Akinek ez a levelem szólt, nem volt kötelezve e kijelentéseket titokban tartani; tán szóbeszéd közt valahol elejtette, mint ahogy akármi szót, s én minap a Révai-lexikonban kissé eltorzítva ismertem rá e vallomásokra. Mindegy, azért szívesen állom továbbra is! Itt pedig csak azért meséltem el újra, hogy jellemezzem a módot, az esetleget, amely útján a *Nyugat* írói a *Nyugathoz* és ott egymás mellé kerültek: mert mindegyik valahogy ilyenformán került oda. Két feltétele volt ennek s van ma is: egyik, hogy az ember kéziratot küldjön be; másik, hogy e kézirat a lap szerkesztőinek tessenék. És a *Nyugat* kitűnő társakat adott nekünk, s olyan írókkal ajándékozta meg a magyar közönséget, mint Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Halász Gyula - a fiatalabbak közül T. Józsi Jenő (önkéntes káplár az északi harctéren; ha valakit érdekel!), Tóth Árpád, Kertész stb. A *Nyugat* is átesett néhány enyhe, fiataalkori betegségen, mint újság lehiggadt, megkomolyodott: bár tendenciája (melyet belül szintén nem minden írója helyesel) ma is az, hogy a legeltérőbb, legegényibb stílusnak, felfogásnak, sőt társadalmi vagy művészeti véleménynek is helyet lehet adni egymás mellett, ha mindegyik egyénien, érdekesen van elmondva, szuggesztív, művészi formában, vagy csak őszintén és szépen megírva. Ez a *Nyugat* mint újság! - Ha olyan új író jelentkezik, ki a lap vezetőiben fejlődése iránt reményt tud kelteni, ma is (a szűkös papírviszonyok ellenére) szívesen látják, ahogy minket láttak annak idején, s nem intézik hozzá egyikét sem a következő kérdéseknek:

hány éves, elég fiatal-e?

absztinens-e vagy alkoholizál? - (Erről legfeljebb később, bizalmas, baráti feddések formájában lehet szó!)

milyen vallású, elég zsidó-e?

milyen nemzetiségű, nehogy vadmagyar legyen?

saját, vagy más hitveséhez avagy hajadonhoz, özvegyhez, törv. elválthoz intézi-e szerelmi költeményeit?

a wolframi vagy a tannhäuseri szerelmet zengi-e, a finom átlelkiesültet vagy a vér szerintit, közönségesebbet?

a művészi munkát l'art pour l'art-nak, öncélúnak vallja-e; vagy azt tartja róla, hogy a szépségen kívül még morális, felekezeti vagy nemzeti célokat is kell szolgálnia? (Csak jól szolgálja, s ne a szépség rovására!)

olyan verseket ír-e, melyeknek logikai, nyelvtani, szoros értelmük is kibetűzhető, vagy olyanokat, melyek látszólagos homálya erős eleven érzéseket fejez ki és ébreszt, hatásosan és újszerűen?

s végre, ha háború esetén a sorozóbizottság ítélete fegyverbe szólítaná, s egy szörnyű vérfürdő millió áldozata közt ott kellene haldokolnia; dicsőséges uralkodó királyunkra s közös hadseregünk zászlajára gondolna-e végső percében (mikor épp annyira csak a saját magáé már és szuverén, mint amikor verset költ) avagy kedvesére és annak rózsás kis körmére szállna utolsó gondolata?...

Mindezeket a kérdéseket nem intézik a *Nyugat* folyóirat vezetői senkihez, mikor felavatják a „felekezetbe”, mely nem is felekezet. Sőt nem is „avatnak fel” senkit, hanem egyik írását közlik, a másodikat, mely esetleg nem tetszik meg nekik, nem közlik; egészen addig a határig persze, ahol a jobb nevű, ösmertebb, régibb író már maga felelős úgyszólván írásaiért. Minket nem „hallgattatott el a háború”, tisztelt Dunántúli úr; mindnyájan írunk egyenkint; és esetleg egy *Nyugat* című, már szépen elterjedt s nekünk és még igen sokaknak tetsző folyóiratban. Babits most kezdte második regényét; Ady háború inspirálta versei közt költészetének legszebb, legőszintébb darabjai vannak némely elnagyoltak vagy elszordinózottak mellett, s valamennyi együtt örömmel érezte meg velem például, hogy ez a sokszor nyers, ideges, szarkasztikus modorú fiú, ki néha barátait is megbántja szóval, milyen komolyan, mélyen, igazán becsületes ember komoly dolgokban; s mennyire független és önmagához hű tudott maradni e mai bizonytalan hetet-havat összehordások, ijedt köpönyegforgatások közepett. Igen, mi mindnyájan megvagyunk, élünk és írunk; még megvannak épségben harctéren küzdő munkatársaink is (ég óvja őket!), élnek és onnét is írnak. Csak éppen azt nem tudjuk, miért, mi címen és alapon vagyunk mi „felekezet”. Hadd tegyem magam nagyúrnak egy kicsit: talántán hitfelekezetre méltóztatott gondolni? El kell árulnom indiszkrétan, hogy a *Nyugat* címlapjára írott, ha jól tudom, tizenegy név közül hétnek viselője törzsökös öskeresztény és tiszta magyar; s a másik négy közül csak kettő ír sűrűbben a lapba évek óta már. Talántán az életkor szerepel; zöldek, túl fiatalok vagyunk? Sajnos, nem így van. Az említettek közt mindnyájan túl vagyunk a harmincon; de több közöttünk az olyan, ki már a negyvenen is, fel egészen Nestorunkig, a kedvelt és tisztelt Halász Imréig, ki pirospozsgás egészségével jó hatvanas; már Deák Ferenc korában ismert publicista és politikai meg közgazdasági író volt. Vagy talán az a szörnyű vád még mindig, hogy a *Nyugat* írói közül néhányan a testes szerelem (mint művészileg eddig elhanyagolt, kiaknázatlan téma) feldolgozásával (szerintem is kissé túl sokat) foglalkoztak, s ezt realiter vagy szimbolikusan, vagy ahogy tudták, ábrázolni szintén próbálták? Ha sikerrel tették, az irodalom hasznára volt; de ebben sem valamennyien egyek; sokan közülünk békét hagytunk e témának, másokat, hozzánk közelebbiekkel lelvén. Félreértés kedvéért meg kell jegyeznem, hogy a *Nyugat* írói többnyire családapák, közpályán működnek; s a fiatalja sem járja külvárosi brettliken a kánkánt, hanem szorgalmasan tanultak, vizsgáztak, olvastak és írtak, míg élni és halni nem vitték őket. Feketemisét a *Nyugat* kávéházi délutáni összejövetelein sohasem tartunk. Kérem, tisztelt uram, magyarázná meg sürgősen, ha lehet, mily alapon vagyunk felekezet mi, néhányan, írók, kik többek közt a *Nyugat*-ba is vagy legtöbbször oda írunk, s kiket a háború - nem hallgattatott el! Bizonyos nívóközösségen kívül mi hasonlót lel a *Nyugat* jobb íróinak stílusában, témáiban, felfogásában?...

Nem lehetetlen, hogy valahol, valamelyik irodalmi bokor ölén most pelyhedzenek a jövő konzervatívjei, akik majd emezeket, az újakat, merészebbeket lesznek hivatva mérsékelni, higgasztani; elfogulatlan, okos, jóakarátú kritikával termékenyíteni, erősíteni; mint a patakvíz árhátját a látszatra akadályozó zsilip, a hasznos gát; az egészséges, szükséges, tiszteletre méltó reakció; ...nem a személyes, rosszakaratú denunciació, az alattomos gáncs! Semmi sem lehetetlen!... Semmi sem lehetetlen...

Csak az, hogy tisztességes emberek közt olyasmi történjen, ami most Babits Mihállyal, e komoly és kitűnő íróval, jeles és kötelességtudó tanárral történik; kit mindnyájan nagyra becsülünk, kit hivatalfőnöke, Gaál Mózes gimnáziumi igazgató is, amint hallom méltányol és elismer, mint jó munkaerőt és senkinek nem vétő békés kollégát. Tisztelet a *Közlöny*-nek, mely ily szolidárisan védi megtámadott tagtársát; remélem, az összes tanárok becsületes tiltakozó szava az, melyet az Ady Lajos tanár szerkesztette hivatalos újság tolmácsol. Tiltakozás, hogy tanári, pedagógiai - tehát az irodalmitól egészen külön való munkájában s hivatásában támadtassék meg, fenyegettessék meg egy tanárember. Először is mi köze a versnek az iskolai leckékhez? Melyik jó pedagógus apa találja fel kisfiának válogatatlanul élete összes élményeit, tapasztalatait, vélekedéseit? S aki gyermeket köteles nevelni, kénytelen legyen élethosszig gyermekies maradni nézeteiben, érzéseiben? Én is tanítottam tizenöt évig leányiskolában; soha eszembe se jutott a kislányoknak a katedráról szerelmes verseimet kommentálni, noha nem gondolom, hogy: illetlen szavak találatnak bennük. - Azonkívül (a Babits két bevádolt verssoráról legyen szó) azt mondják, ugye, hogy az emberek a hazáért küldetnek meghalni vagy ölni főbelövetés terhe alatt. A lobogó s a király neve is a hazát jelenti. A haza emberekből áll; mert a pusztá föld ember nélkül: semmi. Az emberek férfinemű felét azonban szintén viszik; maradnak a nők és gyermekek, „akikért” halni kell. Mivel a gyermekek is a nőkből s nőktől jönnek, kinek-kinek választott s szeretett nőjétől legerkölcösebben; tehát summával így is fejezheti ki, aki a „királyért-lobogóért”, vagyis a hazáért hal; - hogy a „kedvese kisujjáért”; minthogy a kisujj itt viszont nyilván a kedvest jelenti; a rész az egészet; neveztetik pedig ezen poétikai forma synekdochénak. Ugye mi mindent tud egy tanár, még ha nyugatos is? Így kell „logikusan” kezelni a költészetet - s a háborút! Ha az ember egy kicsit butáskodik, mindent illendően ki lehet magyarázni!

Hasonló jókat azonban (hogy a „levélformánál” maradjak én is) senkinek nem kívánok. Leginkább nem pedig mi néhányunknak, kik e szörnyű háborút egyénileg bár legiszonyúbban megszenvedjük, mégis a jövő magyar kultúra, magyar élet jobbra fordulását nem ettől várjuk; hanem magunk és ezreink súlyos és becsületes munkájától jó sokára e mesterséges hátráltató, e szörnyű, véres zsilip elmúlása, nyomai eltörlése után. Akik ezentúl is, némi történelmi és kultúrérzéssel nyugatról fogjuk várni azokat a kultúrelemeket, melyeket a magyar haladás, még a legnemzetibb is - át- és feldolgozni köteles, ha nem akar hiába és értelmetlen erőpazarlással mindent újra és előről kezdeni. S akik e háború után sem aszerint fogjuk megválogatni a nyugati műveltség felhasználható elemeit, hogy melyik nemzet milyen diplomáciai viszonyban áll a másikkal, melyik ellenség békül barátságra (mint ma orosz és japán) - vagy melyik fegyvertárs válik érdekellenséggé (mint a szerb és a bolgár). Hanem keresni és tanulni fogunk továbbra is elfogulatlanul és politikátlanul, ahogy tudunk adatott.

Addig is, tudom, hogy mindenki érzése szerint írom; teljes szolidaritást vállalunk megtámadott társunkkal, Babits Mihállyal, mindnyájan, becsületes és magyar írók, becsületes magyar tanárok; egyszerűen: becsületes emberek; - olyanok, kik megbecsüljük egymásban a talentumot, a tisztességet s a gondolatérzés és költés szabadságát.

1915

ÍME - EMBER!

A háború mint „művészi serkentő” - - úgy remélem, túl vagyunk mindnyájan ezen a hóbor-ton! Nem, nem születtek új eposzok a nagy Krupp szellemének segélyül hívásával, sereg-felszámlálással fegyvernemek és hadigépek szakszerű ismertetésével; s a számos énekek utolsójában egyenruhás, kemény bajszerű öregurak felhőkbe dicsőülésével. És java költőink közül egy sem írt vala ódát e harmadfél esztendőben, zengni szíve tajtékzó telijéből a „fene virtusokat” - s nem tudta „férfiat énekelek” címen magasztalni ezt a csúnyán, hisztériásan némbéri hajba-ragadtságot, e kofai agyarkodást, melyért valaha ennek az évtizednek szobra úgy lesz megörökítve, mint tántorgó, vértől részeg banya, fogatlan, torzra tátott, üvöltő szájjal; - keze szára kardél, ökle buzogány; - ahogy halálba ütlegeli szegény, enni kérő, csigázott gyermekeit...

Ó, ezek a félvak érzések, e suta és téveteg imbolygás a mértéktelen és aránytalan benyomások között; melyek oly gigászian valóságosnak s oly pergő - szinte vásárián triviális, panorámás gyorsasággal jönnek és következnek a lélekre; - oly mozifilmesen erőszakosak, kemények, brutálisak, hogy (nem csoda) nem képesek igazi lélekhúrokat rezgíteni, művészi vénához érni; vagy néha (és ez kivált eleinte volt) hamisan csendítenek és olyan visszhangot vernek, melyért igazi művésznak mint percnyi megtévedésért, művészi és emberi botlásért váltig és tán már ma is szégyenkeznie kell.

Mi marad hát ezekből a homályos napokból, e bizonytalanságok, kényszerek, tilalmak és tévedések közül? Felrémülések és ájulások, lázongások és megkötöttségek, várások és belefáradások e nehéz útvjáról, mikor ezer kiáltó szónak kellett bennszakadnia? Mi egyéb, mint - talán - az intimitás, az egyszerű, szelíd bensőség, kis közeli képek - megérintható, megsimogatható, igaz dolgok -, melyekben nincs a bombaszt veszélye és a félrevezetődés csábja. Vigyázzunk és imádkozzunk, hogy kísértésbe ne essünk! Vigyázzunk és készüljünk rá, hogy egykor és tán nemsokára - ó, nemsokára - megnyílnak szemei a teljes igazságnak! „És ma az a leggazdagabb, ki várni érez, várni tud... s nem hord össze hetet-havat!”

Hadd próbáljak csak meg szerény-magamba nézegetni, csak példaképp - mik és mifélek voltak az elmúlt esztendőkből legigazibb benyomásaim a mából, a jelenből (legszemélyesebb élményeim nem számítva); - hacsak egy-egy átfutó kép, látvány, kicsiny jelenet, elszállt szavak -, melyek bár nem korbácsoltak fel, mégis mélyen érintettek, melyek indulatot kelthet-tek, úgyhogy ez nem volt lázadás és gyötrelem. Amelyekből akár - verset is tudtam volna írni; ez pedig nagy szó! Kicsiny, meleg, komoly és emberi dolgok után próbáljak kutatni e szörnyű évek emlékeiben; olyanok után, melyek fészken enyhelyén kívül is úgy állítottak meg, mint ahogy bölcső előtt kell megállnunk egy pillanatra - ezzel a benső és gyöngéd érintődéssel; „Íme, ember!” ... Keveset találok. Nem gráciák és szép Mosolyok ligete ez a kor; inkább valpurgi vadon, hol banya rikolt, halálbagoly huhog, és az örület vércsei repesnek. Akinek ma szűk négy fala között nem lakik egy kis csendes öröm - akinél legbelül nem harangoznak kis ezüstcsengőkkel szelíd ünnepesterre - ó, annak jobb is tán hallgatni - felhagyni, meghalni ma! Mégis: ...átható képek, egy-egy látvány, kis jelenet, elszállt szavak - ó, milyen alázatos, bús, kicsiny dolgok, riadt apró mosolyok a „nagy” időkből!

Egy sebesülve hazakerült főhadnagy barátunk mesélte. - „Győzelmes roham után tértünk vissza, hogy végigjárjuk a hódított terepet, beszámolhassunk fogollyal és zsákmánnyal. Ritkás nyírfaedőn barangoltam át. Sok muszka lézengett még erre, ahogy a csapatuktól elmaradtak, dekkoltak vagy eltévedeztek; ezek vérontás nélkül estek foglyainkul. Egyszerűen visszaparancsoltuk őket a fedezékek irányába, ahol a többijét gyűjtötték és sebtiben számlálgatták is már. Egy görcsös, öreg terepélyfa alján, látom kényelmesen ül egy jóképű „ellenség”, a törzsnek dűl, és nagy odaadással babrál, sodorgat egy cigarettán. „Mars!” - kiáltom felé már messziről

gépiesen ezt az internacionális szót, melyet oly megszokottá tett a háború. De nem hallja meg mindjárt, igen el van foglalva. Most meglátott; főlemeli rám kedélyesen csúf kirgiz képét, és elvigyorodik oly örömteljesen, mind a harminckét foga kivillan. Mit örül ez nekem olyan nagyon? Közelébe érek, már fel akarom emelni ijesztésül a lovaglóostorom; akkor szájába veszi azt az összeázott cigarettacsutkát, rámutat - és folyton azzal a kedves, természetes vigyorral az én szájamra is. Az ám! Az én szivarom füstöl; a fickó tüzet kért! Gyorsan és örömmel, hogy elértettem - a megszokottság régi, köteles, gépies mozdulatával veszem ki és tartom felé két ujjal a szivart. Kissé ügyetlenül, de nagy nyugalommal pizmog vele, erőlködik, szipákol, kezével ernyőz a szélnek... s én csak tartom, tartom neki türelmesen. Eszembe se jut, hogy másképp is tehetnék. Nem, mióta a világ, férfi férfinak, dohányos dohányosnak így nyújt „tüzet”, ha megszorul az utcán, színházba, vasúton, erdön - és tán ebben van az egyedüli demokrácia! Most másféle „tüzet” vezénylünk és adunk egymásnak mi, emberek. És mikor az ipse bagója égett már - én is eszméltem, és ijesztésül felemelve az ostort, rákiabáltam: „Mars! eb az anyád...!” Egykedvűen, szelíden cihelődött, és kullogott hátrafelé; már égett a cigarettája...”

Ezt a másikat egy katonaoorvos mesélte. Még apróbb apróság! A szanitéckáplár, a bandázsvívó este, lefekvéskor, szalmaágyazáskor átszolgáltatja, mind rendesen, a doktor úrnak, amit a mai három halott zsebében találtak. Azt még szortírozni kell a segélyhelyen, a hozzátartozók címét is ráírni minden darabra, hogy össze ne cserélődjenek; míg a véres, átluggatott gúnyákkal együtt haza nem kerülnek gyötrő kegyelettárgyak, kínzó emlékeztetőül. Van ott minden: nikkelóra, bicska, keszkenő, gyertyavég, zsíros bugyelláris, otthoni tábori lapok, egy „Szerelmi Levelező”, cseréppipa, gyújtókésztség - elgazdátlanult lomok rémült árvasága. A doktor egy pillantást vet a holmikra, már az altisztre bízta; - ó, ki győzne eszmélkedni, átélni, megrendülni, sírni minden mindennapi rémségen, megszokott borzalmú kontraszton? De ni - zsebkönyv, notesz; kockás fedelű, rongyolt szélű! Kényszeredve és maga - szívétől félőn - mégis érte nyúl, belenéz: „Mizser János némöt tanulásai!” - ez van az első lapon. Azután tovább, nagy, igyekvő kerek betűkkel, amint következik. „Ánc - annyi mint: egy. Czó - az kettő. Dráj - azt töszí, hogy: három. Fir, az: négy... És így: de csak tizenhétig. Pár lappal odább: Biszt hunkrik? - annyit tösz: éhen vagy-i, pajtás? Ik bin zoldate - hogy be vagyok rukkolva. - Így egynéhány oldalon, később már hű, szótári fordítással is sok egyszerű kiszólás, német tájbeszédben; ...és a füzet közepe táján abbamarad, hogy soha többé ne folytatódjék. Drága, drága, sírni valón becsületes, parlag és gyámoltalan, szent kultúréhség, vérverejtékes, magyar vágy! Elszokott lelki szárnyak, kallódott energiák nekifeszülése; - együgyű, áldott - tán késett vagy reménytelen is; - most-most-most, e három rémesztendőben százezrivel kellett töben vesznie, porba mállni, semmibe esni! Kipótólódhat-e még ez a kicsi is valaha?...

A harmadikat a nyáron láttam. Deli, erős német; szőke szakállas, friss képű, szemüveges, tán kisvárosi polgár vagy műszaki munkás; karján valami Intelligenzenstreif; de kezében szatyor, bugyor, hátán teli zsák, táska; vasúttól jön, alig bírja; kétszáz lépés még a város végi laktanya. Csak valaki feljebb adná, jól hátára igazítaná, szorosabbra szíjazná az átalvetőt, mert mindjárt lecsúszik, földön hever az egész; micsoda baj lesz összeszedni! A töltés szélén öreg fa alatt kucorog egy muszka; valami szerszámon babrál, köszörül immel-ámmal, dúdol valami végtelen, nyújtott, bús melódiát. Vigyori kis sárgás, mongolos képe van, fején a kaukáziai prémes kucsmája, hátán is szőrbekecs, fűrtös és fekete állatgerezna; bár langyos volt a júniusi alkonyat. Most meghallja a szőke teuton hatalmas szuszogását, ráneszel, odafordul; aztán váratlan készséggel felszedelődik, felé siet. Az már megállt, tehetetlenül roskadozva. De lám, ez a borzas kis fekete, ez az „ellenséges” nemzetű embertárs megszánta. Tudja az, mi a katonasor, azért, hogy ő maga már megszabadult tőle. Nehéz dolog az! Nagy terhek, tikkasztó utak, verejték, szomjúság, nehéz töredelem; - emlékszik ő még! És mikor már majd-majd

odaér hozzá, kezét segítségre emeli, a szőkepiros ember mosolyra villantja nagy, fehér fogai sorát. Oly gyengéd, tisztos, hálás és értő ez a mosoly, olyan bajtársi! „Komin’ her - Russie, Lieber Russie... - komm’ her” - kérleli meg utólag. A porfelleges magyar nyár arany alkonyatában tikkadt akácok alatt oly szorosan egymás mellett álltak, összeulva összesimulva, értő cinkos mosolyával a terhet hordozó, verejtékező embernek!...

Miért is nem írtam verset, kis, furcsa, szerény „háborús” balladákat mindezekből?... Még erre sem volt elég? Néhány egyszerű kép, látvány, kis jelenet, véletlenség... s tán mégis-mégis, mert nem is lehet másképp: tolakodó és együgyű tendencia?...

1916

APRÓ HŐSKÖDÉSEK

Odalépek a postahivatal fülkeablakához, kezemben az ajánlott levelemmel, és szokás szerint félhangosan megszámlálom, hány ember van „előttem”, hányan várakoznak régebben, tehát igaz jussal rá hogy előbb sorra kerüljenek. Egy baka, egy kis pesztralány, egy szegényes asszony, egy jóforma, testes polgárember; az négy; - magam az ötödik vagyok. Valóban: e tüntető, csaknem hangos számlálásban van valami pedagógiai tendencia részemről; vagy tán a kísérletező kíváncsisága; - sokszor felsült, kissé már fanyar buzdulás.

Hopp. Most érkezett a hatodik; egy új várakozó. Lyukadt cérnakesztyűs; olcsó és csapzott kalapú; poros, gondozott lenhajú, kis sovány nő; ránk tör hátmegül; a kövéres embert oldalba nyomintja éles könyökével; némán, de kitartóan tolakszik előrébb, és diadalmas sóhajjal áll meg szorosan az üvegfal mellett, vállát a munkásasszony nagykendős hátának vetve; mert épp annak a levelén dolgozik a postáskisasszony. - „Bocsánat - emberem meg magam mindjárt (bár rögtön érzem, mennyivel kényelmesebb volna hagyni; inkább tovább várni eggyel, mint szóvitába keveredni) - kérem - szólok -, ön utoljára jött, hatodik itten, s csak utánam jöhet rá a sor!” A kis nő megfordul, rám villogtatja apró, fekete szemeit, de nem felel, hanem tovább nyomul szívós, görcsös kitartással. „Igen, magának szólok!” - Ismétlem valamivel hangsúlyosabban. „Csak nézem a postáskisasszonyt!” - mondja elfordulva, gyerekes, cselédes, feleselő hangon - „nézni azt hiszem, csak szabad, a nézést, azt hiszem, senki meg nem tilthatja!” Nem felelek; ha így van, hát jól van, bár nem értem, és kár tüzeskedni. Belsőm teli van e percben jó igyekezettel, hogy türelmes maradjak, nyugodt és alkalmazkodó; hogy morális érzésemet alkalomszerűen a legiskolásabb vagy leggermánabb nívóra egyszerűsítsem; hogy semmit se kívánjak, mint a méltányos, okos, áldott és egyedül üdvözítő rendet; de ettől aztán el ne térjek; - kényelemből és szégyellősségből, nehogy hanyagon engedjek; - mert egyszer beláttam, hogy így jó, így helyes; és a meggyőződés komolyságában semmi sem kicsinység... Eltűnődő pillantásom az öreges polgár szomszédom arcára tévedt: jóízű, csendes nevetés terpedt rajta. Hogyne; a szóváltásunkon mulat. Odanézek az újonjra: sovány válla reszket, minden tagja izeg-mozog - a kesztyű rongyán kibütykösödő ujjak hisztériás görcsben dobolnak az üvegen; a hang is csukló, fojtott izgalomtól reszket, ahogy áthajolva a másik nő könyökén, levelét a katona vállán keresztül a párkányig nyújtva, furcsán, ideges-sután beleköt a királyi közönnyel trónoló hivatalnoknőbe: „Milyen jól néz ma ki, kisasszony! Milyen szép piros!” - hízeleg, mintha élethalál múlna részrehajló kegyén. És ebben a percben én is felejték tömegnevelést, rendet, hivatalos erkölcsöt, momentán kis kötelességemet és kicsikben való, szándékolt hazafiságomat; - jóízűn, léhán, kényelmesen, cinkosan, magyarosan, „közönség”-módjára elkacagom magam én is. - Mit nem adunk egy perc humoráért, pillanatnyi mosolyba feledkezésért! Nem várunk-e szívesen egy perccel tovább? Hát nem mindegy tulajdonképp? Mikor úgyis csak az elvről volt szó inkább! Észre se veszem, s rá se neszelnek a többiek, mikor ez a

kis némbor, ez a hatodik, e jogtipró cseléd, e cérnakesztyűs arisztokrata, e kültelki egyéniség - e minden magyar publikumok betegen világos típusa és példája, íme - célját éri az orruk előtt. A hideg és néma, úri közönyű nő az üveg mögött, a megközelíthetetlen glóriájával frizurás feje körül, most előrenyújtotta kezét egy mozdulatnyira; s mert ennek az írása volt a legtolakodóbban elébe nyomva, a párkányra szorítva... hát mit neki? Mindegy neki! Csak nem ártja magát a hitvány plebsz, az ácsorgó, izzadó, topogó és reménykedő nyomorult tömeg, a „közönség” kis privát ügyeibe, alacsony tülekedéseibe? Ez a tömeg azért van, hogy ő, a finom, fehér képű és nagy frizurájú, szőke hölgy, a detronizált felség, a száműzött várúrnő számára ürügyet szolgáltatson, hogy e hitvány és hozzá méltatlan munka, unalmas és lealjasító érintkezések révén hozzájuthasson előkelő és jobbra méltó élete silány eszközéhez. Ő nemes göggel őrzi itt is női arisztokráciájának végső zálogát, a szenvtelen és néma tömegmegvetést. Ő közönyös, jéghideg idegen és távoli, mint a Sors; ő nem felel, nem tájékozódik és nem tájékoztat; főleg nem udvariaskodik és nem érdeklődik; csak némán visszadob, és nagy odavető, felületességet mímelő gesztusokkal intéz; sőt hogy e cselekvés gépiességét és sivár kénytelenségét még inkább kifejezze, állandóan hátradiskurált szomszédnőjéhez a másik asztal mellett; bizonyos hadnagyokról, csokrokról, levelekről s egyéb, a buta plebsznek érthetetlen, magas és titokszerű „ügyek”-ről... Igen, a „szép piros” kisasszony fehér keze megvető legyintésével már elvette a hatodik görcsös kezéből a levelét - intézte, írta, nyugtázta sebtiben. De micsoda diadalittas arc volt ezé a kopott kis soványé, ahogy most végignézett rajtunk, pórul járt, kijátszott, jogtalan, balekságban hívó négy emberen. Tán másfél percet rabolt el tőlünk mindössze; de keresztülvitte ellenünk akaratát. És a kielégülés, melyet ez úton szegény kis lelkének szerzett - látszott, fölér neki egy pár jó kesztyűvel, egy háborús cipőtalppal, egy zsírdrágító kövér hentes úr szigorú bebörtönöztetésével. Számára (szegény kis hisztérika!) az érvényesülés a játék, a küzdés és diadal komoly és izgalmas kérdésévé vált már e percnyi postai jelenet. Hadd legyen boldog!

Mi négyen ott maradtunk és egymásra néztünk. „Tessék” - szólt akkor nekem a testes polgár, tán az együttnevetés cinkos rokonszenvével, és utat engedett. „Tessék” - mondta a katona is, tán hálásan, hogy helyettük hadakozni kíséreltem meg az igazságért. „Tessék” - szólt a kis pesztra, mert bársonykalap volt a fejemen az övén meg csak kendő. De bennem fölébredt megint a lelkiismeret s a tömegpedagógia. „De nem úgy ám! Dehogy tessék! Maguk közt én jöttem utoljára. Minek komédiáznak? Így sose lesz itt rend!” És toltam oda a kis cselédre bízott levélpaksamétát - a már-már türelmetlen mosolyú, gúnyra pittyedt ajakú idegen és ideges, távoli és magasságos posta-úrnő fehér ujjai alá. „Ó, kérem, naccsága! Nem baj az!” - rebegi a kis cseléd zavart és megindult képpel, fülig pirosan. - „Ugyan kérem! Megszoktuk mi a várást!” - legyint a katona is, és elmosolyodik. „De szokjanak le róla, az áldóját, ha egyszer igazuk van! Kicsiségekben nem szabad engedni, lássa - mert ezeken múlnak a nagy dolgok is! Így szokja meg az ember az oktan alázatosságot is, meg ráhagyást; aztán minek? Rendnek kell lenni, ez a közönség érdeke, ha a közönségnek kell rá vigyázni; még ha kényelmesebb is ráhagyni, hogy: mindegy! Más országban úgy is van az, a közönség maga tart rendet ilyen helyeken, és mindjárt összefognak egy véleménynel a rendzavaró ellen; nem hagynák, tán még ki is dobnák az ilyet; mindenesetre kényszerítenék, hogy várja ki a sorát, ahogy a többi. Ezért kell minálunk annyi gorombaságot nyelni a boltban, postán, villamoson, színházjegyirodában, mert ilyen lagymatagok vagyunk! Ezért bánnak velünk foghegyről vagy nyersen, sokszor gorombán a finom kisasszonyok, a drága háborús boltigrófnők és kasszahercegnők, a bűró-fejedelmnők és postamárkinők. Ezért teljesítik kötelességüket tüntetőleg más arccal és modorral, ha csinos bajusza van annak, akit a pillanat ügyfelükké avat - mintha csak cseléd-kendője vagy netán jobb nőikalapja, melyet elfogult fantáziájuk kivétel nélkül valamiforma nemi kitartottság jelének és szerzeményének tekint; el sem képzei, hogy tán azért is megdolgolt a viselője, csakúgy, mint ők maguk. De ami még ennél is rosszabb - tüntetően arccal,

hanggal és modorral végzik dolgukat akkor is, ha például egy hadseregszállító kinézésű és kiállítás valaki három páholyjegyet rendel meg a jegyirodában, mint ha a másik szerény polgári hangon, alázattal esedezik két zártszék ülésért a tizedik sorban, délutáni előadásra. Tisztelet a kivételeknek; de igen, mindennek maga a közönség az oka. És nem is lesz itt soha: se igazi alkotmányosság, se »jog a népnek«, se üzleti meg ipari élet, se tisztességes társas érintkezés, emberi önérzet, mások megbecsülése, méltóság, tisztesség, jónevelés - semmi, de semmi -, amíg az ilyen kicsiségeket kicsiségeknek fogjuk tartani, és így legyintünk rá, és azt mondjuk: mindegy!...”

Dehogysis mondtam én el mindezt, dehogyis mertem, bírtam, győztem ennyit! Csak akartam, csak elképzeltem, hogy kellene, hogy ez volna a bátorság, kötelesség... Valami megjegyzést mégis tehettem; mert mellettem a katona nagyot sodort mind a két bajuszán, a pesztonka kendője csücske alól vigyorogva kandikált fel rám, s a derék polgár megköszörülve a torkát, hátraszólt a mögötte gyülekező, váró, szorongó, új jövevény seregnek: „Hüm! Jól beszél a naccsága!” - Igen, mosoly volt az arcon; kedély és humor a hangban; - magyar humor, magyar nembánomság; - bölcs, úri vagy ördög tudja, miféle magyar: Mindegy. És ezellen nem lehet hadakozni; itt rögtön el kell hallgatni! Éreztem, hogy ha még egy szót szólok, kifakad és felpukkan körültem a nevetés; az én rovásomra. A röhej szolidaritása: - az egyetlen magyar publikumerény, az egyetlen szolidaritás. Ezért mindent elnéznek, felednek, megbocsátnak. Beszélhettem volna én itt a nagy, művelt nyugati nemzetek utcai vagy ügyes-bajos közönségének nagy, szuggeráló tömegerejéről, mely ily aprólékos fegyelmezettségben nyilvánul; hogy miképp állnak ott össze, mint egy ember, érdekeltek, jelenlevők és kívülállók, rögtön és a legcsekélyebb jogsérelem miatt; s mint nevelik egymást és önmagukat csökönyös következetességgel arra, hogy mindennapi életük vitele könnyebb, egyszerűbb, finomabb és zavartalanabb legyen... „Ugyan minek?” - gondoltam egyszerre én is igaz-magyarul. - „Éppen én legyek a postára járók ingyen guvernántja? Éppen én kacagtassam ki magam egy elvért, melynek itt tán sose lesz igaza? Megöszülhetnek belé, míg itt-ott néhány száz embert gondolkodóba ejtenék; - ejh, hát érdemes?...”

Elsiettem. Gyöngé voltam, szánom-bánom; nem vagyok igazi apostol jellem, bizony. És egymagamban úgyse győzném; hiába! Segítsenek!...

1917

KATONASÍROK

A Sáros megyei határhegység zord lankáit, szeles fennsíkjait barangoltam éppen, mikor a *Pesti Napló* egy cikke felhívta figyelmemet a magyar katonatemetőkre - arra a szerény és szegényes kegyeletre, mely itt a mi felvidékünkön a háború mártírjainak még csaknem friss hantjait körülveszi. Megismerkedtem a zborói „Kriegsgräber Abteilung” két fiatal tisztjével, a kommandánssal és a „Sachverständiger” címen kivezényelt főhadnaggal, ki egyben jeles fiatal szobrászművészeink egyik legérdemesebbje, az utolsó Erzsébet-szoborpályázaton a harmadik díjjal kitüntetett pályázó - egyéb minőségben pedig a háború folyamán harcképtelenné vált katona mint az Abteilung valamennyi (ötven) embere. A véletlen szerencse úgy akarta, hogy e két fiatal tiszt kíséretében kocsizhattam be mindazokat a falvakat, melyek határában katonatemetők készülnek, s eljuthattam a dicsérve említett koniecniei temetőig is, mely már Galíciában osztrák területen van. Kísérőim szíves és szakértelmes felvilágosításai és a magam szerény ítélete alapján a következőkkel számolhatok be:

A magyar földön készülő temetőket és az említett cikkben példaképp felhozott ausztriaiakat ma még semmiképp nem lehet összehasonlítani (legkevésbé persze művészi szempontból), mert a magyar temetők még nincsenek készen, sőt a kezdet stádiumában is alig vannak. Szigorú katonai parancs tiltja, hogy ősznél előbb egyéb munkához fogjanak itt, mint az elszórt katonasírok felkutatása, a holttestek kiemelése, a lehetőség szerint agnoszkálása és a temetői földbe, végleges sírjukba helyezése. Ez a rendelet nagyjából nem számított rosszul az idővel, mert az itt felsorolt munka nagyon sok aprólékos gonddal, bajjal, nehézséggel jár. Hisz itt, a legvéresebb harcok e gyászos földén minden árokszél, minden vízmosás, szántóföld, országút, hegyi legelő, orom és erdőmély teli volt hintve a háború hevenyében elföldelt áldozataival. Legtöbb helyt hant sem jelölte már az ilyen sírt, csak az a kis faragatlan fakereszt, amit a bajtársak róttak össze, és rápingálták durván, bizonytalan ákombákkal a nevet, vagy ezt: „Unbekannte - Unsere” - ha közös ezredből valók voltak; magyarul, ha honvédek. Ezek az átmeneti, gyalultatlan, díztelen kis léckeresztkek jelölik még ma is a temetők sírjait, mert a felkutató munka még nincsen készen. Az Abteilung ötven félig rokkant katonája vagy orosz foglya rendszeres rajvonallá igazodva szokta bejárni a messze környéket, több vármegyényi határban hegyet, völgyet, falut és országutat; még mindig sokat lelnek, bár a nagyobb tömegsírok már mindenütt „fel vannak dolgozva”. Odafenn a Cserna-Hora vadon erdeiben még az elmúlt télen is leltek békés vadászemberek egy hadapródot temetetlen, egy fának dőlve; már csak a ruhája volt hadapród. El lehet képzelni, milyen nehézségekkel jár tisztán technikailag a koporsótlanul, sebtiben nyugalomra helyezett hullák kiszedése, messzire szállítása - hisz bármily rohamosan vette is birtokába poraik az enyészet, mégsem oly gyorsan és teljesen, hogy már könnyen nézhesse őket a babonás vagy ideges, háborúban megviselt lelkű temető katona. Hadifoglyot nem is lehet, nem is szabad kényszeríteni, hogy a hullákhoz nyúljon; csak aki önként vállalkozik a mieink közül.

A temető művészete

Ami tehát az Abteilung eddigi szorgos munkájából művészi rész, és ilyen kritika alá eshetik, az legfeljebb a temetők fekvése és tagozása. Ez pedig (a csakugyan szerencsétlen zborói temetőt leszámítva) mindenütt odaadón lelkiismeretes művészi gond és munka eredménye; s ez meg is látszik rajtuk. Pedig ezerféle nehézséggel és fortélyos megkötöttséggel kellett itt is küzdeni. Hogy csak egyet említsek: takarékosági szempontból (nehogy az esetleges kisajátítás pénzbe kerüljön) köteles a művészi vezetés figyelemmel lenni arra, hogy amennyiben kincstári terület van az illető vidéken, ezt vegye temetőül. Másodsorban tekintetbe jöhetnek a szintén ingyen adandó egyházi földek, aztán a nagybirtokon levő területek s csak utolsósorban a kiscgazdák földjei. De még ilyen körülbástyázott válogatási szabadság mellett is a temetők fekvése általában szép, harmonikus a környezettel és a céllal - figyelembe véve a községek közelségét is, a hozzáférhetőség s főleg a gondozás szempontját; mert ez nálunk legtöbbször a falusi iskolák növendékeire lesz majd bízva, a tanítók felügyelete alatt.

Felsőpagonynál enyhén félkörös a temető alakja és elrendezése gyönyörűen beleilleszkedik a szelíden lejtő rét erdős kontúrjai közé, melyek szintén három oldalról kerítik a beöblösödő szabad teret. Az ilyen elhelyezés általában a legpoétikusabb, főleg a kisebb temetők számára (ez 114 síros): enyhe lejtő erdővel koszorúzva. Ez nem támaszt túlzott igényeket a művészi monumentalitással szemben, melyhez nálunk hiányoznak az eszközök. Hutás határában nagyobb temető fekszik, 260 sírral, melyek közül hatvan tömegsír. Ez a falu és az országút széle közé került, tán a hozzáférhetőség kedvéért, s főleg mert odébb a hegyoldalak kiscgazdák földjei vagy erdős helyek, hol a fagyökerek eltávolítása külön munka és költség volna. De ez a temető is, inkább széles, mint mély téglalakjával teljesen a terephez simul. Az országút

mentén fekszik, de lejtős oldalon a szemelnei temető is, míg Biharó községben egyházi földet sikerült kiharcolniok a plébánostól, a falusi civil temető közelében. A zborói katonatemető - hát ez valóban szörnyű helyen fekszik, a falu cigányvégén, az utolsó vityilló, egy marhajárás meg egy csúf vízmosás közé ékelt kopár, poros helyen. A mostani „Sachverständiger” nem vállalhatja ezért a felelősséget; idekerülése előtt jelölték ki ezt a helyet (mondják, egy holdvilágos éjszakán), tisztán katonai közegek, kiknek bár minden tisztelet megadassék, csakugyan nem *ez* a dolguk és hozzáértésük. Az Abteilung mostani vezetőségének legforróbb vágya volna néhány másik holdas éjszakán átlapni a kis temetőt a falu túlsó oldalára, a zborói vár aljába, patak partján egy pompás, erdőkoszorúzza kis zárt lejtőre az országút felett, mely szelíd bánattal mosolyog le onnét, és azt mondja az úton járóknak: „Jertek pihenni!” Soha temetőibb helyecskét; az Isten is annak tervezte! „De mit szólnának hozzá megint az újságok - hangzik a felsőbb aggodalom -, hogy *kétszer* bolygatjuk a halottakat?” Azok a csúnya újságok pedig ezúttal tán mégis megértenék, hogy a temetők nem is a szegény, porladó tetemek kedvéért csinálódnak (ó, azoknak már mennyire mindegy!), hanem miérettünk, az utódok kegyeletéért, s hogy valaha, napfényesebb korokban e mai, sötét idők döbbenetes, intő jelül; mondjuk: az elmerengés, tisztelet, történelmi érzés ébresztőiül álljanak.

Konieczna

A példaként említett galíciai temető, a koniecznai - hát ez tulajdonképpen *nem is szép*. Csak drága; a költségeket csakugyan nem kímélték az osztrákok. A körülbelül 45 sírhelyből álló kis temető magas *hegy tetején* van; olyan helyen, amely csakugyan valami egészen *monumentálisat* kívánna építésben, díszítésben; hogy hasson, uralkodjék, sőt hogy csak látható is legyen a völgyi útról. De bizony, csak ha már egészen felmászik az ember, és megközelíti, akkor, ötven lépésről válik csak láthatóvá öt kis köpcös valami egy sorjában; öt kemény „cérna-spulni”. Ezek pedig a temető léckerítésének oszlopai, *terméskőből* összevakoltak, tömpék, alacsonyok s nagy tömörségük tetejében csücsül egy-egy kis csárdás kalapka könnyű *zindelyléc*ből. E kerítésoszlopok, a temető legjelentősebb díszítő elemei, könnyed kis léckerítéssel vannak összekötve. Bent a szintén kőből rakott „emlék”-én is ez a szellemes összetétel ismétlődik: összevakolt termékő és romlandó, gyalult fenyőgerenda, mely nyurga kereszttek formájában van a kő közé minden oldalon beékelve. Ha Isten segíti, tíz éven belül nem is fog teljesen kirohadni belőle! Ezt a hatalmas kötömeget különben, az emléket, szintén kacér, pagodatetőkre emlékeztető zindelykalap karimázza. Odább, a temetőben, az egyszerű fa-keresztteken olajfestékkel fog ékeskedni a halott neve írása. A sírok nagy része a lejtőn fejjel lefelé helyezett halottakkal kissé kényelmetlen érzést okoz: noha (persze) - azoknak már mindegy! Azonban ebben a temetőben mindenütt a *pontos, technikailag körültekintő* munka nyomai látszanak, olyan munkáé, melytől a költséget nem kímélték. A köemlék belsejében üres tér van, amelyben lépcsők vezetnek fel a *villámhárítóig*; tömör termékőből való ülőpadok vannak az utak végében, az utak mind mintaszerűen *palírozva* vannak; a követ az egészhez az egy órányira fekvő gorlicei állomásról hozták tengelyen. *Százötven* munkás, köztük olasz kőfaragók, *másfél* éve dolgoznak a koniecznai osztrák temetőn; az egész közepes számítás szerint eddig ötven-hatvanezer koronába kerülhetett.

Tíz korona egy magyar katonasír

Hát ennél a pontnál helye van már ma is az *összehasonlításnak*, nem korai, sőt csakis most lehet értelme. A magyar temetők „díszítésére” a megbízott művész-főhadnagynak rendelkezésére bocsátanak *síronként összesen tíz koronát*; tehát a negyvenöt síros koniecznai temetőt

például Magyarországon 450 koronából kellett volna megcsinálni. Ebből a pénzből kell hogy teljen egy köemlék, minden sírra egy betonkereszt cseréptáblácskával a név számára, utak rendezése, kapu, kerítés és növénydísz. Próbálja valaki megcsinálni!

A magyar temetők leendő igazi formája ma még a tervező művész íróasztalfiókjában, sőt agyában pihen. Néhány rajzot volt szíves megmutatni nekem: egyszerű, stílusos köemlékek, kereszték; egy-egy székelyforma temetőkapu fenyőfából; a lécz mellett gyalogfenyőből eleven-sövény kívül és általában *virág, sok növény*, békítőn fedni, takarni, elrejtetni gazdag és élő *ingyen* szépségeivel szegénységünk hiányait. De vajon keresztülvihetők-e ezek a tervek *még* így is? Mennyit fog drágulni még őszig minden, ami hozzávaló, hogy a pontos számítást megdöntse? Főleg a fuvar! S honnét kerül szakértelmes munkaerő? A cseréptáblákat már most égetni kellene: ki bír itt a szabadban dolgozni e korai, rideg őszben, e csikorgó kárpáti tél idején? A hadi kincstártól kaptak idáig 150-200 zsák cementet, ami szűkösen 100-160 sír-keresztre volna elég (6000 sírt kell csinálniuk ebben a kerületben), de mert ez a cement is fedetten állt, s tilos volt hozzányúlniuk idáig, kötőerejét körülbelül elvesztette, szóval: hasznavehetetlen. Igen; ilyen, aprólékos bajok, részletkérdések, hiányosságok vannak itt szóban - de mindennek örök refrénje: kevés a pénz. Ez az, ami szárnyát szegi minden becsületes, hozzáértő, lelkes, művészi törekvésnek.

Miért kevés a pénz? Azaz hogy miért kevés itt, ha odaát, a határoszlopokon túl oly bőven telik fényűző kegyeletre? Micsoda kvóta arányában történik itt az osztás? Miért nem tehetnék át a magyarországi katonatemetők ügyét mindenestől a magyar honvédség hatáskörébe? Ott talán módját találnák egy méltányosabb, illendőbb költségvetésnek. S tán annak is, hogy ne csak a zborói, hanem a *többi* kerületben is *művészemberre* bízassék a temető rendezése. Ezek a *miért*ek valóban olyanok, melyekkel érdemes volna tán foglalkozni a kegyeletes magyar közvéleménynek; ha van ilyen? S ha van még egyáltalán valami a burgonyaszükségen, cipőhiányon és egyebeken kívül. Ha van, aki az *élő* és *leendő* Magyarország ügyének vallja ma ezt az ügyet is; mert hiszen a halottak felismerhetetlen maradványainak vagy szebb, háborútlan létre tisztult lelküknek igazán mindegy már.

1917

TEMESVÁRRÓL

Sajátságos képe van ennek a városnak; modern, emeletes paloták sorát hepehupás pusztá gyeptérségek, kukoricások és krumpliföldek választják el egymástól; ezeket meg óriás terek és igazán gyönyörű parkok, fásított sétahelyek tarkázzák. Belső kert, a kis alföldi városok szőlő-lugasos, üveggolyós, verécés biedermeierkertje ösmeretlen itt; de ha az ember kiül a Lloyd-kávéház elébe, a színházzal szemközt - tíz lépésről mondhat ítéletet az idei kukoricatermésről; a délceg szárazakat kerítetlen, szabad mezőn lengeti előtte az esti szél. Mindez pedig nyáron és tavaszkor levegőt jelent, friss, zöld színeket, ingyen nyaralást, az egészség egyetlen menedékét a még most is kissé mocsaras, mélyföldi vidék klímája elől. (A városban tán egyetlen zárt, kövekbe ékelt utca vagy tér sincs; olyan, amelyikről szabad mező, fák zöldje ne látszanék.) Ősszel és enyhe télidőn pedig örületes sarakat jelent mindez, ha például József külvárosi embernek a Belvárosban van hivatala, s a szép paloták során túl lelép az aszfaltról, átballag egy néma parkon, vagy a Béga-hidak vadon vidékén...

A Belváros és a négy külváros között fekvő, e beépítetlen, pusztá terek a hajdani lebontott várfalak helyén vannak s ezek körül kijelölt régi, tilalmi területeken. E várfalakból itt is, ott is felbukkan még egy-egy darab; egy ép maradványban raktárak, másokban városi hivatalok

vannak; de egészben a város rég lebontatta őket, miután megvette (keserves, drága pénzen) a kincstártól, s a helyet a régi ötszáz öles tilalmi körzettel együtt a város szabad fejlődésének engedi át. S a városrészek közeledése, összeépülése csakugyan rohanvást halad itt az utolsó évtizedekben; s ki tudná elmondani, mi mindent akasztott meg, mennyit hátráltatott itt is a mostani háború?

A hajdani várnak - a végvidék e mindig fontos erősségének - története oly hosszú és viszontagságos, mint a magyarságé e hazában. Az a vár, melynek itt-ott még ép falai látszanak (az úgynevezett Újvár), már *negyedik* hatalmas erődítménye ennek a helynek, mióta Árpád Titel felé vezette hadait.

A vármegyében több helyt mutatnak ősi sáncmaradványt, avarnak, rómainak mondják; de itt, a mai Temesvár helyén *magyarok* építették az első földvárat; a vezérek korában, a kalandozások ideje után. Már az Árpádok alatt a kunok kezén van e vadvizek és rengeteg mocsarak körített erősség; s az ő „atyafiúi” hűségükben bízva költözik ide közéjük Róbert Károly, mikor még az ingatag trónt, sőt életét is ezer viszontagság fenyegette volna másutt. Az ő kővéra tehát már a második építkezés; tölgyfa pillérek nyugvó, minden vadvizek kiöntéseivel dacoló, terméskő burkolatú falaival. A mostani tüzérkaszárnya keleti oldalán, valami javításkor előkerült ez ősi fal egy darabja; a kőragasztó még ma is úgy fogja a téglát, hogy szétverni alig sikerült.

Királyi székhely, udvartartás helye volt Temesvár abban az időben, melyből e masszív építkezés néhány nyoma maradt. Talján mivesek és papok, udvarló vendég magyarok, egyenkint behódoló főrendek veszik itt körül az ifjú királyt; zajos és vidám élet folyik, s az országos politika szálai ide futnak össze az alig kezdődő város fölött uralkodó királyi kastély boltos termeibe. Szép, fiatal, hites asszonyai nem bírják a gőzölgő mocsarak levegőjét; a cseh Mária s a tizennégy éves, lengyel Beatrix egymás után halnak el e pár év alatt, s a harmadik asszonytól való, elsőszülött fiúgyerek is. Csak a királyi szerető, a szép magyar Csák Erzsébet bírja - és szüli itt egyre-másra a balkézről való kis hercegeket és hercegnőket -, kikért a felséges apa aztán győzhette „komámurazni” a nevelő keresztapákat, szolgálatkész alattvalóit; még Jákus ispánt is, a pozsonyi bírót, akihez végre hozzáadja nagy hozománnyal a kedvest. Mert az egész világ e „kicsapongás” ellen esküdött, a papok a közerkölcsöt féltették, s egyre-másra írta dorgáló leveleit a pápa, a nápolyi ház hajdani nevelője.

Gyors hanyatlásba esik vissza a vár vidéke, ez alig sarjadzó „város”-ka, mikor az udvar mindenestül Visegrádra költözik.

Csak jó százhusz év múlva lendül nagyot megint, mikor Hunyadi János, temesi főispán családja és délvidéki birtokai védelmét e fontos végvárba helyezi, s ott új, az Anjou-várnál sokkal tágasabb falakat s fényűző kényelmű kastélyt építtet. A mostani tüzérkaszárnya sarkán van egy szögletes torony, arról azt mondják, hogy fundamentuma az Anjou-kastélyból, föld feletti része öt méter magasságig a Hunyadi János családi fészkeből való maradvány.

A Hunyadi-vár falai az egész akkori várost és váralját befogadják már, fejlődött utcáival, csinos tereivel, fölpezsdült életével. Ide tért vissza a nagy hadvezér mindig, családja körébe, rövid pihenőkre. A várbeli kastély kápolnájában esküszí híres esküjét Szilágyi Erzsébetnek a király; ennek a tornyából nézik a rendek a Dózsa-dráma utolsó felvonásának ideglázító rettenetét. Most, a József-külvárosba vivő út mentén Segítő Boldogasszony szelíd képmása engeszteli érte a néma egeket; a régi vesztőhelyen mécesest gyújtanak jámbor hadiasszonyok, hadianyák. Imádkoznak, hogy visszatérjen, akit elvittek - lázadó jobbágyok juhádozt, kezes ivadéka -, ki a szabadság és emberség mai, boldog korában tüzes trónus helyett valami Feldspital műtőasztalán halhat kényelmes, *szabad* halált.

Első Ferdinánd kezén már a török hódítástól féltett, drága és fontos, utolsó menedéke Dél-Magyarországnak a Hunyadi-vár. Losonczy főispánra van bízva a védelme támadás esetére - de sehogy sem akarja vállalni, inkább ott hagyja az állását, siet engedelem nélkül Csejteré, a feleségéhez, Pekry Annához. És ígéri neki erősen: nem, nem megy vissza várispánnak! „Aki Temesvárra most bezárkózik, biztos halálba megyen!” - írja a sürgető, minden jót ígérő rendek üzenetére. És végül - mégis elment! Nem volt fiúgyermek, fiúsíttatni szeretne volna Annát és Fruzsínát; és ilyen királyi kegyért, hiába, kedvében kell járni a felségnek, megtenni, amit kíván... És sebekből borítva haldokolt már, mikor fejét vették gazul az Ahmed sátora előtt... Becsülettel, híven, „hősen” pusztult - de a férfiszív mélyén, lám, ezek vannak ilyenkor; szépen hangzó frázisok helyett Fruzsinka hozománya és egy furcsa, piciny khiméra: egy fennmaradó családi név...

Több mint másfél századig a temesi ejálet székhelye a város. A keresztény templomok mecsetekké nyúlnak, de az ostrom ledöntötte házsorok, utcák nem épülnek vissza soha tisztességesen a török kezén. Dísztelen, mocskos, keleties város lesz itt csakhamar, szűk utcákkal, gyalulatlan, magas, deszkapalánkú kertekkel, ablaktalan háremfalakkal. A házak többnyire fából vannak, ritkán téglából; bár a mai Erzsébetvárosban nemrég még mutogattak egy téglaromot, a „török ház”-at. Aki lakos el nem menekül, a lelkét is adóba fizeti; a basák, bégek nagy pénzért veszik a török kincstártól a hivatalt, és nincs egyéb fizetésük, kénytelenek jól megszédni magukat a boldogtalan gyaurok zsírján.

Egy másik Ahmed, az utolsó várparancsnok aga másfélszáz év múlva „csupa félelemből”, még löszerek és élelem bőségében adja fel a várat Savoyainak, a „szabadító” hercegnek. Néhány hozzámennékült bujdosó kuruc vendégnek, Rákóczi magyarjainak is szabad elvonulást kér. „Mehetnek a kutyák - amerre akarnak!” - jegyzi oda az okmány szélére a hős osztrák, akinek emlékével ma úton-útfélen találkozunk az ember Temesvár utcáin. A győzelem után Mercy Claudius Florimundot bízta meg a katonai és polgári ügyek adminisztrációjával (ennek is temesvári utca és környékbeli község őrzi emlékezetben a nevét) - és sietett Bécsbe, hogy személyesen vigye meg az örömhírt. A császárné születésnapján fényes ebéd van az udvarnál a hős tiszteletére, s az idegen diplomaták nem győznek ámulni a művészi cukrászsüteményeken. Mindegyik darab térsza *Temesvár ostromának* egy-egy véres és gyilkos jelenetét ábrázolja - jól megcukrozva, mogyorós marcipánból.

A győzelem után kezdődött osztrákos, katonai rezsim érdeme a negyedik vár, melynek falai már az egész mai Belvárost mindenestül körítették. Ez az *Új-vár*, vagy *Katonai-vár* jelentette azontúl a város katonai, *erődítményi* jellegét; s legújabb időkben is kemény, konok ellenállással küzdött (már rég fölöslegessé váltan) a város polgári, kulturális fejlődésével. Csak 1905-ben sikerült hosszú alkudozás után, a városnak végleg megvásárolni a kincstártól a már 92-ben lerontott várfalak helyét a hajdani tilalmi körzettel együtt.

Azóta a városrészek egyesülése csakugyan szemlátomást haladt, egészen a háborúig. Új csatornahálózat, vízvezeték, Béga-szabályozás, villanyvilágítási célokra szolgáló *vízművek*, Mehala község csatolása, hídépítések és a vasúti vágányok kihelyezése a város területéről; - ezek azok a törekvések, melyek a pezsgő életű várost azóta máig mozgatják. *Sok* már teljesen megvalósult ebből, *sok* rohamosan haladt az új háborúig: az „egységes, egészséges, szép és nagy Temesvár” eszménye felé. De a gyönyörű sétányokat és parkokat a városszabályozás terve nemcsak meghagyja, hanem még bővíteni is kívánja!

1917

GLOSSZÁK

Valamelyik elmúlt hét pár napján ültek össze a régi országház nagytermében Magyarország orvosai, hogy konzíliumot tartsanak a nagybeteg ország fölött, hogy megpróbálják, ha lehetséges, „a világ számára megmenteni ezt a veszélybe jutott nemzetet”.

A honatyák hajdani padsoraiban gondterhelt vállak görnyedeztek, vidéki szabású ferenc-józsefek meghatóan tisztos és tiszta redői felett korán barázdált körorvos-arcok komolykodtak, korán letarolt koponyák fényeskedtek, és mint szélben a kalásztenger, egyszerre mozdultak helyeslésre vagy heves tiltakozásra, mikor például közvetlen sorsukról, legsajátabb szakbeli ügyeikről vagy rendtartásukról folyt a vita. Ha a szónok olyasmit fejtegetett éppen, hogy helyes dolog-e és a közjóra előnyös, ha a megyei vagy járásorvosnak a privát praxist ezentúl is megengedik, vagy ha a másik szenvedélyesen követelte, hogy a leendő közegészségügyi minisztérium nehogy, az istenért, megint jogászbemberekből álljon, hanem *orvosokból*, kartársakból, akik ott lennének e nagyszerű és nehéz hivatás minden ágában, és süketnéma paragrafusokkal az isteni Hygiénét is nem kötöznék gúzsba. Annyi törvényt, rendeletet, paragrafust, amennyi ide kell, megtanulnának ők (szentül ígérték), az orvosok és leendő orvostisztviselők csakolyan jól, mint példának okáért a bányakapitányok is meg szokták tanulni a bányatörvények minden csínját-bínját, noha szintén nem jogászok, hanem kizárólag bányászszakemberekből kerülnek.

Azok az urak, kik felé a majdani, orvosminiszteri szék már biztatón nyújtogatja bársonykarjait, akikre államtitkári hivatalszoba vár vagy tanácsnoki asztal - azok a terem közepe táján ültek. Tudományegyetemünk díszei, pompásan ápoltt, lengő szakállak (s a járásorvosokénál kissé kiterjedtebb magánpraxisok), szemvakítón fényes, törzstiszti gombok és aranyos gallérok - barátságos, kegyelmesúri parolák és diszkrét mosolyok. Halványan játszadoztak el e finom redőzésű ajkak fölött, mikor egyik vidéki „kolléga” rövidesen fogadást ajánlott nekik. „Fogadni mernék - úgymond -, hogy az urak közül még egyik sem látott egy komenciós tanyai cselédlakást - belülről!” - De valahol egy hátulsó, karzati padsorban egy másik, érdekes fogadásnak is tanúja volt e sorok írója, csaknem ugyanebben a pillanatban. „Fogadjunk - szólott egyik ifjú orvosnövendék a másikhoz -, hogy én akármi ravaszság árán, de *bejutok* hozzá egy percre, és ha csak öt szót is és ha rögtön kidobát, csakhogy *elmondhassam és örök emlékül* - de én *beszélni fogok* a méltóságos tanár úrral egyszer az életben *vizsgálaton kívül!*”

De ne tréfálkozzunk! Ezen a gyűlésen nem csupán az orvosok szakbeli adminisztrációs ügyeiről folyt a szó, hanem ezen kívül és többnyire általánosabb kérdésekről, véresen komoly, halálosan fontos dolgairól ennek az országnak. „Megőrizni és megtartani az embert - az e-hem-bert. Legnagyobb és legdrágább kincsünket...!” - dalolta az excellenciás csalogányhang bűvölő anyamosollyal, csucsultató mozdulattal az isonzói csata új fellángolása napján, de a teremben azért komoly és lelkiismeretes emberek komolyan és lelkiismeretesen beszéltek e súlyosan tévedt faj földi életéről és jóvoltáról. Felsorolták például, hogy mennyi ma (azaz volt a háború előtt) Magyarországon a szabadon járó örültek, a fertőző nemibetegek és tuberkulotikusak, az ellátatlan gyermekek és anyák száma. Megpróbálták pontosan kifejezni (habár csak az „öröklődés” még igen tisztázatlan és részleteiben ösmeretlen „törvénye” alapján), hogy mekkora degenerációt jelent száz év alatt egyetlen iszákos ember vagy asszony fajfenntartó szereplése a földön; és merészen radikális ellenszereket ajánltak. Általában igen-igen sokféle, okos, egyszerű vagy nehézkes, olcsóbb vagy túl költséges, kézenfekvő vagy kivihetetlen módszereket minden bajok szüntetésére, javítására. Nagyon tanulságos és érdekes dolgok hallatszottak itt a tudnivágyó laikus számára, sőt talán leginkább az ő használatára, mert hisz az itt felsoroltakban orvos - orvosnak (úgy hiszem) már semmi újat nem mondhat. Szinte kár volt zárt körű szakülésnek csinálni ezt, hová újságírói igazolvánnyal is csak nehezen jutott be első

napokban idegen - s tán a nagyközönség, az utca jó ösztöne nyilvánult meg, mikor végefelé merészen ignorálva minden rendet és teremszolgát, pesties könnyedséggel, de őszinte érdeklődéssel tódult befelé, és ellepte a padsorokat; fülelve, kritizálva, tovább vitatva; hisz elvégre is *róla*, az ő legdrágább javáról tanácskoztak itt.

... „Nem lehet, hogy is lehetne - mondotta egyik szónok - igazi higiénia teremtene az iskolák gyökeres reformja nélkül! Hiszen ott kellene már az emberbe *higiénikus lelkiösmeretet* nevelni, akárcsak erkölcsöt, vallást, honszerelmet, vagy hogy rosszat is mondjak: militarizmust. (Fölzengő, heves taps!) Ehelyett korán és tömegesen megy tönkre az egészség a túlszűfolt iskolákban, túlterhelésben idegrontó metódusokban, korai fertőzésben.” „De még kevésbé lehet - hallottuk egy másiktól - bármit is kezdeni addig, míg a *hadssereg* mostani békelétszáma van érvényben. Míg a falvak virágát, az egészséges ifjúságot három szörnyűséges esztendőre kiragadják élő környezetéből, friss szerelmi életét a városi prostitúció karjaiba dobják, szennyes és felelőtlen szeretkezésbe, aztán három év múlva elléhultan és testben nyomorodottan küldik vissza a faluba, felelős, monogám szerelembe, késett és megrontott családalapításba.” „Pedig mégis - mondotta a harmadik - a *család* az első, itt kezdődik minden! Csak erkölcsös, tiszta és szoros, monogám családi életből nőhet ki egészséges nemzedék. S míg érvényben a mai, szörnyű *házasságjog*, a szellemi munkások kényszerű cölibátusa, a kései nősülhetés veszedelme...” - És így ment ez tovább. Semmi sem javulhat a másik nélkül, a másik a harmadik nélkül. Az ember beleszédül, ha soká hallgatja. Hiszen ez a mesebeli Együgyű Szönyeg; ha akármelyik csücskét, virágát megfogom, emelném: nem lehet magában; a többi is jön vele. Hiszen itt akkor mindent, mindent reformálni kell, megváltoztatni... vagy tán megszüntetni, újraépíteni. De hiszen akkor... hogy is vagyunk akkor? Itt kő kövön nem maradhat?

És feltéve, hogy lehetne egyenkint, szép sorjában, a keretek meghagyásával, a rendszer megmaradásával (tán építették már úgy is), de *miből*, Úristen, miből. Mennyi milliárdba kerülne; ezt nem számította össze senki a kongresszuson, és nem ajánlta komolyan, hogy honnét vegyük? A „csak egy virágszálat” jótékony bazárból talán? Olyan óriási áldozatok, olyan mérhetetlen pénz kellene, amennyiből akár egy egész esztendő, nagy világháború kitellenék minden ágyústul, mundérostul, katonástul. Csakhogy ez ma már - mínusz vagyoni! Kő kövön nem maradhat; de lesznek-e egyáltalában köveink? Tán még a földanya csontjait is egymás vérző fején törjük össze, ha még soká tart!

A teremben felállt egy szónok (nem orvos, nem szakmabeli), s a helytelen birtokpolitikáról kezd beszélni: ezt vallja minden baj okának. És váratlanul, meglepően spontánul felriadó tetszészaj kíséri minden szavát. Mi ez, honnét fúj itt a szél? Ezek a vidéki urak nem tudnak pesti klikkekről, és egy már-már „kormányképes” párt alakulatai s a már-már képviselő vezérek dolga idegen tőlük. Csak annyit értenek vagy éreznek meg: itt van egy csoport ember, kik állítólag valami *mást* akarnak, mint ami eddig volt és van? És ennyi elég, úgy látszik, ma minden elkeseredett, agyonfáradt, szenvedő embernek, elég! Valami *mást*, mert ahogy *most* van, az elviselhetetlenül rossz. Ezzel ma meg lehet fogni a szenvedő világ szívét. Egy másik szónok a kétkezi munkások napibéréről mond statisztikát; a háború *előttiről* (mert ahogy most van az a bértöbblet - úgymond -, a háborús drágaságban nem számít). Beszéd közben az órára néz, és mivel csak öt perc a felszólalások ideje s a finom átmeneteket el kell hagynia - befejezi egy csattanóan merész és egyszerű kijelentéssel: hogy minden orvosnak s az orvosoknak leginkább kötelességük volna egyszeriben szocialistává lenniök... Egy percnyi döbbszent csend, valahol két tenyér összeverődik... és mögöttünk, előttünk, fent, lent, hatalmas, szünni nem akaró orkánja riad fel a tapsnak. Mi ez? Középtűt kissé meglengnek a szépen ápolt szakállak, mint a vihar szelére a kövér kalászosok, a finom mosolyok megfagynak egy pillanatra - de a

szónok azontúl nem fejezheti be mondatait; újra meg újra félbeszakítja a helyeslés, a tüntető, elszánt, viharos tetszés zaja... Szimptóma ez?

Szimptóma ez; és van-e tovább is? A gyűlés végén odafordult hozzám egy régi ismerősöm, vidéki orvos, középkorú, nagyon okos, kissé *eltökélten* független gondolkodású ember. „Mit, a szocialisták? - mondja haraggal. - Azok csak hallgassanak! A legrosszabb munkaadó a munkásság, az ő drágalátos ipari munkásságuk; úgy fizetik az orvosait a munkásbiztosító pénztárok, hogy felőlük akár örökké éhségsztrájkban ülhetnénk. Ha nem gondoskodnánk magunkról egyebütt. Munkások! Hát én mi vagyok; én *nem vagyok* munkás? Akár az ő teoretikusaik valamennyi definíciója szerint? A *mások* munkájából élek talán, vagy nem termelek-e több értéket a szakadatlan szakadásig munkámmal az emberek jóvoltáért, mint amennyit az életem meg a családomé felemészt, megeszik? Gondoskodhattam-e tisztességesen az öreg napjaimról, gyermekeimről holtom után? Micsoda *önkény* az, hogy ezek az urak csak az ipari, gyári munkást nézik munkásnak; amelyik (kivált minálunk) számra nézve is kisebb, mint akár az úgynevezett „szellemiek” (szegények), akár mondjuk: a gazdaságiak? És mit érnek viszont a „polgári - radikális” (fából vaskarika) egyesülések; miért nem állunk hát be egyszerűen és szerényen az „*agy-munkások szakszervezete*”-ként, ha ezen az úton van valami remény. (Tán mert a nagyobb szétszótottságban több a *vezérkedő* hely, pozíció, lehetőség?) Epés vagyok, igazságtalan? Lehet, de ez így, amit csinálnak, nagyon is részleges és - igen: *szűkkeblű* nekem. Amíg nem védelmeztük *valamennyi* elnyomott és jogtalanul szenvedő ember, addig az anyagi sorsjavítás is csak illúzió, egyik elnyomott csoporté a másik rovására megy; ezt látni most. A háborús munkabéremeléseket nem a tőke, nem a munkaadó fizeti meg, hanem egy százszor elnyomottabb, megkötöttebb fogyasztórét, egy kizsákmányoltabb munkáscsoport, a „szellemiek”-é. A ház mesternénk (vasmunkás a fia, dongás a másik, a veje hentes) dugott libát hoz haza minden harmadik nap. Ára: nyolcvan korona. Csak rajta (a műveltségén) múlik, hogy ezt a pénzt nem adja néhanapján könyvre, több fehérneműre, lakásdíszre, hanem megeszi libacombban; ez privát ügy. De az a szegény törvényszéki bíró a második emeleten! Huszonöt éves koráig tanult, aztán folyamodott, protekcióért lábalt, aztán aljegyző lett, jegyző, albíró, satöbbi; szerelemből nősült (szegényen), véletlenül négy gyereke született hat év alatt... Csak szidjon, hogy elfogult vagyok, kicsik a szempontjaim. Hát az övék?”

... Tovább is van, mondjam még? A mi barátunk mondta, az utcán is folytatta (mellettünk lépkedve) a heves, „kipakoló” zsémbelését.

- „És általában: az anyagi sorsjavítás, ha már erről van szó. Hát *idea* ez, lelkesíthet-e igazán, adhat mártírokat, fanatikusokat a „tyúk a fazékba” eszméje. Öregebb Liebnechtjük egy-két évtizeddel ezelőtt még az „egész emberi faj számára kultúrát, egészséget és igazságot” emlegetett, s az anyagi lélegzethez jutást, sőt általában a munkásságot csak mint ennek eszközét tekinthette. Szóval mégis: valami egyetemesebbet, vallásosabbat ígért. Áldozatra, nekiszentelésre, életre és halálra lelkesítőbbet, érdemesebbet. A „szociáldemokráciát a polgári demokráciától éppen *bátorsága* különbözteti meg. A munkásság nem *javítást* akar, hanem *változást!*” - ilyeneket is mondott. A mostaniak bevallják (ha az ember négy szemközt, kissé megszorítja őket), hogy csak *pártállás* az övék, de olyan, hogy nincs is tulajdonképpen (mit szól ehhez?), nincs is összefoglaló gondolata, programja, teóriája; még kevésbé „dogmája”. (Mennyi lenézéssel ejtik ki ezt a szót!) Hisz a zseniális, az apostoli Marx legsarkalatosabb teóriáit (például a tőkéstársadalom magát tönkretevő, önként felemésztődő természetéről szóló teóriát) is meghazudtolta azóta az élet, s ők mégis *élnek*, szervezkednek és a munkásfazekak tyúkjait kopasztva odaadón hátráltatják, késleltetik ezt a Marx megjósolta társadalmi végelgyengülést, világszegényedést, mely tán elhozta volna a gyökeres megoldást. És mindezt a *mai* keretek közt! Szó sincs róla, igaz és hű zsoldosai, becsületes képviselői küldöiknek.

Inkább *mások* ne egyenek tyúkpecsenyét! Pedig ahol a tyúk, ott a hatalom! Nem hatalmas-kodik-é máris rajtam a suszterem, akihez lyukas cipőmmel, kétszáz nekiszánt koronámmal esedezve beállítok, és gúnyos ridegséggel kiutasít? Hát a házmesternénk fia, a dongás, nem nézi le mélyen, a műveletlen ember nyegleségével a szegény törvényszéki bírót? De semmi! Egy „kormányképes” párttal több fog ülni a parlamentekben és háborúra szavazni a legközelebbi háborúkor. Minden egyéb: *utópia*; mondják! Hogy félnek ettől a szótól, hogy mosakszanak! Pedig csak utópiákért halnak dicsőült arccal mártírhalt az emberek; vagy ami tán fontosabb: csak általuk volt és várható mindig a világnak bizonyos *kis mértékű* megváltozása, egy-egy fokocskával jobbra fordulása. „Krisztus feltámadott - *valóban* feltámadott; halleluja!” Még ma is szíven rezzent ez a drága, szent húsvétos, gyermekes - biológiai kép-telenség. A kereszténységet például azzal intézik el, hogy megcsalta az emberiséget, senkinek sem adott jobb életet, igazi boldogságtöbbletet, csak dogmákat; hazug másvilágot kárpótlásul a tömegeknek, míg maga is kizsákmányolóik közé állt. De vajon az *idea* ebben a hibás? Nem inkább Konstantinus államcsínyje, a korai hatalomra juttatás volt romlása? De az első századokban annyi szépséget, jóságot, igaz testvéresülést, lelkes boldogságot, emelkedett-séget produkált... És *kultúrát* később, és egészen mégis kitartott egy-két kis ezer évet. Vallás volt, erkölcs volt, cél, eszmény, szentség, út, igazság, élet! Amennyit belevittek, belekívántak, annyi volt: *megváltás*! Valami ilyen kellene megint...”

- „Az emberiség öregebb lett azóta!” - vettem közbe halkan.

- „Igen, igen, meglehet! Már nagyobbacska gyerek, már lehetne vele tán másképp is beszélni. Megmondani neki nyíltan: Hát nincs semmi, nem a Kisjézus hozza, nem a golya hozza - ha a csillagok földjére léghajóznál, ott se várnának mennyei seregek, csak érthetetlen okú és rendeltetésű szerves élet, és te ott is egyedül, egyedül volnál; magadra és *egyedül* utalt: ember. Ez tragikus, nehéz igazság, de én megbízom benned, és vállaidra teszem: *bírd!* *Bírd emberül*, és *csak azért is* légy jó, tökéletesedj, dolgozz másokért!... Ez is lehetne vallás, teremthetne szépséget, erőt... Jól van, jól; abbahagyom! Már nagyon belebonyolódtam!”

És elbúcsúzott sietve a mi barátunk; pedig azt hittük: sokáig fog még így beszélni nekünk. Kicsit restelkedő, katzenjammeres mosollyal köszönt el e dilettáns és rendszertelen és komolytalan szociológus; ki még e jeles tudomány technikus terminusainak sincs (uram őrizz!) a birtokában. Sietett, mert ebéd előtt még néhány ingyen paciens várta, néhány szegény „agymunkás” ismerőse, kikre ráparancsolt, hogy menjenek fel a hotelszobájába, meg fogja vizsgálni, mi bajuk, mert szörnyű sápkórosan néznek ki, mióta utoljára látta... Hát ilyen naiv, ilyen fantaszta!

1917

DIALÓGUS

FÉRFI. Ohó, még ne! Jól be kell állítani, másképp nem azt látod benne, amit kell! Ami lényeges. Pedig az az első, ott kezdődik minden: látni tudni a mikroszkópban!

NŐ. Ej, hisz most először mindegy, hogy mit látok benne! Mikor az ember még semmit se tud. No, siess hát! - Alig várom, hogy végre egy *s e j t e t*, egy igazi sejtet lássak! - Jó, hisz tudom, hogy nem olyan; hogy el van halva, mesterséggel preparálva, főstve örülten nagyítva - az üveg rendellenességei deformálják - mindent tudok, drága. Mégis - nagyon meg leszek hatva. A *s e j t e t* fogom látni, amiből minden felépül. Az ősi egységet, az elemet a lét eredetét és igazi formáját, ahogyan a semmiből öröktől fogva lett. S ahogy van és lesz bennem és benned, a mi testünkben, a szerelmünkben - a *C s o d á t*, szóval, így, előttem, átlátszón, egy kis masinériá-

ban - ahogy kiszedted egy huszonhét éves leánynak az ovariumából. - Vagy a pajzsmirigyből? Mondd, miben is halt meg ez a teremtés?

FÉRFI. Nem jut most eszembe! Nem fontos!

NŐ. Azért érdekelne. - Vajon csinos volt?

FÉRFI *mosolyog*. Ezzel igazán nem szolgálhatok.

NŐ. Nem szoktad megnézni a boncolóasztalon? Csak úgy mellesleg, véletlenül, kíváncsiságból? Én megnézném.

FÉRFI. Furcsa, de tényleg nem ér rá az ember. - No, most mindjárt! Vigyázz, ne fixírozz, mert ez nagyon fáraszt - úgy nézz bele, mintha messzire a levegőbe néznél! Ez a helyes, ezt mindjárt első pillanattól így kell megszokni.

NŐ. No, hisz most mindegy - most csak úgy kíváncsiságból, laikus érdeklődésből - hisz tudod. Különbösen jó, majd úgy nézem, ahogy mondd. Add! *Belenéz. Teljes mértékben fixírozza. Örömmel.* Aha! Jaj, de szép! Furcsa, tarka térkép! Milyen zavaros! Várj csak - a sejtek? - A kis fekete magvakat mintha látnám néhol, persze, de oly kuszált minden. Néhol duplák, néhol egészen összefolynak, elmosódnak. Ó, hisz némelyiknek magja sincs! *Csalódva.* Arra jobbra a falak se látszanak, nincsenek határok, az egész összefoly. *Kedvetlenül.* Nem is sejtek talán!

FÉRFI *mosolyog*. Nem, kedves, mikor az ember először belenéz, nem is szabad, hogy sejteket lásson: hiszen erre elvégre még semmi oka sincs.

NŐ. Hát mit lásson?

FÉRFI. Fonalakat, stráfokat, kéket, zöldet - pöttyeket, pontokat; - de mindezt biztosan, alaposan és elfogulatlanul.

NŐ. Nézd, kérlek, az ugye, már mégis teljesen bebizonyított, el nem vitatható igazsága az élet-tannak, hogy mindennek elemi alakja a sejt, és hogy ez valóban ott van, és megtalálható mindenütt.

FÉRFI *kissé szomorúan*. Rendkívül sajnálom, de igazságokkal végképp nem lehetek szolgálatodra. Azokért mégiscsak a kátét kellene felütnöd.

NŐ. S amit ti kerestek, amiért éltek?

FÉRFI. Úgy nincs köze az I g a z s á g h o z, mint a költészethez. A mi dolgunk az, hogy alázattal és odaadással próbáljuk észlelni a dolgokat - illetve annyit belőlük, amennyi ép és közönséges emberi érzékekkel megközelíthető. Először is tehát pontosan, elfogulatlanul, hozzáadás, elvevés nélkül - fantáziálás és előítélet nélkül l á t n i, s z a g o l n i, t a p i n t a n i etc.

NŐ. No, és aztán megkeresni az okot.

FÉRFI. Pardon - a m a g y a r á z a t o t .

NŐ. Több lehető közt, ugye - a legvalószínűbb magyarázatot?

FÉRFI. Azt, amelyik legtöbb más magyarázattal összefüggésbe hozható. Amelyik a legtöbb más jelenségcsoportot is magyarázhat egyszersmind. S ezek közül is: - amelyik ezt l e g e g y s z e r ű b b e n teheti - legkevesebb maradékkal, hézaggal és kivétellel. Szóval - a legtermékenyebb magyarázatot.

NŐ. És ez - neveztetik aztán igazságnak?

FÉRFI. A normális emberi elme úgy van megalkotva, olyan már a természete - hogy hajlandó az ilyen magyarázatot úgynevezett i g a z s á g nak elfogadni - mindaddig, míg termékenyebbet vagy termékenyebbnek látszót nem kaphat. Eszerint...

NŐ. Eszerint abszolúte véve semmivel sem igazabb az, hogy a föld kering a nap körül - mint hogy megfordítva?

FÉRFI. Mindazok a körülmények, melyek a bolygók keringéséből - bizony a régi, geocentrikus rendszerből is kimagyarázhatók - egészen pontosan. Csak sokkal bonyolultabb módon, nehézkesebben - kevésbé elegánsan, hogy úgy mondjam.

NŐ. Szóval, te egyáltalában nem vagy egészen bizonyos benne, hogy a sejt...

FÉRFI. Mely annyi szép, szociológiai hasonlat szülőanyja, ugye, szegénykém? Hát nem. Isten őrizzen, hogy „egészen bizonyos” lennék: ez megállás volna, fejlődést gátló - akadálya esetleg valami még szebbnek, termékenyebbnek, újnak. - De többet mondok: aki először látta meg és említette a sejtet, szintén nem hitt benne úgy, mint egy buzgó apáca az oltári szentségben. Úgy találta, hogy ha ezt a sok igen különböző és bizonytalan valamit, melyeken az észlelhető közös tulajdonságok (a m a g s az elhatároló f a l például) - szintén nem mindig határozottak és feltétlenül meglévők - ha ezeket mégis közös néven nevezi, hasonlónak, ugyanazoknak fogadja el s az élet alapelemeinek -, akkor igen sok olyan élettani jelenséget tud könnyen és elegánsan megmagyarázni, amelyeket azelőtt nem tudott. Ezért s t i s z t á n e z é r t kötelezve érzi magát, hogy...

NŐ. Ezt már értem. De lásd, mielőtt kipróbálta, hogy mit és mennyit és hogy magyarázhat vele - előbb csak úgy vaktában bele kellett mennie. M i l y e n a l a p o n látta valószínűnek, próbálásra érdemesnek?

FÉRFI. Hopp, ez már az intuíció - nevezheted isteni szikrának vagy ihletésnek... Melynél fogva ő ezt a tudás mai fokán termékenyebbnek s e j t e t t e, többet ígérőnek. - De semmi esetre sem v a l ó s z í n ű b b n e k; valami abszolút mértéke szerint az i g a z s á g n a k - mert ilyen mérték nincs, és ennél fogva igazság sincs, hacsak nem - mint már említeni bátor voltam, a kiskátéban.

NŐ. Miért van, hogy az ember mégis éppen erre kíváncsi? Hogy én, a romlatlan laikus úgy érzem - vigye az ördög, ez mind nagyon szép, de az egésznek ott kezdődne számomra minden értelme és értéke, ahol közeledést látnék vagy hinnék legalább ahhoz a - khimérához... Ej, hisz ez el nem vitatható emberi hajlam.

FÉRFI. Hogyne! De metafizikai hajlam - nem természettudományi. S mint ilyen, közelebb van a költészethez, mely szintén - ó, nagyon gyönyörű és jogosult és minden... Csak, tudod, a természettudósnak kötelessége elfojtani magában lehetőleg ezt a poétikus hajlamot, mert zavar a dolognak szerény, odaadó, pontos, türelmes szemlélésében - rögzített és őszinte érdeklődésében. Hidd el, munka közben az Igazságra gondolni éppolyan bűn, éppolyan tudománytalan (hogy ne mondjam: stílustalan), mint például az Emberiségre vagy a Jövőre vagy a Tudományra vagy más hasonlókra. Nem, Newton nem ért rá ilyenekre, miközben az a bizonyos alma az orrára potyogott. Minden figyelmét az almára kellett összpontosítania.

NŐ. Hát jó! És akkor elkezdett gondolkozni: miért is, hogyan is potyog az alma. Most aztán valamennyi lehető magyarázatot megvizsgált? Részrehajlatlanul egyforma odaadással és pontossággal; - aztán mind összehasonlította egymással? Hány ezer volt, kérlek? Hány évtizedbe telt? - Végre: mert úgy találta, hogy a géténégyzet-per-kettő tán eggyel termékenyebb, eggyel többet megmagyaráz a többinél, hát - Isten neki - ezt választotta?... Mondd, drága! Egy picurkát nem s z e r e t t e jobban azt a géténégyzetet? Nekem megmondhatod! Nem volt egy

kicsit gyengéje; egy kicsit szerelmes bele? Vagy egy kicsit elfogult, apai gyöngédséggel iránta?

FÉRFI. Akkor lett volna ideális tudós, ha: n e m. *Halkabban*. De lehet, hogy akkor nem sült volna ki semmi a dologból.

NŐ. Végre, végre - kicsim! Szóval - nem is volt olyan elfogulatlan az öreg. Szerette az Igazságát, kívánta hogy az jöjjön ki, egy kicsit még forszírozta is tán - és ha nekimennek, ha tiltják és zaklatják - egy kicsit hadakozni is, egy kicsit szenvedni és meghalni is érte... olyan fontos volt neki. Mint a másiknak, hogy mégis mozog... Miért is? Miért is? Mert valahogy közelebb érezte magát ezzel az egészhez, ami van - ahhoz, ahol minden összefügg, valami gyökereshez és végsőhöz - ahhoz, ami mindenkit lázba hoz és érdekel. Nem tudom...

FÉRFI. A végső megfejtéshez, a világproblémához, mi? Hát nem, ha mondom. Ha ilyesmikre gondolt szabad óráiban, így szórakozott, akkor már nem a tudós dolgozott benne, hanem a filozófus (a mindnyájunkban rejtőző) szórakozott ártatlanul. Azt hiszem, a tudományban a munka értéke, komolysága, eredménye - minden ezen múlik leginkább: minél teljesebb, aszkétább, szigorúbb dologiság. A világ?... A lét?... A minden?... Hm - arról van szó, hogy ez a villanylámpa, íme, ha megnyomom a gombját, hát meggyúl. A tudományos észjárás - a „paraszti, józan” észjárás, mely pipaszó mellett ezt szép aprósan, tempósan, igényesen megókumlálja. Hogy a fenébe is?... A drót, a rezgés, a fény... Ösmert, tapasztalati elemekre vezetni... Energia-átalakulás... hisz az elhajított kő megmelegszik és csattanik is...

NŐ. Szóval közvetlenül nem észlelhető dolgot - „folyamatot”, no - legalább olyan világossá tenni, mint a közvetlenül látható-szagolhatók. Várj csak. Ez az egész?

FÉRFI. Ohó, nem jó a sietség. - Felgyúl a lámpa így és így. - Felgyúl a villám így és így. - A fontos az, hogy ezt a kettőt...

NŐ. Egymással magyarázzuk? A lámpa - mint a villám. A villám mint a lámpa. Ennyi az egész? Minden hasonlat. „Jedes Vergängliche ist nur ein Gleichnis.”

FÉRFI *kezet nyújt nevetve*. Gratulálok! - De bármint fájlaljam: nem ennyi az egész. Felgyúl a lámpa s a villám. Valami hasonló van itt tényleg - próbálja feltenni a tudós. Ezt a hasonlót mondjuk közösnek, és nevezzük villamosságnak, energiának...

NŐ. Lehetne Jancsinak is.

FÉRFI. Úgy van, Jancsinak, ha parancsolod. Azon múlik, hogy ennek a Jancsinak a fel-leptetésével sokféle, lehetőleg többféle minél többféle más jelenség is, mint mondtam, összefüggésbe hozható legyen. Tudományos munka tehát: a vizsgált jelenséget a vizsgálat alapján valamilyen nagyobb összefüggésbe sorolni - vagy új összefüggést keresni a kedvéért, vagy más meglevőt felbontani a kedvéért, vagy kibővíteni, új jegyekkel megtoldani azt a Jancsit - hogy még ez az új észlelet is odaférjen némi erőlködéssel. No lásd, ezen vannak aztán a tudományos harcok késhegyig. Kell-e már bontani? Bele lehet-e még szuszakolni? Ilyenkor az észleletek helyességén, pontosságán lovagolnak. Kétkednek egymásában, mert hogy mikor válik szétszedéssé és újból-összerakás kényszerűséggé, abban rendesen megegyeznek.

NŐ *kissé zavarban*. Tehát játék az egész?

FÉRFI. Igen... hát nem is egyéb. Csakhogy - a játékszabályok nem önkényesek, nem valami megegyezés szerintiek, hanem adva vannak az észben, a közönséges emberi észben. Abban, hogy: csak így lehet gondolkozni - és másképp, normális, józan ész szerint nem lehet... Egyéb-iránt, hogyne - éppúgy nevezheted játéknak, mint a költészetet, a bölcselkedést vagy a játékot. Mi nem az? A házépítés, a krumpliültetés - egy táltyog kioperálása.

NŐ. A felfedezés, a találmányok tehát, a zseniális gépek, a nagyszerű klinikai eredmények - mindennek, persze, semmi köze a „Tudományhoz”?

FÉRFI. Mindez nem komolyabb és nem sekélyebb dolog, úgy - sub specie aeternitatis éppolyan értékes lehet - éppoly „kedves az Isten előtt”, de egészen más. Semmi köze a tudományhoz, ha csak nem új és új rektifikáló kísérletnek vesszük valamennyit, új próbáknak az összefüggés helyességére - de mint ilyenek is, hamar fölősekké, unalmasakká válnak. Nem hoznak semmi újat.

NŐ. Szóval - *igen gyakran mondja ezt: „szóval” vagy „tehát”* - arról van szó a tudományban: az ész hajlama szerint van egy játék - hogy lehetőleg többet, minél többet összefüggésbe hozni, valami közös nevezőre hozván egy Jancsi, egy „energia” stb. felvételével... No és legvégén talán mindent - ez egész világot... Egyszer csak valami ilyennél lyukadni ki, hogy: minden energia. Vagy efféle.

FÉRFI. Hogyne, ezt teszik is előregedett urak, pályájuk végén, halálukat érezve. Monista prédikációkat is tartanak - egy szép, munkás, eredményes élet után megbocsátható az ilyen kis ártatlan szenilitás.

NŐ. Miért az?

FÉRFI. Mert léhaság, fáradtság, ugrás, könnyebb-végén fogás. Elgaloppozás. A Világ? Uramisten! Mikor itt nő egy kis bokor, levelet, ágat hajt - és még ezzel sem vagyok készen.

NŐ. Miért nő a levél? Igen, úgy is lehet felelni, hogy: mert az Isten akarja. Ezzel is visszavezettem egy okra, egy X-re mindent, és összefüggésbe hoztam ezen jegy alatt: Isten.

FÉRFI. Igazad van, ez a játék is szép és jogosult - mert nyilván emberi hajlamban gyökerező. De az összefüggés itt ellenőrizhetetlen.

NŐ. A tapasztalattal?

FÉRFI. Nem. Az emberi ész törvényeivel. A „csak így lehet gondolkozni”-val - s az érzéki tapasztalat alapján álló törvénnyel. Ez olyan játék, amelynek törvényeit önkényesen csinálták meg - bár szintén természetes emberi érzések, hangulatok, szükségek alapján.

NŐ. No jó. És ha az ember azt mondja: a levél azért nő, mert a faji akarat működik benne... Ez a válasz csakugyan tudománytalanabb... lám, csakugyan - mintha azt mondanám, hogy: azért, mert energiaátalakulás megy végbe benne. S minél közelebb, minél „dologibb”, ahogy te mondod - annál „tudományosabb”. Például, hogy azért, mert hő- és fényhatások következtében - mit tudom én - a sejtnedv megsaporodik, s nyomást gyakorol - mit tudom én - szóval ilyesvalami...

FÉRFI *nevet.* Egyforma csacsiság mind, mert egyformán nem hoz közelebb a dologhoz. A tudomány kérdése nem a: Miért? hanem a: Hogyan?

NŐ. „Szóval”, tudomány az, ugye, ami lehetőleg termékeny összefüggésekbe hozza egymással az érzéki jelenségeket, s ezáltal lefolyásukat magyarázza?... Hopp, ez nem igaz. - Feltételezett, de sohasem megdönthetetlen törvényeket keres, velünk született hajlamból, kedvtelésből, de úgy, hogy ez ne hangulatot elégítsen ki, mint a vallás és a filozófia, hanem az ész, a normális emberi ész természetes igényeit, a gondolkodás szükségszerű módját. - Jó így? De szükséges, hogy a dolognál maradjon, s óvakodjék olyan messzire ugrani, hogy az egész világot egy törvényre akarná visszavezetni. Mert... miért is? Mert - az emberi ész - ugye, ilyen sokoldalú és bonyolult tudományos összefüggés ellenőrzésére ma képtelen. Ilyenek már, ha beleme gyünk, legfeljebb a hangulatunkat, vallásos hajlamunkat, érzésünket elégítik ki. Vagy azért-e

mert - megszűnik a játék, ha valamennyi kártya kijött... Istenem, lásd, hiába. Belezavarodtam. Tudomány, ugye az, amibe az ember nem zavarodik bele?...

FÉRFI. Ellenkezőleg. - Hisz azért menekül néha, ha elfáradt ha öreg bácsi lett, ha beleunt - a tudós is néha a végső Törvényhez a „minden energiá”-hoz vagy effélékhez. S ha egyszer majd én is megcsináltam, amit akarok, ha elértem egyet-mást, és békén pihenek fügefám alatt, majd meglátsz engem is...

NŐ. Kerek paptalárban a Sonntagspredigtre menni, átszellemülten, az örök igazság napja felé fordított arccal. Milyen szép lesz az öreg, kis komótos, pipás, papos - milyen jól fog állni neked az a talár.

1917

SZEMÜVEG

Beköszöntő

Láttam, hogy emelték orruk vékonyult nyergéhez nagyanyáink, mikor még okuláré volt a neve; mily gépies és kész készséggel, melyhez már régen szó sem fér: elvégeztetett! De aztán anyáink jöttek, a drágák, és érte nyúltak ők is, ó... hamar; reszketve és szégyellősen, hervadt kis kérdező gesztussal: „Hát csak ennyi volt?” Ennyi volt és ily hamar vége, a harmincadik év és harisnyastoppolásban fáradt, házizsémbeletől ráncosult karikájú szemek. Elnéztek az üveg fölött, és keresgéltek a „múlt” - valami félaraszos kis báli múlt ereklyéi közt. Istenem, olcsó tüllfodrok a főutcabeli rőfösboltból, hajdani kotillonok lenge lomja... s egy tört rugójú zenélő óra ütemére, cincin, szívükre tipegett a régi kis báli cipő! Kicsit keshedt bizony, elferdült, tűnyi sarkával, elkámpicsorult orral; egy kiérdemesült kis selyemveterán, ki megtette kötelességét. Egyszer, az utolsó báli hajnalon biztos révbe tipegett asszonyával, és most itt vannak kissé elmállva, széttaposódva mind a ketten, és - csak ennyi: szegény, kevéske, fanyar bájú emlék. Néhány forgandó valcernyi diadal, egy-két szupényi emberi érvényesülés, egy kerek gyűrűnyi sorsocska, karácsonyi mákosbájbli, a szalagos bölcső költészete, stoppolófa. Ájult és hullatag rezignációk... hát mindegy, hát ennyi volt, hát itt tartunk: a *szemüveg*.

Kovalevszka asszonyról, az első női egyetemi tanárról feljegyezték, hogy vastag halcsont-szegélyű, nagy, kerek bagolyszemüveget viselt szörnyen rövidlátó, gyönyörű szemén. Ez az asszony széles és szöges talpú turistacipőkben szeretett járni, vízhatlan és bő kis csizmákban; így ment az egyetemi óráira, így utazta be Európát. Mindenütt járt, tanult, élt, ösmerkedett, barátkozott, nézett és látott. Néha kissé rossz novellákat írt a szenvedélyes szerelemről. Svájcban sokat sportolt, s ha pár évre, szeszélyből megszállt Péterváron, az udvar bálványozottja, előkelő bálak selyemcipős, lenge királynője tudott lenni. Felejtethetetlen leveleket írt kora nagyjaihoz, s mind e drága bolondságai közepett néhány nagyszerű és új megtalálást adott a matézisnak, e legegzaktabb tudománynak, melyben neve örökre fennmarad. És... *igen!* Megjelent például a negyvenedik éve tájékán egy ifjú lengyel, szép, lelkes és forró... és mi minden tudott lenni szívének ez a negyvenéves, rövidlátó, sárcipős, lompos kicsi asszony! Igen!

Micsoda selyemtopánokat lábalhatott le egy karosszék válláról ingerlő, esti kettesben, isteni kötődésben - egy-egy arra szánt órán, mikor nagylelkűen sarokba dobta a sáros kis csizmákat, és letette az okulárét, mert csak közelre és csak fátyolosan akart látni feneketlen mélységű - szláv szemeivel! Mikor adakozón - pazarló úri generozitással „csak asszonynak” vetkőzött ez a szép, emberi lángész, és csak egy ifjú lengyelt akart, verseket, szavakat, ablakon kiugrást - forró és okos fiút, a cipellője selyméhez szorított arccal.

Új volt és makulátlanul tiszta, szép a Kovalevszka minden selyemcipője, valahány udvari bálon táncolt, s valahány estén játszadozott. Tellett a hercegnőnek, mert erős és nagyra becsült munkával kereste a rávalót, és bő, tartós, erős sárcipőkkel tudta kímélni esti illúziói selymét. Ez a kitűnő ember, akinek külön és emlékezetes *sorsa* volt, megajándékozhatta magát erős, szép, igazi és szabad asszonyi élményekkel, valahányszor csak akarta, s egy halcsontszélű, nagy bagolyszemüveggel meg tudta őrizni szemei örvénylő szépségét negyvenig, negyven után, ki tudja, meddig, ha el nem hal élete delén. Az ő szemüvege! Látom, hogy csapta fel az orrára egyszerű, anyag, bátor gyorsasággal, ha fehér homloka mögött megmozdult valami, az első ötlet, egy új formula vagy valamelyik szerelmes novella forró ritmusa. Ilyenkor elmehetett a lengyel - később... természetesen, visszajöhetett megint.

Kissé tán - ideálom ez a női kép; az isteni szeszélyű hercegnő, a fantasztikus turista, a zseniális tudós, szenvedelmes író, okos anya, hű barát, a mindvégig ígézni tudó asszony, e - tán kissé magam formálta, kissé tendenciózus portréja. E kép köré akasztom áldozati ajándéku mindazt, amit az Asszony lényétől erőszakos és követelő szeretettel várni szeretek. Végig tudjuk-e járni sáros, de vízhatlan, bő bagariacsizmában az utakat; hogy némely estén felhúzhassuk az ő tündércipellőit? S az ő groteszk nagy bagolyszemüvegein keresztül vállaljuk-e nézegetni életünk és a világ térképét, hogy szemünk pihent maradjon egy-egy nagyszerű és ajándékozó nézésre, valahányszor és ameddig csak akarjuk? Vagy talán nem ezért, éppenséggel *nem ezért*; és csupa kacérság, ha így mondom?... Hiszen jó szemüvegen csakugyan *jobban látni* mindent, és ez magában véve és magáért is nagy dolog; kétségtelen!

A világ és mindenféle képei tükrözésére itt néhány oldalnyi újságpapirost engedélyeztek nekem! Azt a világot gondolják, melyet sárcipősen, kurta trottórszoknyásan láthat az ember, szürke délelőtt, városi utcán, háborús télidőn például - tán érintkezve, tehát horzsolódva, ideges idegenségek közt -, talán a postán, villamoson, úton, hivatalban, emberi szavakban, mindennek szomorú züllésében és reménytelen felcsillogásában; a hétköznapi, a valóságban, a *mában*. Nincs kedvem ellenére a próba. De fel tudom-e tenni *jól* azt a nagy, kerek ablakú, pontos csiszolású, bagolyfurcsa üveget, és tudok-e jól látni rajta?

Az anyákról

Öreg asszonyok!... Meghúzódnak a családi asztal sarkánál, a szalon zugában; ha vendég jön, ők szolgálják a teát; nesztelenül állnak fel, ha hibázik valami; a vő minden testi igénye az ő gondjuk. A mennyel nem kötölözködnek, hadd élje világát! Járjon hivatalba vagy próbákra, képtárba, aukciókba, tanuljon muzsikát (ha már ez a szeszélye), komissiózzon délig, zaklassa a szabónőt. „Menj csak bátran, kedves, itthon úgy sincs rád szükség!” - mondják kissé fojtott, halk élességgel, a férj vagy idegenek előtt, hacsak lehetséges. Igen, ezt meg kell bocsátani, ez mindenük; fontosságuk illúziója, nélkülözhetetlenségük hite, létük jogosultsága. Ők fogadják fel a cselédséget, ők vesződnek a bevásárlásokkal, konyhával; igénytelenségük mindenkit megszégyenít, az ebédlőben alszanak (ki gondolhat ma külön szobára?), ők veszik ki a tálból a legrosszabb darabot, s egy kis fekete ternőköntösben eljárnak évekig. Mosolyuk szelíd fájdalom, félrehúzódnak nesztelen tüntetése mindenkinek a szívébe kap, mint eleven szemrehányás; Űristen, hogy is bír el egy ilyen gyöngye, törődött személyke ennyi gondot, munkát, egy mai háztartás minden felelősségét? Hm! Könnyű is az asszonynak; jöhet, mehet, öltözik, tanul, olvas, társalog, politizál (fog választani is az új „Marcsa-lex” alapján), ó, tán flörtöl is jártába-keltébe. A fiatal lányok latint konjugálnak, vihognak, szidják a tanárjukat, akibe szerelmesek kicsit; a férj hazajön a terített asztalhoz, finom érzékkel disztigvál az ételek között, tiszta kráglit kér délután is néha, klubba menet. De aki főzet és mosat, aki számol és beszerez, akit a szörnyű drágaság a lelkéig meggyötör, aki hetekig nem tud aludni egy

megoldatlan cselédkérdés miatt, ő az, a mama. A szürke glóriás fejű mártír, a sokat szenvedett szív, a halk, gondos, a néma türelmű áldozó! Ó, kell hogy foglalkozzék vele az ember, idegen, vendég legkivált; mert oly elszántan, oly hősen tud visszavonulni, hogy okvetlenül szembe-tűnik. A témáikba világért nem ártja magát; félreül, ha dolgát végezte, és foltozást vesz elő, ő, *foltozást*. Harisnyát stoppol! Az ő idejében sohasem ülhetett egy asszony ölbe tett kézzel. Fénytelen szemén az okuláré, görbedt vállain ül suta kis sorsa, mögötte egy színtelen múlt kopott, haloványrózsás tapétái. „Áldás lehet a házon!” - gondolja mindenki szorongva kissé, s a legsúlyosabb a dologban hogy ez tényleg igaz. Tisztes és hű volt egész életében, férjet, gyermeket gyászol, örökös kis lemondásokból áll az élete, így óvta meg a családját tönkremenéstől, adósságtól (az ő gondossága, bizony), vagy érdemetlen csapásként sújtotta egykor az anyagi tönkremenés. Nem lehet egy ilyen szentet mellőzni, meg nem hallgatni, ha, mikor magukra maradnak, fölemeli halk, szemrehányó szavát. Ő csak a *családért* aggódik, a fiatalokért (ön maga sorsa már rég nem számít), neki *tapasztalatai* vannak, neki kötelessége óvni a túlkapásoktól, anyagiakban főleg. Csak amennyit megenged a fix jövedelem, az életük standardja... lehetőleg még ezzel sem élni, inkább félrerakni, jöhetnek rosszabb idők, észre se veszik, s itt az öregség, a betegeskedés... igen, igen. Ő a múltak idézője itt, eleven intelem, ijesztő példa, nélkülözhetetlen és soha eléggé meg nem becsülhető.

... A minap pedig beszéltem az „asszony”-nyal. Harmincéves, tíz éve házasság, szerelemből ment férjhez, és nem volt oka, sem ürügye a csalódásra; szóval az emberi fejlődésük is (övé s a társáé) meglehetősen párhuzamos lehetett. Csak egy gyerekük van, a kisleány, most internátusban nevelődik; az asszony úgynevezett barátnőm, de okos, józan és jó érzékű. A dívány sarkában egy este így bizalmaskodott:

A mama... igen; látod, ez egy szent volt egész életében; szinte vétek már ennyire jónak, nemesnek lenni! Mennyivel különb embert csinálhatott volna szegény apámból, ha egy kicsit a sarkára áll, ha egy kis kritikás szeretettel áll mellette, és nemcsak tűrő mártírja. Az ő hősiességét mi már nem is méltányolhatjuk, nem értjük - de úgy kell tenni a kedvéért, mert neki, szegénykének, élettartalma, múltja, mindene. A jelene is: hogy *itt* folytathassa nálunk, hogy hinnie szabadjon: nem tudnánk élni, elboldogulni nélküle. Végre is, Istenem, hiszen érti a házvezetést, hisz ezt művelte egész életében! Csak, persze, annyira más viszonyok közt; vagy hogy az öregség hozza, magával azt a szörnyű aggós, nehézkes, körülményes módot, ahogyan csinálja, szegénykém? Néha úgy szeretném mondani: hisz nem életbe vágó eset a kismosás, a szombati szőnyegporolás, vasárnapi ebédnél a baromfi, ha törik-szakad. De szólani nem lehet, mentsen Isten; vagy megosztani, segíteni; ő ellentmondást nem tűrően meggyőződött és hajthatatlan ilyenekben, és mintsem huzakodás legyen, szóváltás, ízetlenkedés - inkább visszavonulok, olvasok, sétálni mék, valami mást próbálok dolgozni. Csak *megbántani* nem; az *anyámat*, aki értünk áldozta az életét, s ki tudja, mily kevés van neki hátra! (jaj, gondolni se jó rá!)... És hogy egyszer tán mi is olyan öregek leszünk! (Jaj, épp olyanok leszünk-e?) De hidd el, azért nekem se könnyű! Az én koromban az embernek már elkelne egy kis függetlenség az aprós, mindennapi dolgokban is; hogy a maga életét élje, a maga időbeosztását, ízlését, lelki kényelmét, kis szokásait s néha-néha egy órai jó, rendbehozó, teljes magányt. Inkább nem bánná néha a testi kényelmet, gondtalanságot, kiszolgálást; inkább volna néha egy kis jó rendtelenség körülte, úgy hagyná egy-két napig, s azalatt energia gyűlne nagy rendbehozásra; s ez az *ő maga* rendje volna, *ezt szeretné*, óvna. Jól magyarázom-e? A mai idegzetnek néha szeszélyei is vannak, aprók, nem veszedelmesek, de a kielégítésük gyógyít és fenntart, erőt ad. Az ember néha belemerül egy kis pazarlásba, könnyelműségbe, hogy a kis lehetőségeit játszítva könnyítsen az idegein; majd kikoplalná, megtakarítaná egyében, tán „hasznosabb” dolgozik; de ez az örökös, szerető és aggodalmas kontroll mögötte... Jaj, vétek, ha panaszkodom; nem is azért. De látod, az uramnak se olyan görcsösen fontos az a mindennapi,

három tál ételes, meleg ebéd, friss vacsora. Csak *mama* képzelet úgy! Tavaly nyáron, mikor ő fürdön volt a kislányommal - be jó volt, magunk gusztusára éltünk, mint fiatal házaskorunkban; mint két egyetemi pajtás, két diák! Végigjártuk a múzeumokat, képzelet csak, néha egész nap a Fővárosi Könyvtárban ültünk. Egyszer estig bolyongtuk a Margitszigetet, és mert lekéstük az utolsó hajót, szobát nyitattunk a vendéglőben, és ott aludtunk (tíznapos szabadsága volt akkor). Mamának még most se mertük elmondani; semmi illet. Hogy hány-szor ebédeltünk futtában egy kávéházban, tormás debrecenit, vajás kenyeret, kávé, és drágább volt, mint egy rendes ebéd; de olyan jólesett. Vagy bevetődtek valamelyik vegetáriánus étkezőbe, ahol álmodós szemű, hosszú hajú teozófusok a világbékéről beszélnek, és tízféle főzelékből készül mindig ugyanaz az étel, tízféle néven... Milyen érdekes volt! „Mit szólna mindehhez a mama?” - mondogattuk kacagva, mint a csínytevő gyerekek. Hát elképedne szegény, nem tudná hová tenni, megzavarodna, kétségbeesne; minek bántsuk öreg napjaira? Egyszerre nem lelné helyét, fontosságát köztünk. Hát úgy is lehet élni? És hogy mégsem jutottunk az anyagi tönk szélére, sőt kijöttünk a fizetésből, mert mikor fogytán volt huszonötödikén, elkezdünk derekasan koplalni. Egyszer leküldtem hideg vacsoráért Pistát, s feljött nekem ezzel a szép kis régi, íróasztali órával, nézd! Ezt vette meg az utolsó tíz forintján. Úgy örültünk, mint a bolondok, kimentünk együtt, felkutattuk a házat ennivalóért, s ő fokhagymás pirítóst süített nekem a gázon. Egy görögdinnyére telt még; aztán leültünk olvastunk, álmodoztunk, mint régen és annyi minden furcsa jutott eszünkbe, a kétszeri kis utazásunk, Svájc. Aztán a szép órában gyönyörködtek, és elképzeltünk hozzá egy női íróasztalt, egy szép kis külön szobát... Nekem, igen, még nem volt sohasem szobám. Talán a hálóban lehetne berendezni egy kis sarkot, valami függönnyel elkeríteni, vastag torontáli szőttessel, az nem drága... rézrúdon. Oda egy kis garnitúrát, asztalt, kis polcot a könyveimmel... és este néha behúzódnánk, ketten együtt teáznánk, mint rég... Mikor mama hazajött, *ezt*, ennyit pedzettünk is előtte, próbáltuk, mit szólna rá. Láttad volna szegényt, riadt, elképedt arcát. Egy változás, ami nem tőle eredne, és ilyen... ilyen *költséggel*. Igen, ebbe kapaszkodott végre, és akkor már otthon volt. A költség! „Hiszen ti *szegény emberek* vagytok!” - mondta meggyőződéssel, fölényel: hisz ebben igaza van. De hogy örökké hátunkban legyen ez az ostoba szegénység! Kikoplaltuk volna egy-egy ruhán, a konyhán is, hisz arra kell legtöbb. De ezt ő nem érti, és minek erőszakoskodjunk; nem lehet; oly nehéz bánni szegénnyel, oly érzékeny, s ha elgondolom, hogy én is így, özvegyen és öregen a lányomnál leszek egyszer, és tán éppígy - terhére... Nem, ezt a szót nem is volna szabad kimondani. Maradjon inkább minden így, s lássam az uramat apró szokásokba rögződő, igazi nyárspolgárnak nemsokára, házi zsarnoknak, tipikus „férjnek”; pedig nem ilyen volt, mikor elvett; és akkor, azon a nyáron, lám, hogy felfedeztük együtt a fiatalságunk, a szerelmünket! Jaj, ne érts félre! A *mama* csupa finomság, lemondás és tapintat! Ha néha elszánjuk magunkat, és csendesen betesszük vacsora után a közös nappali ajtaját, akkor a világért be nem lépne, sőt! Odaküldi nekünk a teát süteménnyel, maga az ebédlőben marad egyedül, és foltozáshoz lát. De mi érezzük, hogy szeretne bejönni, és rossz neki, és szinte halljuk a sóhajait... nem megy, hiába! Inkább behívjuk, és ülünk mind együtt, örökös kontrollban, folytonos tekintettel és tisztelettel, és Pista mindennap elmegy a klubjába. Én se tennék másképp az ő helyén, hiába, ezen nem lehet segíteni! Ez a „generációk harca”, vagy hogy nevezitek. Alattomos, fojtott, álcázott és reménytelen háború, mert a csatátér szeretettel van kirakva, sőt kipárnázva; igazi, vérségi és meggyőződéses, bilincses szeretettel. Csak úgy kijött belőlem mindez most, csak ideges vagyok, ne vedd úgy!

Nem vettem úgy, és másról kezdtem beszélni. Egy régi, fiatalkori emlékről, pár hétről, melyet egy furcsa házban töltöttem, húszéves koromban, kerek huszonhárom öregasszonnyal egy fedél alatt.

Huszonhárman voltak akkor, de néha többen is az „Úri Asszonyok Otthoná”-ban, s az akkori vezetőjük, egy a huszonhárom közül - véletlenül közelim és vendéglátóm. Naponta együtt éltem akkor velük, láttam felvonulni ez örökké vidám és groteszk párkák hadát, apró szobáikból az ebédlőbe gyülekezni, a *készre*, a sült orrcsiklandó szagára; mert szörnyű nagy gurmandéria dívott közöttük, hisz mindegyik annyira tudta, mi a jó; egy-egy kis vagyont főztek, gazdálkodtak fel virágzó, messze múltjukban valaha. Igen, itt a szentek típusa hiányzott úgyszólván; más fajták kerültek össze ebben a furcsa azilumban. Azok, akiket a családjuk nem bírt, vagy akik miatt nem érzett lelki vádat; akikért a vő inkább kész volt tartást fizetni itt; szóval a lázadók, a kényelmeskedők, összeférhetetlenek, *az egyéniségek*; azok, akik pazarlók voltak ifjú korukban vagy kikapósak, hm, híres menyecskék, gavalléros asszonyok; vagy maguknak élő kis önzők, vöüldözők, menyet keserítők; vagy vidám sorsüldözöttek, akik e sokat csúfolt révben megfészkelődtek itt, szidták a konyhát, konspiráltak a vezetők ellen, kanapépöröket intéztek, barátkoztak, pártoskodtak, egyszóval - éltek. Igen, *élni* tudtak itt, igazi érdeklődéssel teli, sőt heves életet e hatvanévesek, mindent eljátszottak vagy mindenből kisemmizettek! Sokszor láttam ámulva: legjobban hasonlítottak lelkükben egy fiatal lány-internátus huncut, kíváncsi, frivol és kedves népéhez. Még a szerelmi pikantériák naiv és torkoskodó szeretetében is.

Az asztalfőn, ebédnél mindig a „báróné” elnökölt; barna, barázdált, szép cigányarcával, a hófehér tincsek keretében; erős hangjával, bugyborékos, bátor kacajaival, egész daliás nyolcvankét esztendejével. Vastag szivarokat szítt, jó erőseket, és néha, kitüntetésül ötvenéves, csiklandós szerelmi históriákkal mulattatta kiválasztott kedvenceit. Ilyenkor együttmaradtak néhányan asztal után, összebúttak, feszült figyelemmel, kipirulva, szinte becsípve; reszketeg fejükkel integettek és kacagtak, fojtottan, ingyenckedően. A „báróné” a saját történeteit mondta, igen... csak azok érdekelték; ötven esztendeje porladtak már azok a hajdani urak, gavallérok; itt már a diszkréció is elévült, a bűn is, a társadalmi ítélet; csak az izgalom maradt a régi, eleven. Néha a többiek beszéltek felőle fojtott suttogással - a mellőzöttek. „Az ő ura, lelkecském az volt *Sobri Jóska*. A báró... igen! - Tudta azt a mi megyénkben mindenki, lelkecském! Amikor már úszott a báró, mikor elkártyázta másfélezer holdját, felcsapott rablóvezérnek, félelmetes betyárnak éjszaka járt, álorcásan, mindenki súgta-búgta, de hatalmas úr volt összejátszott a megyével is, azért nem tudták Sobrit soha elfogni lelkecském!...” Ezt a „grófnécska” regélte nekem súgva, ijedten forgó szemekkel, szegény kis csúfolt páriajószág, kis zilált hajú (ahány szála, annyifelé, mint a pitypángvirág kaszatja), kis szerencsétlenke; ő fizette a legkisebb tartáspénzt itt, és három mopszlivallal élt rajta, megtúrten, igénytelenül, furcsán, mint világéletében. A „megyénkben” a főispánné árva rokona volt, kegyelemből tartott házvezető fráj, tizenhat éves, tán csinoska; mikor az osztrák katonagróf vesztére ott állomásozott. Baj volt a kréta körül, a főispán revolverrel ment a grófra, a ványadt németre, akinek bizony kedvese volt már a kardbojtján kívül; egy ócska kis vár valahol a Salzachnál. Oda nem is vitte szegény kis muszájfeleségét; „Megutáltam benned a magyar fajtát!” - mondta hamar és kegyetlenül; s azóta, fél százada, egy bécsi ügyvéd küldözi pontosan a parányi tartásdíjat négyüknek; a mopszlikkal együtt tudniillik...

És így a többiek is! Egy híres ellenzéki vezér anyósa, akit „nőstény-kossuth”-nak csúfoltak, mert negyvennyolcban, hordó tetejéről prédikált a katonáknak. Hajdani híres szépségek, karakán papnék, nagy galibacsínálók; olyanok, akiknek „egy egész regény” volt az élete, és ez dicsekvésük. Regényt kellene írni egyszer némelyikről csakugyan... de tán még mindig élnek valahol, mert ezek örökifjak (úgy láttam), ezek a magukéi, ezek még érdekesek tudnak lenni *önmaguk számára is*. S másnak is, mert itt a *maguk levegőjében éltek*. És ha huszonöt esztendő kis udvarlóm néha felkeresett e huszonháromszoros gardedámszárnyak alatt, ezek úgy várták, lesték, úgy izgultak, érdeklődtek, olyan kis gráciával viszonozták a köszönését a

hallban, vagy elmórikáltak neki... ej no, emlékszem, féltékenyes gondolataim voltak néha és magam is nevettem. Hm!

... Mit is akartam mindezekkel; valamit tán kisütni akartam? Hogy adjuk ki hamarosan az anyák, drága és imádott jószágok útját; útilaput kössünk a mártírok lábára, dugjuk panzióba tiszta és tisztas „mamá”-inkat, akik utolsó percükig dolgozni akarnak nekünk, és megérteni akarnak, és javunkat akarják, és nem tehetnek semmiről? Nem, nem! Ezt nem bírnák ki (az átmenetet), és talán mi magunk sem; hiába! A szeretet kérlelhetetlen és megoldhatatlan, erős, mint a halál, kemény, mint a koporsó és legfőképpen - igen kényelmetlen néha. És ők *ma, most* fiákat várnak haza, aggódnak értük embertelen izgalmak közt, vagy már siratják reménytelen... nem, ők már maradjanak, a lelkünket ne égesse eggyel több könnyük!

De mink, kérem szeretettel! *Mi magunk, most élők*, akik egyszer tán (jaj, az lehetetlen!) éppilyen öregek lehetünk; árvák, kifacsartak, tehetetlenek, lefelé menők! Vagy mi *emberebbek* leszünk tán, jobban hasonlítva mostani magunkra?... Akkor még *egy okkal több*, hogy előre számoljunk, hogy hozzászokjunk, hogy gondolkozzunk leendő, ijedelmes, valószínűtlen magunkról; akkori formánkról. Hogy élünk majd, mit bírunk el, mit igénylünk; szentek leszünk-e vagy emberek? Asszonyok?

Jó lenne tán *magunk számára* jó előre kinézni valami tiszta és nem drága, tán kedélyes panziót! Mint ahogy némelyek a sírszobrukat csináltatják meg előre.

X harctéri ápolónőről

Barátnőm. - Most rafináltan egyszerű, jóleső színekben, dekoratív szökeségben. Messziről jön, rövid időre, mindenütt érdekes, ünnepezt, központja a társaságnak: harctéri ápolónő.

Harmadfél esztendővel ezelőtt a közös szabónőnk világért sem vállalt munkát egy egész héten át. „Még X. asszonynak dolgozunk, még egy selyemblúz van hátra és két pongyola; a harctérre megy.” - És csakugyan egy galíciai város tábori kórházában dolgozott, majd egy kies, erdélyországi magyar helyen; csakugyan úgynevezett „hadi terület”-hez tartozott mindkét városka. - De ettől eltekintve... ne értsenek félre! Barátnőm, X. asszony nem az első csúnya hetek és hónapok fehér mulltündérkéi közül való, kik akkor mindenfelé száguldó autókban szellőztették lobogó fejdíszüket mindig valami szörnyen sürgős, fontos és titkos „katonai” küldetésben. Sem ama kedélyes polgári szüzekeskék közül nem való, kik ugyanezekben a hetekben rázúdították honleányi buzgalmukat a kórházakra, kétségbeejtve az orvosokat, molesztálva a betegeket, legjobb esetben mérhetetlen mennyiségű mullpólyát gombolyítva egy-egy folyosó végén, izgalmas „háborús” trécselés közepett menekülve így a mama szigorától, az otthoni portörülgetés unalmától. - Elmúltak ezek az első, hisztériás hónapokkal, s velük ama ritka boldogak is, akik önállóan „gründol”-hattak, akik hadseregszállító férjük pénzével saját kórházat csináltak „csak tiszték részére”, idilli betegszobákat, selyemfüggönyös enteriőröket, palmafás sarokkal a hallban, kétüléssel, pici kanapékkal - s virágos terítéssel az éttermekben. De a játék hosszúra nyúlt kissé; még ezek is beleuntak, vagy őket unták meg.

És mert (hál' Istennek) ez a nagyhangú, nekieresztett tokájú „Munka” épp abban különbözik a hivatalnoknők, utcaseprőnők, tanítónők és villamoskalauznők hétköznapi, kisbetűs, muszájos, örökre szent munkájától, hogy azt bármikor abba lehet hagyni kérdés, felmondás, minden veszély és hátrány nélkül, egy ásitó gesztussal, „játsszunk mást”; és bezsebelve minden társadalmi hálát, érmet, tiszteletet és felköszöntőt; - tehát abba is hagyták legtöbben az első, súlyos évforduló előtt. Akik máig is benne maradtak, benne vannak ebben a foglalkozásban, mely komolyan, becsülettel és jól csinálva, mindig van olyan tisztességes, erkölcsös és

hasznos, mint akármi más munka a világon, mellyel a magunk anyagi megélhetését, lelki fejlődését s egyúttal a mások jóvoltát, örömét vagy könnyebbedését szolgáljuk, mondom, akik ma benne vannak, akik máig bírták és csinálják, azokat tényleg valami személyes hajlam, kedv, képesség, elszánás vagy kielégülés tartja és marasztja a helyükön.

X. asszony tehát ezek közül való. A háború kitörésekor sem volt már tapasztalatlan kisleány, hanem érett, fiatal nő, kinek sok minden volt már mögötte szenvedésben és tapasztalatban. Abban az időben azt hitte, hogy „letörött” lelkileg és emberileg; és hogy nem tudhat már soha egyebet és nem kezdhet mást, mint „wiennerwerkstatte” virágtartó-védőket iparművészkedni ki ollóval, tarka selyemhulladékból összevarrni tűvel, kizárólag tántik részére; vagy naplót vezetni különböző hangulatairól. Ezeket mívelte hát egy szép szobában; de közben fojtó és beteges borulat ült a lelkén, és önkínzó kedvvel sokat panaszkodott, hogy az élete improduktív, henye, senkinek sem kellő - hogy tagadhatatlan képességeivel nem tud kivergődni, megállni, kezdeni, hétfőt csinálni - s mert az anyagiakban is lassan, de biztosan szűkülnek élete korlátai (magyarán: kis tőkéje fogyóban) -, csak egy idején elkövetendő öngyilkosság lehet sorsának megoldása.

Jött a háború. Az ilyen és hasonló sorsokban gyakran csinált furcsa lehetőségek első, kába képzete. X. asszony is (azelőtt sokat utazott, európai nyelveket tudó, mindenütt otthonos kultúrember) - így szédült bele az első, veszett hullámverések idején. Felrázva és megelégedve szinte, lihegő izgalomban magyarázta akkortájt, hogy ennek így kellett történnie, sőt csakis így van jól, hogy ez „történelmi szükségszerűség” volt (ó, szavak!) - hogy ez a „tisztító zivatar” mindent felold, elmos, megjavít, rendbe hoz most már egy-kettőre a világon; fő, hogy a gonosz Szerbia eltűnjön a föld színéről; s ezért mindenkinek önként menni, rohanni, részt venni most egyetlen emberi kötelessége. Így állt be az első, alkalmas hadikórházba. - Itt később rájött a Candide csálhatatlan és egyetlen igazságára: hogy csak a munka teheti elviselhetővé az életet. Más szóval ez annyit jelent, hogy megtanulván - meg is szeretett dolgozni; érezte a saját képességeit s az egyetlen emberi kielégülést, amelyet a képességek gyakorlása ad. S tán jövőjére gondolt, immár fogyatékos pénzecskéjére, és - ez rendjén is van így. Úgy látszik, valami eredendő emberi gyengeségünk folytán csak az olyan munkát tudjuk kitartóan, teljes felelősséggel és teljes odaadással végezni, melyért a szocietástól ellenszolgáltatást kapunk és fogadunk el; melytől bizonyos mértékben anyagi biztonságunk, életvitelünk is függ, s így kapcsol bele a lét természetes és társas rendjébe. Ez is rendén volna tehát: X. asszony „fizetési” ápolónő, ami éppen azt jelenti, hogy a munkája ott, ahol van, kellő és megbecsült; nem pedig ünnepelve túrt, hazug dilettantizmus. - S ha meggondoljuk, hogy mennyi a havi és évi jövedelme ma például egy polgári iskolai tanítónőnek, aki hatéves korától huszonegy éves koráig egyfolytában ült az iskola padjában, biflázott, izzadt, drukkol, kollokvált, vizsgázott, sok pénzt elköltött, sok protekcióért tömérdet kilincsel; ma hatvan gyerekekkel bajlódik napi négy-öt órán, felelősséggel, eredményre kötelezetten - igazgatók, tanfelügyelők, „szakfelügyelők” nagyképű kritikájának kitetten, s délutánonkint dolgozatokat javít (hatszázat egy hónapban), „anyakönyvet”, értesítőt, „tananyag-beosztást”, bizonyítványt s egyéb lázító hiábavalóságokat körmöl: - ha mondom, szerény dotációját összehasonlítjuk a pár heti „tanfolyamot” elvégzett X. asszony csinos fizetésével, hozzászámítva jó szobáját s kitűnő ellátását a kórházakban -, akkor be kell ismernünk, hogy X. asszonynak ebben is megérdemelt szerencséje van. Nem is beszélve a szintén nem túl nagy előképzettséget igénylő utcaseprői, villamoskalauznői pályákról, s nem hasonlítva össze ezekkel X. asszony pályáját társadalmi megbecsültetésben, sőt - hogy úgy mondjam - bizonyos hősnői ünneplés tekintetében sem. - De hát a sors nem oszt mindenkinek egyenlő, igazságos mértékkel, ez megszokott dolog „világok legjobbján”, s nem erről akartam beszélni.

Csupán egy egészen apró véletlen incidensről.

- Lelkesülsz-e még? - kérdeztem (a háborúra célozva) kissé tapintatlanul, de szándékosan X. asszonyt. Akkor végignézett rajtam, hátravetett fővel, biztos fölénytől elevenült szemekkel ajka széle gögös és fennkölt kis mosolyra pittyedt, hangja metszően szelíd volt. „Fiam - mondta -, én nem lelkesülök! Én dolgozom fffiam!”

Tudtommal soha életében X. asszony nem szólított engem „fiam”-nak. - Piciny afférunk egyébként el is intéződött ezzel; ott a szalon sarkában nem lett volna illendő vitába kezdeni az ünnepektől honleánnyal. Utólag hadd szögezsek le néhány egyszerű elemi megállapítást.

Mit tesz X. asszony? - Dolgozik! Ez más szóval annyit jelent, hogy két lábon jár, tüdővel lélegzik. Harmincéves korára beletanult a rendes, normális, emberi állapotba, a természetes életbe, mellyel a sarki kis hordárnő vagy a boglyas és vidám „omnibuszlócserélő-kiaasszony” világrapottyanása óta keservesen, bátran és egyszerűen ismerős. És ezrei és ezrei a szerény, küzdő, komoly és hasznos kis embereknek, nőknek és férfiaknak, akiket ezért senki különösebben nem dicsér vagy ünnepel, de könnyen kidobják őket a szolgálatukból, ha betegség, szerelem, idegesség vagy melankólia miatt a munkában ellanyhulnak. - Mit szóljanak hozzá, mit szóljunk, ha egy kis pávahang önfontosságától eltelt, saját s lelki nagysága előtt leborulva felénk sziszegi: „Fiam - én dolgozom!”

Hát dolgozik! Örüljön neki, hogy végre azt csinálja, amit minden normális, valamire való ember! Hogy kikerült egy hazug, vétkes, szédelgő és egészségtelen finomkodási pózból, mely finnyás göggel vallotta magát „vázá”-nak és nem „fazék”-nak az emberi világ háztartásában. Bizonyos óráin a napnak, törvény hogy fazekak is legyünk - hogy aztán bűn nélkül parádézhassunk vázaként, megmaradt, szabad időnkben, s vád nélkül parádézhassunk úgynevezett lelkünkkel, mely, sajnos, egy gyatra evő-ivó burokból létezik és fejlődik. S erről ki-ki maga tartozik gondoskodni; mert másokkal gondoskodtatni felháborítóan gonosz és igazságtalan; - hisz ezzel a túlterheléssel megfosztjuk azt a mást vagy sok mást a fent nevezett „lélek” minden jogától s örömétől. - Hogy X. asszonyt éppen a háború hozta mindezek komoly átéléséhez és belátásához, ez mintha levonna kicsit belőle; - de ezzel szívesen elhallgatunk, ha ez áron egész életére megnyertük ezt a lelket - akkorra is, mikor majd nem újabb véráldozatnak és emberölő munkának, hanem áldott, termékeny életnek és szerető családoknak lehet majd visszaadni, felápolni, megmenteni már-már veszendő életeteket. - Ha így lesz, akkor méltán örülhet lelki metamorfózisának. „Isten azzal téríti meg az embert, amivel tudja!” - mondják néha naivan bölcs ifjú szerzetesek. - „Egyszer csalódott szerelem, másszor elszegényedés, ábránd vagy betegség; mindegy az ok. Fő, hogy az ember végre Istennél legyen!” - Igen-igen; de teljes alázattal, fejlehajtva - kicsinydeden és feloldva a törvény egyetemes-ségében.

Ezt ízenem!

Kedves Névtelenke!

Így szólítottalak meg, noha hozzám írt leveledben (szürkészöld papír, lila tinta, görcsösen álló írás) neved és lakásod címét is pontosan megírod. Emlékszem is rád, hogyne, tízesztendő, nyurga és szőke, csinos siheder lány voltál, mikor utoljára az anyádnál láttalak; kissé rég volt, de közben hallottam felőled, hogy felnőttél, férjhez mentél, van egy leánykád. Csak azt nem, hogy (mint írod) az urad a háború eleje óta a harctéren „él”. Nem feledtelek hát el, sőt hidd meg, Névtelenke, hogy nevémmel és írott betűimmel válaszoltam volna, ha valami rendes, emberi vagy (nem bánom) asszonyi levéllel keresel fel. Ha házi pipereszappan vagy olcsó, háborús tészták receptjét kéred, szabásívet a kicsike első ruhájához, akár olvasni való könyvet - s mindennekfelett, ha úgy írsz, édes lelkem, ahogy (remélhetőleg) beszélni szoktál. Hanem ez

a tengerzöld levélpapiros, a „hódoló” és mégis prepotens szólamok, hűhós jelzők, hamis és ügyetlen érzélgés micsoda tengere! Szegény fiacskám, szegény kedvesem! Milyen derék, értelmes, minden jóra és minden „több”-re magadtól hajlamos kis perszóna lehetsz te egyébként e szörnyű stílusgyakorlatok ellenére is - úgy otthon, magadban, a szomszédasszonyoddal, vagy ha a babád pólyázod, vagy szép csendben, anélkül hogy tudnád, jóízűen elgondolkozol! Ez a szomorú; mert mindnyájan... nem, de a legtöbben így írtok, igen „Így Írtok Ti”, jó, rendes, okos kis budai vagy vidéki asszonyok, mikor nekiültek a „hangulat”-nak, mikor „felülemelkedtek” az élet „köznapiságán”; le a köténnyel, fel az égszínkének pongyolával; vasárnap délután apró íróasztal a „szalon”-ban, a mindeneslányunk kimenő; ...most elő azzal a lelki étellel! Szunnyadó talentumok, rejtőzködő iskolai ambíciók, ó, mi minden „lehetett volna” egy fellengző kis bankhivatalnoknéból, ki a polgáriban mindig egyest kapott a magyar dolgozatára! Tán *Nagy Nő*, fényben és dicsben úszó, mint a könyvek boldog írói vagy álmai álma a színpad rajongott csillaga! És írónak, *csinálódna* a szavak; forró csaknem szerelmes, émelegtetően ünnepi sorok egy-egy sose látott, elképzelt valakihez: „telhetetlen, izzó elragadtatás”, „rajongó, lelkes hódolat”, „a lélek húrjainak titokteljes rezdülése...” ó, szegény Névtelenkém! Ha te tudnád!...

Tudom, hogy legalább tíz példánnyal kevesebb fog kelni a könyveimből, ha ezt megírom; de a hátamba áll a hideg, valahányszor egy-egy ismeretlen olvasóm leírja nekem levélben, hogy milyennek képzelet ő a külsőmet a... *regényeim után*. Te is nagyon rosszul emlékszel, fiacskám, Névtelenke - szemem sohasem volt „sötét és mélytűző”, s az a „bánatos vonás...” ejh, az ördögbe is! Nem vagyok én se szőke, se barna, se magas, se alacsony, és abszolúte nem vagyok hajlandó beszámolni róla, ingyen és akárki fiának, hogy ugyan „boldog” vagyok-e jelenleg? Sose voltam diszkréció-smokk, ellenkezőleg; - de a bőröm viszket azoktól a fura kérdésektől, amiket sose látott barátnőim elragadó egyszerűséggel intéznek hozzám levélben. Ami pedig az „isteni művészet”-et, az irodalmat illeti - az irodalom: egy foglalkozás, melyet még mindig szívesen űzök. Se több, se kevesebb!

A minap, távol vidékről írva, így szólított meg egy nyájas női olvasóm: „A Megértés Génuszához” - így kezdődött; a többi, ugye, akár el se mondjam? A harctérről nyolcoldalas levélben értesített egy ifjú zászlós, hogy mihelyt a háborúnak vége lesz, mindjárt két drámát, egy regényt s egy hőskölteményt fog közreadni (előbb majd megírja), mint a mostani „nagy idők” ihletésének gyümölcsét. Régebben egyszer külföldről tartotta szükségesnek valaki (férfiember), hogy megírja nekem viharos élete igen közönséges történetét; máskor vidékről panaszkodott egy másik, hűtlen neje viselt dolgairól. Egy fiatal nő azzal a kifejezett óhajjal írta meg szerelmi ügyét, hogy regénytémául használjam, de ez a „téma” levelében már „megírva” került hozzám. De hogyan? Adva van egy ábrándos ifjú, a „petit page”, ki a kisasszonyt reménytelenül és rajongással szereti; s viszont egy deresedő fejű, negyven körüli, „mefisztó arcú” érdekes úriember, kiért ő hévül titkon; ...és egy viharos alkonyat, egy színházi este és minden és semmi... (Kisasszonyom, rossz novellát már magam is írtam néhányat, s írhatok még, ha nem ügyelek; ehhez nem kell kölcsönkérnem a díszletraktárt.) - Ez még semmi! A nyáron igen titokzatos úton került hozzám egy levél: hallgatag, valószínűleg siketnéma ifjú adta át, s azzal elrohant. Szintén hölgy írta, szintén nyolc oldal, rajongás, líra (csak úgy ragad), sok jelző, sok határozó, hajmeresztően „irodalom”, a veleje pedig az, hogy mondjam meg, az istenért, hol van most, és miért rejtőzködik a levél írója elől - egy fiatal íróársam (egyébként kedves keresztkomám)? Hiszen ő nem akar már tőle semmit, csak elbúcsúzni szelíden, szemrehányás nélkül (no hiszen!), a szemébe nézni még egyszer, utolszor. Istenem, tán még így is, név nélkül, diszkrécióra kötelezettnek érezném magam e sorokkal szemben, ha az ügy minden személyessége, kényessége, netán komolysága s az emberi szenvedés mind-mind el nem sikkadna a megírás rettentő, ponyvairodalmi csináltságában. A szóban forgó ifjú

„Örömkirály, aki jött fehér lovon”, a levél írója „Bánatkirályné...” és minden lehető variáción e két nagybetűs szimbólum s az átkozott fehér ló.

Hát folytassam? Ugye, ne folytassam. A legtöbb levél, nyolcvan százalék - mégis úgy kezdődik, mint a tied, Névtelenke. „Én nem vagyok olyan, mint a többi lány! Valahogy egészen más vagyok!...”

Kaptam már az életben „ismeretlentől” egyszerű, jólesően ökonómiás, ízléses, finom és kedves levelet is; de nagyon keveset, alig többet kettőnél-háromnál. Egy ilyennek utánajártam; hamarosan kiderült, hogy egyik ösmert s nálam csak pár évvel régiebb nőíró-társam küldte, akinek valahogy kezébe akadt, s megtetszett egy könyvem. Furcsa dolog! Pedig nem a többi írókat - a *közönséget* véli szolgálni az ember, ha ír, s arról alkot magának, ha nem akarva is (ilyenkor derül ki) - *illúziókat*. Irgalom, kegyelem ezeknek az illúzióknak, mert szükségünk van rájuk; s tán az irodalomnak is! A „művészet”-nek is, melynek tán mindig fontosabb feltétele volt (vagy lett volna) az értelmes, kultúrás, éretten és komolyan élvező publikum, mint tehetséges művelők - akik elvégre mindig s mindenhol akadnak, ha nagy szükség van rájuk.

Igen, Névtelenke, hadd térek most vissza hozzád, s hadd próbálok meg nagyon egyszerűen és világosan szólni! Az írók, fiam, arra valók, hogy az ember megvegye és elolvassa - ha szereti - a könyveiket; színészek, muzsikálók, táncosok meg arra, hogy az ember jegyet vásároljon a kedvükért, s legfőleg szíve szerint megtapsolja őket. Ennyi a természetes, egészséges és őszinte kifejezése a közönség tetszésének; művész és publikum közt csak ezen az alapon lehetséges és jogosult minden viszony. Egyébként mi rendes (ha nem is mindig sok) fizetést vagy munkadíjat kapunk; „hála”-ra pedig semmi különösebb ok itt nincsen. A műtőorvost, ki megmenti az emberek életét, az ügyvédet, ki vagyonukat vagy becsületüket szerzi vissza, tán jobban megfizetik, de sohasem kárhoztatják önképzőkori stílusgyakorlatok végigolvasására; nem halmozzák el bolondos, érzelgős, álkultúrás, „rajongó” levelekkel. Az író éppígy szolgálja és munkása a köznek, s azt s rajta keresztül a „művészetet” *jól* szolgálni - ez minden becsvágya, egyetlen öröme és jutalma. Azt hiszitek, *jó* érzés az, mikor az ember néha muszájból rosszabbat ír, mint amilyet tudna? Azt hiszitek, nagyobb áldozat jót írni, s csupán irántatok való szívességből akarná az ember mindig a képessége szerinti legjobbat? S ha sarlatán, hanyag hatásra olcsó, szóval, ha zülleni hagyja jobb-magát - nem *ez a belső* züllés a legnagyobb, legfájóbb bűnhődése? Hanem a ti ajakbiggyesztések? Minek hálálkodni? Olvassátok!

Már neked is az fáj, kis budai, köröstyény polgárnőm, hogy nem látszol eléggé „jelentékeny”-nek, eléggé „valaki”-nek; s így akarod elkezdni? Még jó szerencse, hogy nem „valamit csinálni” a mániád neked is, mint néhány kerülettel idebb; értvén „csinálni” alatt okvetlen valami művészetmajomkodást, esztétikai szószot, „szociális” hühót! Te egyelőre *ismerkedni* akarsz, levelezni, érintkezni „kiváló”, azaz hogy lehetőleg - kinyomtatott nevű emberekkel. Egy időben, mondják, a konyhapénzed felét mind babérkoszorúkra és csokrokra költötted egy ismert és híres színésznő kedvéért; akkoriban hozzáfűzött a „szenvedélyes hála” és „felcsigázott elragadtatás”. Hol keressem; nem-e a nemiség rejtett térein e furcsa nyugtalanságok magyarázatát? Milyen jó urad lehet, hogy elnéző mosollyal tűri a hóbortjaid, kis bolond! Megmondom most neked, a legkomolyabban és őszintén; az írók közt vannak a legkiállhatatlanabb, legunalmasabb emberek! Csak a rossz ripacsszínész lejt és szaval a maga életében is; a valamirevalónak elég a színpadból; napközben ernyedten pihennek összes magakellető (mondjuk: színészi) ösztönei; sőt jó ízlésből, szeméremből (észrevettem) néha forszíroznak is valami testi lompossgot, hanyag beszédet. Éppígy az író! Hangulatait, tapasztalásait, megfigyeléseit, történeteit kiadja, kiírja; dehogyis hajlandó csak egy valamire való ötletkéjét is

elhullajtani, odapazarolni akármicsoda szép asszony mulattatására. Tán komolyabb ügye mégis; és hát szemérem is van a világon. „Inspirálni” sem lehet olyan értelemben, ahogy hozzád hasonló kis érdeklődők vélik. A művészi talentum, ha van, nem termékenyíthető meg olyan szándéklatos módon, ahogy ez az állattenyésztésnél történik; magára kell hagyni, rábízni; majd kiválogatja ő (maga se tudva, hogy és mikor) az élet mindenütt való tumultuozításából a neki alkalmasat, a lelkének kellő csírát - az impulzust. Viszont közénk keveredni, ha együtt vannak - még csalódásosabb dolog, Névtelenke. A *műhelyek* sohasem szépek, mindig van bennük veritékszag, gyaluforgács, hulladék; s a mesterségbeliek zsargonja, mindennapos tolvajnyelve vagy szakbeli terminológiája sohasem a pásztoridillek andalító zengzete. De egyénileg is, írói (vagy művészi vagy akármiféle) talentum nem feltételez semmiféle egyéb emberi kiválóságot, semmi derékséget, komolyságot, jóságot, kellemet, még okosságot, intelligenciát sem; éppúgy, mint semmi ügyességet, csinos vagy „jelentékeny” külsőt, jó megjelenést, modort. Gondold meg, hogy akármelyik „ideálod” a valóságban közönséges, bárdolatlan, rosszmájú, nyers, elbizakodott, hencegő vagy félszeg, lompos, hóbortos. Éppoly könnyen, mint ahogy lehet bölcs és szerény, bájos, kívül-belül előkelő, nemes, disztिंगvált és jóindulatú; egészen, de *egészen úgy*, mint a többi ember. Oly furcsa, hogy ezeket az elemi tényeket komoly tanításképp kell mondanom valakinek!

Érdekes, nagyszerű fiúk, jelentékeny, csodálatos asszonyok azok közt lelhetők, akik valóban s l’art pour l’art *élik* az életet, s nemcsak *keresztülhajtják* azon a furcsa és komplikált lelki emésztőszerven, melyet művészi ösztönnek hívnak. Igen, ott, a *másik* táborban vannak a fantázia, a cselekvés, a ragyogó szellemesség, az érdekes mélység, sőt a mindennek *látszani tudás*, az isteni csirkefogóság nagymesterei. *Azok* a tehetségesek, kik *énjükön* dolgoztak, nem valami különvált mesterművön; *önmaguk* a művük, remeklésük, játszóterük, eredményük. Ha meghalnak, mindenük elmúl velük, semmit sem hagynak hátra a világnak; de amíg élnek és játszódnak a nap alatt: figyelni, keresni, élvezni, tán még szeretni is csak őket érdemes. Az igazi „bohém”-eket is ezek közt találhatod.

Elvettem a súlykot kissé? Lehet, Névtelenke! Nagyon szigorú akartam lenni hozzád, és mindenáron lebeszélni, hogy ezentúl is pocsékolj ránk a drága papírost, a jobbra való érzést, emóciót és időt; a selyemszalagos babérkoszorúkról nyilván leszoktatott már a háborús zöldségárak kényszere. Mi is volna a célod? Érintkezést, ismeretséget, barátságot keresni távoli és vadidegen emberekkel, akiket csak *egyetlen* lelki nyilvánulásukból ismersz? S ez az *egy* is már *kész eredmény*, mire hozzád kerül (amely hihetetlenül bonyolult még a legegyszerűbb lelki dolog is), soha ebből (a művészi termékből) *semmi egyébre*, többire következtetni *nem lehet!* Nem bizony, semmire; higgy nekem! Rettenetes csalódások érnének, borzasztóan terhedre volnának legtöbb esetben az ilyen „barátságok”, ha valami módon össze is tákolódnának.

Az emberek közti érintkezésnek megvannak a maga hagyományos formái, melyek nem véletlenül gondolódtak ki olyanná, amilyenek. Közös barátok vagy ismerősök útján bemutatkozni, társaságban, véletlenszerűen összeismerkedni, elébb közömbös vagy általános dolgokról szót váltani; miközben mind a két félnek mód adódik a figyelésre, félig öntudatlan ítéletésre s a saját ébredő rokonszenvei vagy ellenszenvei konstatálására... igen, ebben a formászerű módon sok bölcsesség van, az emberi természet ismerete, nyugodt számolás a kipróbált dolgokkal, nyilván avval az ősi tapasztalattal, hogy ahányszor megpróbálta valaki „túltenni magát”, mindig baj lett belőle; frivolitás, kiábrándulás, lelki „katzenjammer”. Sok más egyébbel is van ez így, amit magadforma kis nyughatatlanok lenézően „nyárspolgári”-nak neveznek, s ami nem egyéb, mint kipróbált módok bölcs gyűjteménye az élet legökonómiasabb leélésére, számítva összes emberi gyarlóságainkkal. „Eleink”, az öregek, az összes régen élt emberek nem voltak valamennyien tökfílkók; hát még ha ennyi sokan, ennyi millióan

csináltak valamit egymásra következő évezredek alatt. Sőt; bölcs és örökre tiszteletre méltó az illemtani káté, mert lényegében mindig megkönnyít, mindig fölment valami igen fölösleges energiapocsékolástól. De itt már nagyon messzire kalandozhatnánk, s már épp eleget prédikáltam, neked, gyermekem.

Csak még egyet: a levélíró helyzetét ebben! Tegyük fel, hogy legkülönb, legdrágább ember, minden kiválósággal ékes, egyszerű, mély, hű, áldozó és tiszta, kinek barátsága nagyszerű ajándék lehetne akárki számára, de ugyan mit adhat bele mindebből a nagyszerűségéből egy akármily hosszú s akármily szenvedélyesen „megmutatkozó” levélbe, mikor (nem lévén mestersége) nincs ehhez eléggé birtokában a stílusnak vagy akár csak a nyelvbeli kifejezésnek? Ha érzések dagasztják - melyek képeket, frázisokat kívánnak - ezeket a legelkopottabb, végképp kiselejtezett, s már semmit sem jelentő és csaknem komikus kifejezési eszközök lomtárából kell hogy vegye? Mert hisz ha új formákat lelne a közlés hevében, akkor már maga is közelebb volna hozzá, hogy *író* legyen; bár ehhez még sok minden egyéb is kellett. Legkivált ha lelki dolgokról van szó; *az élménynek és a kifejezésnek* valami titokzatos *aránya* az, ami (úgy látszik) megtanulhatatlan; ezellen vét holtbizonyosan és hajmeresztően minden nem író, ha ír; innét minden bombaszt és minden negély. „Pedig mily őszintén, mélyen, igazán éreztem!” *Mindenütt* - csak épp *itt nem lehet mentség*. Egy kis fürdői kaland, valami kirándulás vagy effélék leírását, családi csevegést, „vicces” leveleket inkább ajánlok azoknak, akik az iskolában egyest kaptak a dolgozataikra, és szívesen emlékeznek vissza. De hiába ajánlom; minden kisleány a *lelkéről* írja naplóját; - hanem azt legalább nem kell elolvasnom.

Hadd búcsúzzam tőled, Névtelenke; már éppen eléggé gyűlölsz. A kedves urad, mint mellesleg említet, a harctéren *él* - (ő, van-e sejtelmed igazán róla, mit nevezel te itt életnek?) - s ha ezentúl pedagógushajlamú írónénik vagy szép, ragyogó színpadi csillagok helyett *neki* ír nál inkább több és még több szerelmes, rajongó, forró levelet, teli mindazzal a hévvel, lírával, jelzővel és módhatározóval, amennyit így érdemtelenekre pazarolsz - akkor mindent megbocsátanék neked, és ezt a kis nénei förmedvényt magamnak; és úgy érezném, hogy nem volt hiába. Kívánom, hogy sose érjen fájóbb csalódás, mint a bennem való, s egyébként is minden jót szívből kíván neked zsörtös öreg nénéd.

Asszonyzsúr

- „Drága hölgyeim” - így próbált szóhoz jutni minap egy budapesti asszonyzsúr egyetlenegy díszfőfija, a hosszúra nőtt szakállú és kissé tétova tekintetű, szabadságolt katona. Egyébiránt csak amolyan fekete parolis katonaorvos, ki csak Odessza környékén állomásozott legutóbb, szóval „meg se ártott” neki a négyesztendős háború, ha csak nem, hogy kissé többel öregedett négyenél az alatt; hogy a beszéde néha furcsán szakadozott, hanyagul röppenő és rendszertelen (ő, ennyi beretvalogikájú hadiasszony közt), s az ajka fölött tán már örökre ott akar maradni az a vonás... lágyan-keserű, hervatag iróniájú kicsiny bélyeg, egy rejtélyes ránc, melytől fáradt és fátyolos nézésű szeme mintha... zavarba ejtőn, idegenül, csúfondáros bánattal... mindig mosolyogna... „Valóban, drága hölgyeim!” - folytathatta végre, de oly halkán, hogy rá kellett figyelni. Azontúl így beszélt:

- Valóban, csak tíz percig kellett bájos körükbe időznöm, és tisztában vagyok, hogy édes Pestünkön melyik az utolsó, legfrissebb divattéma most, a negyedik évforduló előtt. Köszönet! Nem vagyok gyerekfiú, s önök tudják, hogy Wilde-től Freudig hátam mögött vannak az összes háború előtti, pesti szalon „izmus”-ok; hisz együtt éltük át, ő, bűbajosak, mikor még enni is volt mit, és flörtölni is volt kivel örökké felejthetetlen délutánjaikon. Mi

minden viharzott át felettünk, mennyi édes elmeháború, mennyi andalítón művészi érzésmámor, míg egy szép napon megjelent a szerb hadüzenet és a többi; s egy hét múlva önök, istennőim már behunyt szemmel tájékozódtak a hadvezetés fogásai közt, ismerték a Dreadnoughtok tonnasúlyát, számoltak a közelharc esélyeivel, s kicsinyelték a lovasság szerepét. Mielőtt először elvittek, emlékszem, önök biztosítottak felőle, hogy a háború... hogy is?... *történelmi szükségszerűség*... hogy kellett, és üdvös és meg fogja tisztítani a petyhüdt erkölcsöket... Kérem - rendben van! Már mellüket verték, már vezekeltek, és én ma (ó, szégyen!) - nem vagyok önöknek eléggé pacifista. Tehát itt tartanak! Marxot, Liebknechtet és Bebelt idézik, toldják, magyarázzák, fordítják szabadon, miközben kigöngyölgetik a zsebükben hozott orvosságnyi nyerscukor-porciót; s a kétszer forrázott hadifű-tea szalmaillatában már boszorkányosan kész utópiák szállnak, formálódnak. Miképp kell majd legegyszerűbben, legjobban és sürgősen újra rendezni az emberiség háztartását, hogy minden ember oly jó, okos és nemes legyen, aminőnek okvetlen születik, s amilyenek a kedves jelenlevők, kik tíz darab kilencvenfilléres, aprócska cukrászsüteményen oly hősi lemondással osztoznak itt, mint valami őskeresztény szeretetlakomán. És hogy boldog legyen mindenki, uramfia, boldog a tökéletes *közintézmények révén*, hisz oly egyszerű az egész! - Vízvezetéki vizet szürcsölnek, és mámorosan beszélnek cserepesre böjtös-szép ajkaikat. Megdöbbenő! Soha azelőtt ily hevesen, ily hangosan és sokat nem beszéltek. Végre már mindenki egyszerre, egymást nem is hallva, elszántan, fanatikusan: igen-igen, „orosz” divat jár, drága városunkat a Világmegváltás, az Emberboldogítás hidege rázza, és megint beszél... beszél... Most már nyugodtan megyek vissza az állomásomra; a tájékozottság, a „jelenvoltság” e csodavárosában (világtól elmaradott hadfi, én) félóra alatt korom színvonalára szökhettem fel jóvoltukból.

A sokaság, igen... az isteni, szent, nagyszerű Tömegek; másképp: sok emberforma lény egy rakáson! Fél esztendővel ezelőtt egy drótkadály aljában láttam vagy háromszázat egymáson fekvő, keresztül-kasul és nagyjából hidegen; későbből vánszorgó, beteg csordák képe tűnik elém... vagy egy zsúfolt tehervonatban, szorongó menekültek bamba fájdalmú, néma tekintete, száz meg száz... de most már nekem mindegy, drága hölgyeim; értsék meg, *mindegy*! Semmi *közöm* velük! Hogy jutok én hozzá, hogy a szívem mindannyiszor összefacsarja valaki, hogy gúzsba szorulva, vergődve fájjon... ó! Most, a vasúttól jövet, az első, ami feltűnt: egy színházjegyiroda előtt várakozók hosszú, tömött oszlopa, több százan, egy tűrő-szenvedő Tömeg. Füttyültem és kacagtam és csókokat szórtam feléjük a konflisról...

A Tündérnök, kiket a „tulajdonságok átöröklésére alapított kroki-irodalom dajkált és nevelt...” most itt ülnek, és esküsznek nekem (mert így olvasták a Bebel atya negyvenedik kiadásában), hogy „az Ember”, úgy ahogy van, mindenestül a „társadalom szellemi produktuma”, hogy nagyjában egyforma erkölcsi-szellemi habitussal születik (ó, a csekély különbségek bátran negligálhatók), vagy a Kultúra szenteltvizével egyformára malasztosítható... És az idvezülésre nem is kell már egyéb (ezt az imént könyvből, fennhangon olvasva idézte egyikök), minthogy: „*Az ember és a társadalom lényéről és természetéről világos és tiszta ismereteket szerez-zünk...*” No lám, tehát nem kell egyéb.

Nem kell egyéb, csak annyi!

Láttak-e már, esedezem, valaha egy sejtet mikroszkóp alatt? - Egyetlenegy életparányt, melyből minden szerves épül; amelynek mégis, önmagának is *szervei* vannak úgyszólván. Elképzelhetetlen, hogy mi mindent tud, táplálkozni és szaporodni, osztódni végtelenül, előremozogni és megrögzülni, összeolvadni és szülni. Ha magában van, külön, független lényecske, el tudja végezni mindazt a végzendőt, melynek együttes neve: *élet*; de ha összetett organizmusban él, magasabb kommunizmusban, akkor mind elfelejti azon az egyen kívül, mely neki a munkamegosztás rendjében kiszabott. De *újra* megtanul, és tud mindenfélét

megint (legalább, amíg életben maradhat), hogyha *élve* ki tudjuk ragadni a társai, szomszéd sejtek titokzatos kölcsönhatásából. - *Miért* mindez? Azaz jobban mondva, *hogyan?* - Az egyiknek hiányzik a sejtmagja; a másinak tulajdonképpen fala nincs, elolvadt, megszűnt; - a harmadiknak anyaga elnyúlt, beszáradt, rosttá vékonyult; - *mi* hát a sejt, mi definiálja? Kész volnék azt mondani, hogy *nincs* is, csak úgy kitaláltuk a gondolkozásunk egyszerűsítése kedvéért, mint oly sok egyebet; - ámde akkor miből vennék hasonlataikat a társadalom-tudósok, szegények? - Pedig mit tudom én még azt is: *mi az*, és milyen valóban, amit egy töméntelen nagyítású lencse alatt elfordítva, csalva, formájából kiforgatva látok? Ki tudja, tán a legfontosabb alkatrészeket egyáltalán nem is fogják azok a festékek, amelyekkel - színesítés nélkül a görcsőben semmit sem látni!... De miért is fáraszam mindezzel önöket?

Hisz ez még csak egy sejt! Egy végső egyszerűségű életem, mindennek őse és alapja; elméletben örökéletű - hiszen mielőtt végelgyengülésben kimúlna, egyszerűen kétfelé osztódik, s az egy öregből lesz két fiatal. - De hogyan, *hogyan* épül ebből a bonyodalmak bonyodalma: egy *organizmus*? Mitől *egész* az egész; honnét egysége és jellege? Kitől tudják meg azok a sejtek, hogy oszlásban, szaporodásban meg kell állaniok - eddig *és ne tovább* -, ha a gyerek már elég nagyra nőtt, vagy ha fölsértették harmatkezüik egy ujját s éppen *csak ezt* a hámjafosztott felületkét kell benőni új bőrrel? - Ha csak sejtelmük volna önmagukról, kegyes úrnőim - önöknek avagy nekem! Aprócska, néha alig látható mirigyecskék, mélyen és furcsa módon a szervezetünkbe rejtve, szabályozzák a növést és formákat, szépséget és kifejezést - ezek küszöbölík ki a test öntermelte mérgeit; s adnak új erőt, frissiséget a holtfáradt szervezetnek hogy szebben és virulóbban keljenek ki a legszentebb betegágyból hol halvány és boldog kimerültséggel pihentek heteken át, miután (akaratuktól függetlenül bár) életet adtak. Ugyanilyen csudás és csak újabban ismert szervecskék adják a karakter „férfias” vonásait, tán erkölcsi és értelmi erőket, asszonyi kecsket, túrni kész megadást, drága kis okosságot. Mindezt pedig jóformán ismeretlen összetételű, utánozhatatlan, elképzelhetetlenül bonyolult szekré-tumaik, nedveik által, melyeket (ha meghibálnak) sokszor egyszerűen, durván: pótolni lehet állatok megfelelő váladékaival. A strumavidékek szörnyű kreténje szemlátomást gyógyul, ha vajjas kenyérre kenve etetjük vele kiskutyák pajzsmirigyszekrétumát. Pittyedte ajkai, állati homloka, korcs alakja rohamosan formálódik emberré, s bamba nézésű rút szeme mélyén megcsillan az értelem és kedvesség. De *hogyan* mindez? Mi által, mi módon? - mert a „miért” - kérdés, a lényegre és végokokra vonatkozó... ó, azt már rég kizártuk, lemondással utaltuk a vallás, költészet és filozófia birodalmába! *Hogyan* - a természettudományok egyetlen jogosult kérdése. - De nincs felelet, alig hajnallik ma még, minden meglelt összefüggés száz új problémára nyit utat. Kábultan állunk a homályban... és mégis! - Mégis: a metódusok hihetetlen fondorlataival sikerült egyet-mást (keveset) kiemelni milliórétű, zavaróan bonyodalmas összefüggéseiből; sikerült elszigetelni, bevinni a laboratóriumba, mintegy légüres térbe állítani, hogy kísérlet, megfigyelés alapja lehessen. *Elszigetelni*. A millió kapcsolat közül nem hagyni meg többet, mint egyet-kettőt, tízet; annyit, amennyivel egy gyarló emberi elme még valahogy számolhat. Ez - ha nem is sokszor - nagy néha sikerült már, és van némi izgalmas, gyönyörű reménység, hogy később majd még jobban lehet és mindjobban... s egy szép napon majd ki tudunk mondani az élettanban is valami törvényt, valami kétszerkettőt, egy kicsiny, szerény rendszerét a megdönthetetlen bizonyosságoknak.

De a társadalom... Úristen! Ahol történelmi és egyéni, erkölcsi, gazdasági, szervi, számtani és fizikai komponensek miriádjai szövődtek össze, keresztül-kasul egymáson; ahol a bonyolultság számra s a variációk minőségére nézve: - végtelen!... Az emberelme, úgy, amint van, *tehetetlen* ilyen anyaggal szemben! - Kiválasztanak, mondjuk, egyetlenegy kisgyereket; előhívják a játszótársai közül, és beviszik holmi „kísérleti” laboratóriumba, hogy ott mindenféle - eltökélten ravasz - instrumentumon az intelligenciáját, a figyelőképességét, ennek „automatizmu-

sát, szuggesztibilitását (és sok más ily *egyszerű* dolgot) számokban és fokokban kifejezve, méricskélnek. - Húsz színt felsorolnak előtte, vagy tizenöt szót, fogalmat; - gyors egymásutánban különböző hajlatú és formájú vonalakat táncoltatnak a szeme előtt. „Mit láttál? Mit jegyeztél meg belőle? Mire emlékszel?” - Mintha nem attól függne minden, hogy a faggató amatőrnéni milyen színű selyemruhát visel aznap, mi fityeg az óraláncán, kire hasonlít az orra, mit kapott a gyerek aznap reggelire, tarka omnibuszlovat látott-e tegnap, megégette-e az ujját másfél éves korában, sokat hajladozott-e az anyja, amikor a testében hordta, és a nagyanyja, ükapja... Millió-millió-millió körülmény... pedig ez megint csak *egy* gyerek! Hát a miriárdszor miriárd egyénű társadalom? A történelem, melynek minden kis mozzanata - és egésze - mindentől és mindenkitől függ titokzatosan; a szomszéd iskola vén pedellusának foltos nadrágjától éppúgy, mint Nagy Sándor Bucephalos nevezetű lovától. Egy sétám, egy beszélgetésem (s akármelyik más kisemberé) *nyomokat hagy*, úgyszólván másképp alakítja a világot. Egy tévedt szerelmi ölelés súlya és kihatása nő az évszázadokkal, mérhetetlenné sokasul az utódokban.

És az utódok!... Micsoda irigyelni való biztossággal idézgetik a társadalom tudósai ezt a „törvényt”, az öröklését; noha csak izgalmas és reszkető tapogatódzásai vannak még s kivált az ember világra nézve alig egy-két teljesen végigkísért és megbízható tapasztalat. - El tudják-e gondolni, mennyire nehéz dolog ez? - Ha csak *egyetlen* emberpárt s csak két *apai* s két *anyai* tulajdonságot veszünk alapul - a negyedik generációban a lehető variánsok száma ezernél többre megy. - De ki számolhatná meg az úgynevezett „tulajdonságokat”, az árnyalatokat, fokokat és elhajlásokat? - Sejteni sem lehet, hogy egy részeges anyának hány züllött utód felel meg a hatodik ivadéknak, de azt sem, hogy - hány zseni? Milyen lehetséges, és semmi sem oly egyszerű; még a veszélyek örvénylő bizonyossága sem; hisz autoregulációs szelepei tán nemcsak az egyes szervezetnek vannak, de a „nagy egész”-nek is. *Törvény* is van, ó, bizony! - sok áthághatatlan és örök gé-té-négyzet-törve-kettővel; - s valami isten (ha érdekli annyira), bizonyára meglegelt s ösmeri mind; - de számunkra, ebben a porhüvelyben - reménytelen! Tanítottak néhány történelmi sarkigazságra! Hogy „nagy háborúk után rendesen reakciók következnek”, vagy hogy „a kultúrával eltölt, túlfinomult, fényűző, korcs idegű síksági népet mindig elűzi és felváltja egy friss, barbár, egyszerű, kiéhezett hegyi horda, s az első mérkőzésben szükségképp ez kerül felül...” ilyeseket. Nem áll, nem válik be biztosra; kétszer tán igen, harmadszor megfordítva sül el! Nevetség! - minden éppúgy lehet itt megfordítva; s ha még nem így volna is - mit jelenthet ez a rongyos, párezer évnyi tapasztalat? Izgató sejtések vannak, de többnyire csalók! Egyszer így, másszor úgy - soha még nem volt kétszer egyformán, mint ahogy két egyforma ember tudunkkal még nem élt. - Fia volna valaki, aki össze tud adni nekem (csak összeadni), fejből egy tízezer tagból álló számsort - de még ilyet sem szült földi anya! Pedig csak az foghatna joggal hozzá, hogy szociológiai elméleteket csináljon...

Most pedig ébredjünk fel, és bocsássanak meg nekem! - Ennyit papolni, így galoppozni tüskön-bokron át! Ne gyűlöljenek, ne váljunk el haraggal - lám, holnapután visszamegyek -, s ez mégse mindegy nekem! Ezek csak átszáguldtak a fejemen, mert úgy rám ijesztettek, Angyalok, úgy tudnak mindent, mint egy-egy eminens tanuló! „A földtulajdon kisajátítása...” mondták; „az emberiség elsőrendű szükségletei...” mondták... és hogy miképp kell ezt mind köteles, általános közmunkával fedezni; csak éppen hogy háromszázötven munkahadsereg végezze-e a legfiatalabbakból; vagy hogy mindenki adjon oda, míg bírja, napjai másfél-két óráját... csak ezen oszlottak meg oly tiszteletre méltó vélekedéseik. S hogy a majdani pénz-pardon: vásárlójegy - munkaórákat jelző papírcédula vagy vékony aranylap legyen-e... noha ez akkor már mindegy lesz, mindegy! Mert, hogy a munkaértéket idővel mérik, és csupán azzal, ó, ez kétségtelen... az egyetemi tanítást csakúgy, mint a gyufaskatulya-ragasztást; az életmentő

operációkat úgy, mint a rizskása-főzést, a csatornatisztítást s a fahernyózást, a picézést, egy tudományos kísérletet, egy színpadi kreációt. - Mily gyönyörű! „A társadalom nem büntethet meg senkit olyan dologért, ami nem saját hibája (ha gyöngélméjű, csak dobozragasztásra alkalmas), de nem is jutalmazhat meg vele született tehetségéért senkit” - így idézték fejemre Bebeljük önkéről írott evangéliumából megint. Ó, isteninél különb igazságosztás!... S az emberek mind jók, okosak, belátók, munkára készségesek lesznek akkor majd; a bírás, földbirtoklás ősi ösztönével - az örökhagyás szülői vágyával együtt kimúlnak boldog utódainkból mind a többi, alkalmatlan hóbortok. Ükunokáikat nem vonzza majd ruhádivat, senkit sem érdekel túlzottan a neki kiosztott „egészséges” lakás egyéni kelleme; az ember leszokik a furcsaságok szeretetéről, a fantáziáról és presztízsről, és nem fog (ha mást nem szabad) buta, de ritka ingóságokat felgyűjteni... csak úgy... hogy neki több legyen, mint a szomszédnak - s csillogó csecsebecsékbe fektetni értéket, vágyat, rajongást, képzeletet; - mindazt a „többet” szóval, amiért ma öljük egymást, amiért élni érdemes. - Neveessenek ki! Arra gondoltam, hogy az ivóvizet is ma bizonyos közmunka árán szerzi meg a társadalom kutakból, vízvezetékekből - s kinek „jó” ma a víz, kit tölt el kielégüléssel a szomjúság percén túl is - kit készítet „összes képességeinek teljes kifejtésére” a vízvezeték? Furcsa állat ez, drágák - egyenkint általában irigy állat szegény, mert másokon kénytelen mérni önmagát és életét. Általában véve elég ritkán hal éhen, de furcsán neki való körülmények híján mindig boldogtalan. - Hanem könyvet - azt lehet írni róla! Sokat!

... És mégis - ne úgy vegyék mindezt, ahogy mondtam! Vessünk fátyolt - igen?... Itt van egy nagy tenger, embertenger - milliárdnyi vízcsepp; és minden cseppnek a maga külön feszültsége, molekuláris meg mindenféle ereje, és az mind egy-egy faktor, és mind tesz hozzá akarátán kívül is, hogy az egész hogyan mozogjon, miképp hullámozzon, az ár hova tartson. Mind benne vagyunk abban a természeti törvényben, mely az életet viszi, hömpölygeti. Önök is, drága és kecses új hiteikkel, én is fanyar hóbortjaimmal; a könyvek is, amiket írnak; s az apostolok, kik szavalnak. És ki-ki maga mesterségét folytassa, őszintén és vakon! Akinek hatnia adatott, hasson - akinek ráznia, az rázzon, s akinek kiáltani, kiáltson torka szakadtából a pusztába is! Marad mindig néhány szegény, bolond, bús ócsároló lélek, ki négy évig háborúzott; haladjanak el mellette bocsánattal, hisz így majd kisül mégis valami! Tán fenn az égben Valaki tudja - valakik egyszer tán megtudják, hová tart az egész? Asszonyaim, mea culpa... Hiszekegy!... Hiszem, hogy a társadalom öntudatlan erői közt öntudatlanul fontos siettetők a mindenkori nyugtalanok, a szent elégedetlenek, az apostolok, a Bebelek, az elfogultak, felelősek - az Idők Kovászai. - És önök is. Gyönyörűségek - miért ne csevegnének kilencszáztizennyolcban Budapesten?

Aki pedig másféle... azért az is élhet, engedelmmel! Élhet és szólhat (beteg és zilált idegei epés, menekülő lírájával) ekképpen:

„Engemet pedig mindez nem érdekel!”

Rezignált vagyok életem végéiglen; és közönyös az emberforma lények nagy tömegével szemben; csak ritka és kivételes egyéneik - a szellemileg vagy erkölcsileg különbek vékony felső rétegét vállalom és értékelem. Nem tudom hinni, hogy ez a réteg erősödjék! - Az erkölcsileg vagy értelmileg kiválók piciny táborá viszont mindig megtermett és elől járt; s néha a legszörnyűbb közviszonyok közt a leggyönyörűbben. Sohase volt nagyobb gazdasági depresszió a világon, mint mikor Judea provinciában ama Názárethi csak úgy találomra kinézett magának a Jordánon tizenegyet, vámost, halászt, tudatlan kézművest; és rájuk bízta Isten országát. Talán az embervilág szépítő és építő trágyája nem is az egyenletes, biztos rend és jólét - hanem küzdés és termékeny szenvedés... Mit lehet tudni?... Kipróbáltuk?...

Az ember nyilván haladt valamicskét (tán még belsőleg is), egy lépéscskét évezredenként - a barlanglakások óta; de én ezt *kevesellem* olyan árért! Mibe került - mennyi krisztusvérbe! - A régi, császári Rómát olvasom, s látom, hogy alig van több, mint technikai különbség közte és egy mai világváros között. - A rabszolgát ma nem verik nyilvánosan, igaz (hacsak nem a csendőrségnél vagy gazduram a tanyán) - nem feszítik keresztre ártatlanul (csak drótsövénnyel szaggatják szét, vascsapdába léptetik, égő gázzal pörkölik), s a mai jobbágy, a proletár „szabadon” költözködhet ide-oda a földön (ha van neki vasúti jegyre valója - ám legtöbbször nincs); - de ezekért a vívmányokért én uzsoraárnak találok ezernyi mártírok vérért, a legkülönbek feláldozott életét. „Ma oly rossz minden, hogy rosszabb már nem lehet, és így nem maradhat!” - Lehet; időnként egyszer-számra mindig így nagyon rossz volt! A kommunizmus, a társadalmi munka, az örökségek eltörlése - hogy ezek volnának soron? Tessék! Az emberiség ráér! Probatum est! Miattam mindjárt kezdhettek; adott pillanatban tán én is mennék és rohannék és halnék; de mit jelent ez? - hiszen a háborúba is elmentem! Pedig vannak még dolgok a földi életben, melyek egyáltalában nem kifogásolhatók: például a nyári ég kék színe s a bojtos fellegek egy kerek pusztaság mélyéből nézve, hanyatt fekvé a fűben; vagy a szépséges vizek, melyek tükrözni tudnak. Tükrözni... lássák; szóval, színnel, muzsikával, akármi módon... ha művész lehetnék!...

Szétnéztem ma a villamoson. Piacra járó asszonyok szapulták a szomszédjukat, kis ágensek kufárgodtak fölhúzott szemöldökkel - két meredt, öreges élelmezési tiszt apró, csúf garnizonpletykákon izgult, két mozi-impresszárió kevesellte a profitot, egy tuberkolotikus színinövendék éhesen kokettált... hát *ezekért*, ilyenekért?... Apró, kemény, zsugorodott szívek; ezekért haltak a Jók, ezekért ülnek ma börtönt emberi szentek? Akarnak, érdemelnek-e ezek valamit? Intézményeket? Mit el nem tudnának rontani?... Morálzszenik az isteni Törvényt hozták, gyökerénél fogták meg a dolgot, az *egyesek* szívéért nyúltak. „Légy jó, tiszta, egyszerű, légy nagylelkű, béketűrő, jóra kész!” - És mi lett mindebből... a vallásokból? - Azonkívül csakhamar mindnyájan meg fognak halni, kofák és üzérek, öreg katonák és ifjú színészleányok - ki tüdősorvadásban, ki májcyrhisban; ha legalább ez ellen lehetne csinálni valamit! De a „társadalom” még mindig nem tud oly kegyetlen, oly istentelenül gonosz lenni az emberhez, mint - a bölcs, jó Természet, hogy így nevezzem. Emberek közt mégis van néha valami szolidaritás, holmi „szövetkezés”; csak hogy ehhez mindig elkerülhetetlen kellék - a közös ellenfél. Egy másik ántánt. - El tudom képzelni majdan az Európai Egyesült Államokat a sárgák vagy a feketék ellen; a Föld Egyesült Hatalmait a marslakók ellen - de csakis így. A gyűlölség - elsőrendű szükséglet, kategorikus imperatívusz. - Pedig akkor már... miért volna inkább testvérem a bokorlakó bushman - szomszédjánál, a szintén kétlábú, szomorú szemű, üldözött és magános gorillánál? - Nevetni, hahotázni... azt lehet és szabad; ez a legjogosultabb!

Ha most valami férfiember volna itt, tudom, mivel akarna elnémítani. „Gondolja meg jól, aki így beszél - ha a legérthetőbb szubjektív indokból is -, mert nem tudhatja, hogy kik tapsolják meg ma az ilyen beszédet. A hadiszállítók, a haditenyésztők, Rewentlowok és Consten őrnagyok”... Igaz, igaz!... De hát *Őnök*, drága Üdvösségeim a másik oldalon, akik azt mondták: történelmi szükségszerűség! - Tán elfeledték azóta, de a tántim papagája még ma is kedvtelve mondogatja ezt a két szót, kitűnő memóriájú vén madár!

Hát hagyjanak... hagyjatok békét nekem! Én holnap visszamegyek. Hallani sem akarok semmiről! - A buta, örökölt érzésem, ösztönöm oly sokszor belevitt már, sírtam, kínlódtam, szerettem volna mindjárt rohanni, segíteni próbáltam; ...ostobaság, nem akarom! Nem bírom!... Hogy miért lehet még ma is az ostoba beteg idegeimet leginkább ezzel felhúzni, emberi szenvedéssel, lázítani igazságtalansággal - s hogy miért érdekelnek tán mégis kevésbé a

derék majmok s az ártatlan lovak... nem tudom! Az „erkölcs”... lehet; ez az én dolgom, az én bajom! Hagyjatok békében! - Egyedül óhajtok maradni!

Mert én láttam és éreztem és éltem a Háborút, a huszadik századbeli Ember e méltó teljesítményét! - Semmi közöm ehhez az emberhez, befogom a fülem, haragban vagyok vele, nem szólok hozzá; énelőttem levizsgázott és megbukott, osztályismétlésre utasítatik, de én azt már meg nem várhatom. Holnap visszamegyek! Isten Önökkel, Csodásak, Mesternők!

1918

OMNIBUSZ VÁLSÁG

Úgy volt, hogy április utolsó napján, este tízkor teszi utolsó útját; és már éppen azon tűnődtem, hogy akasszak koszorút - kerek, kövér fonású biedermeier füzérkét olcsó, kis kerti virágból - az utolsó kocsi oldalára? A tegnapelőtti közgyűlés, úgy látszik, mentőgondolatot lelt vagy keres még; a határozatot felfüggesztették nyolc napra; május hetedikén döntenek véglegesen. „Mi meg majd szélnek megyünk! Éhen halhat a gyerekünk! Visznek a harctérre!” - hajtogatják játszós-konokul a fiatal kalauzok s barátaim, az öreg kocsisok - de ha kicsit jobban kopogtatjuk ezt a dolgot, kiderül, hogy egészen nyugodtak a sorsuk felől. Csak parádéznak, de titokban tudják, hogy nincs nagy baj; el fog igazodni egy kis újabb tarifa-emeléssel, némi újabb kocsijárat-kevesbítéssel. A lovak egy része, a bírósabbak, nehéz fuvarba megy, így megkeresi tán valamiképp mindnyájuk számára a szörnyen dráguló takarmányt. „Az urak odabenn szívesen beszüntették volna, mert ők bizony ráfizetnek; de a budai közönség felszólalt, nem engedi!” - így magyarázták nekem ma reggel.

Bravó, bravó! Lám mondtam én mindig, hogy *van* budai öntudat (ha pesti nincs is) - van közhangulat és közakarat; ez a drága, félig Mucsa, félig Montmarte érzi, és nem hagyja magát! Helyes, tartsunk össze, mi, budaiak, és ne engedjük, ne hagyjuk az omnibuszunkat! Háború után valamikor tán úgyis autóbusszal cserélik, de most még nem lehet, tehát jó az omni, kell az omni, helyén van, és... - úgy illik nekünk! Ez a szíves és nyájas, döcögős skatulya, ez a hív delizsánsz, mely nem siet, mint a többi, és nem fájdtja a fejet. Mert *ezt* a fajta „passzív mozgás”-t, a ló vontatta tengelyét, már sok századik ősünkben megszokhatták az idegeink. Ami tradíció van bennünk, ami kis játszós és ártalmatlan maradiság, kopott, levitézlett feudális ösztönök, mind itt elégült ki, itt lelt stílusára a budai omnibuszon. Nyugalmazott megyei tisztviselők, öreg várbeli katonák, testőrök, kerek tisztelendők szeretik; és friss, kedves, szolid viselkedésű leánykák járnak rajta kis aranymedállal, alig kivágott nyakú, fehér blúzocskák fölött.

Ki lehet ülni előre is a bakra; senki sem botránkozik meg itt; s a kocsis úgy megérti. „Jó is az a kis friss levegő, ugye?” - „Bizony jó, bácsi. És tudja, kisgyermek korunkban is sokat ültünk így, amíg engedtek, amíg nem mondták nagy szívfájdalmunkra hogy most már nagy a kisasszony, maholnap eladó, már nem illik; tessék csak bent a kisülésen kuporogni! - De amíg szabadott, boldogan ültünk így a kocsis bal oldalán, és az a János (jé, magát is úgy hívják?) a lovak erkölcsét magyarázta az is... és gyeplőt fogni tanított. Csak az még nem kérte el szívesen a kiolvasott újságlapot (ennyivel volt más!), és hogy az nemigen volt szűkiben soha a jóféle kapadohánynak! Azért elvette a jobbajtát az is, ha kínáltuk de adni is be könnyen ment abba a régi jó világba!...”

- Hej, máma bezzeg!...

- Mára bezzeg!... Más lett a világ, koppanik a szemünk egy kis irgalmatlan német cigarettától is; de boldogan, imádkozva és örömtől ájuldozva térgyepelnők végig ezt a hosszú utat a legvégső végállomásig, ha már úgy lehetne, hogy *ez* legyen a legnagyobb bajunk! Haj, bezzeg, bácsi! Kocsikázni se nagyon lehet máma máshogy, csak így! Pedig megkívánja néha az ember szíve, hogy lássa maga előtt a lóállat fényes hátát, kemény, formás táncolását; érezze ezt a régi-régi, falusi szagot... Akkoriban még kevesebb vasút járt, sok kis faluba visz már vicinális, ahova kocsin baktattunk. A kas hátul mindig süteménnyel volt megrakva - jó, kövér, fehér, ropogós pékkiflivel: mert ezt kívánták városfiába a falusi rokonok: mindenük volt nekik, ezen az egyen kívül... Hej, már a jó péksütemény ízét is de elfelejtettük!... Minálunk is volt egy rudas, így farolt éppen, s az ostorhegyes mindig elrúgta a patkót. De nem a mienk voltak ezek sem igazában, nekünk már akkor se volt, hanem egy nagybátyánké, de szerettük őket, mert mindig falura vittek, vakációra; és *az* a János olyan gusztusosan ette-szeldelte a szalonnát! Mindig kunyoráltunk tőle egy kicsit, pedig meg volt tiltva, de a főtt étel az asztalnál nem ízlett úgy...

- Hajhaj, nagyságám! Azok a jó, régi szalonnák! Hogy volt az megabálva!... Füsttel megjáratva... tudományosan, hogy annak minden íze, szaga, színe, formája... az a szép, ropogós keménysége úgy megvolt még nyáron átal is! És a két hatosér' vettük fontját, ha a magunké kifogyott... Rágondolni se jó arra máma!... - Bizony! Úgy ám! - így egyeznek nézetek és vélekedések, álmok és emlékek, érzületek és hajlandóságok az omnibusz bakján! És ha elsumhan felettünk ez a kis reakciós hangulat, megosztjuk az újságot, mert ebben is egy a gusztusunk, és tisztában vagyunk egymás politikai világnézetével, ha nem is szólítjuk elvtársnak egymást. Még abban is közös a sorsunk, hogy egyikünk sem választhatott még (adózott csupán); két mellőzött polgára mink ennek a szigorú magyar államnak! Pedig tudnók mi is olyan jól, igaz-e, János bácsi?... És bízunk is benne, hogy nem halunk meg még addig, míg mink is le nem adhatjuk a voksunkat - de csak titkosan-titkosan (és egyenlőn és általánosan) egy budai urna előtt; és mink tudni fogjuk, ugye, minden titkosság mellett, hogy *egyre* szavazunk ketten; hacsak lesz kire, igaz-e?...

Honfitársak, budaiak! Ne hagyjuk még, csak még egy kicsit, amíg lehet - ne engedjük az öreg omnibust.

1918

VASÚTON

Gyorsvonat; második osztály. Ahol hajdanában (amikor még olcsóbb volt az utazás) joviális törvényszéki bírák siettek kétheti szabadságra, becsvágyó középiskolai tanárok egy-egy külföldi tanulmányút elé, jókedvű egyetemi diákok „haza az öregeimékhez” vakációzni... a szegedi gyors másodosztályú bőrülésén ült szembe velem a minap. Kerek, piros parasztszemecske. Friss képén szinte kiverődik a zsír, az egészség és életöröm; aprós, okos szeme, mintha kemény párnák közül csillogna elő. Babos ujjasa gyűrődött, keshedt néhol, s nem éppen tiszta - mint azé, ki dologban jár, cseppet sem ünneplősen, mint akinek rég megszokott, unt dolog már a vasutazás. Mesélgeti is csakhamar:

- Mögteszöm én ezt az utat éppen hatszor egy hétbe, de néha vasárnap is, ha úgy hozza a sor. Nem nézzük máma a parádét, hanem, ami után élünk - az üzletöt.

Olyan friss, teli, diadalmas a hangja, hogy mindenki ráfigyel. Egy kék zubbonyos fiatal „vasúti” közelebb húzódik: a sovány kishivatalnok-házaspár meg egy sötét kendős, cseléd-forma asszony a nagy piaci kosarával - hamarosan körülveszik, kérdezzetik. Felel is kemény, kerek kis mondatokban, vidám öntudattal, mint aki élete zenitjén áll; kész a szóra.

- Húst viszök mög szalonnát a bécsiek számára. De csak Pestig visszük így, onnét osztán némötünk van; némöt katona, mert annak szabad, azt senki se bántja a vasúton. Csak hatvan kilót szabad így egyszerre, negyvenet húst, a többi szalonnát; de tojást is löhet, amennyit akarunk. A poggyászt mindég feladom a hajnali személyre, az már Angyalföldön vár ilyenkor; kiváltom, míg áll ez a vonat. De vissz az embör azért „magánpoggyásznak” is vagy tíz kilót mindég, nemigön nézik azt; mög hát a kalauzokat is ösmerjük... egy kis húst, miegyebet... igön, azt adunk néha szögényeknek... Hogy mennyi? - Hat korona tiszta haszon van kilóján, ahogy kihozzuk a Körösön a mészárszékből, hentestől.

- Ejha!...

A kék zubbonyos vasúti szeme felvillan; szinte az asszonyka teli, kerek kebeléig hajol már a nagy érdeklődésben. A sápadt hivatalnok (Wienből jön szegény, szabadságolt katona) savanykásan elmosolyodik; de a felesége egy meghatóan régi selyemblúzban - ahogy felsóhajt és mindjárt belepirul... ó Istenem! - A másik parasztasszony, a sötét keszkenős úgy hallgatja, mint az orákulumot, fátyolosodó szemmel, és a száját szívja. „Ejha!...” gondolja, ki nem mondja is. Ő a kocsiszakasz központja már, a körösi asszony, és élvezi ezt, kiáll a kosarához, onnét magyaráz tovább.

- Beszélni nemigön tudunk a némöttek tolmács nélkül, de minek az; od’adjuk neki cédulára írva, hogy mennyi az áru és milyen; leméri, ha akarja. Harmincénknak van ez az egy némöt, de nemcsak ennyien járunk így hússal; fél Körös asszonya evvel foglalkozik. Soknak nincs is engedélye (többnek nincs, mint van), néha meg is járkák, elveszik tőlük a portékát; de egészben nem vesztenek rajta azért. Ösmerjük már a kalauzokat... hogy melyik mikor jár - kivel, hogy kell beszélni. Én sokszor kisegíték mást is, enyimnek vallom a portékáját, mert neköm van engedélyöm: a polgármester úr (s itt asszonyos öntudattal mosolyog végig csinos, kerek formáin) - igen jó embörünk, szomszédunkba lakik. - Hát bizony máma csak a vasútiaknak rossz, ugyé, szegény államiaknak; de egyéb embör, ha használni tudja az eszt!... Nincs is tán sehonnat annyi hadikölcsön-jegyzés, mint mitőlünk, Körösről: ámbár neköm egy sincs, az uram nem engödi... Az uram bevonult, igen; Máramaroszigeten van mint katona. Mikor hazajött a múlt nyáron, de nagyot nézött, hogy micsoda üzletasszony vált énbelőlem; de szava nemigen löhetött hozzá; ja, máma nem löhet a nőket úgy dirigálni, hogy mit tögyenek, mit ne; hova lönnék másképp a két gyөрökemmel?

- Hej, be szép dolog is! - álmélikodik bele édesded alázattal a másik nő. - Be szép, hogy ennyire tudta vinni szegény asszony létire!... Már... nem úgy értem, hogy szegény, hanem hogy... szegény származású...

Zavarba jön, nem sérti-é meg; nem tudja jól kimagyarázni, hogy „szegény” alatt földmívest, parasztot, nem agymunkából élő embert értett azelőtt a közszólás. - De a szeme büszke áhítattal becézi ezt a szerencsés másikat, ki mégis az ő osztályából való, annak felmagasztosítása; a „józan paraszti ész”-nek a hopponmaradt, rongyos uraké felett. - Mi többiek is a kupéban egy percre elhallgattunk, mindenki önmagába mélyedt, mintha számolna; komolyan és elmerülten szorozta mind ezt a két, egyszerű számot: hetven és hat. S ha felél naponta húsz koronát; marad négyszáz. Igen, négyszáz; az egy hétre kétezer-négyszáz - havonkint kilencezer és hatszáz, és egy évre... egy évre, jó Isten - száztizenötezer és kettőszáz korona. A kék zubbonyos csettint a nyelvével, a vézna, hivatalnok képe szinte belezöldül. - Én tovább

megyek! Gyorsan lázasan azt számítgatom már, hogy egy jobban honorált írónak hány tárcanovellát kell ezért a pénzért írnia? Hétszáz... ó, lehetséges? Hétszázhatvannyolcat! De jobb fajta nemigen írhat harmincnál többet esztendőnkint; még ez is tüneményes túlprodukciónak idegpusztítás, öngyilkosság. S ha ennyire mégis képes, és egyik esztendőben úgy, mint a másikban, törhetetlenül, gépmódra semmi mást nem csinálva: - huszonöt és fél esztendőt, egy negyedszázadot, egy életet kell alkotó munkában töltenie egy évi jövedelméért e két elemít végzett kis parasztasszonynak, ki ma ily pompásan tudja „használni az eszt”. Pedig az írói munkát (úgy mondják) ma is túrhetőbben honorálják még; s főnökeinkkel, akik kollégáink, lehet beszélni! - De az a halovány ifjú adóhivatalnok, aki most Bécsből jön betegen, katonaszabadságra a szomorkás, selyemblúzos kis asszonyával - vajon az, hogy számított, mi jött ki? Mi jött ki a feladványából?...

- Hát akkor - pöдри meg a bajuszát végül a vasúti altiszt -, akkor bizony maga szép kis pénzt félretehett már!

- Félre egy keveset! - mosolyog a kis gömböc asszony. - De még fogok is, ha Isten segéll! Nem könnyű mesterség, de én győzöm; nem is baj, ha fogyok egy kicsit. Tudok már aludni a vasúton is, olyan-olyan jókat húzok - mindennap éjfélutánig, hajnalban már az állomáson vagyok a poggyással. A két pulyám ott van az anyámnál; az tisztál is ránk; hisz úgy is nézünk ki, mint akit „úgy elszalajtottak” varrni, fódani nincs idő. Mindegy az; fő most az üzlet! - Az én anyám kofaasszony volt világéletibe, most is az; de ő salátát árul, kéztől elviszik neki. Nem adott énnekem egyéb hozományt, mint nyolcszáz koronát tavaly ilyentájba, mikor az üzlethöz kezdtem. - És máma itt állok!

Egyenesen állt, a mellét kifeszítette, harminckét rizskása foga elővillant. A férfi mellette, az egyenruhás szegény államszolga, olyan kicsire zsugorodott össze a hóna alatt, olyan kínlódóan keserűre, olyan maradékhúsra lesőre, alázatosra, oly olvadón szerelmesre - ennyi asszonyi erő, hatalom, világra való éberség előtt... hogy be kellett hunynom mind a két szemem.

- A gyerekeimnek - hangzott akkor mindennél harsányabban -, azoknak lesz egy kevés! Legyenek boldogok, azt akarom; kitaníttatom őket, mind a kettőt!

- Ugyan minek? - lihegi a férfi, hangja már szinte könnyben, epében és imádatban. - Minek az, mondja? Hát nem jobb magának, nem jobb nekik is így?...

- Ah!... De mégiscsak!... Jó, jó, de hát, hogy élek én, milyen strapával! Vasúton alszok! Azért dolgozok, küszködök, az lesz minden örömöm, boldogságom! A fiú gimnáziumba megy jövőre.

Felragyog az arca. Minden emberi célok, ideák, törekvések gyönyörű teljesevése vet ilyen dicsőült fényt a legkeskenyebb homlokra is.

- Lőhet belőle fiskális, mőhet akár a bírósághoz! Vagy doktor, vagy mérnök! Üldögélhet, pihenhet majd egész nap valami jó hűvös irodába, babrálnak kényelembe, a szép fehér papíron, szivarozhat! Ha csak beszél, a szaváért is megfizetik!... A lány tanárnénak tanul és zongorálni fog, mint az uramnak egy unokatestvérje, akire olyan kényes az egész familiájuk. - Az lősz minden örömöm, ha majd szépen zongorálni hallom. - Nem, akármit is beszélnek, én azt már kicsináltam magamban... ez lesz a boldogságom - én kitaníttatom, kitaníttatom!

... El kell tűnődni ezen! - Hunyt szemmel hallom még, iderévlük egy-egy mondata; már úgyszólván csak a fiatal vasutasnak beszél. - Bécs - messzi van az? - Oda, lássa elmék egyszer, mán régen akarok; csak azért, hogy egy kis nyomorúságot lássak! Veszek ott ruhának valót, gloknis köpenykét a kislánynomnak zsírért, nulláslisztért. - Hogy a holmit hová?... Ó, hát a kazán mellé nem lőhet bedugni, ha jóembőrom a kalauz; ki keresi ottan? - Majd kacagósan,

hangosan tanít ki mindenkit az üzlete apró fogásaira. - Tudok én, kéröm avval a szalonnával olyat csinálni, hogy mögvan annak a súlya, még ha kevés is, ha nyári is! Ha én azt egy éjszaka benn tartom a szobába, az agyagos szoba földjén, fölszíja az a nedvességet, oszt olyan súlyt mutat!... - Később kissé elhalkul, bizalmasabb részletekbe téved a dialógus, de azt nem hallom már. - El kell tűnődni ezeken!

Arra a szép sugárra gondoltam, mely felragyogtatta ezt a zsíros arcocskát ennél a szónál: kitaníttatom. S arra az új hivatalnok- meg lateinerosztályra, mely tíz-tizenöt év múlva ezek fiaiból lesz, ezek módos lányait kapja feleségül. Tudja Isten... hiszen örülni kell ennek az új világnak; ilyen alulról jött vérkeveredés soha még nem ártott: tán egészségesebb, józanabb, demokratább, okosabb lesz ez az új hivatalnok nemzedék: - s tán az egész társadalom sem fogja kárát vallani végeredményben annak a töméntelen eltolódásnak, mely a polgári rétegeken belül is elkezdődött már, és érezteti eredményeit. Tíz-húsz évet várni kell és szenvedni az újon jöttek nyegle hangosságát; - pénzüket túlbecsülő s ennél többre képtelen világnézetét; - ízetlen, formátlan, de bután habzsoló életmódját az új Trimalchióknak, kik úton útfélen az orrunk elé tolakszanak telhetetlen és tüntető életszomjukkal. - (Piccaver?... Ki az?... Mi az?... Nekem is ide egy jegyet! - döfködte az előtte álló úr hátát minap egy jól táplált új kultúrnő egy koncertjegy-irodában). - De egy generáció alatt mégis nivellálódik mindez, s a gyerekeikben már csak a dolog jó oldalai érződnek - ez életerős anyák tevékeny és büszke akaratereje, imponáló frissesége... Talán!

De valamitől mindenesetre - halkan és tán csendes, belső könnyek között - búcsúzni kell már: attól, ami eddig volt! Egy bár néha kissé korlátolt, de mindég szolid és tisztos, szimpatikus szellemtől, amely a „polgári” attitűdbe finomságot és erkölcsi érzékenységet vitt; komoly, méltányos és morális világérzést. Attól a - ha nem is a „szellemével”, de évszázadokon át mégis az agyával dolgozó magyar középosztálytól („osztályától a tollszárnak és aktapapírnak” - ha úgy tetszik), mely a valóságos szellemi munkának is bölcsője és természetes melegágya volt kis kultúránk kicsiny múltjában mindig. - Ahonnét Katona Józseftől és Vörösmartytól Babits Mihályig - a Bolyaiaktól a hivatalnok-báró Eötvösökig oly számosan jöttek és kerültek, hozván kötelességek és felelősségek nemes ösztöneit, szép érzékenységeket s azt a különösen alkalmas szemszöveget, mely a világot se nagyon alulról, se túlságosan felülről nem nézte. - Elsirattam itt, a háborús gyorsvonal felösmerhetetlenül bemocskolt bőrpárnáján ennek az értékes osztálynak kedves, régi életmódját, a mérsékletére büszkét és bölcset - megható és finom, mert soha nem tolakodó úri büszkeségét; - minden szellemi fölényt és tekintélyt készséggel elismerő tiszteletét - szerény, de józan és független kritikáját. Ó, még előítéleteit és apró korlátoltságait is, melyekkel senkinek se vétett, s melyek közül minden többre hivatottat tisztelettel sorfalat állva följebb engedett. - Hogy az élet s az egyén értéke nem földi javakon s a fényűzés túllicitálásain múlik - ezt a szellemet csak egy ily múltú és tradíciójú magyar kultúrosztály tarthatta ébren, mint kihunyó tüzet, és ebben hosszú ideig nem pótolhatja más. A társadalom e szerény, de kemény gerince hajlik immár, vagy törik; aljas cipőgondokban nyomorodik és pusztul e tisztos és szép szellem, bármily hősen tartsa is magát a végsőkéig; s hogy pusztul, ez minden inkább lesz (ez a szomorú!), mint a demokrácia diadala. - Harminc év múlva tán nem lesz kihez apellálni, és nem lesz kitől megkérdezni, hogy „Mi illendő?” és „Mi méltó?” - hogy mit lehet és szabad a büntetőtörvény paragrafusain, a kés-villa-kezelés megtanulható formáságain s a „Kérlek alássan, öregem” ostobaságán túl is. - Hogy mi az, mi nem fér össze a törvényeivel holmi szerény s tán csak képzelt kaszinónak, mely se nem „Nemzeti” se nem „Országos” - de tán mindegyiknél nemzetibb, országosabb és valódibb.

De nem akarok, nem merek így „hazabeszélni” mégse; ki tudja, nem vagyok-e elfogultabb a kelleténél, s van-e jogom? - Egy távoli rokonom mesélte el minap utolsó fizetésemelési küldöttségük történetét valami közvetlenebb hatáság vagy efféle előtt. Az államvasutakhoz

tartozó bizonyos ügyosztály jogvégezett tisztviselői járultak oda legkíméltebb jó ruhájukban, egyetlen tűrhető cipőjüket felhúzva ez alkalomra; s a szónokuk rövid és meggyőző beszédben fejtette ki a háborús élet elviselhetetlen nehézségeit, tisztelettel felsorolta a mindennél bizonyítóbb számadatokat. „A tanácsos tudod, gyönyörűen viselkedett; kezét fogott mindnyájunkkal, leültetett, szivarral kínált. Azt mondta, legyünk meggyőződve, hogy ő korrektül és kollegiálisan jár el az ügyünkben, képviseli a miniszter előtt jogos kívánságainkat... hogy a kegyelmes minap is csodálattal emlékezett meg a kar nagyszerű teljesítményeiről a háború alatt (az ilyesmi, tudod, jólesik az embernek!), hogy számon tartják a dolgot, és mihelyt javulnak a viszonyok... hogy nekünk is szolidaritást kell vállalnunk az államhatalommal s a kormányzás mai nehézségeivel, hiszen tulajdonképp... mi volnánk az államhatalom gerince és legmértőbb képviselője... így beszélt. - Nagyon szépen, finom tónusban folyt le az egész látogatás, és hiába... ez fontos, hiába, nem lehet másképp! - Nem ronthattunk be úgy, mint a műhelymunkásaink nemrég, rendetlen öltözetben, hangosan kiabálva, hadonászva, fenyegetőzve és egymás szavába vágva; miért vennők mi fel, hogy aztán velünk is olyan hangon beszéljenek?...”

Hogy a tisztviselők fizetésjavítása meglett-e? - kérdeztem. - Nem, legalább még máig semmi hír!... S a munkások kívánságai? - Hát azokkal mégis ki kellett egyezniök, engedni nekik - annyit zavarogtak, erőszakoskodtak... Ejh! De olyan csúnya volt mindez!

Hát hiába; itt nincs mentség! Az a kis megújulás alulról mégiscsak egészséges lesz, jótévő és hasznos; és józanabbak, okosabbak, frissebbek és fegyverzettebbek lesznek azok az új bírók, tanárok és mindenfajta köztisztviselők majd mához harminc évre - tán illőbbek ahhoz a korszakhoz, melyet a háború idézett fel, s ez adta meg morális tónusát. A halvány szépségekért pedig, melyek itt elvesznek - tán új szépségek kárpótolják majd a jövőt -, de másfajta szemek számára, mint a mi mai szemeink.

MI, ELHIBÁZOTT EGZISZTENCIÁK

Ez a titulusunk; politikai, jogi, emberi és szociális minősítésünk; így mondta gróf Tisza István a képviselőházban, ezen tehát már a Jóisten se segít; ez rajtunk szárad egyelőre. Mi valamennyien: orvosnők, tanítónők, női hivatalnokok, művészek és írók, önálló iparosok és kereskedők; mind, akik nem kizárólag a konyhán dolgozunk, akik szobatakarításon kívül egyéb-re is rá kell hogy érjünk, akik a családjuk helyzetén más módon és tán kiadósabban próbálunk segíteni, mint azzal, hogy magunk mosogatjuk az edényt, s szapuljuk a ruhát.

Nincs mentség számunkra! Most már beszélhetünk akármit!

Mondhatjuk azt, hogy de hiszen mi férjnél vagyunk (ha már ez a tisztán privát ügyünk is nyilvános mérlegelés alá kell hogy essék), hogy jó feleségek vagyunk és jó anyák; hogy a gyerekeink jól neveltek és *egészségesek* (utánunk tudná-e ezt csinálni gróf Tisza István úr a háborús közéletmezés közepette, ha nem volna véletlenül Tisza István és geszti nagybirtokos), hogy a férjünk akármelyik percben kész kiállítani rólunk a bizonyítványt csupa tiszta „kitűnő”-vel, hogy álmában sem kívánna nálunk jobb, gondosabb, áldozatkészebb asszonyt, sem emberibb, értelmesebb s belátóbb (mert a munka súlyát és értékét ösmerő) élettársat. - Hogy hiszen igaz, tán „meg is élhetnének” esetleg az urunk havi ötszáz koronájából, ehetnének családostól hadikrumplit és hadikáposztát, s még éhen se halnának mellette - hanem mindazt, ami „több”, ami egy kis föllélegzés egy-egy szegényke pillanatra, egy színházi este a hátulsó sorban, egy szerény nyári üdülés, egy könyv - egy parányi, háborús, ijedt kis *öröm* itt-ott, mert hisz idegeink is vannak, nemcsak gyomrunk, s az idegek nem laknak jól nap mint nap savanyú

káposztával: - hát mindezt, igen, *mindent*, amiről gróf Tisza István nagybirtokos úrnak szociális helyzeténél fogva nemhogy tapasztalata, de még sejtelme sem lehet - ezt a mi kenyérkereső munkánk, a mi erőpótlékunk, a mi idegbeli „Ersatz”-unk adja meg magunknak, szegény gyermekeinknek - szegény agyondolgozott emberünknek is.

Hát ezt hiába, ezt ő nem értheti még oly okos ember léte sem, és tán nem az ő hibája. Ám hiszen kezdek azon is, hogy *a kényszerűségtől* eltekintve is *szabad akaratból* ezt választottuk, vállaltuk és akartuk, *ezt* az életformát: valamely a háztartáson kívüli foglalkozást. Mert minden *magunk választotta*, szabad, *pénzbeli ellenértékén mérhető eredményű* munka sokkal kiadósabb, kifizetődőbb, önértetet emelőbb, idegileg elviselhetőbb foglalkozás s az életet jobban, méltóbban betöltő - már egy közepes - értsd: középiskolai nívón álló műveltségig jutott ember számára is; vagy csak egy eleven, friss akaratú; avagy bizonyos irányban tehetséges, hajlamos ember számára - mint örök-egyforma, kilátástalan, eredményeiben elmosódó, lélekölő, idegcséplő, unalmas, csipcsup babráló rendszertelen foglalatossága egy *mai* háztartásnak.

„Mai háztartáson” itt nem háborúsat értek; hiszen tán még gróf Tisza István úr sem hiszi és akarja, hogy addig tartson a háború, amíg az (egyébként matuzsálemi életkort aligha ígérő) új választójogi törvény. Beösmérem, hogy a háborús kisháztartásban ma három asszony is eltölthetné, elpocsékolhatná napjai minden óráját, idegei minden rostját ácsorgással, beszerzési ügyletekkel és apró (Isten előtt már elkövetéskor lekvittelt, leszenvedett) panamácskákkal tisztán a családja betevő falatjáért; s *ez egy okkal több*, hogy hösnőnek tiszteljünk minden háztartást is vivő, családost, férjes - s még azonkívül pénzért is dolgozó asszonyt. (Pedig a „dolgozó” nők hasonlíthatatlanul nagyobb százaléka családban él!) Ám normális időben, ahogy négy évvel ezelőtt volt, s ahogy (vakmerő percekben reméljük) tíz-tizenöt év múlva megint lesz; a „mai háztartás”, kivált a városi, nem ad elég *igazi* dolgot egy valamennyire tetterős, átlagos tehetségű embernek; ha csak az erőltetett hűhózást, férjámító sopánkodást, apró okokért házsártoskodást nem tekintjük „munká”-nak; vagy a hisztériásan túlzott, lihegő és lelkendező csiszolását még a szőnyegszögek fejének is mindennap, rézpuccoló pasztával. Nagyanyáink korában (hallomásból, meséből tudom) otthon készült a ruha, az élelem minden anyaga, a háztartás minden eszköze; öntötték a gyertyát faggyúból, gyúrták a sajtot, ütötték a lámpába való olajat, munkálták a lent, kendert, szőttek-fontak, varrták az asztalneműt, zsákot - szemelték a magnak való búzát, pitlélték, szitálták a finom lisztet. Nagyanyáink közt volt is igen sok *emberileg* magasán álló, érett, derék, tapasztalt, okos, erkölcsileg és gyakorlatilag önálló, magáért és másokért *felelős* asszony, nagyasszony, ki nyilván megérdemelte, hogy követet küldjön a diétába, szavazzon, főispáni hivatalt viseljen. Hasonlítsa akárki egy ilyképp kitöltött élethez a *mai* unoka, a városban lakó, hivatalnokhoz ment, három szobában élő, egy cselédet tartó asszony sorsát - gondolja át intenzíven és osztózni fog a nézetemben: *a mai, átlagsorsú, középrendű* nő számára csak erkölcsi és emberi emelkedést jelenthet minden kereső, jobban mondva (mert itt a hangsúly): - maga választotta munka. Csak éppen hogy a férj nem vághatja ki illő önérzettel: „Eltartalak - én tartalak; nélkülem éhen vesznél!” - és valamire való férj hiszem, szívesen elengedi ezt az örömet.

De milyen ócska, agyonszapult, elavult igazságok ezek; örület hogy az ember így *belemegy*, hogy szóba áll, hogy elősorolja... de mikor oly elképzelhetetlen, oly hihetetlen, hogy *ma* így beszélhessen valaki, még ha gróf Tisza István is a neve. Hát nem néz körül? Hát nem látott „méltó és természetes” élethivatásukban „maradt” nőket órákon át ülni a tükörsztal előtt, buta semmiségekkel bibelődni, masszörrel, szabónővel, kézápolóval és kozmetikussal tárgyalni, divatújságot tanulni, fél napokat állandóan toalettügyben komissiózni - nem látta és nem undorodott? És az ő háborúját, melyet büszke és méltó önérzettel vállalt kezdettől - hát nem látja, hogy ezt sem lehetne csinálni, folytatni (bár ezt nem érdemképp hozom fel) a háztartáson

kívül dolgozó nők nélkül; s a hadügyminiszter tyúkkal-kaláccsal csalogatja, a Haditermény nagy fizetéssel marasztalja ez elhibázott egzisztenciák folytatóit! De nem, hiába minden!

Hiába! Tisza István gróf úr igen okos ember és igen-nagyon főembere ennek a Magyarországnak. Ő nyilván jól meggondolta és alaposan átélte magában azt, amit mondott, egybevetette gondolatait, tapasztalatait a mai társadalmi életéről való megfigyeléseit - biológiai, közgazdasági, szociális és filozófiai ismereteivel; hiszen a szó jelentős (jól tudjuk - ma is: *felelős*) helyről hangzott el, s bizonynyal lesz kinél tekintély adta visszhangra találjon. Rajtunk hát a bélyeg! Egész létünk hamis és hazug alapon áll, ferde síkon, lejtőn, ha úgy tetszik; életformánk erőltetett, csinált, hiú, nevetséges vagy erkölcstelen; „elhibázott egzisztenciák”, mi!

S a választójogunk?... Minek is, minek ide, minek máma? Mit használhatna, min változtathatna itten, ahol ilyeneket lehet mondani, fő-fő helyről és büntetlenül. S ez a választójog, amit most csinálnak, az urak... hát megérdemelne ez minket; küszködő, dolgozó nemes és tisztelt *osztályomat*; önmagán tülemelkedni kezdő nőnemet; minket, jóra való asszonyokat? Hát nem vagyunk mi túlságosan is jók ide ma még; ebbe a magyar politikába?

S hogy változzék egyhamar? Amíg már én élek s szavazhatnék? Hogy békés intézmények s nem rettegett borzalmak útján változzék?... A bizalom kifogyta „szentlélek elleni bűn”, bocsánattalan, mert megszűnt benne a megértés lehetősége! Mea culpa... de én már belefáradtam, én már nem bírom, én már nem sírok és nem vesződöm és nem akarok „sokak” miatt szenvedni hiába, mikor „kedveseim”-ért tán még tehetek legalább valamit, és mikor úgyis mindegy, mindegy! Én szigorúan betiltottam magamnak a reménykedést, a jobbra várást, és nem akarok törődni semmivel! Miért éppen a választójogunkkal?

Ott van gróf Tisza István, elég okos ember, majd tudja ő, mit csinál, majd elintézi, kirendel, megcsinál ő meg a többiek mindent olyan jól és üdvösen, mint ahogy mostanig - ahogy most van.

1918

A KÖNYVEK ÜGYÉHEZ

Az okvetetlenkedés, piszkálódás, bőribe-nemférés már megint módot lelt, hogy ráuszítsa a konzervatív sajtót egyikére Budapestünk nagyon kevés, igazán kitűnő kultúrintézeteire: ezúttal a Fővárosi Könyvtárra. Nálam hivatottabb hozzászólók már illőképp megfeleltek - érvekkel és komoly cáfolatokkal - Bangha páternek is, a *Budapesti Hírlap*-nak is, s alig hiszem, hogy azok a hivatalos hatóságok, melyek illedelemből most már foglalkozni kénytelenek ezzel az erőszakolt és okatlan ügygel, ne volnának vele jó előre tisztában.

Úgyszólván a „közönség nevében” szólalok meg itt nyilvánosan, elszomorodván: be kár az ilyen hajszákért! Be kár kedvét szegni próbálni elszánt és kitartó buzgalmú, nagyszerűen következetes és kötelességtevő embereknek - be kár meg nem becsülni hálás sóhajokkal ezt a néhány intézményünket, melyekből a közvetlenség, rend és céltudatosság szelleme derül a lassacskán izmosodó magyar művelődésre! Mintha volna legalábbis minden utcaszegleten egy-egy ilyen könyvtárunk! Ahová bemehet bármikor bármilyen felnőtt emberi lény, férfi vagy nő, foltos cipőjű vagy ragyogó; ha érdeklődése őszinte és szándéka tisztességes, ha rendes lakását valamiképp igazolni tudja - megkaphat akármilyen könyvet, szíves útbaigazítást; olvashat kedvére tiszta, fűtött helyiségben, csendben, jól kiszolgálva; vihet haza is könyvet két hétre, meg is hosszabbíthatja, ha kell; ingyen, könnyen, gyorsan, szívesen; s mindezt egyszerű, nyájas magátólértődéssel intézi vele a könyvtár tisztviselőkara, mely valóban úgy érzi (milyen

nagy dolog ez minálunk), hogy *ő van itt a közönség kedvéért*, s nem megfordítva, s hogy mint a katalógus mondja: „A könyvtár nem *könyvek múzeuma*, hanem a közönség által olvasásra keresett művek *mindig hozzáférhető* gyűjteménye.”

Nem akarok személyeskedni, de gondoljon csak ki-ki a maga külön, elkedvetlenítő tapasztalataira sok egyebütt. Az ürességtől kongó „olvasótermekre” vagy annak a néhány embernek megbotránkozott pillantásaira, kik mintegy bérbe venni látszottak egy-egy szakkönyvtár kizárólagos használatát, mert valamelyik nagy tekintélyű professzor vagy egyéb úr atyjokfia, leendő apósuk, mit tudom én! - Emlékezzünk a morózus öreg könyvtár-szolgákra, kik elképedve és gyanakodva mérnek végig egy-egy új, eddig nem látott olvasót, mintha vizsgáztatni akarnák, mennyi az évi jövedelme, ki volt az ükapja s a keresztapja. Kiket tisztviselő-urazni kell, és alázattal meginstálni, ha a betévedt érdeklődőnek nincs kifogástalanul frissen vasaltatva a nadrágja; kik dühbe gurulnak, ha észrevenni merészeled, hogy sejtelmük sincs a szakfolyóiratról, melyért esedezni bátor voltál; s mely ott hever valahol agyonporosodva az asztal sarkán, egy papírhalom tetején, véletlenül valami polcon, vad összevisszaságú lom közt, s lám... meglelted, már ujjonganál; de ez csak *egy példány*; a következő hol, ugyan hol lehet?... S miután előbb alaposan leszidtak, mert azt merted állítani, hogy négy füzet szokott megjelenni évenként Lipcsében vagy másutt, s nem három... végre kiderül, hogy a negyedik, hja, az még a professzor úr lakásán van, még nem küldte el, noha ez már tavalyi, mert úgy áll a dolog, természetesen, hogy egyenest az ő lakására jár, s aztán majd egyszer a többivel visszakerül... talán jövőre!... Ó, te szegény jóhiszemű szakember! („*Tudós*”, mily felfűjt, nagy szakállú táltos szó; milyen kifejezéstelen és értelmetlen! Mért nincs a „Wissenschaftler”-nek megfelelő magyar szavunk? De könnyű volna megmagyarázni!) - Te bátor ember, ki külön ajánlólevelekkel fölfegyverzetlenül lépsz be budapesti szakkönyvtárba; sőt netán véletlenül külföldi volnál, avagy onnét jössz; ha kutatásaid eddigi eredményét nem magyar „szakfolyóiratban”, lokális jóváhagyással és vállveregetéssel közölted; s mégis otthont, eligazodást, tájékozottságot, s érdeklődő segítséget, mégis tudományos levegőt, gyorsaságot, rendet, tárgyilagosságot, közvetlenséget, hozzáértést próbálsz keresni egy-egy ilyen „könyvmúzeum” elhagyatott, nagyképűen ásító, poros polcai között. *Bennfentesség* kell ide, naiv felebarátom, *bennfentesség* - (pfúj, de csúf értelmű szó!) fura magyar presztízse valami külön beavatottságnak; tudni kell itt a „dörgést”, ösmerni ezt-azt, „otthonos” lenni speciális helyi csacsiságokban. Aki mifelénk nem tud gyorsan tájékozódni, hogy kit hogyan méltóságozzon, vagy kinek mennyi borralaló jár, az meg se mozdulhat bizony! Pedig példának okáért valamely tudományággal igazán foglalkozó embert (nem „tudós”, hanem kutató; nem „sokat tudó”, hanem őszintén kereső, forrón s érdek nélkül érdeklődő szent csudabogarat!) mi sem jellemez jobban, mint hogy ily „jártasság”-nak szégyellne utánajárni, ily „beavatottság”-ok iránt érzéketlen, gögös vagy idegenkedő; s képes (uramfia!) még a nadrágja rajzosan aláhullámozó vasalónyomát is elhanyagolni, ha egy könyvet akar az istenadta egy bizonyos, biztosan meglevőt; vagy hogy ráigazítsák, de összes életrajzi adatainak bemondása s egy „bennfentes” külön protekciója nélkül. S anélkül hogy tudnia kelljen például hogy a „Tanári Olvasóterem” feliratú helyiség nem mindenkinek tabu, ki nem professzor (ami végre is helyén volna), sőt tanár egyáltalán sohasem olvas benne, hanem bennfentes ifjú urak és kisasszonyok... Egy kissé becsípett német bakát láttam egyszer egy magyar vasúti állomáson; szemközt állt a kijáratnál, rákvörös volt a kacagástól, majd szétpukkant, a hasát fogta. „Mit nevet, az Istenért?” - kérdeztem már magam is hahotázva. „Hát hogyne - lihegte, egy ajtó bejárata fölé mutatva -, nézze csak, ki van írva hihi, hogy arra nem szabad átmenni, és mégis, hihihi, mégis mindenki arra megy!” - Hihihhi... aki mifelénk az ajtók fölötti felírásoknak hiszen!

De ne térjünk el ily messzire! Hadd mondjam meg még egyszer „mint egy a közönségből”, hálasan és örömmel, hogy minden egyszerű ajánlott levelet postára adnom Magyarországon mindig nehezebb volt, több utánjárással, várakozással, nyeléssel, több indolencia és bürokrata gőg elviselésével járt - mint tíz könyvet kivenni a Fővárosi Könyvtárból. És hányszor mentem oda valami nagyon általános sejtésével annak, amit szeretnék: „Valami szertartásos, udvari, társaságbeli katolicizmusra gondolok: tizenhetedik századbeli spanyolra és korhű öltözetek rajzára; a cím: Szent Ildefonso bálja”... Vagy azt mondtam: „Magyar szőlőmívelés a milleneum táján” - vagy „Syria politikai helyzete a Juliusok alatt” - és mindig bizalommal mentem, és mindig volt, aki szívesen, serényen, tudással útba igazítson, s azzal a nyugati udvariassággal, mely mindenkinek egyformán kijár, személytelen, nyugodt, kötelességszerű s nem tolakodó, s melynek szívós és kitartó gyakorlása tán megbirkózhatna nálunk az úton-útfélen lökdösődés, a bárdolatlan presztízskérdés s a közönséggel szemben való hűbérúri (vagy szolgabíró) gőg csúf szellemével.

Milyen kár az ilyen oktan hajszáért! Milyen jó, hogy a Fővárosi Könyvtár emberei közül egy sem fogja ettől elveszteni se elszánt türelmét, se kötelességtudását, se munkaszeretetét!

1918

CSELÉDEK NÉLKÜL

Már csak nehéz álmaimban kísértének. Hisztériásan bandzsító, vagy tunya közönyű szemek a sok-sok fakó, eldurvult arcban; sunyin alázatos vagy nyíltan gyűlölködő tekintetek, ferdült alakok, bütykös, dagadt ujjak; érzem a pállott hagymaillatú blúzokat, melyek zsírfoltos redői közül kiemelyített még olcsó, avas parfümszaga a nagyságának, ki újonnan viselte őket... Polgári Háztartások hajdani, harminckoronás „mindenesei” - cselédeink; mégis, jó, hogy megfogytak, csaknem eltűntek. Nem váltogatják egymást kéthavonként a szobának zsúfolt, konyha melletti odúban, nem lesik ádáz és fulltag ellenségszívvel hálósobánk, íróasztalunk, pénztárcánk szűkös rejtelmait, nem fecsegnek rólunk a vicinél s a fűszeresnél; elmúltak, hadimunkára mentek, villamoskocsin rendelkeznek, piaci sátor alatt fennhéjáznak, távol falukban diadalmas, nagy napszámokon boldogulnak - vagy csúf lebujokban, végsőre elszánt csukaszürke férfiak közt osztják szét szegény, letarolt, agyonnyűtt, mégiscsak nővoltuk foszlányait... Szegény, szegény beteg asszonyi állatok, agyonnyomorított lelkek, tébult sorsok, elcsigázott idegek, letiport emberjóságok; elcsámpult nők, jogos ellenségek; milyen jó volt *megtudni*, hogy *meg tudunk élni* nélkületek! A hűbériség szelleme, mely valaha megszentelte s ihlettel, lélekkel, erkölcsi tartalommal látta el a cselédviszonyt, nemes erénnyé avatta e feltétlen testi-lelki odaadást és glóriával, becsüléssel, néha még jótéttel is üdvöztette... mily rég kihalt már; mily rég szétmállott a talaj, melyből egykor tisztessen szerény sorsotok kinőtt; s ti még itt tébolyogtatok - szikkadt kórók, enyésző gyökerek, hanyódva az új kor szelében - zavarva és akadályozva, gyötörve és gyötretve... A gyűlöletes háború révén kellett hát, hogy jöjjön ez a felszabadító tapasztalás: megvagyunk nélkületek, megvagytok nélkülünk. Jó-e? Bizonyos, hogy együtt még rosszabbul volnánk!

Mi a titka? Ezer apró dolgok, ezer háborús kisháztartásban napról napra tökéletesedő kis módszerek. Meg kell szokni a feltétlen és állandó rendet, mindent rögtön a helyére tenni napközben is, használat után; morzsát, piszkot, papírszemetet rögtön a gyűjtőhelyére dobni. A takarításhoz egyszer föltétlenül beszerezni a legjobb, legalkalmasabb szerszámokat, bútorkefét és szőnyegkefeseprőt (van, amelyik mindjárt hengeres bádogtartóba gyűjti a morzsát), kézzel, hosszú nyélen hengeríthető padlófényesítőt, pókhálózót, porolót, kézi porszívót, tollseprőt; mindent a legjobb helyről; (ó, mennyivel többet tudna ebben is már a *mai, meglevő technika* -

hacsak akarna!). A konyhai edénybe használat után azonnal vizet tenni és egy darabka szódát vagy káliszappant; másnap a csap alá tartva belé se kell mártani az ujjakat! Nem megy mindig és mindig és minden egyforma simán; de akinek a lakása nem nagyobb, mint *amekkora a föld és munka termelőképessége, s az emberek száma közötti arány* szerint kidukál, s amekkorát az emberi természet testi-lelki igénye kiszab; azaz: *ahány családtag, annyi szoba*; annyi négy fal (tágabb emberburok, sejt, odú, csigahéj)... szóval *ekkor* lakást, *szocialiter jogosat*, s amelyben gáz, villanylámpa, villamosfőző, hideg és meleg víz van, és egyik helyiség sincs a másiktól nagyon távol... ó, milyen ragyogóvá lehet tenni *naponta húsz percnyi idő rászánásával*. Az ember magára kap egy fehér munkaköpenyt, amilyen az orvosoké s a cukrászoké; hajára is borít valamit a por ellen, és dalolva, *frissen, ki-ki a saját szobáját, férfi, asszony egyképp*, a nagyobb gyerek is segíthet; mindössze húsz perccel később jutunk fürdőhöz, reggelihez. Szobát csak az érdemel, aki ki tudja tisztogatni; cipőt is csak az, ruhát is az. Rabszolgatartás, embertelenség, szociális vétek egyik embert a másikkal szemben testi szolgálatra kényszeríteni. Senki se szónokoljon nekem szociális problémákról és megoldásokról - míg undorral ledobott szennyese fölé naphosszat hajol egy élő emberi lény, két kézzel dörgöli, lúgos oldata gőzét szívja!... Persze, ha megkonstruálnák az összes *ma már lehető gépeket*, s csak egy mosodai tisztviselő kellene, ki számba vesz, szortíroz, jegyez!...

Igen-igen, de gyomrunk is van, s a „tűzhely” nemcsak illúziót, hanem meleg ételt, jó „házikoszt”-ot is jelent!... Tudom; és azt is, hogy a „közös konyhák”, melyekkel vagy tíz évvel ezelőtt nagy hévvel és kevés okossággal kísérleteztek - nem váltak be sehol. De nem ám; ennyire mégsem egyszerű a dolog! Ha hetenkint más-más nagysága viszi oda a maga kis külön megszokásait, egyéni ízléskéit, eggyel-jobban tudását, a többin-túltenni akarását; nem, a *szakmunkát, a rendszeres munkamegosztást* mégsem, csak úgy a kék levegőből szedte a gazdasági élet. - A közös konyhák megbuktak, de *a centralizáció folytatódik azóta is zavartalan*. Nézzük meg most, a háború alatt egyes beszerzési csoportok étkezőit; mi egyebek jól csinált közös konyháknál? Én az újságírókét ismerem. Nem tudok közelebbit a szervezetről, de amit ott kapunk, feltűnően jó és olcsó, az abroszok tiszták, az edények ragyognak, az asztalon virág van, s a kiszolgáló kisasszonyok kedvesek, ügyesek, szerények és buzgók. Elnézem: egyik-másiknak egy mozdulatában több a belső előkelőség, mint sok semmittevő, cicomás fruska egész valójában. Noha a nap bizonyos óráiban „szolgálnak” - *hölgyek* mégis viselkedésüknél fogva; *emberek, mert dolgoznak és jól dolgoznak*; egyébre senki sem kíváncsi. Az ökonomiásabb, könnyebb, boldogabb jövőnek, az anyagi életvitel kikerülhetetlen centralizációjának fekete ruhás, fehér kötös kis papnői már...

Mind szép, mind szép; de *a gyerek, a kicsiny gyerek*? Aki még nem segíthet a szoba takarításában, akit még nem lehet közös étkezőbe vinni? S a fiatal, középsorsú anyák ma nagyrészt dologba, hivatalba, órákra mennek, és ott kell hogy hagyják a kisgyermeküket. - De hát csak itt, éppen *itt* ne lehetne centralizálásról szó? A probléma megvan, az ifjú anyák dologra sietnek; ezen már nincs mit érzelegni, ezen már a Jóisten se segít! Cselédekre maradjanak a kicsinyek? A gyermekkori, titkos és titkolt, félig-szándékkal félfeledésbe szorított, de életfontosságú impressziók kutatója, az új lélekanalízis (ha mást nem) tucátjával tud közölni rémhistóriákat afelől, hogy *mi mindent tanultunk*, miben „világosítottunk” fel idő előtt és *hogyan*, mi, mai emberek is (kiknek anyja pedig nem is járt még hivatalba) a cselédek útján; e mindenestől „korlátolt beszámíthatóságú”, többnyire idegbeteg és sokszor szükségképp züllött páriáktól, akik mivoltukról nem tehetnek. - Miért ragaszkodik érzésünk még ma is görcsösen a rablómese-mondó, mákfey-főző, parázsszénnel irló „szárazdadához”; mikor *álmodni lehet* - (Ó szép álom!) - hófehér bölcsős, higiénikus, gumipadlós és pasztörizált-tejes *csecsemőotthonokról, napközi bölcsődékről*; képzett, lelkiismeretes és jól fizetett orvosnők és pedagógusnők vezetése és folytonos, inspekciós felügyelete alatt! Hová a munkába menő középrendű

asszony is bizvást beadhatja kicsinyjét a nap bármely szakában, bármennyi időre, órákra vagy napokra, aszerint, ahogy elfoglaltságai kívánják; hová szoptatni, ellenőrizni, látogatni bármely időben az anya is bemehessen - mert hiszen a kisgyerek s a csecsemő iránt még túlzott és joggal féltő az anyaöszön.

S mert hivatalba, munkába *mégiscsak el kell menni*; s hány fővárosi tanítónő szoptat ma is dugva, titkon, szégyenkezve a tanáriban, az irodában, az igazgató különös elnézéséből, reszketve, hogy meg ne sejtsék a nyelvcsitilányok... kényszeredett, idegpusztító anyai mártíromságban két csengettyűszó között. - Így semmi esetre nincs jól; *amúgy* - mégiscsak meg kellene próbálni!

De miből, miből, miből? - sziszeg rám a kérdés. Mikor jut az emberi közösség munkateljesítményéből ennyi költség, ennyi gondviselet, jólét és egészség - a csecsemőknek? „De hiszen *ez takarékoság az emberi erővel!*” - Mindegy! Gebedjenek meg az erők, kivált az asszonyi erők; puskaporra, ágyúra, törre, méregre, emberfogó vascsapdára kell ezen a mai világon - amit a föld, a lég, az ég, a bányá, a gép, az állat s az ember ereje, munkája kitermel. - De így lesz-e mindig, örökig? Hátha nem! Várjunk, mi lesz, várjunk, ez most nem számít, zárójelbe teendő évek; most minden lét mártírium, most semmi se érdekes. „Ne szülj rabot, te szűz, anya, ne szoptass csecsemőt!” - míg e dolgot - az embervilág legszentebb, legfontosabb dolgát is valamiképpen el nem intézik. Cselédek nélkül!

1918

LELKES DOLGOKNAK LELKESÜLTJEI

Egy írást, nyilatkozatfélét készülök köröztetni (majd tudom már én, hogy hol és kik között), mely ilyenformán szólana: „Kijelentem, hogy nem akarok az új kormányzatban vagy általa semminemű hivatalt, állást, sem rangot, pozíciót, pénzt vagy vezető szerepet.” Nem ártana, bár tréfaképpen hangzik, mert a gyanú gyanúja tart vissza ma sok tisztességes embert (a legkülönbeket tehát) attól, hogy a felösmert jó ügyért szóban vagy írással, tettel vagy áldozással - önzetlenül, szerényen, tiszta meggyőződéssel dolgozzanak.

Mert (akár hiszik ma, akár nem) sokan vannak, hálistennek, olyanok is, kik bárminemű politikai szereplésre nemcsak alkalmatlannak és születlennek, de „zu gut”-nak is érzik s elszajnálják magukat. Elsősorban mindazokra gondolok például, akiket valamely egyébfajta szellemi produkció irányába hívott el erős szóval a lélek, s a hűtlenséget ahhoz szentlélek elleni bűnnek éreznék. Igazi költők és vérbeli írók, komoly művészek s a tudomány rászületett művelői között mennyien vannak (mindnyájan úgyszólván), kiknek szívéből nőtt, lelkéből lelkedzett mindaz, ami itt történt a közelmúltban, s remélhetően a közeljövőben történni fog. S mert így van, és mert azt hallják, hogy kevés az ember (megbízható s tiszta múltú) a munkára - mennének készséggel önkéntes közemberül, vinnék a fáklyát, tartanák a zászlót, zászlórudat, tennék, amire utasítást kapnak - nem várva s remélve mást, mint hogy így ezzel is hamarabb lesz igazságos és új rend e hazában, s új igazi haza a világon (mert nem oly távol e kettő), s akkor megnyugodva térhetnek meg újra csendes asztalukhoz, csendes lámpához, vagy halk műtermekben, rejtek laboratóriumokba - hol most, ma, a vajúdas ez idegeket tépdő heteiben - titkos finom és boldog szertartásaikkal úgysem áldozhatnának, külön isteneiknek áldozni úgysem tudnának. Hiszen emberek ők is; emberek vagyunk, földből lettek és ennek terményeivel élők; most vallást kívánunk tenni erről, hogy majdanra megint kiérdemljük nektárunkat és ambróziánkat, melyhez való titkos, szent juss az egyetlen kiváltság, mely nem mások elől vesz el valamit, hanem sokak közt oszt szét kincseket. A majdani, közeli, remélt és

boldog új világ új rendjében sem képzelünk el magunk számára jobb sorsot, mint hogy lehessünk, amiké születtünk, de nem megtűrt és kitartott fölös élősdiékként a köz nyakán, hanem megbecsülten és tisztességgel ellátottan munkánk után, ha arra a világnak szüksége, valóban szüksége lesz - ha pedig nem, ha a születő új rend szelleme sokallaná termésünket, s egyéb munkákban vélné hasznosítani emberi képességeinket - úgy engedtessek meg majd magunkban, szabad időnkben, titkon farigcsálni dalon vagy történeten, babrálni formán, irkálni rajzon, zöngicsélni halk muzsikán, mert e szent és drága hóbortjainkról leszokni semmiképpen nem tudunk, akarunk.

Jól tudjuk, hogy soha senki sehol sem lehet Plato amaz álomállama, melyet a „bölcsek” kormányozhatnak; annál kevésbé múzsa-papok, finom, nemes és tiszta elmék, hajszálsodrony idegzetek. Ó, más és külön rátermettségek kellenek ahhoz, és nem irigyeljük (noha annál inkább tiszteljük) ezeket, kik erre képességeik s eddigi életművük által ma hivatalból hivattak: kiknek mesterségük vagy művészetük anyaga, szegényeké (mint nekünk szó vagy szín avagy kő) - az ember, a tömegbeli ember. Most ők vannak soron, és e sor nem könnyű sor; tisztelet érte és féltő, hálás rokonszenv; s ha azt mondják „ember kell”, rendelkezzenek egy ideig velünk, nem vagyunk legrosszabb elem; de vegyék tudomásul, hogy nem akarunk, nem akarunk - még csak képviselő sem akarunk, sem a netaláni új parlamentben nem akarunk lenni.

Oktalan ideg, túlzott idegesség tán mindez, de megvan rá az okunk. Mindenekelőtt itt ugrálnak, itt lábatlankodnak a hivatott politikusok körül a szemérmetlen, a törtető senkik, a cinikus léhák, apró parazitái a csúnya múltnak - szájas háborús uszítók, kegyűri talpnyalók még oly közeli múltban; most túlkiabálják a vádoló emlékezést, és úgy tesznek, mintha forradalmat, köztársaságot, mindent ők találtak volna ki számunkra. Az új Magyarország friss vérű, tiszta teste majd csak kiveti magából e furcsa, rút kis coccusokat: de itt a másik had viszont: a hisztériásoké. Ezek nem aljas konclesők, hanem ideges, nyughatatlan bolondok, belső bizonytalanságokat rémülten rejtegetők; kik ha tíz ember összeáll, s kiált valamit az utcán, mindjárt és mindig odaugranak tizenegyediknek, kitépik a zászlót az elsőnek kezéből, ők akarják vinni, mindenkit túlkiáltani, s a szomorú csak az, hogy egészen mindegy, mit kiáltanak; ezek üvöltöttek vala legszilajabban, hogy éljen a háború, a nagyszerű, a „férfias”, a filozófiás és erkölcsjavító Háború. Itt van aztán harmadikul a nagyképűek humoros tábor. A minden lében kanál politikai műkedvelőké, politikusok „jó barátaíé”, kik félig hunyt, bágyatag szemekkel jönnek egy hadifű-teás zsúrra, s epedően kiáltanak fel: „Ó, mily jó itt, e kies szigeten; mily jó önöknek magánéletet élni.” - „Szörnyű, szörnyű sok a munka.” - „Egész éjjel kínlódtam, és törtem a fejem, és nem sikerült egy adminisztratív államtitkárt találnom.” - („Ugye, nagyon sok a munka?” - kérdeztem minap egy tényleges minisztertől. „Nem éppen munka ma még: inkább sok izgalom” - felelte komolyan és egyszerűen. De a fontoskodók, az ártatlan tetszelgők nem kicsiny tábor a fuldoklik a „munká”-ban.) Végezetül pedig itt vannak az igazán hivatottak és igazán jogosultak, kik most életművük csúcsára érve, szemerkés gúnnyal mosolyogják meg e sokféle furcsa törtetést, s aki érzékeny, észreveszi, és nem kívánná magára venni az ilyen mosolyt. Hogy így aztán a szerények, noha jobbak, félrehúzódnak mégis a nyegléket, a nagyszájú tudatlanokat veti majd a vezetők eleibe, nehéz választásra - ez, (hiába) az ő gondjuk, s majd csak megbirkóznak vele ez új, drágább haza javára: - ámde mi, akik nem szeretnénk egy látszatért megundorodni magunktól, sem félreértetni tisztességes emberektől, fenn kiáltjuk és kötelezzük magunkat: semmit sem akarunk. Csak éppen hogy ennek a másokért pórul járt drága kis s most vajúdvá újraszülető drága kis országnak ügye ezentúl a mi ügyünk is, szerethetjük végre úgy, mint házunkat, most már szerethetjük szívvel, mert házunk, portánk, otthonunk lesz, új rendje rendünk, barátja barátunk, ellensége ellenségünk; s ha dolgozunk érte, magunkért s testvéreinkért dolgozunk.

Most, ma, amíg tán mindannyiunkra szükség lehet; de mihelyt nincs már: visszatérünk. Az állványhoz, a lombikhoz, a szép, tiszta, fehér írópapírhoz, hová régen régebből és messzibbről küldettünk: hogy ott álmodjunk tovább szépeket az újszülött világnak, amellyel való sauli küzdelmét magános lelkünk sauli titkos Saul-küzdelmét mégiscsak az a megismerés döntötte el, hogy szépségre és önmagáért (s ezáltal mindenkiért) való kultúrára annak az új világnak is szüksége lesz; sőt, hogy ezerszer jobb tenyésztőföldje lesz ennek a kultúrának, a tegnapi, síratlan temetett, volt világnál. - Igen, mert minket, furcsa vajákosokat nemigen lehetett volna lelkesedésbe, tettbe, akár életmartiriumba is belevinni magában oly hitvallással, mely tyúkhúst s kalácsot ígér az eddig száraz kenyeret evőknek; mert tyúk vasárnap sem főtt ugyan eddig a fazekunkban, de büszkén nélkülöztük - és a kalácsot édes álomkincseinkért, s bár jussunkat jól tudtuk hozzá, de azt is tudtuk, hogy van drágább is ennél: a lélek szabadsága; s tudtuk legfőképpen, hogy csak vallásnak lehetnek hitvallói, csak eszménynek mártírjai, csak lelkes dolgoknak lelkesültjei. - A lelket, a hitvallást az eszményt pedig mi a kultúrában találtuk meg; az általános és felettünk való: az emberfaj haladása. S ma mindnyájunkat ígézetben tart e hit és szent remény, hogy az új Magyarországon, mely vér habjaiból született a szemünk előtt, és az új világban, mely maholnap tán rombolva épül - több ember foghat könyvet olvasni, képet látni, muzsikát érezni, mint eddig; hogy a „tömeg”, az „átlag”, a „középszerű” homályos és töméntelen árjából több „egyén”, több öntudatos, igazi lét fog felmerülhetni a csillogó szivárványló szintre; hogy több lesz, mérhetetlen több lesz a földön a lélek, mert több lesz a lelki öröm.

1918

ÖNÉLETRAJZ ÉS NAPLÓJEGYZETEK

ÖNÉLETRAJZ

Nagykárolyban születtem, súlyos és letagadhatatlan harminckét esztendővel ezelőtt. Az apám ügyvéd, később a megye főügyésze - mondják: eszes, szelídlényű és emberekkel bánni tudó; - nem volt idősebb, mint ma én, mikor hirtelen támadt betegség pár hónap alatt megölte. Anyám újból férjhez ment - ismét megözvegyült; most is otthon, a szülővárosomban éldegéli már nagyon elcsöndesedett életét. Az apai családomból - állítólag hiteles adatok szerint egy Gawga Zdenko nevű cseh ember háromszáz esztendővel ezelőtt jött be elsőnek a Morvamező felől és - bármint is nehezteljenek, akiket ma kívülem érdekel - nem volt rablólovag, hanem békés és hasznos mesterséget űző, királyudvari cseléd. Sok jel és adat vall rá, hogy később nemességet kaptak itten; Biharban meghirdették a szépapámét, amikor oda átvándorolt - de az ismeretlen ősök álmatag csergésű, északi és jobbágyi vére az újabb időkig megtartotta a családot városi házban élő, kézművesi, iskolamesteri, biztonságos és tisztos sorban, kicsinyesen szigorú erkölcsökben; nagyapám volt közülük az első diplomás ember; bíró. Anyám vérei az Urayak, a Nagy Iván és egyéb csalhatatlan történelmi kútforrások tanúsága szerint, a megye legősibb nemzetségei, az Árpád vezérrel bejöttek közül valók; s igaznak kell lennie, mert a „Wrá”-nak írott, ősi zsombékos, lapos otthonban sok száz évekig annyira hitték, hogy - (heves, lobbanó, konok és nemes hóbertú kisúrhad) - leütötték, aki tagadni merészelte. Az anyámat én még ismertem olyannak, aki csupa dac volt, gőg és lázadozás minden ellen; mert ez a minden az élet volt, a fajták és osztályok felett álló törvény, mely megörölte lassan és teljesen. Az előttem járt okoknak és nehéz, véres csatájú bonyodalmaiknak nemcsak a „Színek és évek” regény témáját köszönöm, melyért szülővármegyém - megizente - kegyetlenül csúffá tesz, ha megbántott földjére merem a lábam tenni; - hanem bensőmnek folytonos és küszködő kettősségét főképpen; ez igen kétféle örökség tusáját, mit nagyon analizáló, tudatos voltommal minden, léptemben nyomról nyomra kísérek. Kissé azt is mondhatnám: ez a csata karakterem, megváltozásaim, történéseim története.

Mikor hatéves lettem - addigi viszonylagos nagy jómód után - hirtelen maradtam árván és szegényül, a gyerekkoromra nem szívesen gondolok; a fiatalságomban minden nagyon nehéz volt és küzdelmes. Írni húszéves koromban kezdtem népies versikéket Szabolcska és balladákat Kiss József hatása alatt, Erzsébet-nőiskolás koromban a Basch Árpád *Géniusz*-ába. Később Gellért Oszkár szerkesztette a lapot; az ő biztató, bátorító szerkesztői levele (egy nappal sem igen volt idősebb nálamnál) már vidéken ért utol, valamint ott jutott a kezembe készen, csinosan, friss nyomdafestéktől illatosan az első könyvem is; anélkül, hogy magam szedőt, korrektúrát, kiadót, kritikust a szememmel is láttam volna. Csak most, tizenegy kötet után tudom ésszel felérni, milyen nagy dolog ez; és elkésve megköszönni Gellértnek, akivel minap találkozva, tíz év után először - örömmel vegyes mélabúval állapítottuk meg, hogy akkoriban mind a ketten hosszabb haját viseltünk.

Ez az első kötet, s a túlságosan is jó fogadtatás, melyben részesült - mégiscsak elkésett nekem. Akkor már nagyon is szövevényesen körülvelt és behálózott, megkötözött volt sok-sok dolog, melyekből kibontakozni azután egy élet sem volt elég. Ha mindez hamarabb jön... igen, talán egész kis dolgokon múlik minden! Vidékből, családból, előítéletekből, kapcsolatokból, robotos munkából, anyagi nyűgökből, önmagammal való súlyos konfliktusokból - egy állandó és folytonos kimenés azóta az életem; s ezen a kivándorló úton tán csak fényképfelvételek az írásaim. Vagy beléjük kötözve dobom ki a hajómból a fölös életballasztot, és lesz minden

egyre könnyebb! Nem élek gondok, bajok és belső viták nélkül, de a mostani életem minden idáig volt éveimnél viszonylag jobb, fejlettebb és enyémebb; áldassék mindenki és minden - megtévesztések, hóbortok és szomorúságok, akármifélek - melyek e szabadabbá levésre, magamhoz közelebb jutásra akaratlanul is segítettek.

Ez a lényeges - tán még inkább, mint amit tehetségnek hívnak s melyben magamra nézve nem szüntem meg időnkint nagyon őszintén és szomorúan kételkedni. De ennek a kimagyarázására kevés itt a hely.

Szeretnék pár esztendőt még tűrhető egészségben megélni; a kis fiamat nőni látni; néhány álom-messziségnek vasúton nyomába szaladni; dülásig lakni csak álmodhatóan pompás teliségű könyvesházakban; néhány kötelességnek érzett íráshoz szeretnék még magamban hitet; csak annyit, amennyi okvetlen szükséges! Vajon ráérek-e mindezekre?

1914 AUGUSZTUS

Szeged, 1914. augusztus

Egy nagyon szegényes kis szobában, nagyon egyedül ülök, és várom Ervint, egyetlen, édes uramat, és úgy várom folyton, hogy mikor felém jön a jelzett órában nagyon ismerős és mindennél kedvesebb lépteivel, mindig úgy örülök fel a láttára, mint utolsó, ajándéku nyert napnak: „Ma még láthatom!” Minden órában jöhet a déli határról utolsó percig titkolt hadiesemény híre, mennie kell, s még jobb eset, ha sok sebesült jön, és őt itt tartják - de olyan elfoglaltságban, hogy látnom nem lehet. Mégis - ha így volna!

Nem tudok mást, másnak, másról írni; hosszú üres órákban is vele kell foglalkoznom, első, megtalált, egyetlen társammal, akit viszontláthatok-e és ha igen - megtaláljuk-e oly hosszú idő múlva egymásban ugyanazt, megváltozásaink összehangolhatók lesznek-e hiány nélkül, nem állunk-e idegenül egymással szemközt, nem áll-e közénk gátul az a néhány tett, szó, elmosolyodás, amivel sok-sok távoli napunkon megcsaljuk és megszegjük majd a fájdalmat? Mert egy hosszú évig a fájdalom egyetlen gesztusába merevülni, félpercnyi elszórakozás látszatával sem véteni ellene; ezt az *ember* lelkialkata nem bírja el, túl gyarló hozzá; - pedig ma szentségtörésnek érzem azt is, és éreztem az első tíz napján (Pesten) a válásnak, ha valakinek normálisnak tetsző hangon jónapot kívántam. És mégis beszéltem emberekkel (igaz, hogy mindig őrá) -, később tán el is mosolyodtam volna néha; ő első naptól élt, tréfált a többiekkel, sakkozott, társaságban vacsorált, vendégségben élt stb. Ezek pedig még csak az unalom és a várás napjai voltak. „Nem érzem a háborút!” - De mennyit és mennyifélet kellhet egymás nélkül, egymás kontrollja, befolyása, szerelme, tekintete nélkül megélnünk! Nem homályosul-e majd intenzitása annak a biztos tudatnak, hogy mi csak egymás lelkében, egymás érzésében, agyában, szeretetében, szerelmében, gondolataiban, méltánylásában, összhangjában vagyunk igazán *otthon*, önmagunknál? Hogy egymás törvénye vagyunk, leglényegesebb *becsületkérdése* - hogy soha, senki által *különbekké* nem lehetünk, hogy *egy materiából* vagyunk! Egy hosszú évig, tán tovább is nem *értékelhetjük* ezt közvetlenül: mindent az emlékekre és karakterbeli megrögzöttségre kell bízunk; és Ervinem *fiatal férfi*; ha a legkülönb is; nem *rögződhetett* meg annyira az életben és önmagában, mert hiába az eltöltött *idő*, az életidő mennyisége is faktor, számon kívül nem hagyható egy ember és lelkiélete meghatározásában. Örült-e nekem *igazán* most, tíznapi hírt sem vevés után a kaszárnya előtt; - jött-e felém azzal az ellenállhatatlan, ösztönös vonzalommal, ahogy két mágnes összetart - nem volt-e máris zavarodás íze a csókjaiban, úgy élt-e ez alatt a tíz nap alatt, ahogy *(tudnia kellett!)* - egyetlen elbírható számomra; ahogy ígérte, bizonyos szempontból szilárd és feltétlen

újrakezdéssel - szenvedélyes és túlzott vigyázással, *hanyagolás* nélküli „Achtung” megfeszítettségével mindarra, ami köztünk bajt és fájdalmat okozott eddig, ami már (végre) feledett múltjában olyan gyötrelmes volt nekem, ami hozzá méltatlan dolgokra sodorta lépésről lépésre - ami *egyetlen* lényeges különbség köztünk? Hanyagság, ráengedés, hibás gyanútlan-ság, óvatlanság nélkül élt-e csak tíz nap alatt is?... Az első óráink milyenek voltak? Soha még (mint e látszólag kis okért) oly véglegesen le nem számoltam; soha oly meggyőződéssel és egyszerű természetességgel nem láttam és kívántam a halált, mint amikor azt mondtam: legyünk együtt öngyilkosok. Azt akarta: várjak! És váratlanul, ugyanazon pillanat vak kívánságával és mégis lelkesen és mégis belső törvényből estünk egymás karjaiba; s este a Tisza tutaján azt mondtuk mégis megint: „Boldogság! Jó! Most folytatjuk Itáliát!” S amint az Arno és a Tevere és sok folyó és a Forum ősi tere, e Tisza is tudja meg, hogy: *csak mi ketten!* - A csendes, poros, méla és egyszerű alföldi éjszakába; a lusta, nehéz lelkű folyó síkjába is belekiáltottuk egymás nevét. Most - míg itt vagyok, és naponta láthatom: megint feledkezők és boldogak leszünk, mi egymást hihetetlenül megtaláltak. Ma lesz-e vagy holnap, vagy egy hét múlva, hogy egy nap tán hiába várom; leviszik, és mehetek egyedül vissza Pestre.

Első napokban ideges, szörnyű vízióim voltak felőle, sorsáról; elképzeltem szörnyű testi szenvedésben, nélkülözésben, leromlásban nekem oly kedves, drága és mindent kifejező fizikumát - a szemeit, az erős és okos száját, szőke fejét, a kedvest. - Most valahogy nem gondolok ezekre; lehetetlennek, kirekesztettnek érzem; ormótlan, buta véletlennek, amivel nem lehet, nem szabad foglalkozni. De mi lesz lelkileg vele? Az úgynevezett „befolyásolhatóság”-ról még sokat kell gondolkoznom. Nem jelentheti azt, hogy az embernek nincs jellege; nem jelenthet felületes hatásoknál sokkal többet. Igen, *van* remény! Komoly változás csak *fejlődés* lehet, s a fejlődés iránya nem térhet el *nagyon, lényegesen* két *annyira* egylelkű embernél, mint mi vagyunk. A *zavar* csak percekig vagy órákig tarthat, ha majd találkozunk. De *még ez is mennyire fájdalmas!*...

Gondolni akarok a legelső kedves időkre. Évekkel ezelőtt láttam őt, egy elhanyagolt külsejű diákot Málinál; elhúzódott, csak Edittel beszélt nagy hévvel és érdeklődéssel sportdolgozról. Akkor mondták, ki a kedvese és hogy vannak. Akkor felőlem is lehetett volna regélni. A kis diák évekre eltűnt a szemem elől.

Múlt télen az örületig ideges voltam. Karácsonytájt fejeződött be valami furcsa, lilás, érzelmes barátságom egy beteg fiúval, kit meg is látogattam Zürichben. Pestről már csak egyszer írtam annak; a többi levélre nem válaszoltam; - az idegbajom túlságosan lefoglalt és közömbössé tett. - Ervin már előbb volt nálam 2-3-szor. Különösen rokonszenvesnek találtam, de nem foglalkoztam sokat vele; néha kérdeztem a rokonait, miért nem jön a vásánapjaimra gyakrabban. Ő akkoriban kiállhatatlannak talált - az akkori társaságomtól, íróktól, festőktől még jobban idegenkedett; csúfolt mindnyájunkat a testvérei előtt. Éreztem, hogy ilyenfélén van - nem volt valami fontos nekem, de mint sok-sok hasonló esetben, némi kedélyes humorral vártam, hogy *feltétlenül* barátságosan fog hangolódni és megkedvel, ha jobban megismer. Nem is lepett meg, hogy így volt; - amikor negyedik vagy ötödik találkozásra az, előszobában kereken kijelentette ezt. Pillanatnyi örömmel, szívesen nyújtottam akkor kezét. Soha és sokáig még nem is álmodhattam, hogy szerelemre (és nemcsak barátságos szimpátiára) kerülhet sor egy nálam tíz évvel fiatalabb emberrel.

A Beck álarcosbálra készülöben ültünk néhányan egy este a Philadelphiában; ő is a rokonai-val. Idegessé tett a sok ember és a sok szó, felkeltem, hogy elmenjek; Ervin váratlanul felállt, hogy elkísér. Gondoltam: - minek udvariaskodik - bántott, hogy háborgatom, kocsiba akartam ülni, aztán: mindegy! - gondoltam mégis. A kapuban Ervin szokása ellenére kezét csókolta,

mégpedig rendesen hosszasan. Nem értem, hogy én, aki ilyesmiben elég figyelmes és hamar tájékozódó voltam mindig - ebben az esetben teljesen gyanútlan voltam. Igazán nem törődtem akkoriban szerelemfélével, teljesen letettem volt ilyenekről, idegileg sem voltam ilyenre hajlamos; - vagy mert akkoriban az új selyemruháim, a sok szabadidőm (szabadságom), sok szereplésem (felolvasások) révén több emberben is láttam udvarlási hajlandóságot, és nem sokra becsültem; - magamról is tudtam már, pár évi léhaskodó, flörtölő múltamból, mennyit jelent egy szellős, fellegetes est hangulata s egy hosszabb kézcsók a kapunál... Nem sok napra, egy délelőtt - szép februárvégi nap sütött, elmentem a kávéház előtt; megláttam őt a sógornőjével, akit végképp nem szívelhetek; és minden gondolkodás nélkül, hirtelen ösztönből, mikor beköszöntem, betértem. Aztán elmentünk járkálni együtt - míg Edit egy látogatást tett, Ervin végignézte az ebédemet, fánkot evett is; intenzívebben, de tréfásan beszélgettünk; én megdobtam egy kenyérgolyóval. Már majdnem megszöktünk ketten Edit elől, de az lóhalálban utánunk szaladt, és aztán együtt jártunk alkonyatig. „Térjete be még egy kicsit, olyan jólesne!” - mondtam, félve a magános estétől, de Edit kurtán megtagadta. Kezet nyújtottam - Ervinnek is -, meglepetésemre és örömömre azt mondta, hogy ő bejön, és búcsúzott Edittől, ki láthatólag dühös volt. Akkor este sokat szögtünk együtt ezt a nőt: ez volt cinkos barátságunk kezdete. - Még egy estére emlékszem, vasárnap, Tóth Árpád, Lányi Sarolta és mások voltak nálam, átmentünk vacsorázni a kis vendéglőbe. Tóth célozgatott valamit ránk tréfásan, és én komolyan leintettem. Aztán Ervin sétálni akart, én nagyon hívtam Halasit; - tudja Isten, igazán „nem akarózott” nekem flörtölni Ervinnel, s már akkor úgy sejtettem: ezt akarja. „Hát kell ez?” - kérdeztem kicsit lehangoltan, mikor merészen a karomba fűzte a karját. Akkor este olyan szörnyű katedrásan, professzorosan beszélt, hogy szinte elszomorodtam; holmi pszichikai problémákról.

Az álarcosbál előtt még volt nálam. Egy felolvasáson, a *Nyugat*-nál - emlékszem, azért olvastam verseket, mert a novella, amit akartam, nem tetszett neki. - A bálra mondtam, hogy tervezek ruhát neki; a sógornője és a családja azonban nagy hevülettel ütötték össze számára barátságát. Nagyon kedves volt benne, és amikor karonfogott, becsületből, nobilitásból vittem oda másokhoz, fiatalokhoz; hogy foglalhatnék én le, ha tíz percre is, ilyen fiatal legényt? Én is - mondják - jóformájú voltam pedig a kártyaruhában; Ervin, azt mondta, szemmel kísért és őt is kedvetlenítette, ha más karonfogott. Egy ajtóküszöbön egy percig nagyon egymás szemébe mélyedtünk, nagy bátran a selyemálarc védelmében. Kedvetlen voltam, hamar levettem a maskarát; azontúl vacsoráztam, s egy öreg asszonnyal beszéltem még egy óráig. Ervin előbb elment, a kávéházban iddógált és csevegett „intimusan” sógornőjével, ki iránt akkor lovagi érzései voltak. Az ilyet, megvallom, ma se értem nála - egyetlen hibájából, a hanyagságból ered az ilyen sajátságos következetlenség. Engedi magát. - Egy órával utána én is elmentem. Másnap hozzám jött Ervin; megbeszéltük, hogy olvasni fogunk, és tudományos könyveket, egy régi, piszkos, német fizikát említett. Talán kétszer olvastunk belőle.

Aztán beszélgettünk magunkról és mindenről és jólesett. Egyszer úgy jött Ervin, hogy Cecile-hez voltam teára meghíva. Kisétáltunk; egyet gondoltam, és a hűvösvölgyi kocsiba szálltam. Hold sütött, és ez volt az első tavaszi éjszakák egyike. Arra gondoltam, lám, nem érzem kegyeletlenségnek, hogy itt járok vele, ahol a másik fiúval is jártam egyszer egy tarka, őszi délelőtt. Aztán a holdat néztem, a fekete fákat, a furcsa fényt, és vigyáztunk, hogy ne adjuk át magunkat a külső dolgok „hangulat”-ának nagyon. Nagy tisztaság téren ültünk egy padon, és *nagyon jól* hallgattunk együtt. Nagy dolog *jól* együtt hallgatni! Később megkértem, jöjjön át velem, és nagyon csendesesen, lábujjhegyen átmentünk a téren. - Visszajövet az erdőn át tréfalunk, neveltünk: Ervin azt mondja, én kacérkodtam. Ő is! - Azt akarta, ne menjek ma Cecile-hez; - én meg azt akartam, menjen ő haza, öltözzék át, és jöjjön oda velem. „Ha én egyszer

hazamegyek, előveszek valami kórbonctant!”... Ezért kicsit megharagudtam. Békített - később újra a karomba akarta fűzni a karját; kihúztam -, akkor aztán őt szinte kényszeríteni kellett, hogy a kezét ideadja a zsebéből, és kéz-kézben jöjjön velem. A villamoson csakugyan „kacérkodtam” pár percig, de Ervin rám szólt érte; ez borzasztóan kedves volt. Hazamenet halat vettünk vacsorára; én szégyelltem csak úgy enni, de Ervin éppen ezt találta tetszetősnek. Murillo *Halevő*-je jutott eszébe, és egyéb ilyeneken mulattunk. A szép, zöldselyem ruha, a zöldselyem cipővel ki volt már készítve, néha megnéztem, de fölvenni kissé már unalmasnak tűnt - és nyolcvan-száz ismerős idegen közt tolongani benne éjfél körül két órán át. Olyan könyv nélkül tudtam már ezeket az embereket! - „Tudja mit - mondtam végre -, nem is megyek Cecilhez!” Akkor meg lelki vádat érzett, és nem is örült nagyon. Később mégis beszélünk, oly jólesett nekünk egymással beszélgetni; annyira oldódott az idegességem, és úgy örültem, hogy ez a szótlannak vélt ember ilyen élénk velem. Személyes dolgokról is sok szó volt; éjfél felé mondtam: most már el kell mennie. Felállt, később odalépett, és megcsókolta oldalt fordított arcomat. Furcsa, vegyes érzésem volt, amikor elment. Meghatott, megörvendezettett és megijesztett. Kicsit bántott is, hogy ilyen hamar és „csak így!” merte. Pedig régebbi években én sokkal léhábban is flörtöltem; ez a különös. De akkor én már megtért voltam ezekből; és pont akkor nem is voltam szerelemre alkalmas hangulatban - legkevésbé. Viszont tudtam, hogy Ervin nekem nagyon rokonszenves, hogy értékes valaki; sejtettem, hogy itt csak *komoly* dolog lehetne *bennem*, és ettől megriadtam, hisz sok rossz tapasztalatom volt már.

Pár nap múlva jött az első levele, K. M. kezdetű, nagyon, nagyon kedves, becsületes, átlátszó és megható sorok. Nagyon drága az a mód, ahogyan Ervin nem tud írni - és ahogy ezt egyáltalán nem röstelli. Ugyanaz, mint a „társaságbeli” viselkedése. Nem zavarja, hogy kedvesen ormótlan, darabos a stílusa, ez biztonságot ad bele és mindezek mélyén - írásban és viselkedésben -, ha az ember jobban megfigyeli, kitetszik sok-sok báj. Ezt a levelét, a K. M.-t - megörzöm, ez nagyon böcsületes, drága, Ervines, ügyetlen, jó levél. - Válaszoltam: hogy mikor jöjjön, arról volt szó. A következő estén nem olvastunk már - nagyon intim volt a levegő; aztán megmondta, hogy már hetek óta szeret. Akkor csak nagy örömet éreztem, mondtam is ezt. „Úgy örülök!” - ez volt szinte minden, és akartam, hogy még beszéljen. Borzasztó drága volt, mikor megmondta, hogy nem tud. Megindultan és hálásan csodálkoztam mindenben, amit mondott az érzéséről. „Hát ilyen is van?” Később megmondtam, hogy én is szeretem; - és valami olyast, hogy ne kíváncs, inkább szeressen. Emlékszem, megdöbbszent ezen, és elhallgatott; - de nagyon-nagyon drágán, felejthetetlenül csókolt meg akkor. Ilyen csókot - úgy éreztem -, én már nem reméltem soha, és nem is érdekelttem.

Mostantól fogva olyan idő következett, amit el kellett felejtennem, ki kellett ejtenem, mert nem tudok rá derűlten és tisztán emlékezni. Nagyon gyakran, szinte mindennap együtt voltunk Ervinnel, és én napról napra jobban, komolyabban szerettem. Azt mondja: ő is. De nála egyéb dolgok komplikálták ezt. Lelki vád és küzdelem. Hátha bűn volt, hogy ilyen hamar és ennyire belement, hátha ártott nekem - nem véelve, hogy ilyen komolyan fogom venni -, vagy hátha nem is vagyok számára *az*, akinek hirtelen, meggondolatlanul beállított, s akiért érdemes ilyet tenni, elhagyni gyűrűs menyasszonyát. És megint lelki vád velem szemben, hogy *egyetlen* kívánságom és *egyetlen ígérete* ellenére nem volt őszinte, letagadta vagy eltitkolta, hogy egy éve vőlegény, s hogy eközben is - pár héttel előbb - nagy, izgalmas *viszonya* volt egy barátja menyasszonyával - s hogy mindkét nővel még *akkor* s azontúl csaknem *3 hónapig (minden bizonnyal két hónapig)* - levelezett. A menyasszonya talán fokozottabb gyöngédséggel írt neki, megérezve leveleiből némi távolodást - évfordulót juttatott eszébe, hiszen maguk közt feleségévé tette azt; - és Ervinben küzdhetett még a régi szerelem s a régi gyöngédség is -, „tizenegy hónapig írtam neki, hogy szeretem!” - s a másik nő emléke még túl eleven. De

mindezt nem volt ereje megmondani nekem, és el bírta viselni a kettősséget, s hogy feltétlen és kizárólagos szerelmet játsszék, holott nem volt ez. Dicséretére mondva: e küzdés nem volt egészen nyomtalan - *velem* szemben való lehangolódásban, hibák keresésében is sokszor nyilvánult. - Május huszonkettedikén pattant ki a dolog - bár még korántsem minden; akkor írt két szakító levelet; - (sokért nem adnám, ha azt, mely Weimarba ment, láthatnám!) - egyszerre, becsületes elszánással tisztázni akart mindent; döntött végre, és engem választott. Milyen szép, tiszta volna a múltam, múltunk, ha *minden* - csók, vallomás - ezen a napon kezdődött volna, és háromhónapi folytonos hazugság emléke nem tapadna ahhoz a képhez, mely felőle él bennem, és amely - (nem értem, de így van!) - oly távol áll minden álságtól, hamisságtól, zavartól, alacsonyáságtól. Huszonkettedikén és azontúl ő *is* őszintén, mélyen, nagyon szenvedett e dolgoktól - ha másképp is, mint én. Nem láttam még férfit - annyira férfit, mint ő - úgy zokogni és összetörni. Mégis mennyi sok ideig visszaesett még a nem őszinteségbe, a hanyagságba. Igaz, hogy én most már görcsösen, kétségbeesetten követeltem mindent - *teljes* őszinteséget, nyíltságot. Mennyi sok időbe telt, míg zárkózottságát, félelmét, önmaga előtti szégyenkezését legyőztem; sőt, az ilyen megnyílás talán sohasem lehet tökéletes. Nekem hosszú és kimondhatatlan sok szenvedést hozott ez az idő, és néha nem is értem egészen, hogy mégis túlélte a szerelmem. Minden szavát, ami becses volt nekem és kedves, újra kellett értékelnem, előről kezdenem és hányszor még azontúl! Nem lehetett vigasztalni, hogy ő is néha keservesen szenvedett. Sokszor kellett arra gondolnom, hogy herbertes, olcsódonhuános, könnyelmű szerelmi-léhának, hazug nőcsábásznak, bűnös könnyelműnek kell-e látnom azt, akinek minden mozdulata, a tekintete, egy szájrándítása, egy kézszorítása, minden higgadt, kedves szava, egyszerű, tiszta mosolya és végtelenül egyéni és magas szempontú morális ízlése annyira, annyira az *ellenkezőjét* jelenti mindannak. Nem bírtam megérteni ezt a csalódást, és máig is csak bizonyos nagyon intim percekben tudta Ervin úgy megmagyarázni akkori lelkiállapotát, hogy meggyőződéssel mondtam; *így most értem és megbocsátom!* Rendes érzésem *e szép pillanatok* emléke, meggyőződéses vagy kötelességszerű bocsánat - hisz Ervin azóta hajszálnyit nem vétett az összetartozásunk ellen; - aztán *vágy* a bocsánatra, hisz nagyon szeretem őt - aztán feledés, hisz az *idő* lassan elmossa a fájdalmakat, és Ervin azóta olyan jó, drága, szent, kifogástalan velem szemben, hogy még *én* is feltétlen boldogságot kell, hogy érezzek. Annyi figyelmet, tapintatot, elképzelhetetlen belső, aprólékos jóságot, kedvességet, finomságot, gyöngédséget pazarol rám, amilyenben soha - a századrészében sem volt részem eddigi hosszú és rossz életem alatt összesen. Azt mondja (bár az ő *modora* a szerelemben *kedvesség* volt mindig), *ennyire* kedves nem tudott lenni egyikhez sem. Én soha, még hasonlóan sem bántam senkivel, bár a vágy és a hajlam mindig megvolt bennem, ilyen teljes, feltétlen és gyengéd, szenvedélyes odaadásra. Csak ez tud kielégíteni; ez az első igazi szerelmem, olyan, amit nem szégyellek magam előtt. Hihetetlen harmóniához, váratlan értékekhez jutottunk időközben, és ez máig csak nő és erősödik. *Benne* is talán; lehet, hogy őt is meglepi mindez; hisz ő sem ismert *igazi* és *ilyen* szerelmet. Minden apróságon érzik. Gondolkozásunk formai különbségei nem zavarnak többé, ítéleteink oly egymás szerint alakulnak, mint két párhuzamos, oly egyéni, egy irányú és egymáshoz örökön viszonyló az egész pszichénk. És *vágyni* nem tudtam senki ölelésére még, testileg én még sohasem éltem; ő az első, igazi férjem; de mennyire *másodlagos*, lelki, kedélyi elragadtatásokon átszűrődő ez mindkettőnké; - erről felejtethetetlen emlékeim vannak. Csodának érezzük, és állandóan, boldogan csodálkozunk egymáson, magunkon s e szerelmen. Iszonyúan tudunk *együtt* lenni, hallgatni, beszélni, fél év óta egy *pillanatra* sem untuk egymást; soha én így még senkivel nem voltam. - És *külső történetekben* is oly sokat kellett átélnünk e rövid fél év alatt, milyen ellentétes váltakozódását helyzeteknek és viszonyoknak. Egy pompás nászút - egy világháború, válás, újra találkozás. Egyetlen életértékem, szerelmem - ha túl tudná élni, ami sok most majd következik; - csak akkor volna érdemes *magamnak* is túlélni; megmaradni.

Szeged, 1914. aug. 16. vasárnap

Most itt alszik kicsit fejfájósan szegényem félórát a Siposné asszonyom dívánján; inspekciót tartott az éjjel a kaszárnnyában, felverték néhányszor. Ma elment a Mars-kompagnie, egyik társát hirtelen, mit se álmodva vitték - ő is lehetett volna. Ma már elhitte, hogy van háború! Akik mentek, sejtelmük sincs - északnak-e vagy délnek; orosz vagy szerb ellen viszik őket? Most megint intenzíven látom és érzem a dolgok szörnyűségét, a nélkülözést és szenvedéseket, amiknek annyi épséggel, elszánt élniakarással, szívóssággal elébe néz. És sejtelmem sem lesz róla sok hosszú hónapon át esetleg, él-e és hogy van dolga. Nagyon *bírni* kell ezt az életet, hogy egyszer belefáradva, elfásultan, rémes ürességgel minden érzésben és gondolatban azt ne mondja az ember: egyszerűbben, rövidebben is lehet. Nehéz nem *kívánni* a gyorsabb leszámolást. Jó menekülni ebből!...

Reggel, kicsit felhős ég alatt érkeztünk Velencébe. Ervin álmos és fáradt volt, a hajón nagyon mereven néztünk az égen egy felhőt, nehogy baj legyen! De a gondola mégis kedvére volt és e meghatóan kedves kirakatváros szűk csatornautcai és apró, szép hidai. - Oly jó volt nekem, hogy csendesen, érdeklődve el-elnézegeti. Aztán lepihentünk a kis albergóban - délután találkoztunk Aladárékkal, kikkel még a hajón összekerültünk. A Floriani kávéházban este a kis nő már méregette hegyes szemecskéit Ervinre - mindössze egy pillanatig vettem észre, hogy visszanezített Ervin kicsit merőn és zavarodottan. - Az én szenvedélyes, végletes örömtagadásomnak, az én rögtön lefegyverkező rezignáltságomnak, az én: „Mégis igazam volt! Minden csak piszok!” című tendenciámnak milyen jó ürügye lett volna egy ilyen léha kis szemjáték. De nem, *tudatosan* legalább nem viszonzta. Szívesebben lett volna Aladárral jobban, és rosszul érintette, hogy A. viszont az asszonykája miatt ösztönösen hűvösebb, húzódozóbb lett. Ervin *minden más* férfinál tisztességesebb ilyenekben.

Néhány gyönyörű óránk volt Venéziában, kettesben. Egy este a Giardino Publicóban jártunk, kicsit a fájós dolgainkat feszegetve; de aztán könnyekig megbékéltünk, és a lemenő nap játszott nekünk a vízben; gyönyörű volt. Este serenata a messze bárkákon; majd a San Marco egy ablakából koncertzene. Nappal sokszor csavarogtunk, ballagtunk, élveztük ezt a sok kis akvarell szépséget este beértük gyümölcsvacsorával. A Lidó rossz emlékü. Ott egyszer keserűen voltunk, nem is jutottunk el a fürdőig - Ervin ócska sétapálcája a tengerbe veszett. Az én „özvegy” fekete napernyőm egy más napon Murano felől hazajövet, Ervin kész volt értemenni; aztán másikat vettünk. Milyen jó volt akkor még!

Bpest, 1914. aug. 27.

Itthon folytatom. Ervin a férjem; Szegeden megesküdünk, és két napig marad itt még; talán leteszi a doktorátust, és mintha akkor több volna a remény. Ma három tárgyból vizsgázik. Nagyon aggódom érte, és a gyerekem ügye is szorongat; az apja most el akarná pörölni tőlem. Mégis: *örülök, hogy megtettem*, hogy kedves jó urammal összeházasodtam; ebben a szörnyű időben egy kis nyugalmat ad az összevalók külső összekötöttsége.

Menekülni akarok mindentől, ami jelen; drága közelmúltunkat folytatom. *Ferrara* volt a másik állomásunk. Délután érkeztünk. A szálló régi, dohos, szűk folyosójú és komor patriciusi ház. Eső előtti, ideges, fojtott hangulat, forró levegő - a csukott redőnyű szobában dohos sötétség, mély, nyomott alvás. A múlt téli nyomott idegérzéssel ébredtem, s azt hittem: visszaesem. Kimentünk az utcára. Soha *elevenebb* érzésem nem volt, élesen fájtak a benyomások, s minden oly nehéz, fojtó volt; éreztem: ha *egyedül* lennék itt, szörnyű volna. De az én társam mindenkinél jobb, erősebb. Esőszagú utcákon a félkörű bástyafalig mentünk -

alattunk mély, haragoszöld lapály, fehér tehenekkel. Nagy csend, vasárnap délután - néhány katona halkán beszélget a sáncárok szélén. Gyönyörű fasor, fák, berek - mint a játékkártya tájai vagy középkori portrék háttére, a Giocondáé. Apró, vegyes, játékszerű és komolykodó. Mindenből van rajta valami: s a „táj”, a „város” szemlélhető, *tiszta fogalmát, világos képét* adja, szinte a fogalmat alkotni akaró gyerek fantáziájának megfelelőt - mint ahogy a „fa” tiszta, körrajzos, össze nem mosódható képzetét kapja, ki piniák és ciprusok között nőtt fel. - Meglepett, milyen friss az Ervin látása és milyen tiszták, meglepőek a hasonlatai is - az ítéletei. És oly összehangoltan utaztunk napi dolgokban, jövés-menésben, oly hihetetlen egyetértően, s folyton *érdekelve* egymást, folyton találva keresés nélkül beszédanyagot, percre sem unatkozva ily összeutaltan most már, idegenek között, elszigetelten és zavartalanul. „Kisvárosi élet egy hajdani nagyvárosban: ez itt a lehangoló!” - mondta Ervin. Az Este-vár szögletes falait ma is látom, s a vizesárkokat körül a sík város közepén. Sok a gyilkos szűnyog, kinimmel védekezünk és liziformmal dörgölődzünk este. Zárkózott, tartózkodó, szinte komor csend van itt. Estére térzenét hallgattunk a katedrális előtt; rossz kedvem volt; Ervin, furcsa, herbertes módon „látott bele” szépséget, gazdag múltat, tiszta race-t, nemes tulajdonságokat, Isten tudná még, micsodát egy negyven év körüli, gyászruhás, komoly viselkedésű és egyszerű ruhájú polgárnőbe, aki urával, gyerekével a szomszéd kávéházi asztalnál ült. „Illik Ferrarához.” Lesiklásnak érzem nála ezt a kedvtelést, túlzottan belemegy s eszembe jut, hogy így ment volt bele a „race” csapdájába és általa veszedelmes és hozzáillőtlen dolgokba, megbánt és megszegyelt szerelmekbe is fülig. Azt mondta: a ferrarai nő arcvonásai illenének az én belsőmhöz. Nagyon megharagudtam, de aztán kibékített. - Sok biciklist látni Ferrara utcáin, férfiak, nők, kirándulók, egyetemi diákok. - Nincsenek viháncoló, vasárnapi csoportok: magános párok, néhány férfi együtt, nők is inkább egymással. Különös ez, a veneziai elevenség, fecsegés után. Másnap délelőtt hetivásáros, vidékiekkel teli utcákat is láttunk, de csak néhány volt ilyen a piac körül. Ervinem olaszul biztosítótút vásárolt nekem egy bódé előtt: de milyen szerencsétlen, mihelyt vásárolni kell, árut kérni valami árustól. Érthetetlen ez nála. Egyébként oly kifogástalanul, pedánsan, óvatosan adminisztrált egész úton, kezelte a pénzt, mindent tudott: mintha valamikor az idő kezdetén ő tervezte volna Itáliát és mindent. „Itt most egy híd jön, itt egy kolostor, egy templom!” - Kezelte a Baedekert, a kis olasz könyvet (szótárt), a menetrendet, s e hármat cserélgetve mindent el tudott intézni, kérdezni, mondani, egészen komplikált dolgokat is; és pompásan bánt a pénzzel, szelíden, megnyerően, úri szerényen a kiszolgáló személyzettel. Az utazó-adminisztratív képessége meglepett; ezt nem vártam - azt mondja: ő sem!

„Szikkadt város!” - mondta. Porzóan száraz, forró falak, szikár, sárga falú házak zöld zsaluikkal, egyenes, merev függélyesek simán le a gyalogjáróig - szárazon szikrázó színek; feledhetetlenül jellegzetes kép egy ilyen ferrarai utca. - Emlékszem a diamant-palotára, a kis egyetem udvarára, Savonarola apró szobrára; - idevaló ember volt.

Bologna. A b és o betűk kerekdedsége. Kövérke, öreg nagyváros, komoly, de nem komor. A sárga színei is melegebbek, nedvdúsabbak - mint a narancs. Sok a pirosas házfal, tömbös kupolatető - a főbb utcák során kétoldalt mindenütt árkádok, kövér, kerek, biztos oszlopokkal vagy vaskos pillérekkel. (Békéscsabán folytatom!) - Milyen kár, hogy minden apró, drága hangulatunkat most ide nem jegyezhetem! Az idő siettet, de mégis ez, ezerszer ez marad a legdrágább emlékün, magunkkal hozott kincsünk, minket egészen egymásnak adó: Itália.

Bolognában zajos volt kissé a vendéglői szoba - de e nagyvárosi élet jól hatott itt. A kert a kis tóval s az öreg vendéglőssel - a tamarindo szörppel s az esernyős öregúrral. „Kávéház, villamos, boltok... mindez elveszi az egzotikumot”, nem hat olyan mélyen, de könnyedebb impresszió. „Bologna a legszebb!” - mondta Ervin. Ott mondtam meg, hogy irigyen, csúnyán, gonoszul gyűlölöm volt női emlékét.

Pistoia - a kedves Pistoiaácska - s a Hotel Kozaini, ahol néma személyes viszonyban voltunk a személyzettel. Sohasem felejték egy kis teret a bástya alatt, a ciprusokkal s a márvány mosodával - egy másikat a kampanilével, ahol a furcsa, patikai jelenet volt. „Receto... aromatico?” - S hogy megszaladt tőlünk a laboráns! Nem sok beszédű nép ez sem! S az *esték* - egy nagy pompás kocsizás, s a messze Appenninek (a pincér alkudott értünk a kocsissal), s az *esték*, a csudálatosak - a keskeny utcaköz a torony íve alatt, ahol mondta: „legfontosabban!” Drága, áldott kis zuga a világnak - milyen messzire került!

Pisa. A Hotel Nettuno omnibuszán a hetyke tálján gentry - aki a nőjének hencegve, félig uram könyökére támaszkodva cigarettázott -, pimaszul számítva az „idegen” nehezebb helyzetére, hogy majd nem üti pofon. Milyen drága volt a gúnyos és fojtott fegyelmezettség-mosoly az én szép bajvívóm okos, emberes arcán! Iszonyúan szerettem ezért! - Pisa kis rongy város - a templom s a torony gyönyörű, s az utóbbi - ferde, ferde, ferde - olyan ferde, édes drága mindenségem, amilyen ferde egyáltalán valami csak lehet ezen a világon - a ferdeség prototípusa. De felmászni csak nem mertem ám! A Galilei háza - igen, igen, oda is érdemes volt elmenni, édes drágám!

Róma. Itt lettünk *mi* készen egymással; itt bomlott ki végképp nekem ez a lélek; itt váltódott hozzám, és itt tapadtam hozzá örökre. Nem voltunk itt vidámak - nehéz, nehéz órákat is éltünk át - egyszer 24 órát szobában, sőt ágyban maradva a legsúlyosabb csatákat vívtuk láthatatlan ellenfelekkel; majdnem végzetest. De mi győztünk; itt meghalt a múlt: *Itt enyém lett* Ervin egész lelke, itt megmondott és *megmagyarázott* mindent; itt megértettem. A szép, komoly örök városban láttunk mindent, amit én tavaly - a Forumra bekiáltoztuk egymás nevét -, a Castello Caseriban vacsoráztunk - a Via Appián kocsiztunk alkonyatkor, s a Quo Vadis kápolnába beléptünk; a Colosseumban azt mondta: „Ne haragudjék, ez nekem is nagyon tetszik!” Milyen borzasztó drágán egyszerű ez az ember! Ahogy a termák múzeumában az anciói leányt megnézte, az a póztalan, igaz, csendes elgyönyörködés. „Ez valóban szép!” („No... és aztán?...” ez a kérdés van mögötte a hasravágódó Lipótvárossal szemben!) A Péter-templomban végighallgattunk közelből egy kismisé - megilletődve és kissé zavartan állt, mintha a templom megsértődne, és kegyetlennek ítélné őt, mert zsidó. (Az *olasz* templom - ahová flörtölni, hűsíteni, enni, aludni betérnek!) - A vatikáni szoborcsarnok sok szép márvány daliája (ő sokkal szebb!), a gyönyörű, kutas, virágos, oszloprendes udvarai! (Miért is szebb az *ábrázolt*, a márvány kútja az igazinál!) - A Pál-templom oszloprendei közt a szerzetes feltétette a kalapom (Pál levele a Korinthusiakhoz). És mégis legnagyobb élményünk volt itt az az este, mikor $\frac{1}{2}$ 5-től $\frac{3}{4}$ 12-ig ültünk két kávé mellett és mindent elértünk - egymáshoz teljesen egybeolvadva lelkileg -, kijött minden *ok és minden* magyarázat, a múlt, a gyerekkora, a belső, lassú, passzív rezisztenciája - az ő külön és rejtett gögő karaktere. Most, hogy környezetét jobban ismerem, látom csak, *milyen* igaza van, mennyire *csak* olyanná fejlődhetett, amilyen; hibáival együtt; s *miért* éreztem mindjárt olyan rokonnak. Mennyire inkább testvérem, mint testvéreié - mennyire *egy a törvényünk*, mennyire *egy matéria* vagyunk. Szinte tapinthatóan. Akármilyen lesz - mint emberek és barátok *soha* el nem szakadhatunk! Ezek szent órák voltak.

Frascatiban még sírva és visszaesve, de kiderülve később, a hajdani háborúkról, Hannibálról beszélünk. (A Száván már lövöldöztek egymásra az előőrsek; nem is álmodtuk - már a levegőben volt a világháború, amilyenről nem tud az ember története.) A kocsis drága volt - általában Rómában sokat és néha meggondolatlanul költöttünk, mert belső harcaink gátolták édes társamat, hogy drága és újon felfedezett adminisztratív tehetségével bánjon. Rómába kaptuk a Herbert s Hoitsy komisz leveleit - Nápolyról lemondunk. Milyen nemesen, szolidárisan, kétkedés és ingadozás nélkül állt mellettem a *bajban*! „Majd én keresni fogok pénzt!” Soha semmi ilyen jól nem esett. És milyen hamar beteljesült!

Firenze. Miért hagytam ki az imént Firenzét, a gyönyörű várost? Egy délutáni, hosszú alvás után - már lámpák égtek -, az ablakon kinézve mondta Ervin: „Csakugyan gyönyörű ez a város!” Az „öreg-híd” az ékszeres boltokkal s a tarka, kétféle kép a parton. A pasztelles (vagy rézkarcos) tarkasága a régi oldálnak s a szolid, harmóniás, nemes új. - A dóm kívül majdnem ízléstelen nekem - de belül szebb, mint minden eddig látott - kőszíni, egyszerű nemes - (nem bíborarany és fényűzően katolikus) - s egy szép, megható, énekes gyászmisét láttunk itt, papokkal teljes, „operai” ornátusban - a kanonoki kar stb. - Egy kirándulást tettünk gyalog a csillagvizsgáló felé - gyönyörű ciprus (és „kőtölgy”) allén át - egy kávéház előtt a magános Dávid az „Évszakokkal” -, az Arno alattunk s a gigantikus, körvonalas, különös olasz estében az ég és föld és víz *tüzei*! - Egy olasz utcaénekest követtünk, ki gitárral járt hotelablakok alá - a román lendület benne és résztvevő, vele játszó publikumában, s a gyönyörű beszédben, mely agyonfáradt, de erős torkából a drága, lengeteg és patétikus melódiával kiömlött! - És Ervinem mindent tudott - a kis olasz könyv, a Baedeker, az olasz menetrend - ez volt könyvtára, látom ballagni vaskos, kedves ujját a térkép egy utcáján tartva - mindent tudott -, mintha az idők kezdetén ő tervezte volna az egészet. Csak nagyon fárasztó lehetett ez, s én úgy átadtam magam a tétlen élvezésnek! Mégis gyönyörű idő volt az. A világháború semmi ehhez, amilyen élmény mi vagyunk egymásnak - mert a háború is csak egymás által s egymáson át élmény. Különben tán minden mindegy volna.

Perugia. Ez volt talán mégis a legjobb, legszentebb - itt ezer baj tapasztott egymáshoz. A Hoitsy levele az úton idegesített, lehangolt, de a Hotel Belle Arti csudálatos *békéje* felderített megint. A királynő képe a falon, az olajnyomatú tigris és oroszlánfej, az ebédlő ócska kredence, az angol és német libák s a hall kerek olvasóasztala - aztán gyönyörű, olcsó, drága szobánk, a kilátás, a bugyborékolóan hegyes vidék, a kártyaváros. Mint az olasz tájék a régi képek háttereikhez hasonlóan - mint a ciprus és a pínia iskolás, jellemző típusa a „fá”-nak - a „fa” fogalmának felejthetetlen, jellegzetes, rögzülő szemléltetője - úgy egy ilyen kis olasz város „a város” összes jegyeivel bír és *fejlődéstörténetét* is szemléletesen *bemutatja*, mint egy *magától* lett és *önkéntelenül* világos iskolatérkép. - Első este vidáman ittunk Hoitsy egészségére. „Valamivel már mégis fiatalabb vagyok!” - „Most boldog vagyok!” - mondtam este az ablakban - s tán azért jött minden rossz! Másnap hajnalban egy ingben megálltam itt - és meghültem, este beteg lettem. Ervin gyógyíttatott a két kedves egyetemi tanár „collegá”-val - mellett ült és drága, szent türelemmel ápolt. A betegség presztízstelenségének hogy elvette élet - milyen drága, jó, megértő volt, mikor ő is...! - Harmadnap a sürgőnyhivatalnok azt mondta: „la guerra!” - És én, ki nevetve feküdtem az ágyban - tréfálva a betegségen, bajokon, összetörtem most és sírtam, sírtam összetört világunkon, tönkrement boldogságomon, mindenem. - Rettentő út volt. Az anconai hajón hangos magyarok s nyugodt, tiszta apácák - lenn az ebédlőben már síró anyák a fiaikkal. Fiumében szegények és züllöttek voltunk - egy kertben aludtunk délutáni álmot. „Margitka - van még háború?” - kérdezte egyetlenem a kék szemét felvetve álmosan. Hogy álltunk sírva és kimerülve fényképész elé! - Firenzei - római magyar családunkat újráláttuk itt. - Szörnyű, zsúfolt éjszaka - Ervin vagy kétszer kikel hevesen az „igazságtalanság”, a „méltatlanság” ellen. Istenem! - Még csupa *ellenérzés* van bennünk - nagyon is *egyénekké* tett nagy boldogságunk. - A pesti szalmaláng lelkesedés utóhangjaira értünk haza, s a család erőszakos, tapintatlan, hangos és forszírozott viselkedése, előbbi rosszakarata még inkább lehangolt. Szörnyű búcsúzás volt ez - bizonytalanság, keserűség, belső dac és ellenállás, hogy mindennek vége. Nem tudtam nyolc napig, nincs-e már a szerb harctéren, hírt nem vettem, örjöngve sírtam napokig, nem volt erőm elrakni kedves holmiját.

Végre jött egy sürgöny; még Szegeden van, s egy hétig ott is marad. Azonnal csomagoltam - lementem. Más út volt ez, mint az első szegedi - Újdombóvár előtt - mikor az édesanyja sírjához jöttünk. - Az úton örült bizonytalan, ideges, szinte örjítő érzésem volt, hogy valamiért

gyanúsnaak gondolnaak és elfognaak. Szinte biztosra vettem. - És mikor kiszálltam, üde reggel volt - két kórházban kerestem hasztalan, de *tudtam*, hogy mindjárt meglátom; végre a lakatnyából elem jött még civilben, karszalagosaan. És egyszerre Itália lett a lusta, magyar város - az Arno lett a Tisza és a tutajok, a hold, az utcák, a Belvárosi Kávéház, Újszeged; ő is úgy járta mint idegen, és minden *más* emléket, igen, tudom - elmosott benne Szeged iránt ez a szép, boldog hét. Ott, a Sípósne kis szobájában kezdtem el ezt a naplót. A város csendes, megnyugvó, érett és lassú - nem lánglelkes és nem reménytelen, „Így kellett történni!” - „Nincs is háború, Margitka!” - mondta drágám. Oly távolinak tetszett. Csak mikor egy óra alatt beosztott társa csomagolt, hogy délre induljon, akkor döbbsent meg. A hét végén házasságot kötöttünk, fél óra alatt az anyakönyvi hivatalban. Kicsit ijedeztem, de ő erős kézzel vitt és rendelkezett velem. „El is válhatunk!” hebegtem lelkiismeret-didergéssel, de ő nevetett, a drága: „tyu-tyu-tyu, most már caplizhatsz!” - És annyira az övé voltam már előbb is - mit árthat nekünk egy házasság! - Feljött velem tizenhárom napra, hogy levizsgázzék.

Ki tudja, hányadszor, mézesheteinket élve vizsgára készültünk; idegesítette, undorította, de *akarta*, nagyon akarta most és sikerült. Egy hét múlva a promóción esküjét hallottam. Hogy siet, hogy érlel ez az idő! Így lesz az emberből doktorné.

Már itt, e hét alatt sok mindenbe beletörődtünk - s oly jó, oly jó, hogy még *együtt, párhuzamosan* történhetett ez bennünk. Kezdtük *sorsszerűnek* látni, ami történik és elfoglalni helyünket benne. Még reméltük, de nem komoly hittel - hogy Ervin *kórházba* kerül. - Engem a gyermekem miatti aggodalom is megkínzott - de hogy *mellettem, velem* volt Ervin ebben is! „Majd én költök rá!”... Nagyon sírtunk utolsó délután, de Ervin látta, hogy erősebb vagyok már. De csak rezignáltabb voltam még - nem elszántabb.

Hildával néhány nap, csomagolni, egyebek. A gyerek felől egyelőre megnyugtatta! - Hilda modora nem könnyű nekem - az Ervin *nyugalma* után -, csak ő, csak ő az, akivel meg tudok lenni! - Néhányszor egyenesen felizgatott H. - régi nők emlegetésével, rossz levelet (s két-három bűnbánót nyomban utána) küldtem le Szegedre. Szerencse, hogy nem kapta meg, mielőtt engem látott. - Egy levélre, mely arról szólt, hogy még egy-két hétig, tán tovább is Szegeden marad - azonnal indultam.

A harmadik szegedi út e nyáron. Milyen *más* mindegyik. Hildával érkeztem, és nem éreztem - különös módon - semmi emóciót. A laktanya ajtajában mondtam: „Eredj be, és kérdezz utána; én *tudom*, hogy nincs itt!” Egy orvos jött s mondtá, hogy a békéscsabai 101-esekkel az északi harctérre küldték. Minden elsötétült, minden egyszerre értelmét vesztette: a Tisza, a házak, az utcák, az ismerős kávéház. Hilda most jó és kedves, baráti volt. - Sürgőnyt adtunk fel, de nem reméltem, hogy még látom. Elmentem a Sípósne kis szobájába, és *róla* kérdezősködtem; az otthagyt hálóingen éreztem a bőre drága, megszeretett szagát. - Minden reménnyel felhagyva hazaindultam Kárászékhoz: ott várt a sürgőnye - jöjjea Békéscsabára, néhány napig itt lesznek. Hajnali négykor a vonatnál várt, le sem feküdt. Ma együtt; - megint idegen város, hotelszoba, kávéház; de milyen más! Ma vagy holnap, vagy egy hét múlva vagy bármelyik percben viszik - innét már a harctérre egyenesen. De most valami különös, elszánt erő van bennem! Milyen jó, hogy még néhányszor láttam, hogy most még együtt lehetünk, hogy *együtt* érlelhetjük meg ezt az új érzést!

Ha ma felébredhetnék, mint ő Fiumében - hogy *nincs* háború -, mindenkinél boldogabb volnék. De tudom, hogy ez nem lehet - ami így, ilyen robajjal indult, le kell végig görögnie. S mi két kis homokszem vagyunk a rengeteg emberi fájdalomban. - Ő *orvos*, nem öl, hanem más ütse sebeket gyógyít; milyen áldott, szent, idealizált nekem az ő munkája! És most látom, hogy látszólagos tartózkodásával, pátosztól félő egyszerűségével - milyen komolyan veszi ő a dolgát, mennyire egész emberségével és szívósságával rajta lesz, hogy az erején felül is

dolgozzon! Eddig a l'art pour l'art tudomány s a laboratórium tiszta csöndje távol tartotta bizonyos elvont különsgben az emberek együttesétől; de mindig tele volt könnyen megnyíló lelke jósággal, komolysággal - ezeket kihozza most belőle a súlyos idő.

Mi érheti legrosszabb? Hogy meghal. De akkor én is utána, s mióta erre elszántam magam, nyugalom szállt belém. „Testem a testével egy sírdomb takarja, vérem a vérével egy patak elmosza, lelkem a lelkével egy Istent imádjon!” - Ha sebet kap, tán visszahozzák, a műtét, a testi fájdalom szörnyű; - de én, aki szültem, tudom, hogy nyomtalanul múlik el - felépül, s ha csonka-bonkán, ha elrútítva - éppen olyan drága mindenem lesz, mint most. - De ha visszatér épségben vagy akárhogy; sokkal komolyabb, jobb, erősebb, tisztább, épebb, derekabb, becsületesebb, mélyebb emberek leszünk mind a ketten. Igaz, hogy „mi ketten” úgylis kibontakoztunk volna minden kis silányságból - de így tán mások is, tán tisztább levegőben élünk. Milyen jó, igaz, tisztességes ember leszek én, Ervin, ha te visszajössz!

Ma megint olyan hír jött, hogy tán egy-két hétig itt maradnak. Örülök, hogy még együtt lehetünk, de elgondolom, ha nem volnék itt - az ilyen tespedés jobban örli az érzéseket s az emlékeket, mint a nagy veszélyek. És elgondolom - ilyen esély és véletlen hányszor jöhet! Beláthatatlan időig tarthat a háborús állapot. De egy-egy csata nem soká - ugyanazon a segítőhelyen nem marad heteknél tovább. S ha aztán bekerül az *első városba*, ahol nők jönnek rá szembe az utcán, beosztják az első kórházba, hol „hivatalos nénék” vagy „előkelő hölgyek” ápolnak - szegény kiéhezett fizikumára (hisz férfi és fiatal) örült hatással lehet az első szoknya - s ha még kicsit „beszélni” is tud az, aki benne van!... Drága Odüsszeuszom, visszajön-e szegény Penelopéjához úgy, ahogy elment; - befogja-e a fülét a szirének előtt, s nem vesztegel-e Nausikájánál? - A férfi érzékisége az ok, hogy érzelmei el kell, hogy lanyhuljanak a távollétében. S tán hosszú, hosszú időn át hírt sem vehetünk egymástól! - Ez az, ami kétségbeejtő; hisz *ma* ő is éppúgy érezne, ha lehetők tartaná, hogy én Pesten valakinek udvarlását elfogadom, valakihez közöm lehet. Csakhogy míg ő bennem biztos lehet - mi mindent elgondolhatok én hosszú hónapok alatt. És ő még *írni* sem tud úgy, hogy szerelme, szíve melege benne legyen; mihelyt *ír*, az agya kezd dolgozni. Mi vigasztaljon engem, mi biztosítson, hogy egyszer, mikor én még hozzátartozónak hiszem és érzem magam, nem fog-e már *másról* érzékien fantáziálni s nem mennek-e érzelmei is utána ennek a tévelygésnek? „Egy év, két év... az ember *felejt*” - ezt írta ő egyszer. Én egykor szerelmes voltam O.-ba: s ma sem Isten, sem ember nem tudná megtenni, hogy másképp gondoljak rá, mint vadidegenre. Az idő, a fiatal érzékiség s egyéb befolyások nem téríthetnék-e el Ervint is tőlem *erkölcsi eltávolodás nélkül is*. Hisz ő már „szeretett”, igazának hitte, búsult az elváláson - mégis felejtett. - *S ez rosszabb nekem, mint mindkettőnk halála.*

FELJEGYZÉSEK EGY HÁZTARTÁSI KÖNYVBEN

1915. február 10. Ma utazott a harctérre édes Uram. Nagyon fájva, váltunk, de mégis emeltebb szívvel, mint bármikor eddig. Nagyon közelkerültünk most egymáshoz - ezúttal végképp. Egymás otthona vagyunk, és nincs egyebünk. Most egymásért szenvedünk. - Hiszem, hogy ő is erős és hű marad. (Ha holnap sürgöny jön, holnapután még látom Csabán. Milyen drága, tevékeny, szent most.)

Február 11. Szörnyű rossz volt először megint egyedül elindulni az iskolába, elmenni a Doctor Adolf boltja s a Csokonai kávéházunk előtt. Délelőtt mint siettem, szokásból s minduntalan, eszembe kellett juttatnom, hogy - hisz senki sem vár a Csokonaiiban! - Délután (jaj, nélküle ebédelni s hasztalan próbálni aludni!) sürgöny jött. Jobb kedvem lett - holnap még egyszer látom. Tésztákat sütöttem egész este.

Február 12. Délelőtt több kedvvel tanítok, tudom, hogy utazhatom hozzá. Egy kis levest ebédelek, sietek. Vasúton egy szolnoki bankfiú mulattatja a kupét háborús élményeivel. Lengyel nők. Ő „jön-jön” felém, édes Drágám a vasútnál. Boldog este. Valószínű, hogy viszik, hogy már nem látjuk egymást. Sokat írt, jegyzett a Drága.

Február 13. Délelőtt elérzékenyítő, lágy, napos, tavaszelő-ido. Most egy éve ismerkedtünk meg! - B. főhadnaggyal találkoztunk, együtt ebédeltünk, utána nála tea. Felesége tipikus paraszt úrinő! Szörnyű! - Vajon érzi-e Uram is intenzíven a differenciákat?

Február 14. Gyönyörű tavaszi délelőtt. Falusias, csinos utcákon járunk. B-ékkel találkozunk, de én egyedül akarok maradni Drágámmal. Ebéd után az *Egy nap* novellámat olvasom fel. Most tetszik neki, amit csinálok. Így magam is szeretni kezdem majd. Állomásnál vacsora, éjfél után vonaton. Gyönyörű, meghitt búcsú. Mi két elgyötört boldogok!

Február 15. Késve érkezett Budapestre a vonatom. - Az igazgató kellemetlenkedik. - Délután írok, sürgönyözök édes Uramnak. Istenem: a cselédem urát hazaküldték. Laci jön haza az iskolából... nagyon kedves. Este férjemtől pénz érkezik. Oly jólesik a gondoskodása, úgy meghat. - Általában mindennel folyton meghat. A legjobb ember! És drága, szép, kedves! Az Isten óvjon minket!

Február 16. Délelőtt iskola. Délután hosszú sürgönyt adtam fel és expressz-ajánlott levelet. Este egy könyvet kezdtem olvasni az élet értelméről. - Ennyire nyugodt még nem voltam. Az az érzésem, hogy a Drágám is most fenn ül a szobájában, és szintén olvas vagy ír.

Február 17. Ma csak két órá volt. Otthon drága levele várt. Délután jött Laci; tegnap ruhát kapott. - Délután eljött hozzám L. barátnőm. Sokat beszéltünk férjemről. Este jött iszonyúan finom, kedves üdvözlő sürgönye. Mi is válaszoltunk együtt. Ő ágyban van délután, oltástól lázas, feje fáj, s nem lehetek vele. Este még olvastam.

Február 18. Délelőtt fárasztó iskola - délre drága levele várt itt. Délután két levelet írtam neki, s feladtam 6-ig - este egy nagyon szép, finom sürgönyben tudat, hogy otthon ül a szobájában, s cikket ír, hát írjak én is cikket vagy verset. Utóbbit próbálok. Végtelen megnyugvással tud eltölteni minden sora.

Február 20. Iskolában csak két óra. Sürgős, válaszos, ajánlott sürgönyt adok fel. - Végre jön két válasz is. Repülök a vasúthoz, utazom, az étkezőben drága leveleit, sürgönyeit olvasom. Ő a vonaton vár, szalad felém. Felhangoltság, öröm. Este kis diszharmónia megint, amit nagyon megbántam. De ez is jól végződött.

Február 21. Vasárnap. Reggel olvasni kezdi nekem jegyzeteit. Oly szépek. Néhol igazi író. (Isten ments!) A kávé felhozzák. Ebédhez lemegyünk. Feljön a takarítónő a kislányával. Olvasom Uramnak a rólam írt kritikákat. Az uzsonnát felhozzák. Tíz tájban kimegyünk a vasúthoz. Nekem vissza kell jönnöm Budapestre. - Szinte testileg fájunk. Soká fut Drágám a vonat után.

Február 22. A vonatban külön fülkében aludni próbáltam, de nagyon fájtam. Szörnyű bús szürkület, a vonat késett. Hazajövet várt az ezredorvos kártyája a sok gránátról. Keserű, nagy sírás; utolsó öt koronából dringend sürgöny. Délben mennek. Igazgatónak 9-kor izentem. Már feljelentett. Sebaj! Kölcsönkértem M.-től tíz koronát délután. Ő is kölcsönkérte, de mindjárt küldött. - Pár kísérő sora megenyhített kissé, hogy az ő ura is most bajokban.

Február 23. Ólmos idő - egyhangú, siket, üres nap; egyetlen szenzációja, hogy nem kapni lisztet, este már kenyeret sem. Este megjön egész nap várva várt utolsó expressz levele Csabáról, melyben küldte a háborús jegyzetek végét is. Vázlatosan - de nagyon értelmesen, s rajzokkal. Teát s krumplit vacsorázunk, nincs kenyér.

Február 24. Az iskolában az igazgató azzal fogadott, hogy bevádolt a tanácsnoknál. Délben itt leltem a meghívást a városházára, dorgálás-ügyben. De itt volt férjem két drága miskolci levele is. Végtelenül szuggerálók. Írtam választ, aztán mentem egy kiló lisztet kérni. Hazajövet egy csupa praktikus levelet írtam penzióról, pénzéről, szobáról stb. Bízó a hangulatom.

Február 25. Iskola helyett a városházához megyek, hova berendelték a kétszeri csabai késés miatt. Ügyesen úgy fordítottam a dolgot, hogy még javamra szolgált. A jövő évet szabadságon töltöm, a helyettest fizetem. Csak e három hónapra nem kaphatok már szabadságot. Az iskolában az igazgató nyájasan mentegetődzik (nagy róka). Délután az iskolában hazafias színi-előadás, én e helyett teázom a Vigadó kávéházban. Este férjemnek írok, naplóját olvasom.

Február 26. Négy teljes óra s még tantestületi gyűlés egyig. Itthon találok drága levelét, a Sárospatakon feladottat. Ma már Laborcon van biztosan. Iskolai gyűlés alatt a „tiszi” egy hágai lap nyomán közölte az egyes országok veszteséglistáját. Nálunk félmillió halott. Sokan mosthoz egy évig, jövő tavaszig jósolják a háborút. Most még nincs ott a drágám, még naponta kapok tőle levelet - még jól bírom. Este nagy szociális-individuális vita.

Február 27. Iskolában csak két óra. Fizetést kapunk, megyek tartozásomat megadni; fényképért, levélborítékokért (tábori). Hosszú levelet írok. - Délután $\frac{1}{2}$ 2-től $\frac{1}{2}$ 8-ig járok orvosi lapok, német patológiai újságok után. Utóbbiakat lehetetlen kapni. Orvosi lapokat egy-egy rövid levéllel még este becsomagolom, hogy reggel feladjam neki. Nagyon súlyos, sötét a hangulatom.

Március 1. Nagyon nehezen megadott négy óra; nem tudom, kire vártam, hogy úgy siettem kifelé. - Első úti levelét elkésve, most kaptam. Emberek ellen elkeseredve, idegesen kezdtem írni neki, de míg írtam, kibékültem. - Délután Itóka jött a vállas fényképeket csinálni. Estig itt volt, teázott; gyöngéden rosszakat mondott, nőkről és férfiokról. Este tovább írok Mindenemnek.

Március 2. Rossz érzésekkel ébredés. Délelőtt három óra, most tíztől tizenegyig üres; ilyenkor szoktam visszamenni a Csokonaiból. Délben kapom elkésve második úti levelét. Ebéd után elmegyek a *Nyugat*-hoz. Férjemhez megyek minden rossz gondolattal.

Március 3. Szerda. Két órám van, azután levelet írok. Délután megnézem M.-et. Beteg. Két fehér csészét veszek, hogy a szépeket kíméljem Férjemnek. Hozok főzővaját s makarónit is. Este verset írok, de rossz. Vacsorát főzök, makarónit füstölt hússal. Újra írok. Csak a levelekben élek. Takarítónőmtől levél, hogy vasárnap reggel felkeres, és hoz lisztet meg zsírt.

Március 4. Négy keserves óra. Utána itthon átöltözöm, hogy barátnőmhöz menjek kettőkor ebédre. Az iskolában órák közt rendetlen külsejű s fájós, de mégis szerelemben erős levelet írok.

Március 5. Levél ütközetből vasárnapról, kisorsóló. Ma csak tizenegyig van óra, gyónás miatt. Felmegyek utána Itókához a fényképekért. Három sikerült, de nem nagyon. Egyet hazajövet mindjárt el is küldök levélben. - Ebéd után elkezdem olvasni Csokonai naplóját, ez mégis a legmegnyugtatóbb foglalkozás. Vasárnapi levele jön. Szenved, és nem lehetek vele. Ütközetben van. Nagyon lever. De erőt veszek, s kezdem írni a háború emlékeit a *Nyugat*-nak.

Március 6. Gyónás miatt nincs iskola. Egész nap háborús jegyzeteket írok. Este levelet. Csatakos, esős idő kinn. A fényképészig megyek, s térdig elázik a lábam. Az itthoniak képe szép lesz, kedden kész. Este, mikor már ágyban vagyok, jön takarítónőm, hoz zsírt és vajat, éjjelre nem marad itt. (Igaz! Reggel valami napfényest álmódтам, folyópartot, fürdő, gyerekek, töltés.)

Március 7. Vasárnap. Reggeltől írok takarítatlan szobában, háborús cikket. Megjön férjem két orvosi lapja, bepakolom. Takarítónőm jön, megebédel nálam, harminc forintot adok neki a holmikért. Délután moziba küldöm kisfiammal, de visszajön, hogy nincs kedve, hazamegy. Éjjel tizenegyig írok. Hajnalra csökkenő félhold benéz. Intenzíven fájok.

Március 9. A legrosszabb hangulat elmenetel óta. Egyszobás lakást veszek. Délután a *Nyugattal*. Nagyon boldogtalan vagyok. Sohasem lesz vége.

Március 10. Ma csak két órám volt, utána javítottam. Elmentem M.-hez, bementem vele a Philadelphiába, hét óráig ott panaszkodtunk egymásnak, nem mertem hazajönni, hogy hátha nincs levél; veszedelmes volt a hangulatom, kétségbeeséshez közel. Itthon várt drága levele. Most írok neki hosszan s még egy verset.

Március 11. A rendes nehéz négy óra. Szörnyű a posta, szörnyűek a kósza hírek. Kétségbeejtő. - Délután vásárolok, és feladok sok apró tárgyat. Ilyenkor alig élek. Szörnyű rosszakat álmodom. - Mára virradóra azt álmodtam, mondtam a cselédnek: délután temetik az Uramat.

Március 12. Javítani kellett volna a dolgozatokat, de nem bírtam. - Délután M.-val bumlizok a Philadelphiában, nem merek hazajönni s a levélszekrénybe belenézni. - Nincs semmi! Mit tegyek az idegesség ellen? Egy levelet írok este, aztán megfürdöm. Minden sötét; imádom, és nem élhetek nélküle.

Március 13. Örült ideges, nyugtalan, bolond vagyok. Levelet várok, nincs. Este elmegyek M.-el, délután eljön, pénzt kap kölcsön.

Március 14. Reggel kétségbeesetten bögök sógornőmnél, egész délelőtt bögök, üres a világ, nincs levél. Délután Lacó megy moziba; futkosok fel-alá a szobában négyig, akkor elmegyek.

Március 15. Ünnepegy az iskolában. Semmi stílus, semmi művészet. Borzalom, rosszul lettem. - Kinn gyönyörű tavasz. Itthon várnak drága levelei, boldog, boldog nap. Drágám most oly „különálló”, félek baja lesz belőle. Küldök kártyát, cukorkát neki - majd levelet írok. Naplóját folytatom a *Nyugat*-nak. - Március 8-i levél bombáról, veszélyről.

Március 16. Reggel egy szabad óra. Ezalatt beszélgetés a férfijóságról; - iskolából mindjárt L.-hez; kevés idő, kórházba siet - „férfi-asszony”, „szocietás”-beszélgetés. - Nagyon tavasziás délután, súlyos melankólia, jövőfélelem. A *Nyugat*-nál alkalmi szkepszis. Versemet dicsérik, drágám cikkét várják.

Március 17. Csak két óra. Enyhébb nap, levélkapás utáni. - Egy hosszú, tizenkét oldalas levélben felelek édes Uramnak mindenre, aztán jön L., hozza Z. B. halálhírét orosz fogságban, tifuszbán. Jönnek barátok, nagyon kedvesek, kedélyesek, jók. Arcképeket adok drágámról, s a bibliáról beszélek, nagyon hálás közönség. Ide képzeltük a ház drága gazdáját.

Március 18. Négy nehéz óra. Teljesen üres nap. Még hosszú és jó levelet sem tudok írni. Délután megyek kölcsönpénzért. Minden szörnyű drága. - Úgy bánt, hogy nem spórolhatok eléggé neki. Leveleit olvasom. M. telefonál; gyereket vár; sorozástól fél ő is. - Sehonnét békehang! Este elkezdtem háborús jegyzeteim tisztázását. Húsvéti számhoz szép lesz.

Március 19. Jaj, de nehéz négy óra. Folyton féltékenységi gondolatok. Elküldöm ma Szent Ferenc Fiorettijét, s egy féltékenyes, bús levelet, nyolcoldalast. - Nagyon borús, céltalan, fáradt nap; szomorít, hogy most kapja az én kétségbeesett kártyáimat, s bizonyosan aggódik. Háborús jegyzetet írok.

Március 20. Csak két óra, javítok, el vagyok maradva. Izgatottan jövök, levél miatt. Volt. Örömmel ültem munkához, a háborús jegyzetekhez - levelet is írok. Pénzem nem sok van. Féltékenységek jönnek. Nagyon köhögök, szívem fáj, fáradt vagyok, és ennek a levelemen nyoma van. Hat szakasz kész a háborús jegyzetekből.

Március 21. Korán kelek, írok. Délelőtt két levelet. Korán ebéd. Megyek pénzt kérni kölcsön. Megint ideges féltékenységi levelek a jövőre vonatkozólag. Nagy vétek, mert Ő most tökéletes. Megbánom. Délután hosszú levél, és utána zsúrt rendezünk Lacóval, villamosfűzővel három szép csészével - mintha Ő is köztünk lenne, s elmondom Lacinak, hogy nézte ki innen drágám most egy éve az írókat.

Március 22. Iskolában vár drága levele, hosszú, zsíros, kimerítő, erőt adó. Istenem - most kapja keserves leveleimet. Milyen szent, mennyire mindent megérdemel. Délután késő estig, éjfélig írom a háborús jegyzeteket, pont éjféltor fejezem be. Lacó lábfeltörés miatt itthon marad. Holnap megyek a *Nyugat*-hoz. Anyagi bajok is elmúlnak evvel. Hosszú levelet írok. Gyertyát küldök.

Március 23. Ma tíz-tizenegy között visszajövök Lacónak igazolványt írni. Przemysl elesett. Nagyon aggaszt. Délután jön Drágám két hosszú levele. Annyira szenved, hogy levéltelen időben kétségbeeséseket írtam. Miért is tettem, mikor mennyit, mennyit ír szegényem. Azóta már kapott híreket. - *Nyugat*.

Március 24. Tízíg tanítás, tizenegyig irkajavítás. Délben levél s két kártya, ami nagyon megnyugtató. De délután iskolai ünnepély - nekem a háborún kívül a leghangosabb szituáció. Ez is összefügg, ha háború nem volna, nem tanítanék. Jaj, de szörnyű volt. Ma van az első igazán tavaszi idő. Olyan súlyos ránk nehezedő, olyan züllesztő, sablonos tavasz, s úgy emlékeztet minden tavaly ilyenkorra! Mindenem nálad és veled.

Március 25. Délelőtt, befejezem édes Uram tegnapi esti levelét. Ebéd után felöltözöm, s Lacival együtt megyek az utálatos iskolai ünnepélyre (ma felnőtteknek) - de míg a többi szám lemegy, én egy szertárban ott lelt nyomtatványokra levelet írok Drágámnak, s ezzel megelőzőm a tegnapi rossz hangulatot. Este is még írok hosszút, aztán bibliát olvasok, elkezdem Márkot.

Március 26. Négy óra javítással súlyosbítva, délben iszonyú drága levele jön. - Ebben ír arról a szép magános félóráról a pataknál. S ebben köszöni meg először, iszonyú generózus hálával, otthonunk képét. Ideges, aggódó vagyok. Sok ápolási, válás és házassághír. Megírom férjemnek, hogy én nem válok el soha; semmiképp.

Március 27. Két óra, csak tessék-lássék adva; hazajövet nincs levél. Nagyon kimerít a szenvedés. Délután társaságban zenéről beszélünk. „Semmi se meglepő nála, ha a fején jár is!” - mondják rólam. - Sokat sírok ott is, a szemem folyton ég.

Március 28. Csupa régebbi kártya. Esős idő, borzasztó magányra készülök. De eljön Lányi Sarolta, nagyon kedves.

Március 29. Hírek 21-ről. Akkor még nem volt visszavonulás. - Egész nap sírok, régi leveleit olvasom, postát lesem; nincs erről mit írni.

Március 30. Délután elindulok otthonról. Útközben átadja a postás 15-i és 16-i kártyákat. - Rém levert vagyok. Kocsin haza. Itt vár sátorlajújhelyi sürgőnye. A frontra való elutazása előtt még egyszer találkozunk. Végtelen boldogság.